

T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı
Tezli Yüksek Lisans Programı

KÜRESELLEŞME ÇAĞINDA OTONOMİNİN YENİDEN İNŞASI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZİ HAZIRLAYAN: Mümtaz Murat KÖK

DANIŞMANI: Doç. Dr. Aslıhan AYKAÇ YANARDAĞ

İZMİR-2015

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne sunduğum “Küreselleşme Çağında Otonominin Yeniden İnşası” adlı yüksek lisans tezinin tarafımdan bilimsel ahlak ve normlara uygun bir şekilde hazırlandığını, tezimde yararlandığım kaynakları bibliyografyada ve dipnotlarda gösterdiğimi onurumla doğrularım.

Mümtaz Murat Kök

**T.C.EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**YÜKSEK LİSANS
TEZ SAVUNMA TUTANAĞI**

ÖĞRENCİNİN

Adı Soyadı : Mümtaz Murat KÖK
Numarası : 92-12-338
Anabilim Dalı : ULUSLARARASI İLİŞKİLER
Tez Başlığı (Türkçe) : Küreselleşme Çağında Otonominin Yeniden İnşası
Tez Başlığı (İngilizce) : Reconstructing Autonomy in the Age of Globalization
Tez Savunma Tarihi : 09.09.2015

JÜRİ ÜYELERİ

Jüri Başkanı (Danışman)

Unvan, Adı, Soyadı : Doç.Dr.Aslıhan AYKAÇ YANARDAĞ
Karar : ☒ Başarılı ☐ Başarısız ☐ Düzeltme
İmza :

Jüri Üyesi

Unvan, Adı, Soyadı : Yrd.Doç.Dr.Elif YENEROĞLU KUTBAY
Karar : ☒ Başarılı ☐ Başarısız ☐ Düzeltme
İmza :

Jüri Üyesi

Unvan, Adı, Soyadı : Yrd.Doç.Dr.Özgür BALMUMCU
Karar : ☒ Başarılı ☐ Başarısız ☐ Düzeltme
İmza :

Tez savunması sonucunda öğrenci;

- ☒ Başarılı bulunmuştur.
☐ Başarısız bulunmuştur.
☐ Tezinde Düzeltme Yapması Gerekmetedir.

- Bu tutanak üç (3) işgünü içerisinde jüri üyelerinin raporlarıyla beraber Anabilim Dalı Başkanlığı üst yazısıyla Enstitü Müdürlüğüne gönderilmelidir.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

GİRİŞ	1
1. “ÜÇÜNCÜ DÜNYA”YI YARATAN VE DÜZENLEYEN KAVRAMLAR	5
1.1. Küreselleşme	5
1.2. Neoliberalizm	9
1.3. Küreselleşme ve Neoliberalizm İlişkisi.....	19
1.4. Bir Araç ve Proje Olarak Kalkınma Kavramı	34
1.5. Kalkınma Kavramı ve Neoliberalizm İlişkisi.....	42
2. OTONOMİ KAVRAMINA KURAMSAL YAKLAŞIMLAR.....	46
2.1. Liberal Literatürde Temel Otonomi Teorileri	46
2.1.1. Mükemmeliyetçi Yaklaşım: Kant ve Raz	48
2.1.2. Prosedürel Yaklaşım: Rawls	71
2.2. Alternatif Otonomi Yaklaşımları.....	88
2.2.1. Castoriadis: Bir ‘Tohum’ ve ‘Proje’ Olarak Otonomi	88
2.2.2. Post-Kalkınma Teorisi ve Otonomi.....	99
3. ZAPATİSTA OTONOMİ HAREKETİ	119
3.1. Hareket'i Yaratmak: “500 Yıllık Mücadele”	120
3.2. Zapatista Hareketi’ni Anlamak	142
3.3. Zapatista Otonomi Hareketi ve Siyaset	150
3.4. Zapatista Otonomi Hareketi ve Ekonomi	165
3.5. Zapatista Otonomi Hareketi ve Kültür	175
SONUÇ.....	180
KAYNAKLAR	190

HARİTALAR

1. Chiapas Eyaleti Coğrafi Konumu	116
2. Chiapas Eyaletinde Yerli Nüfusunun Yoğunluklu Olduğu Bölgeler	136
3. Chiapas Eyaleti ve Ekonomik Bölgeler	156
4. Zapatista <i>Caracoles</i> Dağılımları	158

KISALTMALAR

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AET	Avrupa Ekonomik Topluluğu
BANAMAZ	Banco Autonomo de Mujeres Zapatistas
BANAPAZ	Banco Popular Autonomo Zapatista
CIA	Central Intelligence Agency
EZLN	Ejército Zapatista de Liberación Nacional
GATT	General Agreement on Tariffs and Trade
IMF	International Monetary Fund
INI	Instituto Nacional Indigenista
INMECAFE	Instituto Mexicano del Café
JBG	Las Juntas de Buen Gobierno
MAREZ	Municipios Autonomos Rebeldes Zapatistas
NAFTA	the North American Free Trade Agreement
ODA	Overseas Development Assistance
OPEC	Organization of the Petroleum Exporting Countries
PAN	Partido Acción Nacional
PATCO	Professional Air Traffic Controllers Organization
PEMEX	Petroleos Mexicanos
PRD	Partido de la Revolución Democrática
PRI	Partido Revolucionario Institucional
PRONASOL	Programa Nacional de Solidaridad
SIPAZ	Servicio Internacional para la Paz
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
WB	World Bank
WTO	World Trade Organization

ÖNSÖZ

Bu çalışma Türkiye gibi birçok etnik unsuru barındıran modern ulus devletler için en fazla can sıkıcı kavramlardan birisi üzerine yapılmıştır; otonomi. Türkiye’de sıklıkla duyduğumuz hali ile “özerklik”, uzun süredir dar kapsamlı bir şekilde yalnızca siyasi ve kısmen kültürel ayrıcalıkların belirli bir topluluğa sağlanması olarak yorumlanmıştır. Bu çalışma, bu dar yorumun dışına çıkarak, artık meşruiyeti ciddi anlamda sorgulanan ulus devletin merkezîyetçi anlayışına ve hatta kapitalist sistem başta olmak üzere modernitenin kurumlarına bir alternatif yaratmanın yolu olarak otonomi kavramını ele almaktadır. Kavramın bugüne kadar çizilmiş sınırlar dışında ele alınması Chiapas’ta yeni bir dünya yaratmaya çalışanların tüm dünyaya armağan ettikleri umut ile Seattle’dan Gezi’ye kimsenin hiçbir sistemin, hiçbir devletin ve hiçbir sınırın mahkûmu, kurbanı ve kaybedeni olmadığı yeni bir dünya yaratmak arzusuna küçük de olsa bir katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Sancılı bir süreç sonunda ortaya çıkan bu çalışma özel insanların yardımlarıyla bitirilebilmiştir. Her şeyden önce bütün bu süreç boyunca bana olan inancını kaybetmeyen, sabreden ve bir danışmandan öte katkılarda bulunan danışmanım, hocam Sn. Doç. Dr. Aslıhan Aykaç Yanardağ’a sonsuz teşekkür ederim. Böyle bir zamanda akademisyen olmanın gerektirdiği etik duruşundan taviz vermeyen, araştırma ve merak ateşi ilk günkü gibi yanan böyle bir akademisyen ile çalışma şansını yakalamanın gururunu ve öğrettiklerini daima taşıyacağım.

Bu çalışma aynı zamanda ailemin destekleri olmadan kesinlikle yapılamazdı. Sıkı bir şekilde, inandıklarından taviz vermeden çalışmayı, kardeşlerim ve benim için yaptıkları ile sabır ve fedakârlığı bana öğreten babama, zor zamanlarımda yanımda olan anneme, sürekli daha iyiye ulaşabilmem ve kendileri için daha iyi bir örnek olabilmek için varlıkları ile beni motive eden kardeşlerime sonsuz teşekkür ederim ve çalışmamı onlara ithaf ederim.

Mümtaz Murat Kök

Ankara, Ağustos 2015

GİRİŞ

Türkiye’de gündemde genellikle “özerklik” adı altında tartışılan otonomi kavramı siyaset biliminin en çok çalışılan kavramlarından birisidir. Türkiye gibi birden fazla etnik kimliği bünyesinde barındıran ülkelerde özellikle modernizasyon ve ulus inşası süreci ile birlikte sık sık gündeme gelen ve çoğunlukla ulus devlet mantığına ters düştüğüne inanıldığından “milli bütünlüğü tehlikeye atmak” ile itham edilen otonomi kavramı siyaset biliminde uzun süredir liberal ve Marksist düşünce okullarının tekeli altında çalışılmıştır. Ancak İspanya’dan Çin’e, Kongo’dan Gürcistan’a kadar otonomi mücadeleleri beraberinde genel olarak çatışmayı ve nispeten az kazanımları getirmiştir. Liberal ve Marksist otonomi yaklaşımları, kavramı merkez -merkezi hükümet- ve çevre -otonom olmak hedefi olan bölge ya da topluluk- sınırları çerçevesinde ve büyük çoğunlukla siyasal bir kavram olarak yorumlamışlardır. Bahsi geçen coğrafyalardaki otonomi mücadelelerinden radikal olarak farklı bir taban hareketi Meksika’nın güneydoğusunda 1994 yılında ortaya çıkmıştır: Zapatista Otonomi Hareketi. 1994 yılında geleneksel Latin Amerika gerilla mücadelelerinin aksine kısa bir çatışma dönemi sonrasında barışçıl bir karaktere bürünen, medya kanallarını etkili kullanan, dünya çevresinde sivil toplum örgütleri ile dayanışma çağrısı yapan ve kontrol ettikleri bölgede *de facto* biçimde otonomiyi uygulayan bu hareket, çalışmanın merkezinde yer almaktadır. Bu bağlamda çalışma; *Zapatista Otonomi Hareketi çoğunlukla liberal literatürün tekelinde olan otonomi çalışmalarına ne gibi alternatifler sunmaktadır?* sorusuna cevap aramaktadır. Bu amaç doğrultusunda öncelikle Zapatista Hareketi’nin ortaya çıkmasında ve otonomi inşasını oluşturmada anti-tez olarak görülebilecek kavramlar incelenecektir. Neoliberalizm, küreselleşme ve kalkınma kavramlarının tarihsel olarak evrimi ile birlikte bu kavramların ideolojik yansımaları analiz edilecektir. Aynı kavramsal çerçeve içerisinde daha sonra bu kavramların birbirleri ile olan doğrudan ilişkileri net bir şekilde ortaya çıkartılacaktır. Bu kavramların incelenmesi Zapatista Hareketi’ni ortaya çıkaran koşulların Meksika ve Chiapas özelinde tartışılması için aynı zamanda genel bir perspektif de sağlayacaktır. Bir sonraki bölümde ise hem

modernite kurumlarını tanımlayan prensipleri içselleştirdiğinden hem de birçok otonomi hareketine ve mücadelesine teorik temel sağladığından liberal otonomi yaklaşımları incelenecektir. Literatürün genişliğinden dolayı bu inceleme, *Mükemmeliyetçi* ve *Prosedürel Yaklaşımlar* üzerinden liberal otonomi yaklaşımlarının genel incelemesi ve eleştirisi yapılarak, Zapatista Hareketi'nin yeniden yorumlanıp, aktif olarak inşa ettiği otonomi anlayışı ile tezat karakterinin ortaya çıkartılmasını amaçlamaktadır. Bir sonraki bölüm ise Zapatista Hareketi'nin otonomiye yaklaşımını ve kurumsallaşmasını kapsayabilecek şekilde alternatif otonomi teorilerinin incelenmesini kapsayacaktır. Öncelikle Cornelius Castoriadis'in Antik Yunan üzerinden kurguladığı ve temelinde *otonomi- heteronomi* ayrımı yatan otonomi yaklaşımı incelenecektir. Bu inceleme Zapatista Hareketi'nin otonom siyaset kurumlarının ve bu kurumlarını işleyişini sağlayan radikal demokrasi anlayışının teorik bir çerçeveye yerleştirilmesi amacı ile yapılacaktır. Aynı bölüm içerisinde Zapatista Hareketi'nin kalkınma projeleri başta olmak üzere moderniteyi doğrudan reddi ile uyumlu bir teorik düşünce okulu olan Post-Kalkınma Teorisi literatüründe otonomi kavramı incelenecektir. Bu inceleme çok boyutlu olarak otonomi örgütlenmesine giden Zapatista Hareketi'nin kültürel ve ekonomik otonom örgütlenmelerinin teorik çerçevesini ortaya çıkartacaktır. Son bölüm ise ilk olarak kavramsal çerçevede incelenen kavramların Zapatista Topluluklarının yaşadığı Chiapas özelinde evrimi ve bu süreçte Zapatista Hareketi'ni ortaya çıkartan koşulları meydana getirmesi bağlamında Zapatistaların sağladığı ve *500 yıllık mücadele* olarak tanımladıkları tarihsel sürecin mümkün olduğu kadar detaylı incelemesini kapsayacaktır. Zapatista otonomi anlayışını şekillendiren tarihsel süreç inceledikten sonra ise çalışma Zapatista Hareketi'nin kontrol ettiği coğrafyada hayata geçirdikleri ve *alternatif bir dünyanın inşası* olarak tanımladıkları otonom siyaset, ekonomi ve kültür kurumları incelenecektir. Bu inceleme Cornelius Castoriadis'in otonomiye yaklaşımı ve Post-Kalkınma Teorisi'nin sağladığı teorik çerçeve ile ilişkilendirilerek Zapatistaların *alternatif dünya inşası* çabalarının yalnızca Chiapas ya da Zapatistalara özgü bir durum

olmadığını ancak mevcut taban hareketlerine birçok alternatif sunduğunu ortaya çıkartacaktır.

Çalışma ağırlıklı olarak İngilizce kaynakların okuması üzerinden yapılan teorik bir çalışmadır. Çalışmanın bütününde de görülebileceği gibi çalışma otonomi kavramının teorik olarak incelenmesi etrafında şekillenmektedir. Dolayısıyla Zapatista Hareketi de yalnızca bu inceleme çerçevesinde kuramlaştırılacak olan alternatif otonomi yaklaşımının somutlaştırılmasının bir yoludur. Çalışmanın odak noktası olan otonomi kavramının incelenmesinin ardından seçilen örneğin Zapatista Hareketi olması ve Hareket ile ilgili literatürün ağırlıklı olarak İspanyolca olmasından dolayı araştırmacı bu literatüre ulaşmak konusunda sınırlı kalmıştır.

1. “ÜÇÜNCÜ DÜNYA”YI YARATAN VE DÜZENLEYEN KAVRAMLAR

Çalışmanın bu bölümünde *neoliberalizm*, *küreselleşme* ve *kalkınma* kavramları incelenecektir. Zapatista Otonomi Hareketi’ni ortaya çıkaran tarihsel süreci şekillendiren bu üç kavramın incelenmesi ile kavramlar arasındaki ilişki, tarihsel süreklilik ve Zapatista Hareketi’nin şekillenmesine katkıda bulunan yönlerin açıklığa kavuşturulması amaçlanmaktadır. İlk olarak incelenecek olan ve kronolojik olarak daha eski tarihlere dayanan küreselleşme kavramı çalışmanın devamında Post-Kalkınma Teorisi çerçevesinde eleştirilecek olan modernitenin dünya çapında yayılmasına büyük katkıda bulunmuştur. Bu kavramın incelenmesi ile birlikte, tarihin akışı içinde farklı ekonomik ve toplumsal yönelimlerle şekillendiriliyor olsa da, modernite kurumlarının yaygınlaştırılması ve dünya çapında farklı güç merkezleri oluşturması konusundaki devamlılığı ortaya çıkartılacaktır. Devamında ise küreselleşmenin neoliberalizm ile olan ilişkisi ve neoliberal küreselleşmenin Zapatista Hareketi’nin ortaya çıkmasında etkili olan koşulları incelenecektir. Küreselleşme sonrası incelenecek ikinci kavram ise neoliberalizm olacaktır. Kapitalizmin merkantilist politikalar sonrasında en acımasız evresi olarak da görülen neoliberalizm incelemesi, bu doktrinin ortaya çıkışının tartışılması ile başlayacaktır. Bu noktadan sonra neoliberalizmin öncelikle iki önemli iktidar noktası olan Amerika Birleşik Devletleri(ABD) ve Britanya’da devlet aygıtını ele geçirmesi ve bu merkezlerden uluslararası ekonomiyi şekillendirmesi analiz edilecektir. Son olarak, İkinci Dünya Savaşı sonrası her iki kutup için uzun bir süre dış politika aracı olarak kullanılan kalkınma kavramı incelenecektir. Bu inceleme ile İkinci Dünya Savaşı sonrasında kavramın ABD tarafından bir nüfuz alanı yaratma ve “Kızıl Tehlikeyi” engelleme amacıyla kullanılmasından, kavramın neoliberal doktrin çerçevesinde ulusal ve uluslararası piyasaları yeniden yapılandırmanın bir aracı olarak kullanımına geçişi irdelenecektir. Çalışmanın genel teorik çerçevesini sağlayan Post-Kalkınma Teorisi’nin eleştiri getirerek merkezine aldığı bu kavramın incelenmesi sayesinde Zapatista Hareketi’nin ortaya çıktığı Meksika’nın güneydoğusunda yer alan Chiapas eyaletinin nasıl etkilendiği daha iyi anlaşılacaktır.

1.1.Küreselleşme

Kapitalist ekonomik düzenin temel uluslararası kurumlarından bir tanesi olan Dünya Bankası, 2001 yılında küreselleşmeyi şöyle tanımlamıştır; “*Küreselleşme, dünya çapında ekonomilerin ve toplumların giderek daha fazla entegre olmasıdır.*”¹ Finansal spekülör ve girişimci George Soros ise 2002 yılında yazdığı kitabında küreselleşmeyi “*Küresel finans pazarının gelişmesi, çok uluslu şirketlerin çaplarının ve milli ekonomiler üzerindeki boyunduruklarının büyümesi*”² olarak tanımlamaktadır. Küreselleşmenin beraberinde getirdiklerinin kazananı ya da kaybedeni olmak, bu süreci nasıl tanımlayacağınızı etkilemektedir. Örneğin; Noam Chomsky birçok kez küreselleşmeyi “*sömürgeciliğin ve Batı hükümrancılığının bir devamı*” olarak tanımlamıştır.³ Aynı şekilde Geyer-Bright küreselleşme süreci için şunu söylemektedir; “*Küreselleşme süreci sadece Avrupa yayılcılığının devamının artışı değil aynı zamanda tahakküm ve üstünlük ilişkilerinin dünyanın tüm bölgelerinde yeniden düzenlenmesidir.*”⁴

Yukarıda verilen tanımlamalar farklılıklarına rağmen ortak bir noktaya sahiptirler; küreselleşmeyi son evresinde, neoliberal prensiplerle yeniden dönüşüme uğradığı evresinde tanımlamak. Oysa küreselleşme bir süreç olarak başlangıcı ve gelişimi çok eski tarihlere kadar giden bir kavramdır. Küreselleşme sürecinin tarihsel gelişimini anlatırken farklı yaklaşımlar kullanılmaktadır. Bunlardan biri, küreselleşme sürecini insan doğasından kaynaklanan ve doğal bir süreç olarak gören yaklaşımdır. Chanda, küreselleşmenin *insanlığın ilerlemesine katkı sağlayacak şekilde, daha iyi yaşama sahip olma dürtüsü* ile doğrudan bağlantılı olduğunu savunan yazarlardan birisidir. Bu dürtünün hayata geçişinin ise dört farklı şekilde olduğunu tartışmaktadır; *ticaret, misyonerlik, macera ve keşif arzusu*. Bu şekilde küreselleşme süreci

¹ Al-Rodhan, Nayef R.F. ve Gérard Stoudmann. 2006. *Definitions of Globalization: A Comprehensive Overview and a Proposed Definition*. Geneva: GSCP. sf. 15.

² Age. sf. 16

³ Chomsky, Noam. 2010. *Sömürgecilikten Küreselleşmeye*. Çeviren M. Erden Sakınç. Ankara: Ütopya Yayınevi.

⁴ Beerens, Eric. 2006. *Globalisation: Definitions and Perspectives*. Erişildi: Ocak 20, 2015. <http://www.beerens.info/files/globalisation.pdf> , sf. 2.

şekillenmekte, geniş coğrafyalara yayılmakta ve insan için doğal bir süreç olduğundan önü alınamaz şekilde ilerlemektedir. Bir diğer görüş ise Scholte'nin savunduğu ve küreselleşme sürecini toptan ele alarak, aslında bütün bir sürecin *devirlerden* oluştuğu görüşüdür. Bu görüşe göre içerisinde bulunduğumuz dönem yalnızca devirler bütünüdür. Bu devir de diğerlerine olduğu gibi küreselleşmenin başka bir devri ile yer değiştirecektir.⁵ Küreselleşme kavramının tarihini bu iki görüşle açıklayan çalışmalar olsa da bu çalışmanın analitik yaklaşımına uygun olarak, küreselleşme sürecinin tarihinin açıklanmasında belirli *kırılma noktaları* ve *dönemler* olduğunu tartışan yaklaşım ile küreselleşme sürecinin tarihsel gelişimi incelenecektir.

Therborn, küreselleşme sürecinin altı dalgası olduğunu tartışmaktadır. Bu dalgalardan her biri belirli tarihsel dönemleri kapsamakta ve küreselleşme sürecinin devamlılığını sağlamaktadır. İlk dönem, dinlerin küreselleşmesinin gözlemlendiği, dördüncü ve yedinci yüzyıllar arası dönemdir. Benzer bir yaklaşımda Modelski, bu dönemi küreselleşme sürecinin açılış periyodu olarak görmektedir. Therborn'un aksine Modelski, iki dinin yayılmasını birbirini takip eden dönemler olarak görmekte ve birisinin düşüşünün diğerinin yükselişi olduğunu tartışmaktadır.⁶ Modelski'nin İslam medeniyetinin küreselleşme sürecindeki rolünün azaldığı dönem olarak gördüğü on beşinci yüzyıl ise Therborn'un ikinci dönemine denk gelmektedir. Portekizli kâşiflerle başlayan ve Avrupa'da "Keşifler Çağı" olarak adlandırılan bu dönemde, küreselleşme süreci artan teknolojik, kültürel ve ekonomik etkileşimle yoğunluğunu arttırmış ve Yeni Dünya'nın keşfi ile birlikte farklı coğrafyalara da yayılmıştır.⁷ İkinci dönemin eylemleri aynı zamanda üçüncü dönemi şekillendirmiştir.⁸ Özellikle bu dönemde, yeni sömürgelerin her türlü kaynaklarının sömürülmesi ile birlikte Batı Avrupa'da sermaye birikimi hiç olmadığı kadar yüksek seviyelere ulaşmıştır. Böylesi bir sermaye birikimi beraberinde uzun bir süre Batı Avrupa ile sınırlı kalacak şekilde teknolojik gelişmeleri

⁵ Ritzer, George. 2009. *Globalization: A Basic Text*. Londra: Wiley-Blackwell. sf. 37.

⁶ Modelski, George. 2003. "Globalization." *The Global Transformations Reader: An Introduction to the Globalization Debate* içinde, düzenleyen: David Held ve Anthony McGrew, 51-60. Cambridge: Polity Press. sf. 56.

⁷ el-Ojeili, Chamsy, and Patrick Hayden. 2006. *Critical Theories of Globalization*. Londra: Palgrave Macmillan. sf. 19.

⁸ Amin, Samir. 2011. *Global History: A View From the South*. Oxford: Pambazuka Press ss.50-67

de getirmiştir.⁹ Özellikle Portekiz ve Hollanda limanlarında gelişen tersane teknolojisini, Amsterdam başta olmak üzere İtalyan Şehir Devletleri'nin de eşlik ettiği bankacılık ve sigortacılık sektöründeki gelişmeler takip etmiştir. Bu bağlamda, ikinci dönemde artan keşif ve sömürgeleştirme faaliyetleri on yedinci yüzyıl sonlarında Avrupa'da rekabetin artmasına da sebebiyet vermiştir. Bu rekabetin sonucu olarak Avrupa'yı saran savaşlar ile küreselleşme süreci yoğunluk bakımından darbe olsa da bir etkileşim yolu olan savaş sayesinde varlığını sürdürmüştür. Samir Amin'in 1500-1800 yılları arasında sınırladığı bu dönem, bugünkü Merkez-Çevre ilişkilerini belirlemesi açısından da önemlidir. Modelski ve Therborn'un detaylı bir şekilde incelediği, küreselleşmenin önceki evrelerine nazaran bu dönem devlet eliyle de olsa tekellerin ortaya çıkışı açısından farklılaşmaktadır. Amin'in analizine göre tekeller daha sonra Merkez olarak anılacak Batı Avrupa ülkeleri açısından sermaye birikiminin sağlanmasında önemli rol oynamışlardır. Sanayi Devrimi ile karakter değiştirecek olsa da devlet özneli tekellerin ekonomik küreselleşme sürecine dâhil olması ile uluslararası iş bölümü de şekillenmeye başlamıştır.¹⁰ Öyle ki bu dönemde şekillenmeye başlayan uluslararası iş bölümü, Merkez-Çevre ilişkisinin asimetrik bağımlılık üzerinden şekillenen karakterini belirlemesi ve özellikle Çevre ülkelerin kendi geleceklerini tayin etme yeteneklerini de kısıtlayan bir karaktere sahip olması bakımından takip eden dönemler için de belirleyici olmuştur. Dördüncü dalga ise on sekizinci yüzyılda yaşanmıştır. Avrupa emperyalizminin altın çağı olan bu dönemde özellikle Britanya sayesinde, Avrupa'nın "modern" değerlerinin dünya üzerinde nüfuz etmediği bölge kalmamıştır. Çok uluslu şirketlerin öncüsü olan East India Company, Levant Company gibi şirketlerin devlet üstü faaliyetleri ile küreselleşme sürecinin ivmesi de artmıştır.¹¹ Bu dönemin belirleyicisi ise Sanayii Devrimi ile birlikte gelen radikal ekonomik, siyasi ve toplumsal değişimlerdir. Bu değişimlerden kasıt ise modern, toptan üretim imkânları, Britanya'nın başat güç olarak konumunu sağlamlaştırması ve köle ticareti ile birlikte gelen demografik değişimlerdir. Sanayi Devrimi ile birlikte, uluslararası iş bölümü de

⁹ Amin, Samir. 1976. *Unequal Development*. Çeviren Brian Pearce. Sussex: The Harvester Press. ss. 155-156

¹⁰ Amin, age, (2011) ss. 84-90.

¹¹ el-Ojeili ve Hayden, age, (2006) ss. 20-23.

kökten bir değişime uğramıştır. Amerika kıtasının sömürsünün karakterinin değişiminde de görüldüğü gibi, Merkezi “*artık altın veya gümüş humması kavurmamaktadır.*”¹² Sanayii Devrimi’nin getirdiği kitle üretimi imkânı ile birlikte pamuk, kauçuk gibi hammaddelere olan talep artmıştır. Ucuz işgücü sayesinde ucuza mal olan hammaddeler ile üretilen ürünler tekrar Çevreye satılmaktadır. Eric Hobsbawm’ın *İmparatorluk Çağı* olarak adlandırdığı bu dönem, Britanya’nın başat güç olarak giderek güç kaybetmeye başlamasıyla sonuna yaklaşmıştır. ABD’nin bağımsızlığını kazanması, Birinci Dünya Savaşı, Büyük Buhran ve son olarak İkinci Dünya Savaşı gibi art arda gelen yıkıcı gelişmelerle Britanya’nın dünya ticareti ve siyaseti üzerindeki etkinliği son bulmuştur.¹³ Küreselleşme sürecinin beşinci dalgası ise İkinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan iki kutuplu dünya düzeninde hayat bulmaktadır. Artarak yayılan ve yoğunluğunu arttıran bir süreç olarak düşünüldüğünde, küreselleşme sürecinin en fazla engelle ve direnişle karşılaştığı dönemin bu dönem olduğu söylenebilir. Eski sömürgelerin birbiri ardına bağımsızlıklarını kazanmaları ve koruyucu ekonomik politikalar izlemeleri, ABD ve Britanya başta olmak üzere Keynesyen, muhafazakâr ekonomik anlayışın yerleşmesi, sürecin ekonomik olarak yayılma ve gelişimine engeller getirmiştir. Bununla birlikte Doğu Bloğunun dünya siyasetinde giderek artan etkisi ise sürecin karşısına hem coğrafi hem de ideolojik engeller çıkartmıştır.¹⁴ Bu dönemin küreselleşme süreci aleyhine barındırdığı olumsuzluklara rağmen, bu dönem küreselleşme sürecinin derinleşme sürecidir. Bu dönemde ABD ile Batı Avrupalı müttefikleri arasında sabit kur sistemi ile hayat bulan nispi uyum sayesinde süreç derinleşmiştir. ABD’nin siyasi kaygılar ile desteklediği, Avrupa’da küreselleşme sürecini olduğu kadar kapitalist üretim sürecini de pekiştiren bölgeselleşme çabaları bu dönemde ivme kazanmıştır. Böylece giderek güçlenen ortak Avrupa pazarı ortaya çıkmıştır.¹⁵ Avrupa pazarının güçlendirilmesi, sabit kur sisteminin hayata geçirilmesi, ticaretin liberalleştirilmesi çabalarında da görüldüğü gibi bu

¹² Galeano, Eduardo. 2014. *Latin Amerika’nın Kesik Damarları*. Çeviren Roza Hakmen ve Attila Tokatlı. İstanbul: Sel Yayıncılık. ss. 25-87.

¹³ el-Ojeili ve Hayden, age, (2006) ss. 23-26. ; Hobsbawm, Eric. 1999. *The Age of Empire 1875-1914*. New York: Vintage Books.

¹⁴ el-Ojeili ve Hayden, age, (2006), ss. 27-28.

¹⁵ Amin, age, (2011) ss. 90-94.

dönemde ekonomik küreselleşmenin liderliğini ABD üstlenmiştir.¹⁶ Therborn'un tanımladığı son dalga ise Soğuk Savaş sonrası döneme denk gelmektedir.¹⁷ Ancak bu dönem ve biraz öncesi, neoliberal doktrinin gelişme ve birçok kavramı beraberinde dönüştürmesi ile tanımlanabileceğinden ve bu gelişmelerin çalışma açısından büyük önemi olduğundan bu döneme daha fazla odaklanılmasında fayda olacaktır. Bu nedenle küreselleşme sürecinin bu son dalgasının neoliberal doktrin çerçevesinde incelenmesi gerekmektedir.

1.2.Neoliberalizm

Neoliberalizm bireylerin psikolojisi üzerinde dahi etkisi olan, gündelik hayatımızdan, alışkanlıklarımıza, hayatımızın her alanını etkileyen bir gerçekliktir. Neoliberalizm yaklaşık yarım asırdır bireyler üzerinde böyle bir etki gösteriyor olsa da gelişimi çok eskilere dayanmaktadır. Neoliberalizmin kökeninin 18. yüzyıla, Adam Smith ve David Ricardo'ya kadar gittiği tartışılmaktadır.¹⁸ Her ne kadar daha sonra tartışılacağı gibi teorideki neoliberalizm ile pratikteki neoliberalizm arasında önemli farklar olsa da, neoliberalizm, klasik liberalizmin önemli prensiplerini içerisinde barındırmaktadır. Klasik liberalizmin neoliberalizme en büyük katkısı, bir mekanizma olarak piyasanın rasyonel olduğuna dair düşünce olmuştur. Liberal düşünür Adam Smith'in dönemin merkantilist politikalarına bir tepki olarak geliştirdiği, siyaset ve ekonominin iki ayrı alan olduğu ve siyasetin ekonomiye müdahalesinin hayati ve olumsuz sonuçları olduğu düşüncesi, neoliberal düşünce okulunun büyük bir bölümü tarafından da paylaşılmaktadır.¹⁹ Adam Smith'in *görünmez el (invisible hand)* düşüncesiyle somutlaşmış olan piyasaya inanç ile doğru orantılı olarak Milton Friedman ve Friedrich Hayek de piyasanın kaynakların etkin olarak dağıtımında mutlak

¹⁶ Gilpin, Robert. 2000. *The Challenge of Global Capitalism*. New Jersey: Princeton University Press. ss-52-53

¹⁷ Ritzer, age, (2009), ss. 37-38.

¹⁸ Age, sf. 110.

¹⁹ Steger, Manfred B. ve Ravi K. Roy. 2010. *Neoliberalism: A Very Short Introduction*. New York: Oxford University Press. ss. 2-3.

rasyonaliteye sahip olduğuna inanmaktadır. Dolayısıyla siyaset aracılığıyla böyle rasyonel bir mekanizmaya müdahale, yalnızca etkinliğe ve hürriyete müdahale olacaktır.²⁰ Daha sonraları küreselleşme sürecinin pazarlanmasında da kullanılacak olan, klasik liberalizmin temel prensiplerinden olan ve neoliberalizm tarafından benimsenen bir diğer prensip ise serbest ticarete atfedilen önceliktir. Adam Smith'in David Ricardo ile paylaştığı bu görüşe göre birbirleri ile serbest piyasada alışveriş ilişkisi içinde olan taraflar kendileri için en fazlasını kazanmaya çalışacaktır. Bu durumda ise ortaya her iki taraf için kazançlı bir sonuç çıkacak ve her iki taraf da kazanacaktır.²¹ Ricardo'nun *karşılaştırmalı üstünlük*(*comparative advantage*) olarak tanımladığı prensip ile rasyonel ve etkin kaynak dağıtım aracı olduğu kabul edilen piyasada, taraflar en az kayıpla ihtiyaçlarını azami oranda karşılayacaktır. Smith ve Ricardo'nun önemli temsilcileri olduğu bu iki görüş dünya ekonomisini uzun bir süre şekillendirmiştir. Ancak, piyasanın teoride beklenilenin aksine kusursuz çalışmaması ve o zamana kadar görülen en büyük ekonomik krizi beraberinde getirecek bir şekilde işlemeye başlaması, bu iki görüşe karşı çıkışları beraberinde getirmiştir.

John M. Keynes ve Karl Polanyi gibi önde gelen iktisat düşünürleri, uzun süredir devlet aygıtına atfedilen *gözleyici*, *bekçi* rolünün yetersiz olduğunu ve piyasanın tamamen başıboş bırakılamayacağını savunmaktaydı. Büyük Buhran'ın yıkıcı etkisinin gölgesi altında gelişen bu düşünce okulu, özellikle ABD'nin İkinci Dünya Savaşı sonrası değişen dış politikası ile birlikte siyaset yapıcılar üzerinde nüfuzunu arttırmaya devam etmiştir. Bu nüfuz artışı, Keynes'in 1944'te savaş sonrası uluslararası ekonomik yapıyı kuracak olan görüşmelerde İngiltere'yi temsil eden delegasyonun başına getirilmesiyle de somut bir hal almıştır. Keynes'in başını çektiği bu düşünce okulunun etkili olduğu 1945-1975 yılları arası, bazı ekonomistler tarafından *kontrollü kapitalizmin altın çağı* olarak dahi nitelenmiş ve ekonomi literatüründe refah devleti kavramının sağlam bir yer edinmesine sebep olmuştur.²² Keynesyen ekonomi anlayışı,

²⁰ Munck, Ronaldo. 2005. "Neoliberalism and Politics and the Politics of Neoliberalism." *Neoliberalism: A Critical Reader* içinde, yazar Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston, 60-70. Londra: Pluto Press.ss. 60-61.

²¹ Steger ve Roy, age, (2010) sf. 3.

²² Age, sf. 7.

temel prensipleri bağlamında neoliberal ekonomik anlayışın tezatıdır. Kısacası, Keynes'in kurucusu olarak kabul edildiği bu ekonomik doktrin, büyük ve aktif bir devlet aygıtına, sanayinin düzenlenmesine, zenginlerden yüksek oranda vergi alınmasına ve herkes için kapsamlı refah programlarının takip edilmesinin gereğine inanmaktadır.²³ İkinci Dünya Savaşı'nı takip eden yıllar, kontrollü kapitalizm rehberliğinde 1970 yılına kadar rekor büyüme, yüksek gelir artışı, refah seviyelerindeki nispi artış ve düşük enflasyona tanıklık etmiştir.

Keynesyen ekonomi anlayışı ABD, İngiltere, İsveç ve Avustralya gibi ülkelerde giderek yaygınlaşırken ve uluslararası ekonomik sistem Keynesyen ekonomiye bu denli müdahil olmaları ve yükselen sosyalizm etkisi daha sonra *Avusturya ekolü* olarak anılacak bir grup ekonomist tarafından eleştirilmeye başlanmıştır. Liberal fikirlerin dönüşümünde ve tekrar popülerlik kazanmasında sonrasında önemli rol oynayacak Friedrich Hayek ve Milton Friedman gibi ekonomistlerin de içinde bulunduğu bu grup, 1947'de *Mont Pelerin Topluluğu*'nu kurmuşlardır.²⁴ *Bireycilik, hürriyet ve serbest piyasa* kavramlarına verdikleri önemden dolayı, topluluk kendilerini liberal olarak tanımlamakta ve toplum, devlet ve ekonomi ile bireylerin ilişkisini de bu temelde yorumlamaktaydı. Bu nedenle devlet aygıtının ekonomiye müdahalesini hem bu hürriyete ve özgürlüklere doğrudan müdahale olarak görmekte hem de devletin ekonomi ile ilgili alacağı kararların elindeki bilginin yetersizliğinden ve çıkar gruplarının manipülasyonuna açık olmasından dolayı siyasi olarak yanlı olacağını tartışmaktaydılar.²⁵ Düşünce bakımından homojen olmayan bu toplulukta Friedman kısa sürede öne çıkmış ve Hayek ve diğerlerinin aksine daha pragmatik bir ekonomik anlayışı savunmuştur. Friedman, makroekonomik istikrarı, ticaretin serbestleştirilmesini ve devlet aygıtının mümkün olduğunca özelleştirilmesini savunmaktadır.²⁶ Friedman'ın neoliberalizm yorumlamasının bu kadar yaygınlaşmasında bireysel özelliklerinin

²³ Age, ss. 5-10. ; Gilpin, Robert. 2001. *Global Political Economy*. New Jersey: Princeton University Press. ss. 69-70, 151, 310-311.

²⁴ Ritzer, age, (2009) ss. 110-111.

²⁵ Harvey, David. 2005. *A Brief History of Neoliberalism*. New York: Oxford University Press. ss. 20-2

²⁶ Munck, agm. sf. 60.

yanında Chicago Üniversitesi'nde görev yapmasının da büyük etkisi vardır. Neoliberal yaklaşımın merkezi olacak bu üniversitede Friedman'ın daha sonra *Chicago Çocukları* (*Chicago Boys*) olarak anılacak birçok öğrencisi olmuş ve bu öğrenciler daha sonra memleketlerine dönerek Friedman'ın neoliberal doktrininin Şili başta olmak üzere Latin Amerika'da yayılmasında etkili olmuşlardır.

Neoliberal kuramların ilk denemesi 1973 yılında Şili'de yapılmıştır. ABD'nin Soğuk Savaş'ta izlediği dış politika bağlamında, Amerikan İstihbarat Kurumu'nun (CIA) sponsorluğunda Şili'de yapılan askeri darbe ile birlikte neoliberal politikaların denenmesi için bir fırsat yaratılmıştır. Darbe sonrasında iktidara Pinochet'nin gelmesi ile birlikte Friedman'ın Şili asıllı öğrencileri de ülkeye dönüş yaparak neoliberal politikaların uygulanmasına koyulmuşlardır. Bu politikaların uygulanma yolunun tercihi ise Friedman'ın pragmatik kişiliğine uygun bir şekilde yapılmıştır:

“Friedman, büyük çapta bir şoku veya krizi nasıl fırsata çevireceğini ilk olarak Şili diktatörü General Augusto Pinochet'ye danışman olarak hizmet verdiği sırada öğrenmişti. Şili halkı yalnızca Pinochet'nin acımasız darbesi ile şok halinde değil, aynı zamanda ciddi bir hiper-enflasyon sebebiyle sarsılmış durumdaydılar. Friedman, Pinochet'ye süratle ekonominin dönüştürülmesini önerdi: vergi kesintileri, serbest ticaret, hizmetlerin özelleştirilmesi, sosyal harcamaların azaltılması ve deregülasyon. [...] Bu dönüşüm, daha önce hiçbir yerde denenmemiş büyüklükte bir kapitalist dönüşümdü ve Pinochet dönemi ekonomistlerinin birçoğu Chicago Üniversitesi'nde Friedman'ın öğrencileri olduğundan bu darbe daha sonra 'Chicago Okulu Devrimi' olarak da anılacaktı. Friedman, dönüşümün hızının, aniliğinin ve boyutunun, bu 'ayarlamayı' kolaylaştıracak psikolojik bir etki yaratacağını öngörmekteydi. Bu ıstıraplı dönüşüme ise 'şok tedavisi' adını verdi.”²⁷

Daha sonra yaygınlaşacak olan bu *şok tedavileri*, “hasta” ülkelerin kapitalist sınıfının çıkarına olmuştur. Harvey'nin “*kapitalist sınıfın tekrar yükselişi*”²⁸ olarak tanımladığı bu süreçte, tedavinin bir parçası olan özelleştirmeler ve deregülasyon politikaları kapitalist sınıf için fırsatları beraberinde getirmiştir. Kamu kurumlarının özelleştirmeler aracılığıyla elde edilmesi, bu sınıfların yeni özelleştirilmiş sanayilerin

²⁷ Klein, Naomi. 2007. *The Shock Doctrine: Rise of Disaster Capitalism*. New York: Metropolitan Books. ss. 7-8.

²⁸ D.Harvey, age, (2005) ss. 30-39.

kontrolünü ellerine geçirmelerini sağlamıştır. Özelleştirme ile birlikte gelen deregülasyon ise istedikleri gibi hareket etme ve dolayısıyla kâr etme özgürlüğünü beraberinde getirmiştir.²⁹ Şili'deki bu denemenin arkasından *Chicago Okulu doktrini* artarak popüler olmaya devam etmiştir.³⁰ Neoliberalizmin artan popüleritesi 1973'te Şili'den 1980'lerde Avrupa'ya ve sonrasında ABD'ye kadar uzanmıştır.

Neoliberalizmin en büyük zaferlerinden birisi ekonomiyi iyileştirme ve dönüştürme vaadi ile 1979'da İngiltere'de Margaret Thatcher'ın iktidara gelmesi olmuştur. Seçim vaadini yerine getirmekte tereddüt etmeyen Thatcher, 1945'ten sonra İskandinav ülkeleri ile birlikte İngiltere'de de yerleşen refah devleti anlayışına karşı taarruza geçerek, sosyal dayanışma ve destek ağlarını hedefine aldı. 1945'ten bu yana refah devletinin kurumsallaşmasında rol oynayan tüm mekanizmaları ya dağıttı ya da özelleştirdi. Yabancı yatırımcıyı çekebilmenin en önemli şartı olan uygun iş ortamının yaratılması için vergi kesintilerine gitti ve girişimciliği teşvik edecek politikalar izledi. Ruhları değiştirme amacıyla bir araç olarak gördüğü ekonomik politikaları kullanarak İngiltere'de bireyselliği ön plana çıkartacak ve merkezinde toplum ve dayanışma olan her şeyi zayıflatacak politikalar izledi.³¹ Bütün bu radikal dönüşümlerin ilham kaynağı ise daha önce de bahsedilen ve Şili'de başarılı olduğuna inanılan, *şok tedavisi* metoduydu. Bu metot sayesinde gerçekleştirilecek yeniden yapılandırma ile 1970'lerden bu yana durgun olan İngiltere ekonomisine canlılık kazandırmak amaçlanmaktaydı. Bu dönüşümün yükü orta ve alt sınıfların sırtında artarken, cari açığı kapatmak konusunda Kuzey Denizi petrol gelirlerine yeni vergi koyup, katma-değer vergisini arttıracak kadar kararlı olan Thatcher, yine de yüksek gelir kazanan kesimler için vergi kesintisine gitmekte herhangi bir sorun görmemekteydi.³² Neoliberalizmin ilerleyen yıllarda önemli bir karakteristiği olacak olan gelir dağılımındaki eşitsizliğin tohumları da böylece İngiltere'de atılmış oluyordu. Thatcher Dönemi'ni karakterize eden politikalardan birisi de amansızca takip ettiği özelleştirme politikalarıdır. 1980'lerin başlarında aralarında İngiltere Demiryolları ve İngiltere Havayolları da bulunan birçok hizmet sağlayıcı, çok

²⁹ Ritzer, age, (2009) sf. 112.

³⁰ D.Harvey, age, (2005) sf. 22.

³¹ Age, sf. 23.

³² Steger ve Roy, age, (2010) sf. 40.

ucuz fiyatlarla teker teker özel sektöre satılmaya başlanmıştır. Bu noktadaki görüş ise ucuza yapılan özelleştirmelerle, şirketlerin yeni sahipleri uluslararası alanda rekabet edebilmek için daha fazla sermayeye sahip olacak ve yeni edindikleri şirketlerini bu ölçüde daha etkin bir şekilde geliştirebileceklerdir. Böylesine kapsamlı ve hızlı özelleştirmeler beraberinde yapısal işsizliği getirmiştir. Ancak neoliberal politikanın gündeminde enflasyon ile mücadele, işsizlikle mücadeleye üstünlük sağladığı için Thatcher işsizlik sorununun *piyasanın rasyonalitesi ile çözüleceğini* savunmuştur.³³ Böylesine radikal ekonomik politikaların sosyal maliyeti ise günümüzde artık daha fazla hissedilmektedir.

Neoliberalizmin küreselleşme süreci ile birlikte dünyaya açılmadan önce kazandığı son büyük zafer ise 1981 yılında Ronald Reagan'ın ABD'nin kırkıncı başkanı olarak seçilmesidir. İngiltere örneğinin aksine, ABD'de neoliberal dönüşüm aslında Başkan Reagan'dan önce Başkan Carter döneminde Paul Volcker öncülüğünde başlamıştır. Amerikan Federal Bankası'nın başında olan Volcker, uzun süredir kabul edilen Keynesyen mali ve parasal politikalarını terk etmenin durgun Amerikan ekonomisi için tek çare olduğu inancıyla birlikte faiz oranlarında radikal değişikliğe gitmiştir. *Volcker Şoku* olarak bilinen bu karar, *şok tedavisi* uygulamasından esinlenmiş ve istihdam temelinde sonuçları ne olursa olsun enflasyon ile mücadeleyi hedeflemiştir. ABD için neoliberalizme geçişte ilk adımı atan Volcker, Reagan döneminde de siyasi olarak desteklenmiş ve görevine devam etmiştir.³⁴ ABD'de neoliberal dönüşümün ilk adımı olan *Volcker Şoku*, Britanya'da da görüldüğü gibi, neoliberalizmin ihtiyacı olan şokların bilerek ve kan dökülmesine ihtiyaç duymadan da yaratılabileceğini göstermesi bakımından önemlidir. Volcker'in şok dalgasını, Reagan'ın Keynesyen dönemde kurumsallaştırılan sosyal politikalara karşı taarruzu takip etmiştir. İktidara gelen Reagan, ABD siyasi hayatının iç dinamiklerinde olan Kongre ile çatışmayı önlemek için uzun bir süre organize emeğe karşı doğrudan bir faaliyete geçmemiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrası kurumsallaştırılmış olan refah politikalarına doğrudan bir taarruz siyasi bir intihar olacağından, Reagan bu politikaları yürütme gücüne dayanarak zayıflatmayı

³³ Age, ss. 42-43.

³⁴ D.Harvey, age, (2005) ss. 23-24.

tercih etmiştir. Bu sayede etkinlik ve ekonomik büyümeye engel olduğunu düşündüğü organize emeğin, işverene karşı eli zayıflatılmış olacaktır. Reagan yönetiminin böylesi bir stratejideki en önemli araçları ise bütçe düzenlemeleri, vergi düzenlemeleri ve hayati kurumlara yapılan atamalar olmuştur.³⁵ Amerikan emekçi sınıfı için gerçek anlamda şok dalgası yaratan bir örnek olan PATCO örneğinde de görüldüğü gibi Reagan, organize emeğe karşı radikal ve agresif tavır takınmış ve sendikalaşma başta olmak üzere emeğin organize olabilmesinin tüm imkânlarını ortadan kaldırmayı hedeflemiştir.³⁶ Reagan'ın ABD ekonomisinin dönüşümündeki radikal tutumunu merkezi konumdaki endüstrilerin özelleştirilmesi, deregülasyon politikaları ve yüksek gelirli kesimden derin vergi kesintileri takip etmiştir.³⁷

Neoliberalizmin bugünkü haline gelmesinde kazandığı son zafer ise *tarihin sonu* olarak dahi yorumlanan, Sovyetler Birliği'nin çöküşü ve kapitalist ekonomik modelin mutlak galibiyeti olmuştur. Böylesi bir mutlak galibiyet ise Sovyetler Birliği'nin yani uzun süredir kapitalizmin anti-tezinin önlenemez yıkılışına karşı, Thatcher ile özdeşleşen; *Başka Alternatif Yok (There is No Alternative- TINA)* sloganı ile ete kemiğe bürünmüştür. Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla birlikte bundan sonra kapitalizmi reddedenler ve alternatifleri olabileceğini önerenler ütöpik olmakla suçlanacaktır.³⁸ 1989'dan sonra yapılan analizlerin birçoğunda *en uzun barış* olarak da nitelenen Soğuk Savaş'ın bitmesi ve "özgür dünyanın" kazanmasının yanında ifade özgürlüğü, inanç özgürlüğü gibi liberal değerler ile birlikte, demokrasi, insan hakları, piyasa ekonomisi gibi değerlerin de kazandığı yönünde bir inanç vardı. Blair-Clinton Dönemi'nin belirleyici özelliklerinden olan küreselleşme sürecinin ekonomik boyutunun daha önce nüfuz edemediği coğrafyalarda ivme kazanması ile Soğuk Savaş'ın hem kazananları

³⁵ Moody, Kim. 1987. "Reagan, the Business Agenda and the Collapse of Labour." *Socialist Register* 23: 153-177. ss. 155-156.

³⁶ Age. ss. 159-176. ; Cowie, Jefferson. 2012. *How Ronald Reagan Broke the Air Traffic Controllers Union--And Why That Fight Still Matters*. 25 Mart. Erişildi: Ocak 15, 2015. http://www.alternet.org/story/154595/how_ronald_reagan_broke_the_air_traffic_controllers_union--and_why_that_fight_still_matters.; D.Harvey, age, (2005) ss. 24-25. ; Meister, Dick. 2011. *Labor's Unhappy Anniversary*. Erişildi: Mart 3, 2015. <http://www.dickmeister.com/id381.html>.

³⁷ D.Harvey, age, (2005) sf. 26.

³⁸ Amin, age, (2011) sf. 68.

hem de kaybedenleri piyasa ekonomisinin yayılmasını tecrübe etmişlerdir.³⁹ Yarım yüzyıldan biraz daha fazla süredir “Demir Perde” altında olan ekonomiler tek tek bireysel özgürlüğün ve demokrasinin temeli olduğuna inandıkları piyasa ekonomisine geçmek için yarışıyorlardı. Bu geçişin tercih yolu ise Polonya’da ve Rusya’da görüldüğü ve daha önce Amerika kıtasında deneyimlendiği gibi *şok terapileri* oluyordu. Eski sosyalist ülkeler için tercih edilen *şok terapisi* ise refah ekonomisinden serbest piyasa ekonomisine geçişte kısmen benzer bir durumla karşı karşıya olan İngiltere ve ABD’nin tercih ettiği *şok terapisi* yöntemleri oldu. Latin Amerika’da deneyimlenen kanlı ya da doğal felaketlerin aksine bu ülkelerin terapilerinin başlangıcı olan şoklar piyasada şok etkisi yaratacak olan siyasi kararlar olmuştur. “Kaybeden” ülkeler, galip gelen kapitalist ideolojinin alternatifsiz ve mutlak oluşuna olan inançları ile bir an önce bu pastadan pay almak adına ağır yükler altına sokulmuş ve izleri silinmeyecek toplumsal travmalara maruz bırakılmışlardır.⁴⁰ SSCB’nin dağılmasının sembolik ve tarihi öneminin dışında neoliberal düzen ve küreselleşme açısından önemli sonuçları da vardır. Sovyetler Birliği’nin dağılması ile Samir Amin’in 1976 yılında öngördüğü üç senaryo da hayata geçmiştir. Bu üç senaryodan *Doğu Avrupa’nın piyasa ekonomisine entegrasyonu* ve *Üçüncü Dünya’da açılan yeni alanlarla kapitalist ekonominin ‘nefes alma’ imkânı* ile ilgili olanları bu çalışma ile alakalıdır.⁴¹ Marx’a göre, kapitalizmin çelişkilerine çözüm olarak en etkili araç, pazarın genişlemesi ve/veya derinleşmesidir. Bu sayede aşırı üretim eğilimi olan kapitalizm talep yaratmakta ayrıca “fethettiği” yeni coğrafyalarda merkezde sanayileşme ve büyümeyle azalan kâr oranlarını da tazmin etmektedir. Merkantilist dönemde bunu, hem iş gücü, hem hammadde tedarik noktası hem de ucuz işgücü kaynağı olan sömürgeler aracılığıyla yapan kapitalizm, bir sonraki krizine ise Latin Amerika’da nispeten daha önce gerçekleşmiş olan bağımsızlık hareketleri ile çözüm bulma imkânı bulmuştur. Kalkınma projelerinin araç olarak hizmet etmeye başladığı bu dönemde Merkez, bağımsızlığını yeni kazanan Çevre ülkelerde modernizasyon çabasına girişmiş ve bu sayede pazarlarını da genişletmiştir.⁴²

³⁹ Gilpin, age. (2000). ss. 15-51.

⁴⁰ Klein, age. (2007). ss. 171-283.

⁴¹ Amir, age. (1976). ss. 286-287.

⁴² Galeano, age. (2014), ss. 221-263.

Pazarın genişlemesi Avrupa’da bölgeselleşme hedefleriyle gerçekleştirilmeye başlanmış ve bu amacın lokomotif görevini Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) üstlenmiştir. Avrupa’nın içsel entegrasyonu projesi kapsamında devlet kontrollü Doğu Avrupa ekonomileri dönüştürülmeye başlanmıştır. Bu dönüşüm sırasındaki nimetlerden yararlanmak ise Avrupa’nın ileri sanayi ülkelerine düşmüştür. Doğu Avrupa’nın ucuz iş gücü düşmekte olan kâr oranlarının tekrar yükselmesine hizmet ederken, bir yandan da Amerikan tarzı, tüketime dayalı yaşam biçiminin tanıtılmasıyla talebi artan ürünler bu ülkelere ihraç edilerek kapitalizmin çelişkisine çözüm bulunmuştur. Latin Amerika veya Afrika gibi hammadde konusunda fazla bir şey vaat etmeyen Doğu Avrupa ülkeleri yine de bir süre ucuz iş gücü ve yüksek kâr oranları sağlayarak Merkezin büyümesine hizmet etmişlerdir. Aynı senaryo, artan hammadde ihracatı – özellikle yer altı kaynakları- ile birlikte ABD ve Japonya ortaklığında Latin Amerika ve Pasifik Bölgesinde tekrarlanmıştır.⁴³ Duvarlar ya da perdelerle korunmayan sınırlarda artık çokuluslu şirketler ekonomik küreselleşmenin lokomotifleri olarak girilmemiş coğrafyalara, piyasa ekonomisine entegre olmanın yolu olarak iş bölümlerini getirmişlerdir. Amin’in tarihlendirmesini ve küreselleşmenin farklı dönemlerden oluşan, sürekliliği olan bir süreç olduğunu kabul edecek olursak, Soğuk Savaş sonrası küreselleşme sürecini çokuluslu şirketler çağı olarak adlandırmak pek de yanlış olmayacaktır. Çokuluslu şirketlerin dünya çapında faaliyetlerinin temel aracı ise *Doğrudan Yabancı Yatırım* olmuştur. Merkez-çevre arasında, uluslararası ekonomideki iş bölümünden kaynaklanan asimetrik ilişkiden bahsederken de görüleceği gibi, çokuluslu şirketler merkezin ihtiyacı doğrultusunda yatırım yaptıkları ülkelerdeki uzmanlaşmayı da belirlemektedirler.⁴⁴

İngiltere ve ABD özelinde gerçekleşen neoliberal dönüşüm İngiltere’de Tony Blair ve ABD’de Bill Clinton ile birlikte küresel bir karaktere bürünmüştür. Reagan ve Thatcher döneminde izlenen ve yukarıda tartışılan radikal politikaların sosyal maliyetlerinin yüksekliği beraberinde siyasi kayıpları da getirmiştir. Radikal ekonomik dönüşüm politikaları, ABD ve İngiltere’de özellikle az gelirli kesimler için *sosyal güvenlik ağı* olarak oluşturulan sosyal dayanışma hizmetlerinden mahrum kalınmasına,

⁴³ Amin, age. (2011), ss. 67-120. ; Gilpin, age. (2000), ss. 163-164.

⁴⁴ Age. , sf. 168.

Reagan ve Thatcher'ın da seçimleri kaybetmesine neden olmuştur. Böyle bir siyasi ortamda ABD'de Bill Clinton, İngiltere'de ise Tony Blair, "Üçüncü Yol (Third Way)" destekçileri olarak seçimlerden galip çıkmışlardır. Bill Clinton, "Üçüncü Yol" yaklaşımını "Neoliberalizmin piyasa temelli girişimcilik idealinden vazgeçmeden merkez solun sosyal dayanışmayı güçlendirme prensibinin kabulü" olarak tanımlamıştır.⁴⁵ Blair ve Clinton, toplumsal olarak sorumluluk sahibi, küreselleşmiş turbo-kapitalizmin dünyaya zenginlik ve refah ile beraber bolluk ve teknolojik ilerlemenin de olduğu bir altın çağ yaşatacağına inanmaktaydılar.⁴⁶ "Üçüncü Yol" yaklaşımı ile birlikte neoliberalizmin dönüştürdüğü devlet aygıtı, özellikle Hayek'in öngördüğünün aksine giderek müdahaleci olma yolunu izlemeye başlamıştır:

*"Piyasa zihniyetini liberalleştirme ve metalaştırma yoluyla genişletmek artık yeterli gelmiyordu. Bu sebeple neoliberal proje refah reformu, cezai politikalar, kent planlaması ve iskân politikaları ile toplumsal alana da genişletilmek zorundaydı. Artık devlet aygıtının rolünü azaltmak yeterli değildi; mülteciler, tek ebeveynli aileler, mahkûmlar, 'sapkınlar' ve sosyal olarak 'dışlanmış' bireyler gibi, toplumun 'serkeş' bireylerinin devlet kontrolü altına alınması ve neoliberal gündem çerçevesinde 'düzenlenmeleri' gereği duyuluyordu. Neoliberalizm toplumu düzenleme ayağında uygulanan plan buydu."*⁴⁷

Neoliberal kuramın öngörülleri aksine daha müdahaleci, daha güçlü bir devlet aygıtı, neoliberalizm ve küreselleşme arasındaki ilişkinin devamı için hayati bir öneme sahiptir. Blair ve Clinton dönemindeki söylemlerde de görüldüğü gibi devlet aygıtı Keynesyen dönemin muhafazakârlığına kapılmadan herkesin eşit olarak kazanan olabilmesini sağlayacaktır. Bunun sağlanması ile birlikte içsel olarak refahı, zenginliği ve bolluğu getireceği öngörülen⁴⁸ neoliberalizm küresel çapta refah, zenginlik ve bolluk getirecektir.⁴⁹

⁴⁵ Steger ve Roy, age. (2010), sf. 50.

⁴⁶ Age. , sf. 51.

⁴⁷ Munck, agm. (2005), sf. 63.

⁴⁸ Moore, Anne Elizabeth. 2012. "Milton Friedman's Pencil." *The New Inquiry*. 17 Aralık. Erişildi: Ocak 1, 2015. <http://thenewinquiry.com/essays/milton-friedmans-pencil/>

⁴⁹ Friedman, Milton, röportaj yapan: Richard W. Fisher. 2005. *Milton Friedman Interview: A Productive Global Economy* Dallas Fed, (19 Ekim). Erişildi: Ocak 20, 2015. <http://www.youtube.com/watch?v=ImjOwmEMgfQ>.

1.3. Küreselleşme ve Neoliberalizm İlişkisi

1980'lerin sonuna doğru neoliberalizm ve küreselleşme sürecinin tarihi tek bir çizgide birleşmek üzere buluşmuştur. 1990'larla beraber, küreselleşme kelimesi dünya çapında ekonomik ilişkilerin artması ve derinleşmesi ile eş anlamlı kullanılmaya başlanmıştır.⁵⁰ Bu buluşma, “sorumlu kapitalizm” anlayışı ile uyum içinde olan ve Bill Clinton’a atfedilen *piyasa küreselliği* yaklaşımının uygulanmaya başlanmasıyla birlikte olmuştur. Neoliberal doktrinin, emeğe karşı sermayeyi güçlendirme, yerel kültüre kayıtsız kalarak kapitalist ticareti teşvik etme, zanaat yerine finansal aktiviteleri ön plana çıkarma, çevrenin korunmasına öncelik vermeden üretimi arttırma, ABD ve müttefiklerinin çıkarlarını pekiştirme, piyasa ve talepten bağımsız sürekli rekabeti arttırmayı hedefleme gibi temel prensiplerini içselleştirilmiştir.⁵¹ Bill Clinton’ın başını çektiği küresel dünya vizyonunun dünyanın geri kalanına özellikle de “gelişmemiş” kısmına pazarlanması, aktivist Amory Starr’ın *küreselleşmenin yalanları* adını verdiği birçok varsayıma dayanmaktadır.⁵² Küresel ekonomi savunucusu Bill Clinton, Soğuk Savaş’tan galip olarak çıkmanın da verdiği güvenle birlikte ABD odaklı bir uluslararası ekonomik düzenin inşa edilmesinin gerekliliği konusunda emindi. Küresel ekonomi ne kadar genişler ve güçlenirse ABD ekonomisi de o denli güçlü ve etkili olacağı inancının yanında “sorumlu kapitalizm” düşüncesi ile doğru orantılı olarak böylesi bir düzenin dünya halklarına refah, kalkınma ve barış getireceğine de samimiyetle inanmaktaydı. Clinton’ın ABD kılavuzluğundaki bu yeni misyonunda en önemli silahı yumuşak güç envanterinde yer alan ticari ilişkilerin güçlendirilmesiydi.⁵³ Ekranlarda sempatik tavırlarına ve söylemlerindeki *dünya refahı, eşitlik, herkes için kalkınma* kavramlarına rağmen Clinton tarafından küresel ekonomi yaratma misyonu, daha sonra *Washington*

⁵⁰ Steger ve Roy, age. (2010), ss. 51-52.

⁵¹ O'Hara, Phillip Anthony. 2006. “The Contradictory Dynamics of Globalization.” *Globalization and the Third World- A Study of Negative Consequences* içinde, düzenleyen: B. N. Ghosh ve Halil M. Guven, 17-36. New York: Palgrave Macmillan. sf. 18.

⁵² Starr, Amory. 2005. *Global Revolt- A Guide to the Movements Against Globalization*. Londra: Zed Books. ss. 3-10.

⁵³ Steger ve Roy, age. (2010), ss.53-54.

Konsensüsü (Washington Consensus) olarak anılmış ve “gelişmemiş ülkeler” için acı bir reçete olan gerçeklik üzerinden hayat bulmuştur. Kalkınma kavramı ile de doğrudan bağlantılı olan ve ilk olarak 1990 yılında ekonomist John Williamson tarafından literatüre kazandırılan *Washington Konsensüsü*, merkezleri Washington’da olan uluslararası ekonomi kurumları tarafından özellikle Latin Amerika ülkelerine “tavsiye edilen” politikalar anlamını taşımaktadır.⁵⁴ Konsensüs, on maddelik politika paketi halinde, gelişmemiş ülkelere uluslararası ekonomiye entegre olma ve pastadan pay alma vaadiyle kalkınmaya giden yol olarak sunulmaktadır: “*Mali disiplin, kamu harcamalarının önceliklerinin yeniden belirlenmesi, vergi reformu, faiz oranlarının düzenlenmesi, rekabete dayalı döviz kurunun benimsenmesi, ticaretin serbestleştirilmesi, yabancı yatırımı kolaylaştırıcı tedbirler, özelleştirme, deregülasyon ve telif haklarının kabulü.*”⁵⁵

Bu prensipler, hedef ülkenin yerel geleneklerini, yerel dinamiklerini, yerel üretim süreçlerini hiçe sayarak, yolun sonunda küresel ekonominin nimetlerinden yararlanmayı vaat ederek dünya üzerinde birkaç istisna devlet dışında neoliberal prensipleri yerleştirme konusunda hizmet etmiştir ve etmeye de devam etmektedir. Her ne kadar Clinton birçok konuşmasında bu prensiplerin “*iyileşmek için katlanılması gereken zorluklar*” olduğunu söylese de haklı olarak birçok kez *Washington Konsensüsü* prensiplerinin aslında ABD hegemonyasını sürdürülebilir kılmayı amaçladığı da tartışılmaktadır.⁵⁶ Böyle bir amaç doğrultusunda neoliberalizmin yöntemi, ilk olarak Marx ve Engels tarafından yazılan *Komünist Manifesto*’da yer alan ve daha sonra ise Joseph Schumpeter tarafından kapitalist ekonomik anlayışa göre tekrar yorumlanan, *yaratıcı yıkım* olmuştur. Marx’ın yaratıcı yıkım yorumlaması kapitalist ekonominin doğası ile doğrudan ilintilidir. Neoliberalizmin kılavuz edindiği

⁵⁴ 2003. *Washington Consensus*. Nisan. Erişildi: Ocak 20, 2015.

<http://www.cid.harvard.edu/cidtrade/issues/washington.html>.

⁵⁵ Williamson, John. 2004. “A Short History of Washington Consensus.” Erişildi: Ocak 21, 2015.

<http://www.iie.com/publications/papers/williamson0904-2.pdf>.

⁵⁶ Steger ve Roy, age. (2010) ss.55-56.

yaratıcı yıkım yaklaşımı ise, Marx ve Engels'in *Komünist Manifesto*'da yaptığı bu analizin yorumlanması ile ortaya çıkmıştır.⁵⁷

Marx ve Engels'in neoliberal doktrin tarafından benimsenen yorumlamasını ise 1942 yılında Joseph Schumpeter, *Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi* adlı kitabında yapmıştır. Kapitalist sistemin en başta tüketiciye yararlı olduğunu savunduğu bu işleyişini Schumpeter, Amerikan çelik sanayini örnek alarak şöyle açıklamaktadır:

"[...]Sanayii mutasyon süreci ekonomik yapıyı içeriden sürekli olarak kökten değiştirmektedir, sürekli olarak eskisini yok edip, yenisini yaratmaktadır. Bu 'Yaratıcı Yıkım' süreci kapitalizmin esas gerçekliğidir. Bu gerçek, kapitalizmi oluşturmaktadır ve her kapitalist çabanın içinde yaşaması gereken gerçektir."⁵⁸

Marx ve Engels'in belirttiği, Schumpeter'in de kabul ettiği gibi bu süreç kapitalizm ile birlikte sürekli olarak var olmuştur. Bu sürecin kökeninin aslında neoliberal ekonomik anlayışın yerleşmesinden daha eskiye dayandığının kanıtı olarak Castells'in bilgisayar teknolojileri sektörünün hızlı ve yaratıcı yıkım süreci ile uyumlu olan evrimine bakmak yeterli olacaktır. Bu noktada Castells, bilgisayar teknolojilerinin İkinci Dünya Savaşı sonrasında itibaren bir önceki evreyi katlayarak geride ve değersiz bırakacak şekilde hızla evrimine dikkat çekmektedir.⁵⁹ Yaratıcı yıkım bağlamında ise neoliberalizmin etkisi küreselleşme süreci ile birlikte farklılaşmaktadır. Clinton dönemiyle birlikte başlayan yaklaşıma göre Schumpeter'in yaratıcı yıkım kavramı uluslararası çapta uygulanabilir. Yaratıcı yıkım sürecinin getirdiği daha fazla yenilik sayesinde fiyatlar düşecek, enflasyon ortalama bir seviyede seyredecek, faiz oranları da düşerek dünya ekonomisi büyüyecektir.⁶⁰ Böyle bir büyüme ise küresel ekonominin parçası olan tüm halklara refah ve zenginlik getirerek kalkınmayı garantileyecektir.

Şu ana kadar incelenen ve tartışılan kavramlarla fazlasıyla iç içe olan kalkınma kavramının tanımlanması ve tartışılmasından önce küreselleşme süreci eleştirilerine

⁵⁷ Marx, Karl ve Friedrich Engels. 1848. *Komünist Parti Manifestosu*. Erişildi: Ocak 22, 2015. <https://www.marxists.org/turkce/m-e/1848/manifest/kpm.htm>.

⁵⁸ Schumpeter, Joseph A. 1943. *Capitalism, Socialism and Democracy*. ABD: Routledge. sf.83. ; McCraw, Thomas K. 2007. *Prophet of Innovation*. Londra: Harvard University Press. ss. 351-352.

⁵⁹ Castells, Manuel. 2010. *The Rise of the Network Society*. Oxford: Blackwell Publishing. ss. 41-42.

⁶⁰ O'Hara, agm. (2006), ss. 18-19.

biraz da olsa yer vermek faydalı olacaktır. Böyle bir yaklaşım, hem çalışmanın merkezinde olan otonomi kavramının yeniden inşasının gerekliliğini, hem de küreselleşme karşıtı hareketlerden birisi olan Zapatista Otonomi Hareketi'nin farklı doğasının daha iyi anlaşılabilmesi açısından önemlidir. Bireycilik, özgürlük, tercih hakkı gibi söylemlerle yıllardır bireylerin ve halkların hayatını şekillendiren neoliberal küreselleşme sürecinin söylemleri ile ters düşecek şekildeki geniş kapsamını görmek gerekmektedir.

Neoliberal prensipleri içselleştiren küreselleşme süreci, serbest ticarete olan bağlılıkla şekillenmektedir. Buna göre, rekabete dayalı serbest ticaret taraf olan tüm ülkelere refah ve zenginlik getirecektir. Adam Smith'in piyasaya olan inancından devşirilen bu anlayışa göre neoliberal düşüncenin savunucuları uluslararası serbest ticaretin önündeki engelleri teşkil eden korumacı politikaların kaldırılmasını savunmaktadırlar. Bu sayede ideal rekabet şartları sağlandığı takdirde uluslararası piyasada etkileşime giren tarafların hepsi kazançlı çıkacaktır. Ekonomik olarak dezavantaja sahip ülkelerin böyle bir düzende sömürülebileceği ihtimaline karşı ise neoliberalizm savunucuları uluslararası ekonomik kurumların varlığını garanti olarak göstermektedirler. Ancak genel olarak kabul gören bu görüşte atlanılan bir nokta vardır ki o da bizzat rekabet kavramının karakteridir. Hiçbir koruyucu önleme sahip olmayan ve şartların eşit olmadığı rekabete tabi tutulan “gelişmemiş” ülkelerin de böylesi bir serbestlikten zarar görerek çıkacağını öngörmek çok da zor değildir.⁶¹ Rekabet ve uluslararası ekonomi arasındaki ilişki anlatılırken Adam Smith'in birey odaklı ve iki tarafın da kazandığı senaryosuna vurgu yapılmaktadır. Ancak bu noktada atlanan gerçek uluslararası piyasada etkileşime girenlerin bireyler değil şirketler olduğudur. Kâr odaklı bu şirketler sahip oldukları avantajları da kullanarak mümkün olan en fazla kârı elde etmeye çalışacaklarından her iki tarafın da eşit kazanacağı ya da bir şey kazanıp kazanamayacağı şüphelidir.⁶²

⁶¹ Shaikh, Anwar. 2005. “The Economic Mythology of Neoliberalism.” Böl. 4, *Neoliberalism- A Critical Reader*, düzenleyen: Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston, 41-50. Londra: Pluto Press. ss. 42-45.

⁶² Castells, age, (2010), sf. 399.

Küreselleşme ile birlikte neoliberal siyaset anlayışının hedef toplumlara nüfuz etme çabaları beraberinde önemli siyasi ve toplumsal sorunları da getirmektedir. Küreselleşme süreci ile hâlihazırda kapitalist sistem içerisinde olan eşitsizlikler de artmıştır. Buna karşılık ise devlet aygıtının, neoliberal küreselleşme süreci ile dönüşümü ile birlikte, devlet içerisindeki eşitsizlikler ile nispeten mücadele edebilme yeteneği de azalmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında etkisi artan Keynesyen ekonomi anlayışı ile birlikte “refah devleti” anlayışı da birçok ülkede etkili olmuştur. Refah devleti olarak nitelendirilemeyecek devletlerde dahi eşitsizlikler ile mücadele yolunda *sosyal ağ* denilen mekanizmalar bulunmaktaydı.⁶³ *Özelleştirme* ve *deregülasyon* politikalarının toplumsal dinamikler göz ardı edilerek uygulanmasının yaygınlaşması ile devlet içi ve devletlerarası eşitsizlikler hızlı bir şekilde Kuzey-Güney tartışmaları içerisindeki gündemden düşmeye başladı.⁶⁴ Gelişmeyi hedefleyen ülkelere dayatılan ve neoliberal doktrinin özgür tercih söylemiyle uyuşmayan yukarıda bahsedilen politikalar ile birlikte devletler ekonomi politikaları üzerindeki kontrollerini kaybetmişlerdir. Bu kontrol kaybı ile birlikte devlet aygıtının kalkınma ve temel sosyal hizmetleri sağlama doğrultusunda müdahale yetisi de kaybolmuştur. Bu gelişmeleri bazıları “*devlet aygıtının ekonomi tarafından yutulması*” olarak tanımlarken, bazıları da “*devlet aygıtının bu süreç içerisinde dönüştürüldüğünü ve ‘mutlak kontrolü elinde tutan aktör’ olmaktan ‘stratejik ortak’ olmaya başlayarak rol değiştirdiğini*” tartışmaktadırlar.⁶⁵ David Held’in başını çektiği bir diğer grup ise küreselleşme süreci ile karşımıza yeni ve küresel bir yönetim biçimi çıktığını tartışmaktadırlar:

“Hükümetler fikir ve malların akışını kontrolde zorlanırken, ulus-üstü süreç genişlemeye devam ederken, uluslararası antlaşmaların ve örgütlerin sayısı artarken karşımıza yeni bir küresel

⁶³ Woods, Ngaire. 1999. “Order, Globalization and Inequality in World Politics.” *Inequality, Globalization and World Politics* içinde, düzenleyen: Andrew Hurrell ve Ngaire Woods, 8-36. New York: Oxford University Press. sf. 13.

⁶⁴ Agm. , ss. 8-9.

⁶⁵ el-Ojeili ve Hayden, age, (2006), sf. 97. ; Devetak, Richard. 2008. “Globalization's Shadow: An Introduction to the Globalization of Political Violence.” *The Globalization of Political Violence* içinde, düzenleyen: Richard Devetak ve Christopher W. Hughes, 1-27. New York: Routledge. sf. 6.

*yönetim biçimi çıkmaktadır. Devlet gücü artarak küresel süreçlerin ve akışların ağına dolanıyorken, siyasetin uluslararası bir karaktere büründüğüne tanık olmaktadır.*⁶⁶

Fakat özellikle sol gelenekten gelen akademisyenler, devlet aygıtının dönüştüğüne ya da zayıfladığına dair görüşlere katılmamaktadırlar. Neoliberal politikalarla birlikte gelişmekte olan ülkelerdeki devlet aygıtları zayıflamış olsalar da bu eğilim özellikle ABD'ye ve kısmen Batılı müttefiklerine pek fazla yansımamıştır. Dolayısıyla özellikle sistemdeki başat güç olan ABD'de devlet geleneği devam etmekte ve küresel yönetim argümanı ise ABD hegemonyasının yayılmasını kolaylaştırmakta ve devam ettirmekte rol oynamaktadır.⁶⁷ Devletlerarası eşitsizlikler de devlet içerisindeki eşitsizlikler de olduğu gibi serbest piyasaya olan inanca bağlılığın artmasıyla birlikte artmaya başlamıştır. Önceleri 1960'lar ve 1970'lerde gelişmekte olan ülkelere yapılan "yardımlar" daha fazla koşullandırılmaya başlanmıştır. *Yapısal Uyum Programları (Structural Adjustment Programmes)* kavramlarının yardım verilecek ülkelere koşul olarak sunulması kabul edilen genel pratik olmuştur. Bu koşulların uygulanmasıyla birlikte kalkınmayı hedef edinen ülkeler, serbest piyasa ekonomisine daha etkili ve hızlı bir şekilde entegre olabilecek ve kısa sürede serbest piyasa ekonomisinin getirdiklerinden yararlanarak kalkınacağı üzerine kurulan argümanlarla birlikte devletler "‘kalkınmanın’ uzun ve meşakkatli yoluna birbiri ardına davet edilecektir.”⁶⁸ Fakat gelişmekte olan ülkeler, gelişmiş ülkeler kadar serbest piyasa ekonomisinin nimetlerinden yararlanamamaktadırlar. "Sorumlu kapitalizm" anlayışının hüküm sürdüğü yıllar olan 1997'de dahi gelişmekte olan ülkeler, gelişmiş ülkelere oranla %10 daha fazla gümrük vergisi ile karşılaşmışlardır. Daha az gelişmiş ülkeler için ise bu rakam %30'u bulacak seviyelere ulaşmaktadır. Örneğin, gelişmekte olan ülkelerin temel ihracat malzemesi olan tekstil malzemelerinde bu eşitsizlik ortaya çıkmaktadır. *Uruguay Round* görüşmelerinde alınan kararlar, tekstil ürünleri %12'ye varan gümrük tarifesine tabi tutulmuştur. Adaletsizlik tekstil ürünleri üzerine konulan gümrük tarifesinin, gelişmiş ülkelerin temel ihracatını oluşturan ürünlere konulan gümrük tarifesinin %4 oranında olmasına karar verilmesiyle ortaya çıkmaktadır. Serbest piyasa ekonomisinin

⁶⁶ Held, David. 1995. *Democracy and the Global Order*. Stanford: Stanford University Press.

⁶⁷ el-Ojeili ve Hayden, age. (2006), ss. 102-104.

⁶⁸ Woods, agm. (1999), sf. 15.

pek de serbest olmamasından kaynaklı olarak, gelişmekte olan devletler üretim tercihleri bakımından seçeneksiz bırakılmaktadırlar. İşlenmiş ürünlerin karşısına çıkarılan vergi ve tarife engelleri ile birlikte gelişmekte olan ya da az gelişmiş ülkeler ham madde üreticileri olmaya sevk edilmektedirler. Dolayısıyla, neoliberal doktrinin pazarlanması için yapılan söylemlerde kullanılan, serbest piyasa ekonomisinin herkese eşit şartlar getirdiği düşüncesi bir mit olmaktan öteye geçmemektedir. Uluslararası ekonominin kurallarının belirleyicileri olmayan gelişmekte olan veya az gelişmiş ülkeler için şartlar en başından beri zaten eşit olmamıştır.⁶⁹ Tam olarak bu noktada daha önce bahsi geçen uluslararası ekonomideki iş bölümü kavramının daha detaylı incelenmesinde fayda vardır. Her sürecin bir başlangıç noktası olmalı mantığına bağlı kalmak gerekirse, uluslararası ekonomide iş bölümü aslında ilk *Conquistador (fatih)* Amerikan kıyılarına çıktığında başlamıştır. O zamandan bu zamana kadar da uluslararası ekonomide iş bölümü “sömüren-sömürülen” ilişkisi ile devam etmiştir. Her ne kadar istisnai şekilde bazı sömürülenler sömüren olsa da mutlaka bir kaybeden hep olmuştur. *Uzmanlaşma ve karşılaştırmalı üstünlük* konusunda çok geniş bir literatür olmasına rağmen, bu iki kavramın “bağımlılık” yaratan karakteri, Post-Kalkınma Teorisi ile olan tutarlılığı ve Üçüncü Dünya odağı dolayısıyla Samir Amin’in çalışması üzerinden analiz edilecektir. *İş bölümü ve uzmanlaşma* kavramları ilk olarak Adam Smith’in *Ulusların Zenginliği (Wealth of Nations)* çalışmasında tartışılmıştır. Smith, uzmanlaşma ve iş bölümünün üretimi ve üretimin etkinliği arttırmasını ise *iğne fabrikası örneği* ile açıklamaktadır.⁷⁰ Adam Smith’in mikro-ekonomik seviyedeki iş bölümü kavramını ise küresel çapta olacak şekilde makroekonominin konusu yapan kişi ise David Ricardo’dur. Ricardo, milletler arası iş bölümü ve milletlerin belirli ürünlerin üretiminde uzmanlaşmasını anlatırken de önemli bir kavrama başvurmuştur: *fırsat maliyeti*. Ricardo’nun uluslararası iş bölümünü açıklarken mantığı ise ticareti yapılan iki ürünün farklı kullanım değerleri olsa da aynı emeğin, bahsi geçen ürünlerde kristalize

⁶⁹ Woods, agm. (1999), ss. 18-20.

⁷⁰ Smith, Adam. 1998. *An Inquiry Into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. Londra: The Electric Book Company. ss. 16-42.

halde olduğudur.⁷¹ Bu mantıkla ülkeler, karşılıklı üstünlüklerinin yüksek olduğu yani o ürünü üretmek için vazgeçtikleri alternatifin minimum olduğu ürünlerin üretiminde uzmanlaşarak kazançlı çıkacaklardır.⁷² Samir Amin tam olarak bu noktada Ricardo'nun uzmanlaşma teorisine karşı çıkmaktadır. Amin'e göre; *"her ne kadar bir ülke kısa vadede uzmanlaşmadan kazançlı çıkabilecek olsa da uzun vadede nispeten daha az dinamik olan üretim dallarında uzmanlaşan ülke kaybedecektir."* Çünkü daha az dinamik üretim alanlarında uzmanlaşan ve ihracatını bu yönde geliştiren ülkenin de gelişimi o yönde ve yoğunlukta olacaktır.⁷³ Amin'in analizinde daha fazla ilerlemeden bu öngörüğü bizzat Ricardo'nun örneğini yorumlayarak somutlaştırmakta fayda vardır. Ricardo, uzmanlaşmanın yararlarını açıklarken İngiltere ve Portekiz arasında *şarap-kumaş ticareti örneğini* vermektedir. Bu örnekte Portekiz'in şarap üretimi için karşılıklı bir üstünlüğü, İngiltere'nin ise kumaş üretiminde üstünlüğü bulunmaktadır. Bu sebeple, Portekiz şarap üretiminde, İngiltere'de kumaş üretiminde uzmanlaşarak uluslararası ticarete kazançlı çıkmaktadırlar. Ancak bu noktada Amin'in cevaplayacağı çeşitli sorular ortaya çıkmaktadır: Şarap üretimi ile kumaş üretimi aynı yoğunlukta sermaye ve teknoloji gereksinimine mi sahiptir? Aynı ürünlerde başka coğrafyalarda uzmanlaşan ülkelerin ürünlerini piyasaya sürmesi, bir ülkenin elde ettiği kazancı nasıl etkilemektedir? Tercih edilen uzmanlaşma biçimleri ülkelerin gelişimine aynı oranlarda mı katkı yapmaktadır? Ülkelerin tercih ettikleri uzmanlaşma alanları, uluslararası ekonomide bir hiyerarşinin oluşmasına sebebiyet vermekte midir?

Amin, bu soruların *objektif değer teorisi* ışığı olmadan etkili bir şekilde cevaplanamayacağını tartışmaktadır. 1870'lerden sonra ekonomik teoride etkin olan *sübjektif değer teorisi*, diğer tüm faktörlerdeki maliyetleri *toplumsal emek* paydasına indirerek üretkenlikler arasında kıyaslama yapma ihtimalini ortadan kaldırmaktadır. Bu ihtimalin ortadan kaldırılması ise üretim güçlerinin gelişme seviyesi gibi temel bir kavramdan mahrum kalınması anlamına gelmektedir. Bir başka deyişle, bir ülkenin o ürünü üretmesindeki karşılıklı üstünlüğü yalnızca elinde bulunan avantajlarla

⁷¹ Amin, age. (1976), sf. 133.

⁷² Roberts, Russell D. 2008. *Tercih: Bir Serbest Ticaret ve Korumacılık Öyküsü*. Çeviren Mustafa Acar. Ankara: Liman Kitapları.

⁷³ Amin, age. (1976), sf. 136.

belirlenemez. Yalnızca üretilen malların dolaşıma girmesi anında bile, o ülke nispi avantajını dolayısıyla kazancını kaybetmektedir. Böyle bir gerçek ise milletler arasındaki değişimlerin başlangıç noktasından itibaren eşit olmadığını gözler önüne sermektedir. Amin bu noktada, *objektif değer teorisi* üzerine şekillenen ticaret teorilerinin ülkeler arası değişiminin yalnızca gerçekleşiyor olmasını bir avantaj olarak görmekle eleştirmektedir. Amin, ülkeler arasındaki ticaretin nicel olarak artmasının bu ticaretin niteliğine bakmadan yorumlanamayacağını ifade etmektedir. Bununla birlikte Ricardo, kapitalist üretim biçimini benimsemiş ülkelerin gelişmişlik seviyesini göz ardı etmektedir. Ricardo, teorisini ülkelerin uzmanlaşma safhasında kapitalist üretim biçimin en saf haliyle hayat bulduğu varsayımı üzerine kurmaktadır. Yani *sermayenin değişkenliğinin* olmadığını kabul ederek ülkelerdeki *reel ücretlerin* eşitlendiğini varsaymaktadır. Ne var ki, merkezde dahi ülkeler arası kapitalist üretim biçiminin gelişmişliği konusunda farklılıklar bulunmaktadır. Bu farklılıklar ise sermayenin büyümesi ile sermayenin dağılımına karşılık gelen eşitsizliği tarif eden *sermayenin organik bileşimi*, ülkeler arasındaki iş bölümüne karşılık gelen *emeğin üretkenliği* ve belirli miktarda emek ile farklı miktarlarda çıktı almaya karşılık gelen *emek gücünün değeri* temelinde kendini göstermektedir. Dolayısıyla sırf bu farklılıkların varlığı dahi ülkeler arası değişimin aynı getiriye sağlayacağı varsayımını yapmayı fazlasıyla toy bir yaklaşım haline getirmektedir. Kısaca özetlemek gerekirse; uluslararası piyasada kapitalist üretim yöntemlerinin gelişmiş olduğu bir ülke aynı zaman zarfı içerisinde ve eşit miktarda emek ile daha az gelişmiş kapitalist üretim yöntemine sahip bir ülkeden daha fazla mal elde etmektedir. Üçüncü Dünya ülkelerinin talan edilmesi ile tutarlı olarak, göz önüne alınması gereken bir başka konu ise elde edilen *artı değer*dir. Merkez-Çevre ilişkisinin temel dinamiklerini oluşturan bu durumu ise doğrudan ülkeler arası *reel ücret* farkı ile ilintilidir. *Emek arzının* fazla olduğu gelişmemiş ülkelerde, reel ücretler çok daha düşüktür. Yani Amerikan işçisinin bir saatlik çalışma için elde ettiği ücret, Afrikalı bir işçinin kazandığı ücretten çok daha yüksektir. Emek karşılığında verilen bu ücretin ise doğrudan artı değer ile ilişkisi vardır. Reel ücret arttıkça kapitalist için elde edilen artı değer de azalmaktadır.⁷⁴ Dolayısıyla, Merkez ülkelerin Çevre

⁷⁴ Age, ss. 136-148.

ülkelerde yaptıkları üretim, kendi ülkelerinde yapacak oldukları üretimden daha fazla kâr getirmektedir. Yani, merkez ülkeler, gelişmemiş ülkelerde yaptıkları üretim ile daha fazla kazanmaktadır. Amin, 1966 yılından verdiği bir örnekle bu gerçeği daha fazla aydınlatmaktadır. Üçüncü Dünya ülkelerinin ihracatının önemli bir kısmını oluşturan *ultra-modern kapitalist sektör üretimi* -petrol, madencilik, minerallerin birincil işlenmesi, modern plantasyonlar- sırf gelişmemiş ülkelerde yapıldığı için, merkezde yapıldığı durumdan 8 milyar dolar daha fazla kâr getirmektedir ki bu kâr doğrudan merkeze aktarılmaktadır.⁷⁵ Günümüzde artan ekonomik küreselleşme, teknolojinin daha gelişmiş olması düşünüldüğünde bu kâr oranı daha da artmaktadır.⁷⁶ Amin'in verdiği diğer örnekler de yılların ilerlemesi ile Üçüncü Dünya'nın talan edilmesi ile merkeze aktarılan kâr oranlarının yükseldiğini göstermektedir. Bu gerçeği daha fazla tartışmak bu çalışmanın kapsamı dışında olsa da, merkeze artarak aktarılan bu kâr oranlarının Üçüncü Dünya için bir sonucu bulunmaktadır. Birisinin kazancının, ötekini kaybı olduğunu doğrular nitelikte Merkezin kârı, Çevrenin zararıdır. Uluslararası adaletsiz değişimde kaybedilen bu değer, Üçüncü Dünya ülkelerinin büyümesini engellemekte ve onları gelişmişlik ve az gelişmişlik arasındaki noktada tutmaktadır. Üçüncü Dünya ülkelerini bu noktada tutmanın yöntemi ise dayatılan uzmanlaşmadır ve bu dayatmanın en önemli aracı kalkınma projeleridir. Ancak bu noktada uzmanlaşma ve iş bölümünün ülkeler arası adaletsizliği nasıl beslediği ve bu durumu nasıl koruduğunu tartışmak yararlı olacaktır.

Smith ve Ricardo'yu fazlasıyla ekonomist olmakla suçlayan Amin, farklı toplumsal oluşumlar arasındaki değişimlerin yalnızca ekonomik teori ile açıklanamayacağını savunmaktadır. "Ekonomist" yaklaşımı kabul etmeyen Marx'ın döneminde dahi merkez ve çevre arasındaki değişim bu boyutta olmadığından pek fazla üzerine odaklanılmamıştır. Ancak Amin'in kitabını yazdığı 1976 yılında Üçüncü Dünya ülkelerinin ihracatının büyük bir bölümü –modern kapitalist şirketler aracılığıyla-

⁷⁵ Age. sf. 143.

⁷⁶ Kar, Dev ve Joseph Spanjers. 2014. *Illicit Financial Flows from Developing Countries:2003-2012*. Global Financial Integrity.

gelişmiş ülkelere gerçekleşmekteydi.⁷⁷ Küreselleşmenin olumlu tablosunu çizmek gayretinde olan Dünya Ticaret Örgütü'nün sağladığı, elde bulunan en güncel verilere göre dahi Üçüncü Dünya ülkelerinin ihracatlarının %42'si gelişmiş ülkelere gitmektedir. Daha çarpıcı bir gerçek ise çevre ülkelerin dünya ticaretindeki toplam payı ise %24,5 ile sınırlıdır.⁷⁸ Bu istatistiklerde görülmüyor olsa da Üçüncü Dünya ülkelerinin ihracatlarının büyük bir bölümünün yine merkeze bağlı çokuluslu şirketler tarafından yapıldığı ve elde edilen kârın büyük bir bölümünün merkeze aktarıldığı düşünüldüğünde Merkez-Çevre arasındaki bağımlılık ve sömürü düzeninin tablosu daha net ortaya çıkmaktadır.⁷⁹ Amin, bu gerçeği açıklamak için Ricardo'nun teorisinin eksiklerini –gelişmişlik seviyelerinin göz ardı edilmesini ve uzmanlaşılacak alanların uzun vadede getirdiklerini- daha detaylı analiz etmektedir. Merkez ve Çevre arasındaki eşitsiz değişimin ilk nedeni ise çevre ülkelerde emek piyasasının merkez tarafından düzenlenmesidir. Doğal olarak, bu düzenleme merkezin yararına olacak şekildedir. Bu düzenleme ise çevre üzerine dayatılan uzmanlaşma ile yapılmaktadır. Bu uzmanlaşma sayesinde çevre emek piyasasında sürekli artan bir emek arzı vardır.⁸⁰ İlkel birikim odaklı uzmanlaşma ve sürekli artan emek arzı ile çevrede reel ücretler sürekli olarak düşmekte, bu düşüş de merkez için daha fazla artı değer anlamına gelmektedir. Amin, merkez ve çevre arasındaki eşitsiz değişimin temeline tam olarak bu gerçeği yerleştirmektedir.⁸¹

Çevre ülkelerinin giderek yoksullaştırılması ve neoliberal politikalarla *sosyal güvenlik ağlarının* birer birer ortadan kaldırılması yukarıda bahsedilen maddi kayıplar ile birlikte toplumsal kayıpları da beraberinde getirmektedir. Bu kayıplardan birisi bireylerin ve toplumların otonom olabilme yeti ve ihtimallerini büyük ölçüde sınırlayan ve birçok örnekte ortadan dahi kaldırdığı görülen *siyasal şiddettir*. Küreselleşme ile

⁷⁷ Amin, age. (1976), ss. 144-146.

⁷⁸ World Trade Organization. 2014. "WTO International Trade Statistics." *World Trade Organization Statistics*. Erişildi: Mart 4, 2015.
https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/its2014_e/its14_highlights1_e.pdf.

⁷⁹ Amin, age. (1976), ss.152-153.

⁸⁰ Age. sf. 149.

⁸¹ Age. sf. 151. ; Hornborg, Alf. 1998. "Towards an ecological theory of unequal exchange: articulating world system theory and ecological economics." *Ecological Economics* 25: 127-136. ; Hornborg, Alf. 2009. "Zero-Sum World." *International Journal of Comparative Sociology* 50: 237-262.

birlikte siyasal şiddetin kapsam ve yoğunluğunun artmasının hedef aldığı toplumların uzun vadede mutlak kurtuluş yolları ise otonomiden geçmektedir. Otonominin öneminin daha iyi kavranabilmesi ise siyasal şiddetin küreselleşme süreci ile birlikte ulaştığı boyutlar ve neoliberal politikalarla halklara getirdiği yıkımın irdelenmesini gerektirmektedir. Çünkü ilerleyen bölümlerde de görüleceği gibi alternatif bir otonomi inşasının gerçekleştiği Zapatista toplulukları neoliberal doktrin ile şekillenen daimi bir siyasal şiddete maruz kalmaktadırlar. Küreselleşme sürecinde devlet aygıtının zayıflaması/dönüştürülmesi, yalnızca eşitsizlikleri değil, hâlihazırda sistem içerisinde var olan devlet içi ve devletlerarası şiddeti de arttırmıştır. Öncelikle burada şiddet, küreselleşme sürecinin ve analiz birimi olan ulus devletin doğasıyla uyumlu olarak siyasal şiddet olarak tanımlanmaktadır. Yani, siyasal şiddet; “*bireysel şiddetten, etnik ve dinsel çatışmalara, gerilla hareketlerine, iç savaşa veya devlet teröründen askeri müdahalelere, hatta uluslararası savaşılar kadar uzayan zengin bir çeşitlilik*” göstermektedir.⁸² Küreselleşme süreci ile birlikte siyasal şiddetin uluslararası boyutu da değişime uğramıştır. Uluslararası ilişkilerde şiddet fazlasıyla eski bir kavram olsa da ulusal sınırları aşan suç örgütleri, terörist organizasyonlar ve özel askeri şirketler, küreselleşme ile birlikte gelen ve siyasal şiddeti küresel boyutlara ulaştıran yeni aktörlerdir. Şiddetin böyle geniş çapta yayılımı ise Zapatista Otonomi Hareketi’nin hayat bulduğu Chiapas’ta dahi yankılanmaktadır. Hareketin kazanımlarını yok etmek ve daha fazla kazanımları engellemek amacıyla bölgedeki toprak sahipleri - dolayısıyla devlet- tarafından desteklenen para-militer grupların İsveç silahları, Amerikan araçları ile katliam ve vahşetlerine devam etmeleri, Chiapas’taki *düşük yoğunluklu savaş* için ordunun mühimmat ve eğitiminin ABD tarafından sağlanması da bu gerçeği kanıtlar niteliktedir.⁸³

Neoliberal küreselleşmenin beraberinde getirdiği en önemli olumsuzluklardan bir diğeri ise bu çalışmayı da yakından ilgilendiren ve *kültürel homojenleştirme baskısı*

⁸² Keleş, Ruşen ve Artun Unsal. 1982. *Kent ve Siyasal Şiddet*. Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Yayınları. ;Devetak, agm. (2008), ss.10, 18-22.

⁸³ Willson, Brian S. 1998. “U.S. Military Moves into Mexico.” *Earth Island Journal*. Erişildi: Mart 4, 2015. http://www.thirdworldtraveler.com/New_World_Order/USmilitary_Chiapas.html.

olarak adlandırabileceğimiz gerçekliktir. Her ne kadar her biri kendi içerisinde farklı anlamlar barındırıyor olsalar da bu gerçeklik literatürde birden fazla isimle anılmaktadır: *Amerikanlaştırma*, *McDonaldslaştırma*, *Batılılaştırma*.⁸⁴ Her ne kadar *Amerikanlaştırma* olarak anılsa da küreselleşme sürecinin kültürel homojenleşme baskıları özellikle neoliberalizm ile birlikte düşünüldüğünde Anglo-Amerikan yaşam tarzının küresel çapta pazarlanması ve teşviki olarak algılanmaktadır. “Kültürel küreselleşme” olarak da anılan, hatta dünya barışına giden yolda önemli bir araç olarak görülen bu süreç *tüketim toplumu* anlayışının küresel çapta yaygınlaşması olarak da tanımlanmaktadır.⁸⁵ Kısacası küresel biçimde “*Alışveriş yapıyorum, öyleyse varım.*”⁸⁶ kültürü yaygınlaştırılmaktadır. Her şeyi tüketmek ve *akışkan*⁸⁷ hale getirmenin yerleştiği toplumu yaratma yolunda ilerleyen küreselleşme süreci aynı zamanda yerel, tarihi ve geleneksel toplumsal kurumları da yok etmektedir.⁸⁸ Geleneksel zanaatlar, toplumsal yardımlaşma ağları, kendine yeterlilik ekonomisi gibi neoliberal doktrin ile zıt yerel, otonom kurumlar, dünya ekonomisine entegre olma ve kalkınma çabaları ile birlikte tek tek yok edilmektedir. Böyle bir yok ediliş karşısında kalkınmayı ve küresel pazara eklemlenmeyi çabuk bir şekilde başarmayı takıntı haline getirmiş elitlerin toplumlarında bu sürece, bu kültüre uyum sağlayamayan ve azap içinde yaşamaya mahkûm edilen nesiller ve gruplar ortaya çıkmaktadır.⁸⁹

1.4. Bir Araç ve Proje Olarak Kalkınma Kavramı

Kalkınma kavramı üzerine ilk teoriler İkinci Dünya Savaşı sonrasında, kolonilerin birer birer bağımsızlıklarını elde etmeleriyle oluşturulmaya başlanmıştır. Bu

⁸⁴ Ritzer, age. (2009), ss. 63-105.

⁸⁵ Güven, Halil M. 2006. “Globalization and the Clash of Civilizations.” *Globalization and the Third World: A Study of Negative Consequences* içinde, düzenleyen: Halil M. Güven ve B. N. Ghosh, 53-68. New York: Palgrave Macmillan. sf. 60.

⁸⁶ Munck, agm. (2005), sf.64.

⁸⁷ Bauman, Zygmunt. 2003. *Akışkan Aşk: İnsan İlişkilerinin Kırılganlığına Dair*. Çeviren Işık Ergüden. İstanbul: Versus Kitap.

⁸⁸ Ritzer, age. (2009), ss.243-258. ; el-Ojeili ve Hayden, age. (2006), ss.139-142.

⁸⁹ Güven, agm. (2006), sf.61.

noktadaki amaç, bağımsızlıklarını kazanmaya başlayan eski sömürgelerin kapitalist sistem içinde tutulabilmesi için gerekli dönüşümlerin nasıl olacağı ve dönüşümler sonucunda mümkün olan en üretken birime ulaşmaktır.⁹⁰ Böyle bir hedefin somutlaştırıldığı ilk nokta ise 1949 yılında Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Harry Truman'ın başkanlık konuşması olmuştur:

*"[...]Dördüncü olarak, engin bilimsel gelişmelerimiz ve endüstriyel gelişmemizin bizlere sağladığı olanaklarla, gelişmemiş bölgelerin kalkınma ve büyümeleri için yeni ve cesur bir programa başlamalıyız. Dünya'nın yarısından fazlasına tekabül eden insanlar sefaletle yakın koşullarda yaşamaktadırlar. Yiyecekleri yetersiz, hastalıkların kurbanı, ekonomik koşulları ilkel ve durgundur. Yoksullukları hem kendilerine hem de daha verimli bölgelere hem tehdit hem de engel teşkil etmektedir. Tarihte ilk kez, insanlık, bu halkların acılarını hafifletmeye imkân sağlayan bilgi birikimine ve yeteneğe sahiptir. Birleşik Devletler, endüstriyel ve bilimsel gelişmelerin öncü ülkeleri arasındadır. Diğer halklara yardım için kullanabileceğimiz materyal kaynaklarımız sınırlıdır. Fakat teknik bilgi kaynaklarımız ölçülemez niteliktedir ve sürekli büyümektedir. Barış-sever halkların daha iyi bir yaşama olan arzularının gerçeğe dönüşebilmesi için teknik bilgi kapasitemizi onlara açmamız gerekliliğine inanmaktayım. Ve diğer milletlerle işbirliği içerisinde, kalkınma ihtiyacı olan bölgelere sermaye yatırımını arttırmalıyız. Amacımız, dünyanın özgür halklarına, kendi çabaları sayesinde, daha fazla yiyecek, daha fazla kıyafet, barınma için daha fazla materyal ve yüklerini hafifletmek için daha fazla mekanik güç üretiminde yardımcı olmak olmalıdır."*⁹¹

Truman'ın bu konuşması ise *Denizaşırı Kalkınma Desteği (Overseas Development Assistance)* programı ile hayat bulmuştur. Uluslararası ekonomik düzenin neoliberal doktrin temelinde dönüşüme uğramasına kadar ODA, Üçüncü Dünya için kalkınmanın katalizörü olarak görev görmüştür.⁹² Kalkınma kavramının çıkış noktası ABD Başkanı Truman'ın konuşmasından çıkartılan *4 Nokta Programı (Point Four Programme)*, aslında hayata daha önceden geçirilmiştir. ABD'nin İkinci Dünya Savaşı'nı takiben, Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası -veya daha çok bilinen

⁹⁰ Cooper, Frederick ve Randall Packard. 2005. "The History and Politics of Development Knowledge." *The Anthropology of Development and Globalization* içinde, düzenleyen: Marc Edelman ve Angelique Haugerud, 126-140. Oxford: Blackwell Publishing. ss. 129-130.

⁹¹ Truman, Harry S. 1949. "Inaugural Speech." *Bartleby.com*. 20 Ocak. Erişildi: Aralık 31, 2014. <http://www.bartleby.com/124/pres53.html>.

⁹² Veltmeyer, Henry ve James Petras. 2005. "Foreign Aid, Neoliberalism and US Imperialism." Böl. 13, *Neoliberalism- A Critical Reader*, düzenleyen: Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston, 120-127. Londra: Pluto Press. sf.120.

şekliyle Dünya Bankası- aracılığıyla Avrupa ülkeleri başta olmak üzere yaptığı yardımlar, kalkınma projesinin uzun bir süre temelini oluşturacak dış yardım anlayışını geliştirmiştir. ODA ise bu noktada farklılığını doğrudan siyasi bir amaca hizmet etmek ile göstermektedir. ODA'nın kuruluşu ile amaçlanan ABD'nin denizaşırı çıkarlarının korunması ve bu çıkarların korunmasının ise hedef ülkelere yapılan yardımlarla sağlanmasıdır. Truman'ın kendisinden sonra gelen başkanlara miras bıraktığı en büyük ABD çıkarı ise “komünizm tehlikesinin” yayılmasını önlemek olmuştur. Yapılan yardımlar ile “gelişmemiş” toprakları komünizm tehlikesinden Batı Bloğu ile ilişkilendirerek korumak hedeflenmiştir. Bu noktada ODA, ABD'nin jeopolitik çıkarlarının korunması ve genişletilmesi için en etkili araç olarak görülmektedir. Daima *Truman Doktrini*⁹³ ile el ele giden ABD “yardımları”, komünizmle mücadele konusunda en fazla Latin Amerika'da yoğunlaşmıştır. Bir başka Küba arzu etmeyen ABD yönetimi, yapılan yardımların daha etkili olması için Latin Amerika'da çoğunlukla hükümetleri es geçmeyi ve direkt olarak sivil toplum örgütleriyle çalışmayı tercih etmiştir.⁹⁴

Bu konuşmanın belirlediği çerçeve ile birlikte kalkınma kavramı üzerine de teorik çalışmalar başlamıştır. Leys, ilk teorik çalışmaların daha sonra dar kapsamlı olduğu tartışılacak böyle bir çerçeve üzerinden şekillenmesinin üç nedeni olduğunu tartışmaktadır. Bu nedenlerden çalışmaların karakterini doğrudan belirleyen iki tanesi henüz yeni şekillenmeye başlayan Soğuk Savaş politikaları ile doğrudan ilgilidir. ABD'nin Sovyetler Birliği çevresinde bir tampon bölge oluşturarak Kızıl Tehdidin yayılmasını engelleme doktrini ile uyum içinde belirlenen bölgelere yapılacak yardımların zeminini hazırlayabilmek, bu çalışmalara destek verilmesini sağlamıştır. Bu destek de doğal olarak Amerikan dış politikasını meşrulaştıran ve doğrulayan çalışmalara verildiğinden bu çalışmalar büyük oranda Marksist teorilerden ayrı çalışılmış, dolayısıyla ortaya çıkan çalışmalar çok önemli bir literatürü görmezden gelmiştir. Son olarak ise çalışmaların Bretton Woods sistemini kalkınma ile doğrudan ilişkilendirmeye hizmet etme yönelimleri bulunmaktaydı. Kısacası kalkınmaya giden

⁹³ U.S. Department of the State. Tarih yok. “The Truman Doctrine,1947.” *Office of the Historian*. Erişildi: Ocak 27, 2015. <https://history.state.gov/milestones/1945-1952/truman-doctrine>.

⁹⁴ Veltmeyer ve Petras, agm. (2005), ss. 121-122.

yol bu sistem ile uyum içinde çalışmaktan geçiyordu.⁹⁵ Keynesyen ekonomiyi temel alan ve “iyi huylu” devletlerin, yeterli kaynaklara sahip olduklarında geliştireceklerini öngören kalkınma teorileri⁹⁶, özellikle Hindistan ekonomisinin başarısızlığından sonra eleştirilmeye başlanmıştır. Bu eleştiriler ve mevcut kalkınma teorilerinin eksikliğine dair arayışlar beraberinde kalkınma kavramı üzerine akademik dünyada tartışmaları ve çalışmaları getirmiştir.

Kalkınma hedefine bazı devletlerin neden ulaşamadıklarını ve nasıl ulaşabileceklerini araştıran ve açıklamaya çalışan yaklaşımlardan ilki ise *Modernizasyon Teorisi* olmuştur. *Kalkınma gelenekselliği* olarak da adlandırılan yaklaşımın ilk örneği olan, 1950’li ve 1960’lı yıllarda kalkınma literatürünü hükümranlılığı altına alan Modernizasyon Teorisi, ABD hükümeti tarafından, ABD’nin süper güç rolünü üstlenirken ihtiyacı olacak bölgesel bilgi birikiminin edinilmesi kapsamında teşvik ve finanse ettiği eğitim programları ile bağlantılı sosyoloji ve siyaset biliminden akademisyenlerin, neden Batı -ABD- merkezli yardım anlayışı ile hedef ülkelerde beklenen büyümenin gerçekleşmediği sorusuna cevap arayışı ile ortaya çıkmıştır.⁹⁷ Modernizasyon Teorisi’nin temel odağı olan Üçüncü Dünya ülkelerinin karakteristiklerini incelemek, Modernizasyon Teorisi’nin çalışmalarında neden Batı-merkezci bir yaklaşım gösterdiğini anlamak açısından faydalıdır:

*“Genel olarak, ‘Üçüncü Dünya’ düşük büyüme oranları, yüksek yoksulluk oranları, zayıf sağlık teşkilatı ve sağlık durumu, nispi olarak yüksek nüfus büyüme oranları, düşük ömür ortalamalarını, ekonomik büyük oranda tarım sektöründen oluşması, düşük şehirleşme oranları, barınma yetersizlikleri, yüksek toplum içi eşitsizlikleri ve düşük yetişkin okuma-yazma oranları gibi karakteristikleri paylaşan toplumlardan oluşmaktadır”*⁹⁸

Dolayısıyla Modernizasyon Teorisi, “geri kalmışlığın” böylesine belirtilerini sergileyen toplumların kalkınmasına giden yolun modernize edilmelerinden geçtiğini tartışmaktadır:

⁹⁵ Leys, Colin. 2005. “The Rise and Fall of Development Theory.” *The Anthropology of Development and Globalization* içinde, düzenleyen: Marc Edelman ve Angelique Haugerud, 109-126. Oxford: Blackwell Publishing, sf. 110.

⁹⁶ Cooper ve Packard, agm. (2005), sf. 126.

⁹⁷ Leys, agm. (2005), sf.111. ;Cooper ve Packard, agm. (2005), sf.130.

⁹⁸ el-Ojeili ve Hayden, age. (2006), sf.40.

“Tarihsel olarak, modernizasyon, on yedinci yüzyıldan on dokuzuncu yüzyıla kadar Batı Avrupa ve Kuzey Amerika’da gelişen, daha sonra tüm Avrupa ülkelerine yayılan ve on dokuzuncu ve yirminci yüzyılda da Güney Amerika, Asya ve Afrika kıtalarına yayılan, sosyal, ekonomik ve siyasi değerlere doğru değişime giden süreç anlamına gelmektedir.”⁹⁹

“Modern” değerlerin topluma enjekte edilmesinin yolu ise hedef toplumun seçkinlerini eğitmekten geçmektedir ki Üçüncü Dünya seçkinleri kendilerine biçilen bu rolü memnuniyetle kabul etmişlerdir. Bağımsızlıklarını yeni kazanmış ülkeleri ile “gelişmiş” devletler arasında aracı rolünün kabulü Asya ve Afrika’nın yeni ülkelerinin liderlerine yeni bir görev hissiyatı da sağlamıştır.¹⁰⁰ Modern değerlerin aktarımının en önemli aracı olan eğitim ise ABD tarafından yapılan yardımlarla birlikte verilen “teknik destek” ve “burs programları” ile birlikte gerçekleştirilmiştir.¹⁰¹ Hedef toplumlardaki ekonomik, siyasi ve kültürel değişimlerin gerçekleşmesi ise evrimsel bir yaklaşım ile öngörülmekteydi. Evrimsel yaklaşımı temel alan modernizasyon teorisine göre toplumların gelişmesi *kalkınma merdiveninin* beş basamağını çıkması ile olmaktadır. Rostow’un, akademinin Soğuk Savaş döneminde ideolojik eğilim ve kısıtlamalarını gösterir nitelikte, *Ekonomik Büyümenin Evreleri: Komünist Olmayan Manifesto* olarak isimlendirdiği kitabında açıkladığı ilk basamakta *geleneksel toplumlar* yer almaktadır. Aile, kabile, klan gibi insanların üyeliklerini yalnızca doğum ile kazandıkları kurumların hâkim olduğu bu toplumlarda üretim ise tamamen ziraidir. İkinci aşama ise “modern” değerlerin geleneksel toplumlara tanıtılmasıdır. Bu değerlerin tanıtılması geleneksel toplumun *kalkışı* için hayati nitelik taşımaktadır. Bu değerler ise yardımlarla hayat bulan sermaye akışı ile desteklenmektedir. Üçüncü aşama yani *kalkış* aşaması ise kalkınmaya giden yoldaki en önemli aşamadır. İlk iki aşamada tanıtılan “modern” değerler artık toplumu dönüştürmektedir. Geleneksel toplumun değerleri “modern” değerlere denk gelecek şekilde dönüştürülmektedir. Dördüncü aşama olan *olgunluk* aşaması ise kendisini işlenmiş malların “modern” toplumlara ihracı ile belli etmektedir. Bu aşamada dönüşen toplum artık uluslararası sistem içerisinde yalnızca tüketici değil aynı zamanda üretici olarak da yerini almıştır. Son aşama ise kalkınmanın tamamlandığı

⁹⁹Armer, Michael J. ve John Katsillis. 2001. “Modernization Theory.” *Encyclopedia of Sociology* 3.

¹⁰⁰ Cooper ve Packard, agm. (2005), sf. 130.

¹⁰¹ Leys, agm. (2005), sf. 111.

ve *bireysel tüketim* ile ölçülen aşamadır. Bu aşamada köy nüfusu azalmış ve altyapı gelişimi tamamlanmıştır.¹⁰² Modernizasyon Teorisi, teorisyenlerinin ABD hükümeti ile yakın ilişkileri, Soğuk Savaş sırasındaki ideolojik tutumları, Batı'nın üstün olduğu varsayımları ve emperyalizm tarihini görmezden gelmeleri gibi nedenlerle fazlasıyla eleştirilmiştir.¹⁰³ Bütün bu eleştirilere rağmen, Modernizasyon Teorisi, kalkınma projesine daimi ve hayati iki özellik kazandırmıştır. İlk olarak kalkınma projesi her ne kadar teknik bir maskenin altında işlevini sürdürüyor olsa da gerçekte fazlasıyla geniş çaplı bir süreçtir. Tarım politikalarını düzenleme, hükümet harcamalarını dönüştürme gibi araçları olsa da kalkınma süreci aslında insanların hayatlarını nasıl sürdürdüklerinin değiştirilmesidir. Bununla birlikte, kalkınma hedefi doğrultusunda izlenen, “tavsiye edilen” ya da neoliberalizm ile birlikte açık şekilde dayatılan politikalar daima tarafsız olarak sunulmuştur. “*Dünya'nın gelişmemiş bölgelerinin kalkınması dünya ekonomisinin bütünü için kazançlı olacak ve böylece çatışmalar ve savaşlar son bulacak*” argümanı ile de kalkınma projesinin tarafsızlık illüzyonu uzun bir süre devam ettirilecektir.

Modernizasyon Teorisi'nin eksiklerine, Amerikan-merkezli odağına ve diğer yetersizliklerine eleştiriler, kalkınma projesinin hedefi olan coğrafyalardan birisi olan Latin Amerika'dan gelmiştir.¹⁰⁴ *Bağımlılık Teorisi*, Modernizasyon Teorisi'ni, *bağımlılık* ve *kalkındırılmamışlık* gibi kavramları literatüre tanıtarak eleştirmiştir. Bu eleştiri, kalkınma çalışmalarında 1970'lerin bir kısmını Bağımlılık Teorisi'nin hüküm sürdüğü bir dönem yapmıştır. İçerisinde analitik ayrılıklar olsa da -hatta bu ayrılıklar daha sonra Immanuel Wallerstein ve Andre Gunder Frank gibi isimlerin *Dünya Sistemi Teorisi*'ni formüle etmesine kadar gidecektir.- Bağımlılık Teorisi, Modernizasyon Teorisi'nin aksine daha geniş ve tarihsel bir çerçeveden bakmanın gerekliliğini tartışmaktadır:

¹⁰² Rostow, W.W. 1971. *Politics and the Stages of Growth*. Texas: Cambridge University Press. ; Bernstein, Henry. 1971. “Modernization Theory and the Sociological Study of Development.” *Journal of Development Studies* 7 (2): 141-160. ss. 143-146.

¹⁰³ Leys, agm. (2005), ss. 111-112. ; Armer ve Katsillis, age. (2001)

¹⁰⁴ Cooper ve Packard, agm. (2005), ss.127-133

*“Daimi küresel yoksulluk bütün uluslararası ekonomik sistem incelenmeden anlaşılamaz. Geri kalmışlık bir durum değildir; aksine kalkınma ile doğrudan bağlantılı aktif bir yoksul bırakma sürecidir. Yani, Dünya’nın bazı bölgeleri diğerleri kalkınabildiği için kalkınamamıştır. Kalkınmak ve kalkınmamak iki ayrı süreç değil, aynı sürecin iki farklı yönüdür.”*¹⁰⁵

Marx ve Lenin’in çalışmalarından yola çıkan Marksist Bağımlılık teorisyenleri bağımlılık kavramını da bu açıdan açıklamışlardır. Kapitalist ekonomik ve siyasi anlayışın yaygınlaşması beraberinde Avrupalı devletlerin amansız kâr arayışını da getirmiştir. Lenin’e göre *“kapitalizm kârlılık krizine cevap olarak dışa yayılmayı seçecek ve böylece küresel piyasayı kontrol etme imkânına ulaşırken aynı zamanda ucuz iş gücü ve hammaddeye ulaşma imkânı bulacaktır.”*¹⁰⁶ Bu görüşle uyumlu olarak, on beşinci yüzyılın sonlarında başlayan sömürgeleşme yarışı ve yüzyıllarca devam eden sömürü düzeni, Üçüncü Dünya ülkelerini kaynaklarından arındırmış, toplumsal gelişimi engellemiş ve ilerleyen dönemlerde daimi olarak “eski efendilerine” bağımlı hale getirmiştir.¹⁰⁷ Teori, bu bağımlılık ilişkisini ise üç aşama üzerinden açıklamaktadır:

*“İlk aşama ‘ticari kapitalizm’ ile başladı. On altıncı yüzyılda başlayan bu aşamada sermaye birikimi ticaret ve talan ile elde edildi. İkinci aşama ise on dokuzuncu yüzyılda gerçekleşen sömürgecilik faaliyetleri idi. Bu aşama iş gücü üzerindeki sıkı denetim ve üretimi sanayileştirilmesi ile karakterize oldu. Bu sayede ‘çevre’ ülkeler üzerinden daha fazla sermaye edinimine ulaşıldı. Bu aşamada üretim süreci Avrupa’nın ihtiyaçlarına göre şekillendirildi. Hobsbawm’ın sözleri ile ‘Artık Malaya plastik ve kalay, Brezilya kahve, Şili nitrat, Uruguay et, Küba da şeker ve puro anlamına geliyordu.’ Üçüncü aşama ise ‘neo-kolonyalizm’dir. Bu aşamada, bağımsızlıkları kazanan sömürgeler üzerinde dolaylı bir sosyo-ekonomik üstünlük söz konusudur ve bağımlılık ilişkisi devam etmektedir.”*¹⁰⁸

Kalkınma projesi ise bahsi geçen üçüncü aşamada karşımıza çıkmaktadır. Merkez ülkelerin Çevre ülkeler üzerindeki sosyo-ekonomik üstünlüklerini sürdürebilmelerinin bir aracı olarak kalkınma, eski-sömürgelere modernleşme ve eşitler

¹⁰⁵ Joshi, Sharmila. 2005. “Modernization Theory vs. Dependency Theory.” *InfoChange*. Ocak. Erişildi: Ocak 26, 2015. <http://infochangeindia.org/defining-development/theories-of-development-modernisation-vs-dependency.html>.

¹⁰⁶ Lenin, Vladimir İ. 2009. *Emperyalizm- Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*. Çeviren Ferit Budak Aydar. İstanbul: Agora Kitaplığı.

¹⁰⁷ Joshi, agm. (2005).

¹⁰⁸ el-Ojeili ve Hayden, age. (2006), ss. 44-45.

olarak dünya ekonomisine eklenme vaat etmektedir. Bağımlılık Teorisi, Modernizasyon Teorisi'nin kalkınma projesi bağlamında niyetini de sorgulamaktadır. Modernizasyon Teorisi'nin Batı temelli kalkınma yaklaşımını iyi niyetli olmaktan çok kötü niyetli olmakla suçlamışlardır. Öyle ki, hedef ülkeye giriş yapan yabancı sermayenin faizler ve kârlarla birlikte hedef ülkeden daha fazla para çıkardığı gözlemlenmektedir. Bununla birlikte “modernize” edilen hedef ülke seçkinleri “*halkın çıkarlarına değil kendilerinin ve yabancı sermaye sahiplerinin çıkarlarına hizmet eden kompradorlar ya da seviyesiz burjuvalar*” olmaktan daha öteye gidememektedirler.¹⁰⁹ Dünya ticareti ise yoksulluğa çözüm olmanın aksine yoksulluğun kaynağı haline gelmiştir. Kapitalist kalkınma projeleri Çevre ülkelere hiçbir şey kazandırmadığı gibi değerlerine de saldırmaktadır. Çözüm ise kalkınma projelerinin üretildiği *merkezlerle olan bağları kesmek ve öz-merkezci kalkınma yaklaşımlarını benimsemektir*.¹¹⁰ Kapitalist sisteme uyum sağlamak isteyen gelişmemiş ülkelere, kapitalist kalkınma reçeteleri kesilmektedir. Bu reçetelerin başında gelen ise serbest ticaret övgüsüdür. Kalkınma projelerinin mantığına göre, mümkün olduğu kadar fazla ihracat yapılması sermaye birikimini getirecek ve bu sermaye birikimi ile birlikte kalkınma sağlanacaktır. Fakat tarihte geriye dönüp baktığımızda bugünün gelişmiş olan devletlerinin gelişme aşamasında fazlasıyla korumacı oldukları görülmektedir. Hatta bu konuda somut bir kanıt vermek için bağımsızlığını yeni kazanmış ABD'nin ilk hazine bakanı Alexander Hamilton'ın ünlü *genç sanayi teorisine* ve takip eden faaliyetlerine bakmak yeterli olacaktır.¹¹¹ Kısaca özetlemek gerekirse Hamilton, kalkınma için gelişmekte olan ve “*bir bebek kadar savunmasız*” sanayilerin siyasi tedbirlerle birlikte korunması gerektiğini savunmaktadır ki ABD -özellikle Kuzey- uzun bir süre korumacı bir politika izlemiştir.¹¹² Britanya'nın Tahıl Kanunları, Asya Kaplanları gibi daha birçok örnek şu an gelişmiş olan devletlerin hemen hemen hepsinin koruyucu politikalar izlediği bir dönemden geçtiklerini açıkça göstermektedir. Bu koruyucu politikalar sayesinde ise

¹⁰⁹ Frank, Andre Gunder. 1995. *Lümpen Burjuvazi Lümpen Gelişim*. Çeviren Abdullah Yılmaz. İstanbul: Gökkuşuğu.

¹¹⁰ Leys, agm. (2005), sf. 112.

¹¹¹ Hamilton, Alexander. 1791. “Report on Manufactures.” *Constitution Society*. Erişildi: Mart 4, 2015. http://www.constitution.org/ah/rpt_manufactures.pdf.

¹¹² Chernow, Ron. 2004. *Alexander Hamilton*. New York: Penguin Books.

genç sanayiler rekabet etmek zorunda kalmamış yani rekabet için fiyat düşürmek zorunda kalmayarak, sermaye birikimlerini arttırmışlardır. Sermaye birikiminin Merkez ülkeler temelinde artması ise Merkezde kapitalizmin gelişim karakterini de belirlemiştir. Amin bu karakteri şöyle açıklamaktadır: “*Merkezde kapitalizmin gelişimi nispi içe doğru sermaye akışını arttırırken, Çevrede kapitalizmin gelişimi ise dışa doğru sermaye akışını arttırmıştır.*”¹¹³ Bu sermaye akışının önceki bölümlerde bahsedilen dayatılan iş bölümü dışında da kaynakları vardır. Her ne kadar Üçüncü Dünya ülkelerine dayatılan hammadde veya en iyi ihtimalde ara madde ihracatı, yiyecek maddeler dâhil ithalata yönelimi arttırsa da, çokuluslu şirketlerin elde ettikleri artı değeri Merkeze aktarmaları, edindikleri kredilerin geri ödemeleri ve “lumpen burjuvanın” tüketim alışkanlıkları¹¹⁴ da dışa sermaye akışını arttırmaktadır. Bağımlılık Teorisi’ne en sistematik ve darbe vuran eleştiri ise Giovanni Arrighi, Michael Cowen ve Bill Warren gibi klasik Marksist akademisyenlerden gelmiştir. Bu eleştiriler, Modernizasyon Teorisi’nin aksine Bağımlılık Teorisi’nin literatürden kaybolmasına değil, teorik olarak dönüşüme uğramasına sebebiyet vermiştir. Bağımlılık Teorisi’ne yönelik yapılan eleştiriler “bağımlılık” açıklamasının dar kapsamlı olduğu ve “seçicilik” esası üzerine dayandığı üzerinde yoğunlaşmıştır. Küresel eşitsizlik, kalkınma projesi ve Merkez-Çevre ilişkisini açıklamakta yetersiz kaldığı eleştirilen Bağımlılık Teorisi, Dünya Sistemi Teorisi ile bu eleştirilere cevap vermeyi amaçlamıştır.¹¹⁵

Literatür içerisinde gelişen bu tartışmalara tamamen yer verilmesinin bu çalışma kapsamı dışında kalmaktadır. Dolayısıyla neoliberalizm, piyasa küreselleşmesi ve kalkınma projesi arasındaki ilişkinin izini kaybetmemek açısından bu gerçekliklerin pratikteki etkileşimleri ile devam edilecektir. Bu etkileşim, toplumların ve bireylerin otonom olabilme yetenekleri ile tezat oluşturacak bir süreç olan ve toplumların belirli ideal ve varsayımlara göre yeniden yapılandırılmasını ve bu sayede kapitalist ekonomiye entegre olabildiğini öngören bir süreçtir.

¹¹³ Amin, age. (1976), sf. 159.

¹¹⁴ Age. ss. 193-195, 246. ; Mandel, age. (1976)

¹¹⁵ el-Ojeili ve Hayden, age. (2006), ss. 45-46.

1.5. Neoliberalizm ve Kalkınma Projesi: Yeniden Yapılandırma

Neoliberalizm ve kalkınma projesi arasındaki ilişkiyi belirleyen önemli kavramlar bulunmaktadır: *Washington Konsensüsü* ve *Yapısal Uyum Programları*. Neoliberal prensiplerin temelinde şekillenen bu iki kavram, gelişmemiş ülkelere işaret edilen kalkınma hedefine gidişte hayati rol oynamaktadırlar. Bu noktaya kadar tartışılan kalkınma teorilerinde özne daima devlet aygıtı olmuştur. Neoliberal kalkınma anlayışı ise bu özneyi reddetmektedir. Neoliberalizmin temel prensipleri uyum içinde olan bu düşünceye göre, gelişmemiş olduğu düşünülen ülkelerde kalkınmanın bir türlü gerçekleşmeyişinin *sistemik sömürü*, *kültürel engeller* veya *yetersiz yardımlarla* alakası yoktur. Neoliberal kalkınma akademisyenleri, kalkınma anlayışının devlet aygıtı aracılığı ile yapılabileceği düşüncesinin, kalkınma projesini en başından başarısız olmaya mahkûm ettiğini tartışmaktadırlar. Piyasanın etkin olarak bu işlevi yerine getirebilmesi için ise devlet aygıtının kusurlarından mümkün olduğunca arındırılmış varyasyonları olarak sayılabilen, IMF ve Dünya Bankası gibi kurumlar kalkınma yolunda gerekli müdahaleleri yapmalıdırlar. Bu süreçte devletin mümkün olduğunca deregüle edilmesi ve kamu sektörünün mümkün olduğunca özelleştirilmesi gerekmektedir.¹¹⁶ Neoliberal doktrinin kalkınma üzerine olan bu görüşleri uzun süre göz ardı edilmiş olsa da 1970'lerin sonunda başlayan ve önceki bölümlerde detaylı olarak tartışılan, sistemin ekonomik ve siyasi dönüşümü sayesinde gündeme girmiştir. Neoliberal düşüncenin hükümranlılığının başlamasıyla birlikte birçok kalkınma ajansı neoliberal prensipleri benimsemiş ve art arda neoliberal kalkınma projeleri “gelişmemiş” toplumlarda uygulanmaya başlanmıştır.¹¹⁷

Neoliberal doktrin ile birlikte, gelişmemiş olarak sınıflandırılan coğrafyaların kalkındırılması artık ulusal devletlerin değil piyasanın, daha da spesifik olarak, Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası (WB) ve Dünya Ticaret Örgütü (WTO) gibi kurumların sorumluluğuna bırakılmıştır. *Washington Konsensüsü* çerçevesinde çalışan bu kurumlar özellikle 1980'lerin sonuna doğru Latin Amerika'da etkin bir

¹¹⁶ Leys, agm. (2005), sf. 113. ;Cooper ve Packard, agm. (2005), ss. 127-129.

¹¹⁷ Leys, agm. (2005), ss. 114-115.

şekilde faaliyete geçmişlerdir. Konsensüs, hedef ülkelerde makroekonomik düzeydeki değişimleri öngörmektedir. Bu öngörü, gelişmemiş toplumların neden gelişemediklerine dair neoliberal düşünce ile uyum içerisindedir. Neoliberal düşünceye göre; “*toplumlar altyapı, sermaye eksikliğinden veya kültürel sebeplerden dolayı değil, yanlış uygulanan devlet politikaları, yolsuzluk ve bunlara bağlı verimsizlikten dolayı kalkınmamaktadırlar.*”¹¹⁸ Bu engelin önüne geçmek için, *Washington Konsensüsü* devletin mümkün olduğu kadar geri çekilmesini öngören prensiplerden oluşmaktadır. Kalkınmayı hedefleyen toplumlarda *Washington Konsensüsü’nün* benimsenmesi ile birlikte gelişmiş toplumların da değerini kavradıkları gibi devlet aygıtı yalnızca üç görevi yerine getirecektir: “*Dış tehditlere karşı vatandaşlarını savunmak, piyasa güçlerinin çalışabilmesi için gerekli ekonomik ve yasal altyapıyı sağlamak ve piyasa ilişkilerini geliştirmek için toplumsal gruplar arasında arabuluculuk yapmak.*”¹¹⁹ Bu çerçevede doğrultusunda Latin Amerika’da uzun süredir takip edilen ve Rostow’un *kalkış aşamasına* götüreceğini öngördüğü ithal ikameci ekonomik politikalar terk edilmeye başlanmıştır. Güney’in toplumları gelişmeyi hedefliyorlarsa ve bu uğurda sermayeye ihtiyaçları varsa *Washington Konsensüsü* tarafından dayatılan bu öngörüyü kabul etmek zorundaydılar. Aksi takdirde uluslararası kurumlar tarafından sağlanan borçlardan yararlanamayacaklar, daha önce aldıkları borçların ödemelerini yapılandırma imkânına sahip olmayacaklardır.¹²⁰ Makroekonomik düzenlemeyi öngören *Washington Konsensüsü*, mali ve para politikalarının, dış ticaretin karakterinin ve iş piyasasının düzenlenmesi üzerine odaklanmıştır. Bütçe açığının kapatılması ve enflasyon ile mücadele edilmesini sağlayabilmek adına devletin mali ve para politikaları üzerindeki denetimi yeniden düzenlenmelidir. Bunu yapabilmenin araçları ise vergi reformu ve hükümet harcamalarında önceliklerin değiştirilmesidir. Mali ve para politikalarının düzenlenmesinin yanı sıra, dış ticaretin de liberalleştirilmesi mutlak bir gereklilik olarak görülmektedir. Bu sayede ülke içindeki firmalar rekabete maruz kalacak ve gelişime zorlanacaktır. Dış ticaretin liberalleştirilmesi ile birlikte yapılacak kur ayarlaması ve

¹¹⁸ Saad-Filho, Alfredo. 2005. “From Washington to Post-Washington Consensus: Neoliberal Agendas for Economic Development.” Böl. 12, *Neoliberalism: A Critical Reader*, düzenleyen: Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston, 113-120. Londra: Pluto Press. ss. 113-114.

¹¹⁹ Agm. sf. 114.

¹²⁰ Steger ve Roy, age. (2010), sf. 19.

finans piyasalarının liberalleştirilmesi piyasanın işlerliğini arttıracaktır. Son olarak Reagan ve Thatcher'ın radikal eylemlerinde de görüldüğü gibi,¹²¹ iş gücü piyasası esnekleştirilmelidir. İstihdam konusunda devlet aygıtının belirlediği politikalara nazaran piyasa, daha rasyonel ve etkilidir. İş gücü piyasasındaki bu esneklik ise sendikalaşmanın azaltılması, işe alma ve işten çıkarma prosedürlerinin kolaylaştırılması gibi düzenlemelerle gerçekleştirilecektir.¹²² *Yapısal Dönüşüm Programları* ise bu düzenlemelerin, IMF bağlamında vücut buluşudur.¹²³

Günümüzde tam olarak 37 ülkenin IMF'ye borç ödediğini¹²⁴ ve 141 ülkenin Dünya Bankası'ndan borç aldığını¹²⁵ ve bu ülkelerin büyük çoğunluğunun hâlâ gelişmiş devletler arasında olmadığı gerçeği *Washington Konsensüsü'nün* eleştirilmesi için meşru bir zemin hazırlamıştır. Bu eleştiriler ise iki başlıkta toplanmaktadır: kuramsal ve yöntemsel sorunlar, uygulama sorunları.¹²⁶ Kuramsal olarak, neoliberal doktrinin kalkınma bağlamında piyasaya bağlılığı, neo-klasik ekonomik yaklaşımla ters düşmektedir. Ülkelere paket halinde dayatılan prensiplerle ideal rekabet ortamı yaratılacağı inancı, neo-klasik ekonomik piyasa rekabeti anlayışına ters düşmektedir. Keynesyen ekonomik anlayışa tepki olarak ortaya çıkan neoliberal ekonomik anlayış, Keynesyen ekonominin temeli olan devlet müdahaleciliğinin son bulması gerektiğine inanmaktadır. Ancak *Washington Konsensüsü* ve *Yapısal Uyum Programları'nın* hedef ülkelerinin büyük bir çoğunluğunda Keynesyen ekonomi anlayışı ve beraberindeki devlet anlayışının hiçbir zaman yerleşmemiş olduğu göz ardı edilmektedir. Böyle bir görmezden gelişin en önemli sonuçlarından birisi ise hedef ülke içerisinde artan

¹²¹ Age. ss. 24-45.

¹²² Saad-Filho, agm. (2005), sf. 114.

¹²³ el-Ojeili ve Hayden, age. (2006), ss. 56-59.

¹²⁴ IMF. 2015. *IMF Lending at a Glance*. 7 Ocak. Erişildi: Ocak 27, 2015.

<http://www.imf.org/external/np/exr/map/lending/>.

¹²⁵ IBRD. 2015. *IBRD Statement of Loans*. 17 Ocak. Erişildi: Ocak 27, 2015.

<https://finances.worldbank.org/Loan-and-Credit-Administration/IBRD-Statement-of-Loans-By-Country/akb9-rbcs>.

¹²⁶ Woo, Wing Thy. 2004. "Serious Inadequacies of Washington Consensus: Misunderstanding the Poor by the Brightest." *Diversity in Development* 9-43.

toplumsal eşitsizlikler ve kronik hale gelen gelir eşitsizliği olmuştur.¹²⁷ Kuramsal sorunların yanı sıra, *Washington Konsensüsü* ve *Yapısal Uyum Programları* uygulama sorunlarına da sahiptir. İş gücü piyasasının esnekleştirilmesi, birçok hedef ülkede neoliberal doktrinin öngördüğü gibi sonuçlanmamıştır. Altyapı eksikliğinde gerçekleştirilen esnekleştirme yüksek oranda işsizlik ile sonuçlanmıştır. Bu da birçok ülkede, çoğu zaman göz ardı edilen önemli toplumsal sorunları da beraberinde getirmiştir. Bununla birlikte finans piyasalarının liberalleştirilmesi, kalıcı olmayan yabancı sermayenin hedef ülkelere hızlı giriş ve çıkışlarını tetiklemiş, bu da Meksika’da 1994’te, Türkiye ve Arjantin’de 2001’de görüldüğü gibi derin ekonomik krizleri beraberinde getirmiştir.¹²⁸

Çalışmanın bu bölümde tanımlanan ve incelenen, neoliberalizm, küreselleşme ve kalkınma kavramları görüldüğü gibi birbiriyle oldukça ilişkili hatta çoğu zaman iç içe geçmiş kavramlardır. Özellikle küreselleşme ve kalkınma kavramlarında tarafsızlık maskesi arkasına saklanılsa da belirli bir siyasi hedefe ve bu siyasi hedefin sahiplerinin çıkarlarına hizmet ettiği uzun süredir tartışılmaktadır. Bu kavramların gelişim süreci, mevcut halleri ve beraberinde getirdikleri bu aşamaya kadar net bir şekilde ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Bu noktadaki amaç ise, bu çalışmayı ilgilendiren, bu kavramların beraberinde getirdiği sosyal maliyetlerdir. Kelime kökeni ile dahi çelişecek kadar müdahaleci ve toplumların hayatlarının her alanını düzenlemeye koyulmuş neoliberalizm, aynı zamanda bireylerin ve toplumların *otonomi* arayışlarına da engeller çıkarmaktadır. Öyle ki neoliberalizm temel prensiplerine bağlı olarak *heteronom* toplumlarda varlığını sürdürme şansına sahiptir.

¹²⁷ Stewart, Frances ve Albert Berry. 1999. “Globalization, Liberalization and Inequality: Expectations and Experience.” Böl. 6, *Inequality, Globalization and World Politics*, düzenleyen: Andrew Hurrell ve Ngaire Woods, 150-187. Oxford: Oxford University Press. ss. 115-116.

¹²⁸ Saad-Filho, agm. (2005), ss. 116-118.

2. OTONOMİ KAVRAMINA KURAMSAL YAKLAŞIMLAR

2.1. Liberal Literatürde Temel Otonomi Teorileri

Bu bölümde amaçlanan Marksist teorilerin dahi “ödünç” aldığı kavramları ve yorumlamaları içerisinde barındıran liberal literatürün otonomi kavramına yaklaşımının incelenmesidir. Bu inceleme yapılırken kavramsal çerçevede ele alınan kavramlar ile liberal düşünce okulu arasındaki ilişki unutulmamalıdır. Çünkü bahsi geçen kavramların hepsinin temelini zaman içerisinde farklı yorumlamalarla da olsa liberal düşünce okulu oluşturmaktadır. Castoriadis’in *otonomi-heteronomi* ayrımı ile ortaya koyulacağı gibi, *heteronomiyi* kurumsallaştıran böylesi kavramların merkezinde yatan liberal düşünce okulunun *otonomi* yaklaşımının *heteronom* karakterinin ortaya çıkartılması ise bu bölümün asıl amacıdır. Bu bağlamda, öncelikle liberal düşünce akımında otonomi yaklaşımlarının temelini oluşturan *ahlaki* ve *bireysel* otonomi incelenecek ve daha sonra ise özellikle *meşruiyet*, *adalet* ve *devlet* kavramları bağlamında *ahlaki* ve *bireysel* otonominin yansımaları ele alınacaktır. Yapısal bütünlüğü korumak adına ise bu analiz, liberal düşünce akımı içerisinde genel kabul görmüş kuramsal bir ayrımın otonomiye iki farklı temel yaklaşım üzerinden gerçekleştirilecektir: *Mükemmeliyetçi Yaklaşım* ve *Yöntemsel/Prosedürel Yaklaşım*.¹²⁹

Ahlak, *iyi hayat* gibi objektif olduğu savunulan değerleri merkezine alan Mükemmeliyetçi Yaklaşım incelenirken kronolojik tutarlılık olması da dikkate alınarak iki önemli isim incelenecektir: Immanuel Kant ve Joseph Raz. Liberal düşünce okulunun önemli bir ismi olan Kant ve otonomi anlayışının incelenmesi bu çalışma için hayati önem taşımaktadır. Öyle ki Kant, Rousseau’dan gelen *toplumsal sözleşme* kavramını *ahlaki otonomi* ve *otonom birey* çerçevesinde tekrar tanımlayarak ardından gelen ve içerisinde Rawls’tan Habermas’a, Arendt’ten Christman’a kadar farklı birçok düşünürü etkilemiştir. Bu çalışma için Kant, liberal otonomi yaklaşımlarının farklı

¹²⁹ 2015. *Autonomy in Moral and Political Philosophy*. 9 Ocak. Erişildi: Mart 17, 2015. <http://plato.stanford.edu/entries/autonomy-moral/>.

yönlerden ve derecelerden de olsa merkezinde olduğundan, Kant’a getirilecek eleştiriler aynı zamanda liberal düşünce akımının kökten gelen hareketleri analiz etmekteki yetersizliğine ve mevcut sistem ile otonomi arasındaki uyumsuzluğa getirilecek genel bir eleştiri olacaktır. Kant’ın analizi ise, otonomi kavramını inşası fazlasıyla soyut olduğundan, bu kavramın inşasında kullanılan diğer kavramların tanımlanmasını gerektirmektedir. *Pratik akıl*, *heteronomi*, *ahlak* gibi kavramların tanımlanmasıyla birlikte Kant’ın otonomi anlayışı netleşecektir. Bu noktadan sonra ise Kant’ın otonom bireyi üzerinden siyasi ve toplumsal yorumlamaları incelenecektir. Kant’ın analizinden sonra ise daha yakın zamanlı bir otonomi yaklaşımı için Joseph Raz’ın çalışmaları incelenecektir. Mükemmeliyetçi Yaklaşımın otonomi anlayışı ve modern anayasal demokrasilerin çoğulculuk ilkesi arasında köprü kurmak açısından önemli olan Raz’ın çalışmaları ise yine, *otonomi ve çoğulculuk*, *seçenek yeterliliği* ve *yükümlülük* gibi kavramların kendisine has yorumlamaları ile yapılacaktır. Otonomi kavramını beraberinde düşündüğü kavramlar ve yaptığı yorumlamalar ile tam anlamıyla mükemmeliyetçi bir yaklaşım takınan Raz, aynı zamanda Kant’ın da altında sınıflandırıldığı liberal otonomi yaklaşımlarının Üçüncü Dünya olarak da tanımlanan ya da Batı medeniyeti dışında kalan toplumlarda pek fazla uygulanabilir olmadığının ortaya çıkartılmasında net bir çerçeve çizmektedir.

İncelenecek ikinci yaklaşım ise Prosedürel Yaklaşım olacaktır. Prosedürel Yaklaşım incelemesi ise kendisine en fazla atıfta bulunulan düşünürlerden olan John Rawls’ın yorumlanması ile yapılacaktır. Kant ve Raz incelemesinde de görülen bir araç olarak otonomi anlayışı Rawls’ın prosedürel yorumlamasıyla ile daha net bir şekilde açığa çıkmaktadır. Rawls’ın *adalet ve iyi düzenlenmiş bir toplum* (*well-ordered society*) gibi daha büyük hedeflerin inşasında bireysel otonomiye bir araç olarak ele aldığı ve bu aracı da *başlangıç durumu* (*original position*), *cehalet örtüsü* (*veil of ignorance*) gibi farazi durumlarla şekillendirdiği incelenecektir. Kant’ın geleneğini takip eden Rawls, daha sonra toplumun meşruiyeti ile doğrudan ilişkilendireceği gibi otonom olabilme yetisini atfettiği bireylerinin rasyonel doğalarına da vurgu yapmaktadır. *Rawls’ın bireyleri* olarak adlandırılacak bu tanımlama üzerinden Rawls, bireyleri farazi bir müzakere ortamına sokmakta ve bizzat bu ortamda bireyi yakından ilgilendiren malların dağılımı ile birlikte ne kadar otonom olduklarına dair sınırlar dahi belirlemektedir.

Rawls'ın incelenmesi ile birlikte liberal otonomi anlayışının sınırlarının genel bir resmi net bir şekilde ortaya çıkacaktır. Rawls'ın incelenmesinde de görülebileceği gibi liberal yaklaşımın “modern dünya” dışında ve otonomiye bir araç olarak değil de bir amaç, bir yaşayış biçimi olarak yorumlayan Zapatista Hareketi, Topraksızlar Hareketi gibi tabandan gelen halk hareketlerini teorik bir çerçeveye yerleştirmek konusunda engelleri bulunmaktadır.

Son olarak neden bütün bir literatürün incelenmesi için Kant, Raz ve Rawls isimlerinin seçildiğini açıklamak, devamında yapılacak incelemelerin beraberinde getirdiği bir gerekliliktir. Immanuel Kant, Joseph Raz ve John Rawls gibi isimlerin incelenmesi iki nedene dayanmaktadır. İlk olarak bahsi geçen isimler kronolojik ve entelektüel olarak takip eden liberal düşünürler için temel niteliğindedir. Bu temel ise gerek bu düşünürlerin kuramlarının üzerine farklı kuramların inşa edilmesi ya da bu düşünürlerle getirilen eleştiriler olarak algılanmalıdır. Dolayısıyla liberal düşünce okulunun otonomi kavramını ele alışına getirilmesi hedeflenen genel eleştiri böyle genel bir şekilde başarılabilecektir. Bir başka neden ise mevcut ekonomik, siyasi ve toplumsal sistemin çekirdeğini oluşturan liberal otonomi teorileri ile pratikte olan ve kavramsal çerçevede de incelenen gerçeklikler arasındaki uyumsuzluğu ortaya çıkartmaktır. Dolayısıyla Zapatista Hareketi gibi taban hareketlerinin alternatif otonomi yaklaşımlarına ve inşalarına da zemin hazırlamaktır.

2.1.1. Mükemmeliyetçi Yaklaşım: Kant

Kant'ın otonomi anlayışını kurmadan önce, Mükemmeliyetçi Yaklaşımı tanımlamak yerinde olacaktır:

“Mükemmeliyetçilik, günümüzde siyasi ve ahlaki felsefede birçok anlamı barındırmaktadır. Kavram, ‘iyi hayat’, ‘insan refahı’, ahlaki felsefe ve siyasete bir yaklaşım biçimi olarak kullanılagelmıştır. [...] Genel olarak, mükemmeliyetçi yazarlar önce objektif bir ‘iyi’ kurgulamakta ve daha sonra bu ‘iyi’ çerçevesinde etik ve/veya siyasi görüşler geliştirmektedirler. Farklı mükemmeliyetçi yazarlar, farklı ‘iyi’ kavramları geliştirmekte ve farklı ahlaki ve siyasi sonuçlara varmaktadırlar. Fakat hepsi de toplumsal ilişkileri ve/veya

faaliyetleri karakterize edecek şekilde objektif olduğu düşünülen bir 'iyi' kavramını savunmaktadırlar."¹³⁰

Mükemmeliyetçi yaklaşımın bu kısa tanımlaması, Kant ve Raz'ın otonomi yaklaşımlarının neden bu yaklaşım altında sınıflandırıldığını anlamak için yeterli olacaktır. Kant ve Raz otonomi yaklaşımlarının temeline objektif olduğu düşünülen *ahlak* kavramını koymaktadırlar. Hatta Kant, *anarşiden kaçınılması* ve *devlet aygıtının gerekliliğini* tartışırken insan doğasına da vurgu yapmaktadır. Bundan dolayı, Mükemmeliyetçi Yaklaşım birçok eleştirinin hedefi olmuştur.¹³¹ Bu eleştiriler Raz ve Kant'ın otonomiye yaklaşımlarına getirilecek eleştiriler sırasında da görülecektir.

Kant, otonomi kavramını genel geçer kullanımdan¹³² ayırmış, objektif, evrensel ve bireylerin doğasını düzenleyici bir kavram olarak tanımlayarak farklı bir bakış açısı getirmiştir. Kant için otonom olmak ne demektir? Bireyi ve birey aracılığıyla toplumda otonomiye incelemenden önce, bizzat Kant'ın kendi kelimeleriyle otonomiye tanımlamak yerinde olacaktır. Ahlakın kadim prensibi olarak gördüğü otonomi kavramını, Kant şöyle tanımlamaktadır: "[...]Dolayısıyla prensip olarak otonomi; bireyin, aynı zamanda evrensel kanun olarak idrak ettiği ve aynı zamanda bu irade gücü ile kuralladığı -ve evrensel kabul gören- kurallar dışında başka çıkış noktası olmayan tercihleri seçmemesidir."¹³³ Otonomi kavramının kabul görmüş kullanımını değiştiren ve Kant isminin kavramla birlikte uzun süredir halen anılmakta olmasına sebebiyet veren asıl neden ise Kant'ın bu kavrama yüklediği ahlaki karakteristiktir: "*Kant'ın ahlak felsefesinin temelinde, insanoğlunun kendisine dayattığı kanunların merkezinde ahlak olduğu ve bu karakteristik sayesinde kendilerine itaat etmek için bir motivasyon sağladıkları iddiası yer almaktadır. Kant, ahlaki olarak öz yönetim becerisine sahip*

¹³⁰ 2012. *Perfectionism in Moral and Political Philosophy*. 10 Ekim. Erişildi: Mart 18, 2015. <http://plato.stanford.edu/entries/perfectionism-moral/>.

¹³¹ Larmore, Charles. 1996. *The Morals of Modernity*. Cambridge: Cambridge University Press.

¹³² Larmore, Charles. 2011. "Kant and the Meanings of Autonomy." *International Yearbook of German Idealism* 9: 3-20. ss. 4-7.

¹³³ Kant, Immanuel. 2002. *Groundwork for the Metaphysics of Morals*. Çeviren Allen W. Wood. Londra: Yale University Press. sf. 52.

bireyleri 'otonom' olarak tanımlamaktadır."¹³⁴ Kant böyle olmayan bireyleri ise *heteronom* olarak addetmektedir.¹³⁵ Bu noktaya kadar verilen tanımlamaların çok kısa bir özetini ise Watkins yapmıştır: "*Kant için otonomi, rasyonalite ve ahlak birbirini tamamlar ve birbiri için gerekli koşullardır.*"¹³⁶

Kant'ın otonomi anlayışında bireyin kendi kurallarını ve yasalarını yapabilme yetisi fazlasıyla önemlidir. Yukarıda verilen tanımlarda da görüldüğü gibi ortalama bir birey *ahlaki kanun*¹³⁷ ile uyum içinde olacak şekilde kendi kurallarını yapabildiği ve bu kuralları takip ettiği sürece otonomdur. Kant, bireyin bu becerisini farklı birçok kavram üzerinden formüle etmektedir. Bu formülde Kant'ın çıkış noktası ise insanın doğasında bulunduğunu iddia ettiği, *liberum arbitrium (etkilenmezlik prensibi)* karakteristiğidir. İnsan, doğasında bulunan rasyonel olma becerisi sayesinde kısa vadeli arzularının kaynağı olan şehvani dürtülerini kontrol altına alarak, uzun vadedeki daha yüksek amaçlara ulaşabilecek durumdadır. Bu durum ise bireyi *arbitrium liberium* hale getirerek bağımsızlığını sağlamaktadır. Stern, bu prensibi Kant'ın yaklaşımıyla şöyle açıklamaktadır:

"Kant'ın gözünde arbitrium liberium olabilmenin belirleyici karakteristiği rasyonel öz karar alma ve pratik rasyonalitedir. Hissi yaratıklar olarak içimizde var olan dürtü ve yönelimler kaderimizi tamamen tayin etmediğine göre, dünya bize seçme ve eylem ihtimalini tayin edebilmek için, kademeleme ve ayırt etme kapasitesini de sunmaktadır. Kant, 'pratik aklın' bu işlevinin, 'kuramsal akla' paralel olduğunu düşünmektedir."¹³⁸

Bireyin doğasından gelen *liberum arbitrium* karakteristiğinde *pratik aklın* rolü ve önemi fazlasıyla önemlidir. Kant ve otonomi kavramı ilişkisinin analizinin bütünselliği ve öz *kanun koyucu birey* kavramının netleşmesi açısından *pratik akıl* kavramı incelenmelidir. *Pratik akıl*, Kant'ın yukarıda bahsi geçen ve insan doğasından

¹³⁴ Schneewind, Jerome B. 1998. *The Invention of Autonomy*. Cambridge: Cambridge University Press. sf. 483.

¹³⁵ Johnson, Oliver A. 1977. "Heteronomy and Autonomy- Rawls and Kant." *Midwest Studies in Philosophy* 277-280. sf. 277.

¹³⁶ Watkins, Eric. 2004. "Autonomy and Idealism in and after Kant." *Philosophy and Phenomenological Research* LXIX (3): 728-741. ss. 730-731.

¹³⁷ Schneewind, age. (1998), ss. 487-492.

¹³⁸ Stern, David S. 1991. "Autonomy and Political Obligation in Kant." *The Southern Journal of Philosophy* XXIX: 127-147. ss. 128-129.

kaynaklanan kaotik ortamdan kaçınabilmenin bir çözümüdür. *Arbitrium brutum* olmaktan kaçınan insanın, dürtü ve yönelimlerini düzene koyan ve sınırlandıran kuralların temel kaynağıdır. *Pratik akıl*, otonom bireyin gösterdiği iradenin karakterini belirlemenin de başlangıç noktasıdır. İrade gösterme eyleminin temelini pratik akıl olup olmaması, gösterilen iradenin otonom mu heteronom mu olduğuna delalet etmektedir.¹³⁹ Kant'ın ortalama bireyde olduğunu iddia ettiği *pratik akıl*, yukarıda farklı düşünürlerden yapılan analizler ile de görüldüğü gibi otonomi anlayışının temelinde yer almaktadır. *Pratik akıl*, öz yasa yapma yetisine sahip bireylerin vazgeçilmez karakteristiğidir. Kant'ın *pratik özgürlük* olarak ifade ettiği, bireyin doğasında bulunan dürtü ve eğilimlerin buyruğundan kurtulmasının tek yolu bu dürtü ve eğilimleri, *pratik aklı* sayesinde tahakkümü altına alabilmesine bağlıdır. Bu tahakküm ile birlikte ahlaki yasa ile uyumlu kuralların yapılma ve bireyin kendi üzerine empoze etme imkânı doğmaktadır. Kant'ın *ahlaki yasa* derken kastettiği nedir? Kant için ahlak, evrensel bir kaygı taşımak demektir. Bu noktaya kadar verilen farklı alıntılarla net bir biçimde açığa çıktığı gibi otonom birey aynı zamanda ahlaki olarak da otonomdur. Kant bu noktayı kısa bir şekilde şöyle açıklamaktadır: “*Bir eyleme geçiş bireysel iradeden kaynaklanıyorsa bu ahlaki solipsizmdir. Bir eyleme geçiş genel iradeden kaynaklanıyorsa bu ahlaki adalettir.*”¹⁴⁰ Ahlâk kavramını bireyin otonom olma durumunun merkezine koyan Kant, kendisinden sonra liberal literatürde yer bulan ve *hiper-bireycilik* olarak da adlandırılan anlayışın tam tersine bir bireysel otonomi anlayışını benimsemiştir:

“*Modern düşünürler bireysel otonomi ile ahlaki otonomi ayırımına gitmektedirler. Bireysel otonomi tartışmaları, kendi hayatını kontrol altına almış, yalnız arzularını takip etmeyen ve takip edeceği arzularını da kendisi belirleyen birey resmi çizmektedirler. [...] Tam tersi şekilde, ahlaki otonomi ise doğrudan bir bireyin çıkarlarını gerçekleştirebilme eyleminin diğer bireylerinin benzer eylemi arasındaki ilişki ile alakalıdır. Böyle bir yaklaşım özellikle Kantçı yaklaşımlarda*

¹³⁹ Formosa, Paul. 2013. "Kant's Conception of Personal Autonomy." *Journal of Social Philosophy* 44: 1-27. ss. 7-8.

¹⁴⁰ Schneewind, age. (1998), sf. 487.

*görülmektedir. Birey ahlaki anlamda, yalnız kendi mutluluk anlayışı ile hareket etmediği ve tüm rasyonel bireylerin amaçları için evrensel bir kaygı taşıdığı sürece otonomdur.”*¹⁴¹

Kant ve otonomi anlayışını *pratik kanunun* bağlayıcılığı üzerinden yorumlayan Stern şu tartışmayı yapmaktadır:¹⁴² “*Pratik kanunlar yalnızca, fail bu kanunların sadece nesnesi olduğunda değil fakat aynı zamanda otonom öz karar alabilme yetisi sayesinde kendisi üzerine empoze ettiği sürece koşulsuz şekilde bağlayıcıdır.*” Kant’ın ahlak kavramını temeline aldığı otonomi kavramı ile beraber yasaların bağlayıcılığını tartışması, geliştirdiği otonomi, özgürlük ve objektif kabul ettiği ahlaki yasa kavramlarının siyaset mecrasında da yansımaları olmasına sebep olmaktadır. Kant’ın siyasal alandaki kaygısının başında ise doğal olarak bireyin otonomisi gelmektedir. Kant bu noktada liberal düşünce akımının ahlaki ve siyasi felsefedeki temel prensibi olan, bireyin özgürlüğüne müdahale ile ilgilidir. Bu temel prensibe göre ise bireyin dilediğini yapabilmesini garanti eden ahlaki bir hakkı vardır; ta ki açıklanmayı gerektiren ve bireyin bu özgürlüğünü kısıtlayıcı bir eylem uygulanana kadar. Bu temel prensibe göre birey, *eylemlerini bir başkasına açıklamak* zorunda değildir. Yalnızca bir başkasının eylemini kısıtlamak, bir başkasının eylemine müdahale etmek gibi davranışlar açıklama gerekliliğini getirmektedir ki eğer bu tarz kısıtlayıcı eylemler açıklanmaz ise ahlak dışı eylemler haline gelmektedirler.¹⁴³ Bu durumda Kant’ın perspektifinden ortaya bir ikilem çıkmaktadır. Vazgeçilemez ve pazarlığı yapılamaz bir kavram olan bireysel otonomi, *müdahale*, *kısıtlama* ve *zorlama* eylemleri ile ne ölçüde bağdaşabilir? Ahlaki bir değer olan otonomi ve ampirik alana ait olan yukarıda sayılan eylemlerin birbirleri ile olan ilişkilerini incelemeyen önce, Kant’ın perspektifinden böylesine uzlaşmaz gözüken iki alanın neden uzlaşması gerektiğini ve bu gerekliliğin dışavurumu olan siyasi hayatın ortaya çıkmasının nedenini irdelemek gereklidir. Kısacası, ahlaki felsefenin önde gelen isimlerinden olan Kant, neden siyasi

¹⁴¹ Waldron, Jeremy. 2005. “Moral Autonomy and Personal Autonomy.” *Autonomy and the Challenges to Liberalism* içinde, düzenleyen: John Christman ve Joel Anderson, 307-330. Cambridge: Cambridge University Press. sf. 307.

¹⁴² Stern, age. (1991), sf. 130.

¹⁴³ Gaus, Gerald F. 2005. “The Place of Autonomy Within Liberalism.” In *Autonomy and the Challenges to Liberalism* içinde, düzenleyen by John Christman and Joel Anderson, 272-307. Cambridge: Cambridge University Press. sf. 274.

hayatın hatta daha spesifik olarak bir düzenin ve devlet aygıtının olması gerekliliğine inanmaktadır? Böyle bir inceleme, siyaset ve siyasi kurumların *önceden belirlenmiş* gerçeklikler olmadığını göstermesi bakımından ayrı bir önem teşkil etmektedir.

Kant, böyle bir gerekliliği açıklarken daha önce de bahsi geçen insan doğasına vurgu yapmaktadır.¹⁴⁴ Siyasetin ahlaki bir temeli olması konusunda ısrar eden Kant, düzenin, spesifik olarak devlet aygıtının gerekliliğini savunmaktadır. İnsanoğlunun doğasını *sosyalleştirilemeyen sosyalliği* çerçevesinde ele alan Kant'ın devlet aygıtının ve beraberinde getireceği düzenin gerekliliğini Hobbesvari temellere dayandırmaktadır. Yani Kant'ın öngördüğü toplumsal sözleşme durumuna Hobbes'ta da gördüğümüz gibi korku temel motivasyonu ile erişilmektedir.

Diğer bireylerin özgürlüklerinin korunması için, bireyin özgürlüklerinin kısıtlanması ve bu kısıtlamanın izahı ile birlikte yapılıyor olması gerekmektedir. Bu kısıtlamayı mümkün kılan ise yeteri kadar rasyonel oldukları varsayılan – aynı zamanda doğaları gereği bencil ve benmerkezci olan- bireylerin güvenlik, huzur ve koruma için prensipte anlaşılabilir akli yeterliliklere sahip olduğu varsayımdır. Kant'ın böylesine bir siyasal düzenlemeyi öngörüyor olmasının ahlaki teorisinin temeline koyduğu otonom birey anlayışı ile çelişki içerisinde olmadığı liberal düşünürler tarafından savunulmaktadır. Bu savunmalar ise Kant'ın özgürlük kavramını ikiye ayırması üzerine kurulmaktadır. Kant' a göre iki tür özgürlük vardır; *harici özgürlük* ve *dâhili özgürlük*. *Bağımsızlık Tezi* olarak da anılan bir Kant yorumlamasına göre, Kant'ın bu ayrıma gitmesi otonom birey ve bireylerin özgürlüğünü kısıtlayıcı eylemlerin varlığı çelişkisini ortadan kaldırmaktadır. Bu görüşe göre, ahlak ve toplumu düzenleyen yasalar iki ayrı alandadırlar ve birbirleri ile çakışmamaktadırlar. Ayrıca *harici özgürlük* bireyler arası ilişkileri düzenleyen yasalarla alakalı iken, *dâhili özgürlük* tamamıyla ahlak teorisi ile alakalıdır.¹⁴⁵ Birlikte yaşayabilme ihtimalini içerisinde barındıran *harici özgürlük* kısıtlamasının toplum içinde adaleti sağladığı da savunulmaktadır.¹⁴⁶

¹⁴⁴ Age. , sf. 291.

¹⁴⁵ Stern, age. (1991), ss.132-136.

¹⁴⁶ Beck, Gunnar. 1999. "Autonomy, History and Political Freedom in Kant's Political Philosophy." *History of European Ideas* (25): 217-241. ss. 221-223.

Siyasetin temelini ahlak olması gerektiğini savunan ve daha önce belirtildiği gibi ahlak, otonomi ve rasyonalite arasında tamamlayıcı ve vazgeçilemez bir ilişki olduğunu savunan Kant siyasette kısıtlama, müdahale ve zorlama gibi eylemlerin yetkilendirmesini yapan yasalar otonomi kavramı ile uyumlu olarak yapılabilir mi? Kısacası, bireyler arası ilişkileri düzenleyen yasaların yapılmasında korku dışında başka faktörler de rol oynamakta mıdır? Bu yasaları kim yapmaktadır? Kant'ın *Altıncı Tezi* sırasında da uğraştığı “*insan için insanüstü bir efendi*”¹⁴⁷ mi gereklidir bu yasalar için yoksa sıradan otonom bireyler mi bu yasaların yapımında rol oynamaktadır? Kant'ın insan doğasına vurgu yaparak, rasyonel ve otonom bireylerin prensipte bir sözleşmeye gireceği öngörüsü *kamu akli* olarak anılmaktadır. *Kamu akli* temelinde ise bizzat bireyin otonom karakteri yatmaktadır; ahlaki otonomi: “*Rasyonel bir birey kendini iradesinin kuralları aracılığıyla evrensel bir yasa yapıcı olarak görmektedir.*”¹⁴⁸ Yani, bireyin otonomisi ahlak temelini sahip olduğundan otonom birey irade gösterirken aynı zamanda evrensel bir kaygı ve amaç da taşımaktadır. Ancak ve ancak Kant'ın tasvirine uyan otonom bireyler, düşünürün *contractus originarius* veya *pactum sociale* olarak adlandırdığı *toplum sözleşmesini* yapabilecek kapasiteye sahiptirler. Kant *orijinal sözleşmeyi* adil anayasaya sahip bir cumhuriyet kurabilmenin tek yolu olarak görmektedir. Rasyonel bireylerin bir araya gelerek -ki bu bireyler evrensel ahlakı kabul eden otonom bireylerdir ve bu yüzden de rasyoneldirler- kamusal bir irade göstermesi ile ortaya çıkan bu sözleşme bireylerin birbirlerine saygı duymasını garanti altına alırken aynı zamanda onların yurttaşlık iddiasında bulunmalarının da temelini oluşturacaktır. Böyle bir sözleşmenin her birey tarafından kabul edilmesi durumunu ise Kant *genel kabul edilebilirlik* üzerinden açıklamaktadır. Bu prensibe göre, adil bir yasayı adil yapan bireyler şahsi çıkarları yüzünden reddediyor dahi olsalar bile genel olarak herkesin haklarını koruyan ve ilerleten bir yasa olarak düşünüldüğünde herkes

¹⁴⁷ Kant, Immanuel. 1784. “Idea for a Universal History from a Cosmopolitan Point of View.” *Marxists Internet Archive*. Erişildi: Mart 23, 2015.

<https://www.marxists.org/reference/subject/ethics/kant/universal-history.htm>.

¹⁴⁸ Gaus, agm. (2005), sf. 291.

tarafından kabul edilme ihtimalidir. Çünkü arzulanan cumhuriyet bireylerin şahsi mutluluklarını değil, genel olarak haklarını gözeten adil bir yasa üzerine kurulabilir.¹⁴⁹

Aydınlanma düşünürlerinden birisi olan Kant, siyasi düzeni yukarıda da görüldüğü gibi belirli motivasyonlardan kaynaklanan ve prensipte bir sözleşmeye dayanan şekilde kurgulamaktadır. Böyle bir kurguda, bu çalışmayı ilgilendiren otonomi kavramı ise farklı değişkenlerden etkilenebilen, kısıtlandırılabilen bir araç olarak görev görmektedir. Kant'ın kendisinin de belirttiği gibi bu sözleşme aslında bir ideali temsil etmektedir. Yani, otonom bireylerin kabul edebileceği öngörülen ve *kamusal akıl* aracılığıyla ulaşılan kuralların kısıtlama, zorlama ve müdahale gibi eylemleri izah edilebilecek eylemler haline getireceği varsayılmaktadır. Kant'ın ve daha sonrasında onun yolunu izleyen düşünürlerin devletin gerekliliğini böyle bir şekilde kurgulamaları liberal düşünce içerisinde de olmak üzere birçokları tarafından eleştirilmiştir. Ancak Kant'ın idealizmi bu noktada sınırlı değildir. Liberalizm ve otonomi ilişkisi düşünüldüğünde akla gelen ilk isim olan Kant'ın bireyin otonom karakteri ile çelişki içinde olan siyasete yönelik bazı ideallerini göstermek, liberal otonom anlayışın tutarsızlığını vurgulamanın başlangıç noktası olması açısından ve ileride değinilecek farklı otonomi yaklaşımları ile net bir tezat oluşturabilmesi açısından yararlı olacaktır.

İnsanların “hayvanca yaşamaktan” uzaklaşabilmesinin ve doğal olarak sahip oldukları kapasitelerin -ahlaki ve akli kapasiteler- gelişebilmesi için toplum içerisinde yaşaması gerektiğini ve bu birlikte yaşamının mümkün olabilmesi için bireylerin harici özgürlüğünün kısıtlanması gerektiğini Kant birçok noktada tartışmıştır. Düzenin sağlanabilmesi için ise Kant, devlet aygıtının gerekliliğini kesin olarak savunmaktadır ve Kant'a göre, şaşırtıcı şekilde böyle bir siyasi yapı liberal olmak zorunda da değildir.¹⁵⁰ *Bağımsızlık Tezi*'nin aksine böyle bir Kant okumasını *Teleolojik Tez* sunmaktadır. Bu yorumlamaya göre, Kant'ın okumalarında devleti bir ahlaki kurum olarak görmek hatalıdır. *Bağımsızlık Tezi* yorumlaması aksine, *Teleolojik Tez* yorumlaması adaleti ahlakın bir aracı olarak görmektedir. Yani adalet, ahlakı sağlamak

¹⁴⁹ Kant, Immanuel. 1991. *Kant: Political Writings*. Düzenleyen: Raymond Geuss. Cambridge: Cambridge Texts in the History of Political Thought. ss. 79-80.

¹⁵⁰ Beck, agm. (1999), ss. 227-231.

yerine ahlaki eylemler -ahlaki mükemmeliyet için yapılan eylemler- önündeki engelleri kaldırarak, bu eylemleri kolaylaştırmaktadır. İnsan doğasında olduğu kabul edilen şehvani ve egoist duygulardan kaynaklanan çıkarların maksimum oranda tatmin edilmesi gayesiyle bireyler arasındaki çatışmaların önüne geçerek adalet, ahlaki eylemlerin gerçekleştirilmesine hizmet etmektedir. Bu yorumlamadan ise toplum ve toplumdaki ilişkileri düzenleyen siyasi hayat üzerine şu çıkarımda bulunulabilir: “*birey toplum içinde bulunduğu sürece otonomdur, toplum içinde bulunduğu sürece ahlaki mükemmeliyet imkânına sahiptir.*”¹⁵¹ Otonomiye böyle bir şartlandırmaya bağlayan Kant, siyasi düzen ve otoritenin gerekliliği konusunda bir hiyerarşiye gitmektedir. Bu hiyerarşiye göre ise, Kant için *insanlığın ve medeniyetin gelişimi* bireyin otonomisinden daha öncelikli gelmektedir. İnsanoğlunun akli kapasitelerinin gelişmesinin başında olan medeniyetin gelişimi ise ancak ve ancak insanlar bir topluluğa girdiklerinde mümkün olmaktadır. Fakat ne var ki, Kant’ın öne sürdüğü insan doğası böyle bir topluluk içerisinde egoist ve şehvani dürtülerin takip edilmesi ile yıkım getireceğinden kargaşa, *harici özgürlüğü* kısıtlayıcı siyasal düzen ile engellenmelidir. Kant, “hayvani yaşamdan uzaklaşmak ve insan doğasına layık gelişimin” devamı için mutlak şartta anarşiden ve anarşi getirebilecek tüm eylemlerden kaçınılmasını öngörmektedir:

“[...]Bununla birlikte, aydınlanmanın yani insanın rasyonel doğasının tam olarak gelişmesinin, bireylere yalnızca düzen, mal ve can güvenliği değil aynı zamanda her bireye azami derecede eşit medeni ve entelektüel özgürlük de tanıyan, cumhuriyetçi bir anayasa altında mümkün olabileceği konusunda hiçbir şüpheye de yer vermemektedir. Ancak aynı zamanda Kant kategorik olarak bir devletin ne kadar adaletsiz, ne kadar baskıcı olursa olsun beraberinde anarşi, sosyal ve ekonomik kargaşayı getirecek devrim ihtimaline karşı tercih edilebilir olduğunu savunarak, halkların başkaldırmasına ve itaatsizliğine karşı çıkmaktadır.”¹⁵²

Özet olarak, otonomi koşullarının sağlanabilmesi için bireylerin otonomisinin kısıtlanması Kant için herhangi bir sorun teşkil etmemektedir. Kant böyle bir durumu geçici olarak görmekte ve insan doğasına yaptığı sık vurgulara dayanarak insanların küçük reformlarla dahi olsa adım adım en otoriter rejimden bile özgürlüklerini talep

¹⁵¹ Age. ss. 136-139.

¹⁵² Age. sf. 231.

edeceklerine inanmaktadır. Böyle bir olasılığa katlanmak, hayvanca yaşamak tehlikesini barındıran anarşiden daha tercih edilebilir bir seçenektir.

Bizzat yazdığı eserleri dışında, Kant'ın eserlerinin yorumlanması ve bu eserlere getirilen eleştirilerden doğan teoriler, liberal düşünce okulunun gelişmesine fazlasıyla katkıda bulunmuştur. Böyle geniş bir çıkarımı yapabilmeye olanak verecek kadar fazla eleştirilen Kant'ın bu çalışmada da eleştirisine yer vermemek eksiklik olacaktır. Ancak bu eleştiri, çalışmanın kapsamı dışına çıkmamak açısından kısa bir şekilde otonomi kavramına yaklaşımı ve bu kavrama yüklediği anlam aracılığıyla kurguladığı siyasal düzen ile sınırlandırılacaktır. Bu eleştiri ise liberal düşünce okulu içerisinde yapılan eleştiriler ve Kant'ın otonomi kavramını ele alışı ile Zapatista Otonomi Hareketi ile ters düştüğü noktaların yorumlanması şeklinde iki koldan yapılacaktır.

Liberal düşünce okulu içerisinde Kant'ın en çok eleştirildiği noktalardan birisi otonom olma eyleminin öznesi olan bireyi ele alışıdır. Mükemmeliyetçi Yaklaşım, hem Zapatista Otonomi Hareketi'ne ters düşecek hem de Prosedürel Yaklaşım tarafından eleştirilmesine sebep olacak şekilde birey kavramını ele almaktadır. Raz ve Kant'ın birey kavramını ele alışı benzerlik göstermektedir. Her ne kadar Kant için öncelikli endişe ahlak olsa da her iki düşünürün bireylerinin paylaştığı ortak özellikler bulunmaktadır: *rasyonellik, bütünsellik ve insan doğasından gelen şehvani duygular*. Birey kavramını beş farklı şekilde sınıflandıran Meyers, Mükemmeliyetçi Yaklaşım'ın değerlendirme biçimine *bütünsel şahıs* adını vermekte ve bu yaklaşıma şu eleştiriye getirmektedir:

*"[...]Birçok yorumlama için, otonom olmak rasyonel düşünmek ve rasyonel düşünerek alınan kararların serbest biçimde idame ettirilebilmesi anlamına gelmektedir. Bana göre, zekâ ve akıl hali, mantık ile bir tutulmamalıdır ve eğer mantık aranılan bu vasıflardan ayrı tutulursa, rasyonalizmin otonomi için tehlikesiz olmadığı da görülecektir. Mantıksal karar alıma körü körüne bağlılık bireyi duygularından arınmış, katı, spontane olmayan ve sıkı şekilde bırakacaktır. Yani, bir başka deyişle; insanlıktan çıkmış."*¹⁵³

¹⁵³ Meyers, Diana T. 2005. "Decentralizing Autonomy: Five Faces of Selfhood." *Autonomy and The Challenges to Liberalism* içinde, düzenleyen: John Christman ve Joel Anderson, 27-56. Cambridge: Cambridge University Press. sf. 29.

Kant'ın sık sık "insana yakışır yaşama" erişme arzusunu vurgulaması da dikkate alınırsa otonom olma eyleminin öznesinin böyle ele alınması beraberinde çelişkiyi de getirmektedir. Karar alan bireyin dış etkenlerden yani *gömülü olduğu toplumsal etkenlerden* bağımsız düşünmek, Meyers'in eleştirisini yaptığı yaklaşımdır. Meyers, bireyin dört boyutu olduğunu tartışmaktadır: *Sosyal olarak birey, ilişkisel olarak birey, bölünmüş olarak birey ve bütün halde birey*. Bireyin böylesine çok boyuta sahip olması onun insani olması demektir. Bu çok boyutlu birey insanidir çünkü yetenek edinimi vardır. Mükemmeliyetçi Yaklaşım'ın bireyinin aksine *verilen değil inşa edilendir*. Çok boyutlu bireyin yetenekleri ona toplum içerisinde *öğrenebilme, gelişebilme ve esnek olabilme* imkânı tanımaktadır.¹⁵⁴

Son olarak, Kant'ın otonomi yaklaşımı ve Zapatista Otonomi Hareketi üzerinden incelenecek alternatif otonomi anlayışının genel karakteristikleri ne kadar uyushmaktadır? Bu noktada yapılacak eleştirilerin daha somut bir şekilde görülebilmesi açısından Kant'ın toplumsal ve siyasal düzenlemeler için bireysel otonomiye merkezi bir konuma koyduğunu yeniden hatırlamakta fayda olacaktır. İlk uyushmazlık Zapatista Otonomi Hareketi'nin en hayati özelliği olan *spontane olabilme* yani *Koca Antonio'nun* sözleriyle *yürürken sormak* meselesinde ortaya çıkmaktadır.¹⁵⁵ Kant'ın spontane olabilme konusunda pek de esneklik sağladığı söylenemeyecek otonomi kurgulaması için Watkins şu yorumlamayı yapmaktadır:

"[...]Eğer birey salt rasyonaliteye ek olarak spontane olabilmeye de yer ayırırsa -en azından rasyonalitenin bir çehresi olarak-, otonomi daha arzu edilebilir olur. Harici bir yasanın bizleri bir eyleme zorlaması değil, bu yasaı aktif olarak bireylerin 'yasaması', otonominin en çekici özelliğidir. Fakat tam olarak bu çekiciliğin ima ettiği şekilde spontane bir şekilde otonom eylem içerisinde olmak gerçekte zor olabilir."¹⁵⁶

Kant'ın izini takip ederek daha bireysel şekilde otonomi kavramını ve bunun yansımalarını ele alacak olursak; karşımıza çıkan bir diğer uyumsuzluk ise bireysel

¹⁵⁴ Age. ss. 32-41.

¹⁵⁵ Marcos, Subcomandante. 2001. *Koca Antonio'dan Öyküler*. Çeviren İlker Özünlü. İstanbul: Anahtar Kitaplar. ss. 96-101.

¹⁵⁶ Watkins, agm. (2004), sf. 738.

otonom olma durumu üzerine *sosyalleşme* sürecinin etkileridir. Formosa'nın *otonomi yeterliliği* olarak tanımladığı bu durumun getirdiği uyumsuzluk ise şu şekildedir:

*“Kant’a göre, otonom olarak irade gösterebilme yetimiz, tarihi sosyalleşme düzenleri ve bireysel öz-gelişim ile etkileşim içerisinde olan, ulaştığımız otonomi yetilerinden etkilenmektedir. [...] Kant, ahlaki olarak sorumlu tüm bireylerin en azından asgari düzeyde otonomi yeterliliğine sahip olması gerektiğini düşünse de, bu yeterlilikler çeşitli sosyalleşme düzenlerine göre teşvik edilebilmekte ya da engellenebilmektedir. [...] Bu yorumlamayı takiben, otonomi yeterlilikleri baskıcı (oppressive) sosyalleşme düzenlerinden olumsuz şekilde etkilenebilmektedir. Burada baskıcı sosyalleşmeden kasıt, bu sosyalleşmeye maruz kalan bireylerin otonomi yeteneklerini aktif olarak baltalayan ya da gerekli yeteneklerini gelişimini engelleyen sosyalleşme türüdür.”*¹⁵⁷

Bu yorumlamada Kant'ın odak noktası yine bireysel seviyede olsa da bahsi geçen *sosyalleşme düzenlerini* siyasi ve toplumsal düzenler olarak da yorumlayabiliriz. Kant için hayati önem taşıyan ahlaki olarak sorumlu bireylerin otonom olabilme yeteneklerini kısıtlayan ya da negatif şekilde etkileyen siyasi ve toplumsal düzenlemelerin olduğu yerlerde, Kant'a göre otonom olabilme ihtimali de azalmaktadır. Bu yorumu Zapatista Otonom Topluluklarının her gün içinde yaşamak zorunda oldukları gerçeklikle birlikte düşünecek olursak, bahsi geçen ortamda bireylerin otonomisinden dolayısıyla da kolektif bir otonomiden söz edilemez. *Düşük yoğunluklu savaş* olarak tanımlanan, sürekli devlet şiddetine maruz kalan Zapatista Otonom Toplulukları, otonom olarak irade gösterebilmenin temeli olan bireysel otonominin yeterlilikleri yönünde Kant'ın endişelerini tatmin edemediklerinden dolayı, Kant'ın nazarında “tam anlamı ile otonom” olarak görülmemektedir.

Yukarıdaki yorumlamaya gelebilecek itirazlar düşünüldüğünde, daha ılımlı bir resim çizmek dahi Kant'ın nazarında Zapatista Otonom Topluluklarının maruz kaldıkları düşük yoğunluklu savaşın en iyi ihtimalle otonom olmayı zorlaştırdığı da söylenebilir. Stern' in *kamusal yasal düzen* kavramına atıf yaparak yorumladığı bu duruma göre böyle bir düzenin otonomi açısından bağlayıcılığı Kant'a göre yoktur.¹⁵⁸ Stern'in tartışması kısaca yasalar ve otonomi üzerinedir. Her ne kadar Kant, yasaların

¹⁵⁷ Formosa, agm. (2013), ss. 11-14.

¹⁵⁸ Stern, agm. (1991), ss. 138-139.

bağlayıcılığı ve otonomi kavramı arasındaki ilişkiyi ampirik ve antropolojik iki ayrı mecranın meselesi olarak görse de, buradan Zapatista Otonom Hareketi ile Kant'ın otonomi anlayışı üzerine bir çıkarım yapılabilir. Eğer ki, *devlet aygıtı*¹⁵⁹ ile vücut bulmuş, kamusal bir yasal düzen Kant'ın ahlaki çerçeveden tanımladığı otonom olma durumunu kolaylaştırıyorsa, aksi bir durum otonom eylemleri engelleyecektir. Bu durumda sistematik devlet terörüne maruz kalan Zapatista Otonom Topluluklarında bireylerin otonomisinden söz edilemez. Bununla bağlantılı olarak Kant'ın formülü takip edilecek olursa kolektif bir otonomiden de söz edilemez.

Kant'ın insan doğasını yorumlayışı ve bu yorumlama üzerinden otonomi, devlet aygıtı ve meşruiyet tartışması bir başka uyumsuzluk noktasıdır.¹⁶⁰ Kant'ın Hobbesvari insan doğası yorumlaması ve bunun yansımaları, Kant'ın şehvani duygulara sahip, açgözlü, hırslı insanı ve bu insanın ürünü toplumu, dayanışma, müzakere, kolektivite gibi değerlerden oluşan Maya Kültürü ile tamamen tezattır. Dolayısıyla böyle bir perspektif üzerinden öngörülen toplumsal ve siyasal kurgulama, Zapatista Otonomi Hareketi'nin önemli karakteristiklerini kavramak konusunda eksik kalmaktadır. Bu tezatlık Kant'ın isyan ve başkaldırıya olan endişe ve itirazlarında daha açık ortaya çıkmaktadır. *Unutulmaya karşı* her gün isyan eden Zapatista Otonom Toplulukları, Kant'ın en baskıcı rejime dahi insanlığın gelişebilmesi için -Kant'ın insana ait kapasitelerin yalnızca toplum içinde gelişebileceği öngörüsü ile uyumlu şekilde- müsamaha gösterilmesi yorumuna ters düşmektedir.

2.1.2. Mükemmeliyetçi Yaklaşım: Raz

Mükemmeliyetçi Yaklaşım altında incelenecek bir diğer isim ise otonomi kavramını ve bu kavram üzerinden siyaset anlayışını John Stuart Mill'in düşünceleri üzerine inşa eden Joseph Raz'dır. Liberal literatürün genelinde olduğu gibi otonomi kavramını amaçtan ziyade araç olarak gören Raz, siyaset ve özgürlük anlayışının

¹⁵⁹ Beck, agm. (1999), ss. 218-223.

¹⁶⁰ Age, ss. 222-240.

temeline bu kavramı almıştır. Bununla birlikte Raz, sık sık ilerleyen bölümlerde daha detaylı şekilde ele alınacak olan *zarar prensibi*, *müşamaha*, *çoğulculuk* gibi kavramları da sıkça kullanmaktadır. Mükemmeliyetçi Yaklaşım ile uyumlu olarak evrensel olduğunu varsaydığı bir iyi tanımına doğru teorilerini kurgulayan Raz, bu “iyi” temelinde otonomi kavramını da yakından ilgilendirecek şekilde devlet aygıtı, zorlama, müdahale gibi araçları da tartışmıştır. Bu bölümde bütün bu kavramlar ve araçlar tek tek kullanılarak, Raz’ın genel olarak otonomi kavramını nereye koyduğu ve bu kavramın siyasi ve toplumsal hayatta işlevinin ne olduğu incelenecektir.

Liberal teorinin birçok temsilcisi için olduğu gibi, Raz için de otonomi kavramı bireysel bir kavramdır. Ancak bir önceki bölümde Kant’ın otonomi anlayışında incelenenin aksine, Raz için bireysel otonomi mutlak değildir ve bu otonominin varlığı için bazı koşullar bulunmaktadır. Bu koşulların incelenmesine geçmeden önce, Raz’ın bireysel otonomiye nasıl tanımladığına bakmakta yarar vardır:

*“[...]Bireysel otonomi ideali arkasındaki düşünce, bireyin hayatını kendine göre yaşayabileceğidir. Otonom birey, kendi hayatının –kısmen- yaratıcısıdır. Bireysel otonomi ideali, bireylerin hayatları boyunca birbirini takip eden kararlar ile kısmen de olsa kaderlerini kontrol ettiklerini ve yönlendirdiklerini öngörmektedir.”*¹⁶¹

Yine Kant’ın aksine Raz, bireyin mutlak otonomisinden bahsetmemektedir. Yukarıdaki otonomi tanımlamasında Raz’ın sık sık “kısmen” vurgusu yapmasının nedeni ise bireyin otonomisinin nispi olduğuna dair olan düşüncesidir. Dolayısıyla, Raz için otonomi bir derece meselesidir. Topluma, çevresine ve bireyin kapasitesine bağlı olarak otonom olma düzeyi daha az ya da daha çok olabilir.¹⁶² Raz, kendisine özgü bir şekilde, otonomi kavramının bireyin hedefleri ile orantılı olarak bir değeri olduğunu savunmaktadır. Raz’a göre, otonomi beraberinde iyi olanların seçiminin gerekliliğini de getirmektedir. Yani Kant’ın aksine iyi ve kötü arasında yapılacak bir seçim bireyin otonom olması için yeterli değildir.¹⁶³

¹⁶¹ Raz, Joseph. 1986. *The Morality of Freedom*. New York: Oxford University Press. sf. 369.

¹⁶² Farrell, Martin D. 1991. “Autonomy and Paternalism: The Political Philosophy of Joseph Raz.” *Ratio Juris* 4: 52-60. sf.52

¹⁶³ Raz, age. (1986), ss. 378-381.

Otonomi kavramının değeri olduğunu tartışan Raz, bireysel otonomi için de bazı şartlar öne sürmektedir. Bu şartların tatmin edilebilmesi bireyin otonom olup olmadığını belirlemekle birlikte ne kadar otonom olduğunun da ölçütüdür. Raz'ın bireysel otonomi ile ilişkili olarak öne sürdüğü şartlar ise şöyledir: *Bireyin akli becerileri, yeterli derecede seçenek ve tercih imkânı* ve son olarak ise *bireyin bağımsızlığı*. Bu koşullar aynı zamanda Raz'ın daha geniş çaplı siyasal hayat inşası için de önem taşımaktadırlar. Raz'ın otonomi anlayışının temelinde olan *zarar prensibi* otonominin bu şartları çevresinde şekillenmektedir.

Raz'ın öne sürdüğü bu şartlardan *seçeneklerin yeterliliği* ve *bağımsızlık*, hem bu çalışmayı ilgilendirmekte hem de Raz'ın siyasi teorilerinde merkezi konumda bulunmaktadır. Bu iki şartı biraz daha detaylı incelemeden, Raz'ın bireyin akli becerileri konusunda öne sürdüğü şarta göz atmak gerekmektedir. Raz, kendi kurgulamasında toplumsal ve siyasi olarak yansımaları olmayan bu şartı ise şöyle açıklamaktadır:

*"[...]Açık bir şekilde, otonom hayat belirli miktarda öz farkındalık gerekliliğini beraberinde getirmektedir. Tercih yapabilmek için ise bireyin bu tercihlerinin farkında olması gerekmektedir. Bu tercihler, bir bireyin otonom sayılabilmesi için gerekli olan ve bireyin hayatının en kapsamlı yönlerinin değişmesini getirecek tercihler olsa bile, otonom bir birey hayatının zaman boyunca genişleyen bir şekilde olduğunun farkında olmalıdır. Birey, farklı tercihlerin hayatı üzerinde derinden ve sürekli etkileri olabileceğini kavrayabilecek yetilere sahip olmalıdır."*¹⁶⁴

Raz'ın *zarar prensibi* kavramı için de çok fazla önem arz eden ikinci koşulu ise *seçeneklerin yeterliliği* koşuludur. Seçim yapabilme yetisine sahip olmak otonom birey olmanın gerekliliklerinden olduğundan, bu seçeneklerin yeterli olması gerekmektedir. Tabii ki bu noktada her ne kadar Raz birçok kez otonominin ahlaki boyutunun kendi geliştirdiği otonomi kavramını ilgilendirmediğini söylese de, bireyin seçmesi için var olan seçeneklerin *ahlaki olarak kabul edilebilir* olması gerektiğini söylemektedir. Ancak Raz'a göre, sadece seçeneklerin var olması bu koşulu karşılamak için yeterli değildir. Var olan seçenekler de bireyin kendi hayatının yaratıcı olabilmesini sağlayacak şekilde uzun vadeli ve geniş kapsamlı olmak gibi gereklilikleri de karşılamalıdır.

¹⁶⁴ Age, sf.371.

Kant'ın ahlaki felsefesinin bir yansıması olarak Raz, bireyin otonom olabilmesi için birçok seçeneğin kendisine açık olmasını ve bireyin bu seçeneklerini kendi akli kapasitesinin sağladığı becerilerle takip edebilmesini ya da reddetmesi gerektiğini savunmaktadır. Ancak bu şekilde birey, yalnızca hayatta kalma gayesi ile değil kendi doğasından gelen ahlaki ve pratik tüm becerilerini mükemmelleştirme şansını yakalayabilmektedir. Bu mükemmelleştirme gayesi peşinde bireyin otonom karakterini ise kendisine açık olan seçenekleri tercih edip etmemesi belirlemektedir.¹⁶⁵ Böylesine bir görüş, Kant'tan da yola çıkarak akla otonom ve heteronom yaşam ayrımını getiriyor olsa da Raz, *heteronomi* ile ilgilenmemektedir. Çünkü Raz'a göre, birey doğası gereği zaten otonom olarak dünyaya gelmekte ancak dış faktörler bireyin bu otonom olma halinin derecesini etkilemektedir. Hatta Raz'ın böylesine bir görüşe sahip olması kendisini *otonomiyi destekleyen* ve *otonomiyi desteklemeyen* toplumlar ayrımı yapmasına dahi sebep olmuştur. Son olarak, Raz'a göre otonom birey için *yeterli seçenekler* olması ile *özgürlük* kavramı arasında özel bir bağlantı bulunmaktadır. Bu mantığa göre, bireyin *öz yaratımı* önünde var olan yeterli derecedeki seçenekler sayesinde gerçekleşmeli, birey yaptığı tercihlerin farkında olmalı ve anlamlarını idrak edebilmelidir. Böyle bir bireysel otonomi anlayışı üzerine ise Raz, *özgürlük* kavramını inşa etmektedir.¹⁶⁶

Raz'ın tartıştığı son koşul ise *bağımsızlık*'tır. Bu noktada Raz'ın bahsettiği bağımsızlık, bireyin otonom olma durumuna etki eden *zorlama* ve *manipülasyon* eylemlerinden bağımsızlıktır. Kant, Rawls, Mills gibi birçok liberal düşünürün yakından ilgilendiği bu eylemlerin tatbik edilmesi doğrudan otonomiye yapılan bir saldırı olarak yorumlanmaktadır. Zorlama ile bireyin seçenekleri, o seçenekleri tercih etmeme yoluna zorlanması ile kısıtlanmaktadır. Direkt olarak bireyin tercih edebilme yeteneğine saldırı olan zorlama eylemleri bireyin otonom karakterine de müdahale anlamına gelmektedir. Zorlama aksine, manipülasyon direkt olarak bu seçeneklere bir saldırı değildir; fakat bireyin karar alma yetilerini manipüle edenin arzuları doğrultusunda etkilediğinden ve varılan sonuçların otonom karar alma süreci yerine *heteronom* –her ne kadar heteronomi

¹⁶⁵ Age. ss. 374-378.

¹⁶⁶ Age. ss. 389-395.

Raz'ı ilgilendirmiyor olsa da— bir süreç sonucunda elde edilmesini beraberinde getirmektedir.

Bu noktaya kadar, Raz'ın otonomi kavramını nasıl tanımladığı ve bu kavramın hangi koşullar altında tatmin edilebildiği ve karakteristikleri tartışılmıştır. Raz'ın da Kant ve Rawls gibi otonomi kavramını bir araç olarak gördüğü aşikârdır. Kant'tan farklı olarak, Raz'ın kavrama yüklediği ahlaki anlamlar daha azdır. Raz tarafından bu şekilde tanımlanan otonomi kavramı ise *siyasi özgürlük*, *müşamaha* ve *zarar prensibi* gibi kavramların temelini oluşturarak daha geniş bir resim ortaya çıkarmaktadır. Bu çalışmanın kapsamı dışına çıkmadan bu kavramlar üzerinden Raz'ın devlet aygıtına, siyasal hayata ve genel olarak topluma nasıl baktığı kısaca incelenecektir.

Raz'ın *otonomi temelli siyasi özgürlük* kavramında *ahlaki çoğulculuk-değer çoğulculuğu* önemli bir rol oynamaktadır. Bu kavram, hem müşamaha hem de zorlama gibi kavramları beslemesinden dolayı Raz'ın teorisi için tamamlayıcı niteliktedir. Burada bahsi geçen *ahlaki çoğulculuk* ise; hayatta birbiri ile uyumlu olmayan ve farklı erdemleri içerisinde barındıran hayat tarzları ve yaşayış biçimleri olduğuna dair görüştür. Bu görüşe göre, farklı yaşayış biçimleri ve hayat tarzları insan doğasının getirdiği kısıtlamalardan dolayı birbiriyle uyumlu değildir. Raz'ın bireysel otonomi için öne sürdüğü şartlardan olan seçeneklerin yeterliliği koşulu ise bu noktada devreye girmektedir. Bireyin önünde bulunan ve ahlaki olarak kabul edilebilir seçenekler sayesinde farklı yaşayış biçimleri ve hayat tarzları mümkün olmaktadır. Bu seçeneklerin takip edilmesiyle birlikte ortaya çıkan farklı hayatlar ise kendi içlerinde farklı erdemleri barındırmaktadır. Raz, bu farklı erdemlerin varlığına değinirken aslında Kant'ın otonomi anlayışına da eleştiri getirmektedir. Raz'a göre farklı hayat tarzları ve yaşayış biçimleri farklı erdemleri barındırdığına göre ve bu erdemler birbirleri ile uyumlu olmadığına göre tek bir *ahlaki mükemmeliyet* bir yana *ahlaki mükemmeliyetten* bahsetmek olanaksızdır.¹⁶⁷ Raz bu eleştiriye getirirken yine *heteronomi* kavramını kullanmasa da seçenekler üzerinden hayatın otonom karakteri üzerine şu yorumlamayı getirmektedir:

¹⁶⁷ Age. ss. 395-398.

“Otonomi, tercih ile hayata geçmektedir ve bu tercih arasından seçilebilecek birçok seçeneği gerektirmektedir. Seçeneklerin yeterliliği koşulunun sağlanması için de, bu seçeneklerin tercihi rasyonel bir şekilde etkileyebilecek kadar birbirlerinden farklı olması gerekmektedir. [...] Otonomi, birbiriyle çatışan değerlendirmeleri gerektirmektedir. Bir iynin diğeri için terkedildiği ödünleşimleri de kapsayan tercihlerin varlığı gerektirmektedir. Birden fazla ‘iynin’ takibinde mükemmelleşme beraberinde uygun erdemleri de getirmektedir. [...] Bununla birlikte, birey birçok erdemin kendisine açık olduğu ve en azından hepsini mükemmele ulaştıramadığı bir dünyada bulunmaktadır. Yani, eğer otonomi bir idealse, o zaman şu ahlaki görüşe bağlı kalınmalıdır: otonomiye değer vermek, ahlaki çoğulculuğu benimsemek demektir.”¹⁶⁸

Yukarıdaki alıntı da görüldüğü gibi Raz için otonom olmanın gerekliliklerinden birisi ise *ahlaki çoğulculuk* ilkesidir. Yani, otonom olmanın koşulları içerisinde bahsedilen *seçeneklerin yeterliliği* şartı aslında çok spesifik bir duruma karşılık gelmektedir. Bahsi geçen seçenekler ahlaki olarak kabul gören ve hepsi bir erdeme denk gelecek şekilde olan seçeneklerdir. Raz, tam olarak bu noktada Kant’tan ayrılmaktadır. Kant çoğulcu bir idealden bahsetmiyorken Raz tam tersine ideallerin çokluğunun otonomiye o derece güçlendirdiğini savunmaktadır. Otonomi ve ahlaki çoğulculuk toplamı ise Raz’ın teorisinde *siyasi özgürlük doktrini* eşitliğini vermektedir. Raz’ın *siyasi özgürlük doktrini* tam anlamıyla mükemmeliyetçi bir yaklaşımdır. Bu noktaya kadar inşa ettiği otonomi kavramını ve ahlaki çoğulculuk kavramını temeline aldığı bu doktrininde devlet aygıtını, zorlamayı ve müsamahayı tartışmaktadır.

Raz’ın devlet aygıtı ve otonomi ilişkisinde müsamaha prensibi önemli bir rol oynamaktadır. Bu prensip bireyin otonomisini yakından ilgilendirdiği gibi bireyin otonom karakterine yapılacak dış müdahalelerin de genel olarak kaynağını teşkil etmektedir. Liberal siyasal teorisinin belirleyici karakteristiklerinden birisi olan müsamaha kavramı, tanımlardan da açıkça görülebileceği¹⁶⁹ gibi Raz’ın kurguladığı *siyasal özgürlük doktrini* için önemlidir. Otonomi kavramını da akıldan çıkarmadan, Raz müsamaha ve çoğulculuk kavramlarını birbiri ile ilişkilendirmektedir. Raz’ın yorumlamasına göre, müsamahasızlık bireylerin eksikliklerine gösterilmektedir. Fakat eksiklik olarak nitelendirilen bu karakteristikler, ahlaki çoğulculuk sırasında tartışılan

¹⁶⁸ Age. ss. 398-400.

¹⁶⁹ Fitzmaurice, Deborah. 1993. "Autonomy as a Good: Liberalism, Autonomy and Toleration." *The Journal of Political Philosophy* 1: 1-16. sf. 1.

ve bireyler tarafından takip edilen farklı iyilerin erdemleri olarak yorumlanmalıdır ki bu noktada mûsamaha ve çoğulculuk kavramları birbirine bağlanmaktadır. *Kompetitif değer çoğulculuğu* olarak adlandırılan ve aynı zamanda ahlaki olarak kabul edilmeyen ve kötü olarak da adlandırılabilir yaşam tarzları ve yaşayış biçimlerini de kapsayan bu çoğulculuk anlayışı bireysel otonomi idealinin tatmin edilebilmesi için bir gerekliliktir. Raz’a göre, bireyin otonom olabilme imkânı olduğu tek mecra olan toplum içerisinde erdemlerin çeşitliliği normal bireylerin dahi otonom olabilmesini sağlamaktadır. Bu çeşitlilik ahlaki kabul görmeyen erdemleri de içerisinde barındırdığından ancak mûsamaha ile sağlanabilir. Yani daha önce bahsedilen, bireyin otonomisinin gerçekleşmesi için *ahlaki çoğulculuk* gereksinimi beraberinde mûsamaha gerekliliğini de getirmektedir.

Son olarak, Raz otonomi kavramı ve devlet aygıtı arasındaki ilişkiyi *otonomi temelli özgürlük* ve *zarar prensibi* kavramları üzerinden tartışmaktadır. Devlet aygıtının otonomi ile ilişkili rolünü netleştirmek için Raz, otonomi için gerekli görevlerden bahsetmektedir. Bu görevlerin varlığının arkasında ise “*otonomi ahlaken değerli bir kavram olduğu ve herkesin kendini ve diğerinin otonom olabilmesi sağlaması gerektiğine*” dair bir düşünce vardır. Ancak otonomi kavramının doğası gereği bu pek mümkün olmadığından Raz, bireylerin otonom olmalarını kolaylaştıracak, zorlama ve manipülasyondan kaçınacak şekilde şartların yaratılabileceğini savunmaktadır.¹⁷⁰ Otonomi temelli bu görevlerde aslında Raz, daha önce tartıştığı otonominin şartlarından söz etmektedir. Bireyin içsel ve akli kapasitelerinin artırılması ve yeterli derece ve çeşitlilikte seçeneklerin sağlanmasını, otonomi temelli görevler olarak nitelemektedir. Raz, devlet aygıtının otonomi temelli görevlerin tatmininde aktif rol oynaması gerektiğini savunmaktadır. Bu savunma ile Raz, genel olarak liberal teoride hâkim olan *müdahalesizlik* ve devlet aygıtının otonom bireyler ve bu bireylerin oluşturduğu toplum ile ilişkilerini düzenleyen prensibe karşı çıkmaktadır. Raz bu noktada şu tartışmayı yapmaktadır:

“[...]Eğer ki devlet aygıtı bu durumda[eylemlerin değeri hakkında] doğru bir değerlendirme yapamayacaksa, hiçbir konu hakkında değerlendirme yapmaya yetkisi yoktur. İkinci olarak,

¹⁷⁰ Raz, age. (1986), ss. 400-407.

otonomi temelli özgürlük doktrini otonomi ve değer çoğulculuğu kavramlarının önemi üzerinde kurgulanmıştır. Otonomi, özgür yaşamın olduğu bir yaşamın iyi bir yaşam olduğu anlamına gelmektedir. Değer çoğulculuğu demek ise seçecek birden fazla değerli seçeneğin olduğu ve tercih yapmak için uygun bir ortamın bulunması demektir. Sonuç olarak ortaya çıkan özgürlük doktrini ise bu seçeneklerin, koşulların ve ortamın sağlanması ve korunmasına hizmet etmektedir.”¹⁷¹

Görüldüğü gibi Raz, devlet aygıtına böyle bir rol biçmektedir. İyi olduğu varsayılan seçenekler bireylerin otonom olabilme ihtimalini desteklemeleri açısından devlet aygıtı tarafından koruma altına alınmakta, seçilmeleri kolaylaştırılmakta, varlıklarını devam ettirebilecekleri koşullar sağlanmaktadır. Raz’ın doktrini kapsamında son kavram olan *zarar prensibi* devlet aygıtının yukarıda bahsi geçen ve kendisine atfedilen görevleri yerine getirirken izleyeceği yol ve yöntemlerin çerçevesini oluşturmaktadır.

Raz, Mill’in *zarar prensibini* yeniden yorumlamıştır. Böylece devlet aygıtının otonom bireyler üzerindeki iktidarının çerçeve ve temelini kurgulamıştır. *Hürriyet Üzerine (On Liberty)* adlı eserinde Mill bu prensibi *Toplumun Birey Üstündeki Otoritesinin Sınırları* başlığı altında tartışmıştır.¹⁷² Mill, toplumun koruması altında yaşamayı kabul eden bireylerin karşılığında topluma borçlu olduklarını tartışmaktadır. Bu borç ise, haklar olarak da adlandırılan, diğer bireylerin çıkarlarına zarar vermemeyi kapsamaktadır. Dolayısıyla bireylerin hem toplumu korumak hem de toplumun üyesi olan diğer bireyleri zarardan korumak gibi bir görevleri bulunmaktadır. Eğer bir kişi başka bir bireyin haklarını çiğnemedi o kişiye zarar veriyorsa toplumun zarar veren kişiyi fikren tenkit etme ihtimali bulunmaktadır. Dolayısıyla, toplumun diğer bireylerin çıkarlarını ilgilendiren tüm konular üzerinde yargılama hakkı bulunmaktadır. Nigel Ashford ise Mill’in bu prensibini *bireylerinin özgürlüklerinin sınırlarının diğer bireylerinin özgürlüklerinin başladığı yerde bittiği* şeklinde özetlemektedir.¹⁷³

Raz, Mill’in geliştirdiği bu prensibi biraz daha genişleterek yorumlamaktadır:

¹⁷¹ Age. sf.412.

¹⁷² Mill, John Stuart. 1991. *On Liberty and Other Essays*. Düzenleyen: John Gray. New York: Oxford University Press. ss. 83-104.

¹⁷³ Ashford, Nigel. 2011. “Özgürlük.” *3H Hareketi*. Erişildi: Mart 30, 2015.
http://www.3hhareketi.org/imag/1423676510_Nigel_Ashford_Ozgurluk.pdf.

“Mill’in zarar ilkesi, birine zor kullanarak müdahale etmenin tek meşru noktasının o bireyi diğerlerine zarar vermekten alıkoymak olduğunu belirtmektedir. Benim tartışmam ise, birisine zor kullanarak müdahalenin meşru noktasının o bireyin -kendisi de dâhil- herhangi birine zarar vermesini engellemek yönünde daha geniş bir çerçeveden oluşmaktadır. Zarar ilkesi, özgürlük ilkesidir.”¹⁷⁴

Raz’ın bu yorumlamasında akla ilk olarak *otonomi temelli özgürlük* kapsamında yaptığı tartışma gelmelidir. Bu tartışma ile birlikte düşünüldüğünde *zarar ilkesi* devlet aygıtının işlevini daha net açıklamaktadır:

“Raz, ahlakın teşvik edilmesinin devlet aygıtının görevi olduğunu iddia etmektedir ve bu iddiaya göre de zarar ilkesi ise ahlakın teşvik edilmesinin uygulanışının uygun yoludur. İlke, bireysel otonomiye iyi yaşamın önemli bir parçası ve otonomi prensibini yani tüm bireyler için otonomi koşullarının temin edilmesi prensibini en önemli ahlaki ilkelerden birisi olarak gören ahlaki anlayıştan doğmaktadır. Raz’a göre, zarar ilkesi, otonomi temelli görevler için özgür bir alan sağlamaktadır.”¹⁷⁵

Paternalist bir *zarar ilkesi* yorumlaması, Raz’a göre otonomi ideali ile de uyumludur. Otonominin koşullarından ve aynı zamanda otonomi temelli görevlerden olan *seçeneklerin yeterliliği*, *zarar ilkesi* temelinde devlet aygıtının müdahaleleri ile tatmin edilmektedir. Otonomi yalnızca iyiyi hedef aldığından değerli olduğundan ve otonomi temelli görevler de bireyleri ve dolayısıyla devlet aygıtını diğerlerinin otonom olabilmesi ihtimalini yaratma zorunluluğu getirdiğinden, kötü seçenekler ve erdemlere devlet aygıtı tarafından zor kullanarak müdahale edilmesi otonomi ideali ile uyum içerisindedir.¹⁷⁶

Mükemmeliyetçi Yaklaşım’a getirilen ve Prosedürel Yaklaşım’ın *Tarafsızlık İlkesinin* temelini oluşturan eleştirisi ise mükemmeliyetçi ilkelere olan bağlılıktır. Mükemmeliyetçi Yaklaşım, siyasi ilkelerin merkezi konumdaki unsurların ve bu ilkelerin meşru olabilmeleri açısından otonom bireyler tarafından kabul edilmesinin gerekliliği olduğuna dair iddiaya karşı çıkmaktadır.¹⁷⁷ Raz ve Kant, arasında otonomi

¹⁷⁴ Raz, age. (1986), ss. 412-413.

¹⁷⁵ Farrell, agm. (1991), sf. 54.

¹⁷⁶ Raz, age. (1986), ss. 414-420.

¹⁷⁷ 2012. *Perfectionism in Moral and Political Philosophy*. 10 Ekim. Erişildi: Mart 18, 2015. <http://plato.stanford.edu/entries/perfectionism-moral/>.

kavramının da bulunduğu bazı ideallerin genel geçer olduklarını varsaymaktadır. İyi, iyi hayat, özgürlük, adalet, ideal toplum, mantık, insan doğası ve benzeri birçok kavramın birçok toplumda kabul gördüğünü ya da ulaşılması gereken idealler olduğunu kabul eden Raz ve Kant, siyasal ve toplumsal düzen üzerine olan teorilerini bu varsayımlar üzerine kurgulamışlardır. Hatta Kant'ın anti-paternalist yaklaşımının aksine Raz, Mükemmeliyetçi Yaklaşım aleyhine getirilen eleştirilere ve ideal kavramların yerine devlet aygıtının tarafsız olması gerektiği tartışmasının imkânsız olduğunu savunmaktadır.¹⁷⁸ Kant'ın ahlak kavramı üzerindeki ısrarlı vurgusunu doğrular nitelikte Raz, siyasetin ideallerden arındırılmasına yönelik eleştirilerin yersiz olduğunu savunmaktadır.¹⁷⁹ Mükemmeliyetçi Yaklaşımın bu tutumu ise liberal düşünce okulu içerisinde Rawls ve Christman tarafından da eleştirilmiştir. Bu noktada bu eleştirilerin genel bir resmini çizmek isabetli olacaktır. Bu çalışmayı ilgilendirecek şekilde otonomi kavramı özelinde, Christman mükemmeliyetçi prensiplere eleştiri getirmekte ve kendi kurgulamasını *anti- mükemmeliyetçi* olarak tanımlamaktadır.¹⁸⁰

Christman'ın otonomi kavramı özelinde yaptığı eleştiri örneği, evrensel olarak kabul gördüğü varsayılan değerlerin reddi anlamına gelmektedir. Genel geçer kabul edildiği varsayılan idealler değil, bireylerin kendi rızalarıyla kabul ettikleri kavramlar yalnızca meşru kabul edilmektedir. Rawls'ın teorilerinde de görülecek olan bu *aktif kabul etme* eylemi genel olarak *onaylama kısıtlaması* olarak adlandırılmaktadır. Bu sınırlamaya göre bir eylemin bireyin hayatını geliştirebilmesi için bireyin o eylemin değerini aktif bir şekilde onaylaması gerekmektedir.¹⁸¹

Genel geçer olduğu varsayılan ideallerin bu damardan eleştirisi, Mükemmeliyetçi Yaklaşımın bu ideallerin tatbiki konusunda devlet aygıtının “müdahale” etmesini öngören paternalist yaklaşımının da eleştirisidir. Mükemmeliyetçi Yaklaşım altında sınıflandırılmasına rağmen Kant, paternalizmi açıkça reddetmiştir.¹⁸²

¹⁷⁸ Raz, age. (1986), ss. 110-165.

¹⁷⁹ Raz, Joseph. 1982. “Liberalism, Autonomy and the Politics of Neutral Concern.” *Midwest Studies in Philosophy* 7: 89-120.

¹⁸⁰ Christman, John. 2009. *The Politics of Persons*. Cambridge: Cambridge University Press. sf. 208.

¹⁸¹ Dworkin, Ronald. 2000. *Sovereign Virtue*. Londra: Harvard University Press. ss. 217-218.

¹⁸² Beck, agm. (1999), sf. 217.

Fakat Raz, bahsi geçen idealler üzerinden paternalist bir yaklaşım benimsemek konusunda bir endişe duymamıştır. Raz'ın teorilerinde devlet aygıtına yüklediği rolün önceki bölümlerdeki detaylı tartışmasında da görülebileceği gibi, tek bir iyi tanımlaması ve *zarar ilkesi* üzerinden bu iynin teşvik edilmesi öne çıkmaktadır.

Bununla birlikte, Raz'ın devlet aygıtına atfettiği görev, neoliberal yeniden yapılandırma çerçevesinde gerçekleşen siyasal şiddetin çoğunlukla öznesi olan ulus-devletlerin pratikteki uygulamalarından fazlasıyla uzaktır. Raz'a göre : *“Ahlaki teşvik etmek devletlerin işlevidir. Yani, devlet etkileyebilecekleri kişilerin hayatlarının ahlaki kalitesini arttırmalıdır.”*¹⁸³ Burada Raz'ın bahsettiği “ahlaki hayatın kalitesinden” kastedilen liberal düşünce okulunda ahlaki hayat ile ilgili genel olarak ilişkilendirilen karakteristiklerin teşvik edilmesi ve geliştirilmesidir. Bunları bireyin onuru, akli kapasiteleri ve toplumdaki ilişkileri düzenleyen adalet gibi kavramlar oluşturmaktadır. Bu yolu takip edecek olursak, Raz'ın analiz düzeyi olan kapitalist ulus devlet aygıtı ve bu aygıtı atfedilen rol, Chiapas'ta mevcut değildir. Daha önce de bahsedildiği gibi, Zapatista Otonom Topluluklarının hayatına günlük cinayet, tecavüz, taciz ve çeşitli birçok şiddet olarak yansıyan düşük yoğunluklu savaş, Raz'ın öngördüğü ideal durumlardan fazlasıyla uzaktır. Yani neoliberalizmin merkezinde olan liberal teorilerin öngördüğü otonomi anlayışı modernite kurumlarının dayatıldığı birçok yerde pratikte gerçekleştirilmekten fazlasıyla uzaktır.

Son olarak, hem Raz'ın hakkını vermek hem de önceki bölümlerde incelenen kalkınma projesi planlayıcılarının söylemiyle bağlantı kurabilmek açısından Raz'ın analizlerini hangi çerçeveden yaptığına bakmakta fayda olacaktır. Raz, Zapatista Otonomi Hareketini oluşturan Maya yerlileri gibi yerli toplulukları *otonomiyi desteklemeyen topluluklar* olarak görmektedir. Yani Raz'ın benimsediği “modern” değerleri içselleştirememiş toplumlar Raz için otonomi ideali ile uyumlu değildirler:

“Defalarca, insanların otonom bir hayatı ancak uygun sosyal biçimleri destekleyen ortamlarda yaşayabileceklerini belirtmişim. Otonomiye reddeden topluluklarda yaşayan bireyler, dolayısıyla böyle bir destekten yoksundurlar. Bu toplumun bireylerini böylesi topluluklardan

¹⁸³ Raz, age. (1986), sf. 415.

çekip çıkarmak, yeterli otonom kapasitelere sahip olmadıklarından dolayı onlara –modern toplum içerisinde- iyi bir yaşam olasılığı da sunmamaktadır[...]Bu gibi durumlarda, yasa zoruyla da olsa, bu toplulukların asimile edilmesi tek insani seçenek olarak karşımıza çıkmaktadır.”¹⁸⁴

Raz’ın Batı kibri taşıyan ve diğer toplulukları daha aşağı gören bu yorumlamasından da anlaşılabilirliği gibi Zapatista Otonom Toplulukları, Raz’a göre *otonomiyi destekleyen bir toplum* değildir. Dolayısıyla, Meksika Devleti’nin de yapmaya çalıştığı gibi asimile edilmeleri ve “modern topluma” entegre olmaları mantığın gereğidir. Böyle bir yaklaşım, içsel olarak otonomiye engel teşkil eden neoliberal yeniden yapılandırma programlarını, kalkınma projelerini ve uluslararası ölçekte Merkez için avantajlı olacak şekilde iş bölümü dayatılmasını öngören küreselleşmeyi meşrulaştırmaktadır. Ancak, Raz’ın bu “aşağı” toplumları *otonomiyi destekleyen toplumlar* haline getireceğini öngördüğü bu modernite kurumları Kant, Rawls ve Raz tarafından tanımlanan otonomi anlayışına dahi tezat oluşturacak pratiklere sahiptirler.

2.1.3. Prosedürel Yaklaşım: Rawls

Bu noktaya kadar incelenen diğer liberal otonomi yaklaşımlarında da olduğu gibi, prosedürel yaklaşım da otonomiyi amaç olmaktan çok araç olarak ele almaktadır. Yani, daha büyük bir hedefe ulaşmakta otonomi hem araç hem de koşul olmaktadır. Bu bağlamda, otonomi kavramına siyasi olarak yaklaşım, kavramı şu şekilde yorumlamaktadır:

“Siyasal otonomi, yurttaşın üyesi de olduğu siyasal topluluğun kendi yasasını yaptığı demokratik süreçte eşit sese sahip olma kapasitesidir. [...]Bu geniş yorumlama ile birlikte, klasik liberalizm

¹⁸⁴ Raz, age. (1986), ss. 423-424.

ile de uygun olacak şekilde, siyasal otonomi öncelikle bireyin özel hayatına mazeretsiz siyasal müdahalenin olmayışı olarak anlaşılmalı gelmiştir.”¹⁸⁵

Rawls, ilerleyen bölümlerde incelendiğinde görüleceği gibi otonomi kavramını bu tanıma uygun şekilde ele almaktadır. Rawls’ın kurduğu siyasal ve toplumsal düzen için otonomi hem bu düzenin kuruluş ve işleyişinde bir araç hem de düzenin uzun vadede istikrarı ve işlerliği için bir koşul görevi görmektedir. Yaklaşımın yukarıda verilen tanımını biraz daha açacak olursak; Rawls’ın incelemesinde de görüleceği gibi otonomi kavramı ile *siyasal gücün kullanımı, meşruiyet, karar alma* ve *katılım* gibi kavramlar birbirlerini tamamlayıcı bir ilişki içerisindedir.

Liberal düşünce okulunun siyasal kuramlarının hemen hemen tümünde olduğu gibi, Rawls’ın kuramlarında da birey merkezi bir konumdadır. Rawls, adalet, çoğulculuk, toplum, devlet üzerine kuramlarını birey ve bireyin eylemleri üzerinden kurgulamaktadır. Örneğin; devlet aygıtının genel olarak kabul edilmiş *birleşik yasanın* dışına çıkan birey üzerinde siyasal güç kullanmasının tek olasılığı bireylerin böyle bir ihtimali mümkün kılacak yasa üzerinde, önceden uzlaşmış olmaları ile mümkün olmaktadır. Dolayısıyla, Rawls’ın daha sonra çapını genişleterek kullanacağı otonomi kavramını incelerken ilk olarak bu kavramın birey seviyesinde incelenmesi gerekmektedir. Rawls’a göre birey nasıl otonom olabilir ve bireyin otonom olmasının koşulları ve bu durumu besleyen doğasından gelen özellikleri nelerdir?

Rawls, kuramlarının merkezi konumundaki bireylerini açıklarken sık sık doğada olan özelliklerine vurgu yapmaktadır. Rawls’ın bireylerinin doğasında bulunan karakteristikler *iyi düzenlenmiş toplum* inşasında önemli yere sahiptir. Rawls, insanoğlunun doğal halinde rasyonel yaratıklar olduklarını varsaymaktadır. Kısacası, Rawls’ın bireyleri mevcut liberal literatürdeki *fydacı* ve *mülkiyetçi* bireylerin birleşim noktasıdır. Otonom olabilecek kadar ben-merkezci iken aynı zamanda toplumsal işbirliğini mümkün kılacak şekilde adalet yetisine de sahiptirler.¹⁸⁶ Rawls, bulduğu bu

¹⁸⁵ van den Brink, Bert. 2005. “Liberalism Without Agreement.” *Autonomy and the Challenges to Liberalism* içinde, düzenleyen: John Christman ve Joel Anderson, 245-272. Cambridge: Cambridge University Press. sf. 251.

¹⁸⁶ Worku, Alemayehu Biru. 1997. *Individual versus Communal Autonomy*. Frankfurt am Main: Peter Lang. sf. 31.

denge ile *adalet teorisini* geliştirebilmekte ve bu teorisi üzerine siyasal ve toplumsal düzeni kurmaktadır. Kant, Hobbes, Rousseau, Locke hatta Raz'da görülenin aksine Rawls'ın bireyleri anarşi korkusundan ziyade rasyonel oldukları için toplumsal bir düzenin oluşmasının yararlı olduğuna kanaat getirmişlerdir. Rawls'ın toplumsal ve siyasal düzenini kurmadan önce, yukarıdaki bireylerin tanımlanmasından yola çıkarak, Rawls'a göre bahsi geçen bireylerin otonomisi ne anlama gelmektedir? Rawls, otonomi kavramını nasıl ele almaktadır? Rawls için otonom olmak şu şekilde özetlenebilir:

*"[...]Örneğin, 'Adalet Teorisi'nde Rawls, ahlaki eğitimde gelecekteki yurttaşlar siyasi adalet veya adillik gibi bazı prensiplere göre hareket etmeye sevk ediliyorsa, otonom olarak hareket etmektedirler. Öyle ki bu prensipler, adil ve eşit yaratıklar olarak doğalarıyla uygun düşen koşullar altında benimseyecekleri prensiplerdir. Otonom olup olmadığımızı tekabül eden bu prensipler objektiftirler. Bu prensipler, genel olarak baktığımızda -kendimiz de dâhil- herkesin benimsemesini isteyeceğimiz prensiplerdir."*¹⁸⁷

Rawls, otonomi kavramını bireylerini tanımlarken sık sık üzerinde durduğu rasyonel olmak ile birlikte yorumlamaktadır. Bu rasyonalite doğrultusunda Rawls, otonomiye tercih etmek eylemi üzerinden kurgulamaktadır.¹⁸⁸ Bu noktada bahsedilen tercih ise bireylerin doğalarıyla uygun düşen ve adaletin sağlanmasını beraberinde getiren prensiplerin tercih edilmesidir. Rawls'ın otonomi kavramını ele alışımda getirdiği yorumlama farkı farazi bireylerine yurttaş sıfatını yüklemesi ile birlikte gelmektedir. Dolayısıyla yurttaş kelimesinin önerdiği anlamdan da çıkarılabileceği gibi, Rawls'ın otonomi anlayışı, siyaset kuramını geliştirirken kullandığı diğer kavramlardan bağımsız değildir.

Kant'ın *ahlaki otonomi* anlayışını kısmen de olsa temel aldığı Rawls şu şekilde özetlemektedir:

"[...]Kant'ın asıl amacı Rousseau'nun özgürlüğün kendimize verdiğimiz yasaya göre davranmak olduğu yönündeki anlayışını izah etmek ve derinleştirmektir. Bu da, sert bir ahlaki tahakküme değil, karşılıklı saygı ve özsaygı etiğine yol açmaktadır. O zaman, 'başlangıç durumu' Kant'ın

¹⁸⁷ van den Brink, age. (2005), ss. 251-252.

¹⁸⁸ Böhm, Steffen, Ana C. Dinerstein, and André Spicer. 2010. "(Im)possibilities of Autonomy: Social Movements in and beyond Capital, the State and the Development." *Social Movement Studies* 9: 17-32. sf. 19.

otonomi anlayışının prosedürel , 'ödev ahlakının' da ampirik teori içerisinde yorumlanması olarak görülebilir."¹⁸⁹

Rawls'ın otonomi kavramını ele alışını ve bu yorumlama üzerinden siyasal ve toplumsal düzeni kurgulayışının Kant'tan farklılaştığı noktayı belirtmek bu noktada faydalı olacaktır. Bu farklılaşma aslında yukarıda incelenen mükemmeliyetçi yaklaşıma Rawls'ın otonomi kavramı üzerinden getirdiği yöntemsel bir eleştiridir. Rawls'ın siyasal liberalizminde bireylerin otonomisi, ahlaki ya da metafiziksel kaynaklarda temellenen, olması gereken ve verilen bir gerçek olmak yerine talep edilen bir araçtır. İlerleyen bölümlerde *başlangıç durumu* ve *adalet ilkeleri* incelenirken de görüleceği gibi, Rawls'a göre otonomi bir *temsil aracıdır*. Farklılıklara sahip bireylerin genel olarak kabul edilebilecek adalet ilkelerine ulaşabilme sürecinde otonomi bireylere hizmet etmektedir. Bireylerin farklılıklarıyla birlikte yaşayacaklarını ve bunun farkında olmadan *başlangıç durumunda* bu prensiplere karar vereceklerini unutmadan, otonomi aracılığıyla böyle bir temsilin varılan ilkeler üzerine kurulan toplumda meşruiyet ve istikrar kıstaslarını da tatmin edeceği ortadadır.¹⁹⁰

Baumrin'in Kant'ın *öz-yasa yapabilen rasyonel bireyini* Rawls'ın somutlaştırma çabası olarak tanımladığı *başlangıç durumu* nedir? Rawls'ın otonom bireylerin hareket noktasını oluşturduğunu varsaydığı prensiplerin geliştirilmesi için kurguladığı farazi duruma *başlangıç durumu* denmektedir. Bu durum, Rawls'ın öngördüğü ve Kant'ın insan doğası ve toplumsal düzeni kurgulama motivasyonu aksine, işbirliğine dayanan adil toplumsal düzenin kurulmasının başlangıç halidir. *Başlangıç durumu* tek başına, Rawls'ın otonomi kavramını ele alışının prosedürel olarak adlandırılmasına yeterli şekilde bir karaktere sahiptir.¹⁹¹

“‘Başlangıç durumu’ bir düşünce deneyidir: her bir vatandaşın bir temsilciye sahip olduğu ve bu temsilcilerin gerçek vatandaşlar için var olan siyasi kurumları düzenleyecek adalet prensipleri konusunda müzakere ettikleri ve anlaşılmaya vardıkları hayali bir durumdur. Gerçek vatandaşlar, toplumlarını düzenleyecek olan adalet prensiplerini belirlemek için böylesi bir

¹⁸⁹ Rawls, John. 1971. *A Theory of Justice*. New York: Harvard University Press. ss. 225-226.

¹⁹⁰ 2015. *Autonomy in Moral and Political Philosophy*. 9 Ocak. Erişildi: Mart 17, 2015.

<http://plato.stanford.edu/entries/autonomy-moral/>.

¹⁹¹ Worku, age. (1997), sf. 30.

müzakere sürecinde bir araya geliyor olsalardı adalet ile alakası olmayan, örneğin kimin daha tehditkâr görüldüğü veya kimin daha uzun süre dayanabildiği gibi, faktörler de işin içine girmiş olacaktı. 'Başlangıç durumu' tüm bu alakasız faktörlerden soyutlanma imkânı vermektedir. Hatta 'başlangıç durumu', her bir vatandaşın eşit ve özgürce temsil edildiği, yalnızca özgür ve eşit vatandaşların arzu ettiklerini arzuladığı ve diğer vatandaşlarla eşit seviyede olarak toplumun temel yapısını oluşturan prensipleri kararlaştırabildikleri bir durumdur."¹⁹²

Yukarıda verilen tasvirde de görüldüğü gibi, adil ve genel olarak kabul edilebilir prensiplerin ortaya çıkmasını hedefleyen ve otonomi ile objektivite kavramlarını mümkün kılan¹⁹³ *başlangıç durumu*, beraberinde rasyonel ve otonom bireylerin birbirinden ayrı ve kendilerine avantaj veya dezavantaj sağlayan özelliklerinden kaynaklanan *eşit pazarlık gücü sorununu* da beraberinde getirmektedir.¹⁹⁴ Rawls'ın bu sorun için getirdiği çözüm ise *cehalet örtüsü* kavramıdır. *Başlangıç durumu* içerisindeki katılımcıların ellerinde olan ve kullanımlarına açık bilgilerin düzenlenmesini ve böylelikle pazarlık içerisine giren katılımcılara eşitlik sağlamayı öngören *cehalet örtüsü* Rawls'a göre adil prensiplere ulaşılmasında önemli bir yere sahiptir:

"[Cehalet örtüsü arkasında]Çeşitli alternatiflerin kendi davalarını nasıl etkilediklerini bilmemekte ve prensipleri yalnızca genel olarak göz önüne almak üzere yükümlenmektedirler. Dolayısıyla, tarafların bazı gerçekleri bilmedikleri varsayılmaktadır. İlk olarak, kimse ne toplumdaki yerini, sınıf durumunu veya toplumsal statüsünü; ne de doğal varlıkların dağılımındaki kazanımlarını, yeteneklerini, akli becerilerini ve gücünü ya da diğer benzeri şeyler hakkında bilgi sahibi değildir. Aynı şekilde, kimse ne kendi 'iyi' anlayışını, ne de rasyonel hayat planını ve hatta risk almaktan hoşlanıp hoşlanmadığı, optimizm ya da pesimizme olan psikolojik yatkınlığını bile bilmemektedir. Hatta tarafların kendi toplumlarına has bazı koşullara dahi vakıf olmadıklarını varsaymaktayım. Yani, toplumlarının ekonomik ya da siyasi durumunu veya ulaştığı medeniyet ve kültür seviyesini bilmemektedirler."¹⁹⁵

Rawls'ın *başlangıç durumu* ve beraberinde *cehalet örtüsü* kavramları aslında pratikte otonom olmanın koşullarından birisidir. Rawls, *başlangıç durumunun* aynı

¹⁹² 2008. *Philosophy of John Rawls*. 25 Mart. Erişildi: Nisan 14, 2015.
<http://plato.stanford.edu/entries/rawls/#TwoPriJusFai>.

¹⁹³ Rawls, age. (1971), sf. 454.

¹⁹⁴ Worku, age. (1997), sf.35.

¹⁹⁵ Rawls, age. (1971), sf. 118.

zamanda Kant'ın otonomi kavramını ele alırken eleştirilerde yer verilen *otonom olma* ve *spontane olabilme sorununa* da çözüm getirdiğini öne sürmektedir.¹⁹⁶

Başlangıç durumunda, cehalet örtüsü arkasındaki tarafların verdikleri kararlar ve uzlaşları sonucunda ortaya çıkan prensipler herkes için adil ve herkes tarafından kabul edilebilecek prensipler olduklarından dolayı, bu süreç sonunda bu prensipler üzerinden şekillenen toplumsal ve siyasal düzen heteronom prensiplere yer vermeyeceğinden, bireylerin otonomisi de sağlanacaktır. Çünkü Raz'ın da *tarafsızlığı* eleştirirken belirttiği gibi, Rawls *cehalet örtüsü* kavramını kullanarak devlet aygıtının tarafsızlığını sağlamayı öngörmektedir.¹⁹⁷ Burada bahsi geçen tarafsızlık, Mükemmeliyetçi Yaklaşım tartışılırken tanımlanan iyi hayat tanımlamasının devlet aygıtı tarafından yapılıp, bireylerin bunu takibinin zorlama, manipülasyon gibi mekanizmalarla sağlanmaması durumudur. Böyle bir durumun varlığı ise toplumsal ve siyasal düzenin çekirdeğini oluşturan bireylerin otonomisinin sağlanması anlamına gelmektedir.

Buraya kadar çizilen birey resmi Rawls'ın asıl odak noktası olan siyasal düzenin meşruluğu ile ilgilidir. Kısacası, farazi bir durum olan *başlangıç durumunda, cehalet örtüsü* sayesinde rasyonel bireyler tarafından belirlenen ve heteronomi ihtimalini ortadan kaldıran prensipler, herkes için kabul edilebilir, adil ve dolayısıyla meşru prensiplerdir. Bu prensiplerin varlığı ile bireyin otonomisine etki edecek dışsal faktörler asgari düzeye indirilmekte ve bunun üzerine Rawls toplumsal ve siyasal düzen teorilerini kurgulamaktadır.¹⁹⁸

Başlangıç durumu ve bu durumdaki müzakere ile birlikte, rasyonel oldukları varsayılan bireyler, adil bir düzenin kurulmasını arzulayacaklardır. Böyle bir arzu ise beraberinde sorumluluk getirmektedir.¹⁹⁹ Rawls'ın bu noktada bireylerin otonomisini kısıtlayıcı olarak da yorumlanabilecek yaklaşımındaki dayanağı ise merkezinde *adillik*

¹⁹⁶ Age. sf. 222.

¹⁹⁷ Raz, age. (1982), sf. 98.

¹⁹⁸ Christman, age (2009), ss.114-115. ; Rawls, age. (1971), ss. 78-86.

¹⁹⁹ Age. (1971), ss. 341,450.

ve eşitlik olan ve kendisinin *iyi düzenlenmiş toplum* olarak tanımladığı siyasal ve toplumsal düzendir.

Otonomi ile ilişkisine geçmeden önce, Rawls'ın *iyi düzenlenmiş toplum* derken neyi kastettiğini belirtmek gerekmektedir. Adalet ve özgürlük değerleri üzerinde şekillenen *iyi düzenlenmiş toplum*, kamusal adalet anlayışı çerçevesinde toplumun bireylerinin çıkarlarını korumak ve hedeflerine ulaşmaları için düzenlenmiştir:

*“Başlangıçta, iyi düzenlenmiş bir toplumun etkili bir şekilde kamusal adalet anlayışı ile tanzim edilmiş ve üyelerinin iyiliğini ilerletmek üzere düzenlenmiş olduğunu karakterize etmiştim. Dolayısıyla bu toplum, herkesin kabul ettiği ve diğerlerinin de aynı şekilde kabul ettiklerini bildiği adalet ilkelerinin olduğu ve temel toplumsal kurumların bu ilkeleri tatmin ettiği ve ettiğinin bilindiği bir toplumdur.”*²⁰⁰

Rawls'ın *iyi düzenlenmiş bir toplum* tanımlaması şu ana kadar öne sürdüğü varsayımların somutlaştırılması olarak yorumlanabilir. Rasyonel bireylerin, *başlangıç durumunda* uzlaşmaya varılmış ve otonom olmalarını sağlayan ilkeler temelinde adil bir şekilde hareket etmeleri beraberinde siyasal istikrarı getirecek ve böylesi bir düzende bireyler hem kendi hedeflerini gerçekleştirmek hem de ideal bir yaşama sahip olma imkânına sahip olacaklardır. Bununla birlikte, Rawls'a göre *iyi düzenlenmiş bir toplum* ile bireylerin otonomisi karşılıklı ve tamamlayıcı bir ilişkiye sahiptir: “[...]İyi düzenlenmiş bir toplum bireyin otonomisini doğrulamakta ve düşündükleri adalet yargılarının objektif olmasını teşvik etmektedir.”²⁰¹

Rawls'ın *iyi düzenlenmiş toplumunda* “istikrar” önemli bir gerekliliktir. Toplum içerisinde bu istikrarın sağlanması ise doğrudan meşruiyet ile alakalı bir durumdur. Rawls'ın meşruiyeti ararken sorduğu soru ise; bireyler neden toplumu şekillendiren liberal siyasal çerçevedeki kurallara uyarlar ve uymadıkları durumda güç nasıl kullanılabilir? Rawls bu soruya bireylerin otonomisini tehdit etmediğini öne sürerek çok boyutlu bir cevap vermektedir. Bu cevabın temelinde ise Rawls'ın *adalet ilkeleri* yatmaktadır. Bu çalışmada Rawls'ın adalet ilkelerinden bahsetmek imkânı olmadığından, bu ilkelerin otonomi ile ilişkisinin ve Rawls'ın siyasal ve toplumsal

²⁰⁰ Age. ss. 397-398.

²⁰¹ Age. sf. 456.

düzeni kurgulamasındaki yansımalarının irdelenmesinin yeterli olacağı düşünülmektedir.

Rawls, bahsi geçen adalet ilkelerinin, *cehalet örtüsü* arkasında ve *başlangıç durumunda* belirlendiğinden bahsetmektedir. Rawls'ın otonomiye ve üzerine kurduğu toplumsal ve siyasal düzenin prosedürel karakterini gözler önüne serecek şekilde, Worku bu duruma şu yorumlamayı getirmektedir: “*Bireylerin, başlangıç durumuna karşılıklı avantajlar elde etmek için özgür ve eşit bireyler olarak girdikleri söylendiğine göre, Rawls için tarafların birincil malların dağıtımında yalnızca eşitlik ve otonomiye yüceltecek ilkeleri oybirliği ile seçecekleri aşikârdır.*”²⁰² Birincil malların dağıtımı üzerinden yapılan bu yorumlamayı devam ettirecek olursak, *başlangıç durumunda* belirlenmiş -hatta oybirliği ile belirlenmiş- ilkelerin korunması tüm rasyonel, eşit ve otonom bireylerin çıkarıdır. Doğal olarak, bu korumayı getirecek mekanizmaların hayata geçirilmesi ve bu mekanizmaların kullanılması da herkes tarafından kabul edilebilecek ilkelere dayandırılmalıdır. Ancak bu şekilde hem otonomi ideali tatmin edilebilir hem de toplum içerisinde en az avantajlı olan bireyin çıkarları korunabilir. Tam olarak bu noktada Rawls, Kant'ın otonomi yorumlamasından ayrılmakta ve bu yorumlamaya eleştiri getirmektedir. Kant'ta görülen vicdani yargılar üzerinden hareket etme anlayışını eleştiren ve toplumun iyi düzenlenmiş halde kalmasını sağlayacak sınırlar öngören Rawls, bunun bireyin otonom karakterine zarar vermeyeceğini öne sürmektedir:

“[...]Kelimenin tam anlamı ile bireyin vicdanına saygı duymamız gerekmemektedir. Onun yerine bir birey olarak ona saygı duymalıyız ki bunu da şartlar gerektirdiğinde ikimizin de kabul edeceği ilkelerin izin verdiği ölçüde eylemlerini kısıtlayarak yapabiliriz. Başlangıç durumunda taraflar belirlenen adalet anlayışından sorumlu tutulmak konusunda anlaşmaktadırlar. İlkeler – adalet ilkeleri- uygun bir şekilde takip edildiği sürece otonominin ihlali söz konusu olmamaktadır. [...]Aksi takdirde otonomi kendini diğerinden üstün gören iradelerin çatışmasına, sürekli fakat aşırı duyarlı bir sistemin varlığına yol açacaktır.”²⁰³

²⁰² Worku, age. (1997), ss. 40-41.

²⁰³ Rawls, age. (1971), ss.454-455.

Başlangıç durumunda tarafların üzerinde anlaştıkları ilkelerin heteronom olma ihtimalini ortadan kaldırdığını da akılda tutarak, Rawls bireyin otonomisini genel olarak kabul edilen kurallara dayanarak bizzat diğer bireylerin otonomisini korumak adına sınırlandırmanın kendi içerisinde otonomiyi ihlal etmek olmadığını bu şekilde savunmaktadır. Kant ve Raz incelemelerinden de hatırlanabileceği gibi liberal siyasi düşünce okulunun toplumsal ve siyasal düzende en fazla önem verdiği kaygılardan birisi olan istikrarın sağlanabilmesi açısından güç kullanımı ile böylesi bir sınırlama meşrudur.

Liberal düşünce okulu içerisinde kuramlarının etkisi fazla olsa da yine aynı okul içerisinde Rawls fazlasıyla eleştirilmiştir. Bu çalışmanın kapsamı doğrultusunda bu eleştirilerin otonomi kavramı ile alakalı olanları incelenecektir. Worku, Rawls’a yöneltilen eleştirileri üç başlıkta toplamaktadır: *şahıs, toplum ve tarafsızlık eleştirisi, otonomi ve refah eleştirisi ve kimlik-farklılık eleştirisi*.²⁰⁴

Rawls’ın kuramlarına yönelik şahıs, toplum ve tarafsızlık üzerinden yapılan eleştiriler, Rawls’ın birey kavramına ve bu bireyin toplumun inşasındaki rolüne ve bu toplum ile ilişkisine yöneliktir. Genel olarak Rawls’ın *adalet teorisine* yönelik bir eleştiri olsa da birey eleştirileri beraberinde Rawls’ın otonomi kavramını ele alışındaki sorunları da gözler önüne sermektedir. Yukarıdaki incelemelerden de hatırlanacağı gibi Rawls, kısmen de olsa Kant’ın ahlaki anlayışını kullanmakta ve kuramlarını bunun üzerine kurgulamaktadır. Her ne kadar faydacılık ve mükemmeliyetçiliğe karşı çıksa da Rawls’ın yaklaşımında Kant’a hatta Raz’a benzer ahlaki tonlara rastlamak mümkündür. Ancak Rawls’ın yaklaşımında kullandığı bu ahlaki tonlar aşırı soyut olmakla eleştirilmiştir. Bu eleştiriler, Rawls’ın sonuç olarak ulaştığı ilkelerin gerçekte var olan toplumlarla hiçbir alakası olmadığı görüşü etrafında yoğunlaşmaktadır.²⁰⁵ Rawls’ın kavramlarının soyutluğu üzerine eleştiriler ise, Sandel’de görüldüğü üzere öncelikle birey kavramını ele alışında başlamaktadır. Sandel, Rawls’ın tasvir ettiği bireylerin gerçekte var olmadığını ve Rawls’ın bu tasviri yaparken aklında bildiğimiz insandan başka bir yaratık olabileceğini söylemektedir. Bireyin otonomisi ile doğrudan ilgili

²⁰⁴ Worku, age. (1997), ss. 79-126.

²⁰⁵ Age, ss. 82-85.

olarak getirilen bir başka eleştiri ise *başlangıç durumundaki* bireyin karakteridir. *Cehalet örtüsü* arkasındaki bireylerin, başlangıç durumunda ırk, cinsiyet, toplumdaki durumları gibi faktörler hakkında bilgi sahibi olmadığı önceki bölümlerde incelenmişti. Rawls'ın bireylerinin karakterine yönelik eleştirisi ise tam olarak bu noktaya gelmektedir. Rawls'ın *cehalet örtüsü* arkasında *engeli olmayan şahıslar* olarak tanımladığı ideal bireyleri, *başlangıç durumunda* herkes tarafından kabul edilebilecek olan adalet ilkeleri üzerine uzlaşmaktadırlar. Fakat ne var ki, bireylerin kendilerine dair ve kararlarını etkileyecek olan faktörler konusunda bilgi sahibi olmadan böyle karar vermeleri pek de mümkün gözükmemektedir. Böyle bir olasılık düşünüldüğünde ise ortaya başlangıç durumunda müzakere eden taraflar yerine *tek tip birey* çıkmaktadır.²⁰⁶ Bu damar üzerinden Rawls'ın ideal bireyine getirilen feminist eleştiriyi paylaşmak, eleştirinin somutlaşması açısından yararlı olacaktır:

*"[...]Varılacak anlaşmayı farazi ve felsefi temellendirmede öngören geleneksel görüş, bu farazi modellerde kullanılan böylesi soyut toplumsal ve bireysel hayatın, içinde barındıkları varsayılan toplumda içsel olarak var olan önyargı ve dışlayıcı eğilimleri göz ardı edeceği -orta sınıf, beyaz, erkek değer yargılarını ötekinin, marjinalleştirilenin değer yargılarından üstün tutarak- konusunda ısrarcı olan kesimler tarafından haklı bir şekilde eleştirilmektedir."*²⁰⁷

Rawls'ın *başlangıç durumunda*, *cehalet örtüsü* arkasındaki bireyleri de tam olarak Christman'ın eleştirdiği bireylerdir; farazi durumdaki, ideal bireyler. Otonomi kavramıyla yakından ilişkilendirilen böylesi bireylerin oluşturduğu ve Rawls'ın *iyi düzenlenmiş bir toplum* olarak tasvir ettiği toplum da bu bireylerin yansıması olacaktır. Biraz daha açmak gerekirse eğer:

"[...]Fakat kitabın sonuna doğru da gözlemlediğimiz gibi, iyi düzenlenmiş toplumun bireylerinin 'engeli olmayan şahıslar' olarak tasviri halen geçerliliğini sürdürmektedir ve oluşturdukları toplumsal birlik yurttaşlar üzerinde yapıcı bir hükmü olmayan prosedürelidir. Bu durumda da, iyi düzenlenmiş bir toplumun birlikteliğini karakterize eden kamusal 'iyi' yargısı ise her yurttaşın ayrı şekilde kendi 'iyi' anlayışını takip etmesini koruyan prosedürel bir değer

²⁰⁶ Age. ss. 86-90.

²⁰⁷ Christman, John. 2005. "Autonomy, Self Knowledge and Liberal Legitimacy." *Autonomy and Challenges to Liberalism* içinde, düzenleyen: John Christman ve Joel Anderson, 330-359. New York: Cambridge University Press. sf. 344.

olmaktadır. Dolayısıyla, kamusal iyi anlayışı ortak bir amaç olmaktan ziyade soğuk, mesafeli ve yansız hukuki bir bağıdır.”²⁰⁸

Bireyin otonomisinin merkezi konumda olduğu Rawls’ın yaklaşımı, Zapatista Otonom Toplulukları ile örneklenen alternatif otonomi anlayışının karakteri ile tezat oluşturacak şekilde yöntemsel bir gerçeklik sergilemektedir. Rawls, otonomi kavramını *iyi düzenlenmiş bir topluma* ulaşmanın aracı olarak görmekle birlikte, bu düzeni ise rasyonel oldukları varsayılan bireyi merkezine alarak kurmaktadır. Bu durum ilerleyen bölümlerde incelenecek olan otonomi anlayışının kolektif karakteri ile tezatlık göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

Rawls’a yöneltilen ve bu çalışma ile de yakından ilgili olan eleştirileri Worku’nun topladığı ikinci başlık ise *otonomi ve refah* başlığıdır. Bu başlık Rawls’ın ekonomik durum ile bireyin otonom olma kapasitesi arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Bu incelemeye geçmeden önce Rawls’ın *refah* kelimesini bilinçli olarak kullanmayarak yerine *demokratik eşitlik* kavramını kullanmaktadır. Rawls, bu tercihi ideal ekonomik durumun *yardımlarla* verilebilecek bir şey değil hak olduğu görüşünden dolayı yapmaktadır.²⁰⁹ Rawls için bir hak olan refah kavramı otonomi ideali ile yakından alakalıdır. İki kavram arasındaki ilişkiyi ise Rawls, *başlangıç durumu* ve bu durumla yakından ilgili olan *birincil mallar* ile birlikte açıklamaktadır. Bu *birincil malları* da kendi içerisinde ikiye ayıran Rawls, *Hakkaniyet Olarak Adalet (Justice as Fairness)* kavramının iki temel ilkesine göre bu malların dağılımında eşitliğini gözetilmesi ile bireyin otonom olabilme ihtimalini birbiri ile bağdaştırmaktadır. Fakat ne var ki, *birincil mallar* içerisinde bu ayrımla birlikte Rawls bu ilkeler arasında bir hiyerarşi de kurgulamaktadır. Bahsi geçen ilkeler, *başlangıç durumunda* adil dağılımının müzakere edildiği birincil malların dağılımını düzenleyen, *Hakkaniyet Olarak Adalet*’in ilkeleridir. İlk ilke her bireyin hiçbir koşula bağlı olmadan temel hak ve özgürlüklere sahip olmasını öngörmektedir. Daha önce de bahsedildiği gibi burada bahsi geçen özgürlükler ise *ifade özgürlüğü, hareket özgürlüğü* ve benzeri liberal kuramda fazlasıyla yer bulan *temel hak ve özgürlüklerdir*. İkinci ilke ise bireylerin *toplumsal ve ekonomik*

²⁰⁸ Worku, age. (1997), sf. 86.

²⁰⁹ Age. ss. 104-105.

eşitliklerini öngörmektedir. Bu ilkeye göre her yurttaşın toplumsal ve ekonomik mallara eşit erişim fırsatı olmalıdır. Ayrıca toplum içerisinde var olma ihtimali olan eşitsizliklerin mümkün mertebe toplumun en dezavantajlı kesimlerini en az etkileyecek şekilde düzenlenmesi gerekmektedir.²¹⁰ Bu noktaya kadar izah edilen ilkeler ve Rawls’ın otonomi ideali nasıl bağdaşmaktadır?

*“[...]Fakat nihai ideal olarak otonomiye besleyen haklar sistemi belirli bir ekonomik kalkınma olmadan var olamayacağından, bireyler seviyesinde hürriyet ihtiyacı asgari düzeyde ekonomik refah olmadan ortaya çıkmayacaktır. Dolayısıyla Rawls, bütün kuramı boyunca bireylerin asgari bir refah düzeyine ulaşmadıkça, otonomi haklarını kullanamayacaklarını varsaymaktadır”*²¹¹

Mükemmeliyetçi Yaklaşım’ı birçok kez eleştiren Rawls, Raz’ın teorilerinde incelenen ve otonom olmanın koşullarından birine tekabül eden *seçeneklerin eşitliği* koşulunu andıran bir otonomi ilişkilendirmesi yapmaktadır.

Bu durumda Rawls’ın bireysel otonomi öngörüsü birçok toplum ve onun bireyleri için ütopya niteliği taşımaktadır. Bu durumda, bu çalışmada tartışılacak alternatif otonomi anlayışları için seçilmiş bir örnek olan Zapatista Otonomi Hareketi’ni oluşturan toplumların Rawls için otonom olma ihtimali var mıdır? Meksika genelinde aşırı yoksulluğun yaşandığı bölgelerden birisi olan Chiapas’ta²¹² bireyler otonom olabilmek için Rawls’ın öngördüğü asgari ekonomik refah düzeyini sağlayabilmekte midir? Bu çelişkileri Rawls aslında kuramlarının odak noktasını açıklayarak gidermektedir. Rawls’ın kuramlarının açıklamaya çalıştığı toplumlar “modern dünyanın” toplumlarıdır:

“[...]Rawls’ın durumunda ise, adalet kuramının arabulucu rolü dini ve benzeri inançlarla temellenen ahlaki temellilik ile ilgilenmemektedir. İlk bölümde de incelediğimiz gibi, Rawls’ın adalet kuramı, faydacılık ve mükemmeliyetçilik gibi kapsamlı felsefi doktrinler ile temellenmiş ahlaki temellilik ile birlikte ortaya çıkmaktadır. Modern dünyada dini doktrinlerin güvenilir rolünün giderek azalmasına yönelik eğilim de düşünüldüğünde, Rawls çağdaş dünyada ahlaki

²¹⁰ 2008. *Philosophy of John Rawls*. 25 Mart. Erişildi: Nisan 14, 2015.
<http://plato.stanford.edu/entries/rawls/#TwoPriJusFai>.

²¹¹ Worku, age. (1997), ss. 105-106.

²¹² IFAD. 2014. “Investing in Rural People in Mexico.” *IFAD Projects*. Temmuz. Erişildi: Nisan 25, 2015. http://www.ifad.org/operations/projects/regions/pl/factsheet/mexico_e.pdf.

otoritenin giderek felsefi doktrinlerle desteklendiğini öngörmektedir. En azından Batı dünyasının anayasal demokratik toplumları düşünüldüğünde, Rawls modern dünyada dini tutuculuğun bir sorun teşkil ettiğini düşünmemektedir. ‘Adalet Kuramı’ eserindeki birey ve iyi düzenlenmiş bir toplum yorumlamaları, tam olarak modern dünyadaki sorunların dini tutuculuk ya da ahlaki idealizm değil, faydacı ve sağduyulu eğilimler olduğu resmini çizmektedir.”²¹³

Rawls’ın yazılarında da görülebileceği gibi kuramlarının odak noktası modern ve çağdaş olarak tanımladığı Batı dünyasıdır. Hatta daha spesifik olarak Rawls’ın *Siyasi Liberalizm* eserinde de belirttiği gibi asıl odağı *Amerikan sorunu* olarak tanımladığı sorundur. Yani, Rawls *Amerikan sorunu* çözümüne odaklanarak kuramlarının Anglosakson yansımalarını kabul edip, evrenselliğini reddetmektedir.²¹⁴ Dolayısıyla, ilerleyen bölümlerde sağladığı çerçevede otonomi kavramının inşasına girişilecek Post-Kalkınma Teorisi ile Rawls’ın otonomi kavramını ele alışı tam bir tezatlık teşkil etmektedir.

Son olarak, yukarıdaki düşünürlerin incelenmesi sırasında değinilmeyen ancak akabinde gelecek alternatif otonomi kavramına yaklaşımlar ile tezat oluşturarak daha iyi tasvir edilmesini sağlamak açısından birkaç genel eleştiriye de yer vermekte fayda vardır.

Bu noktaya kadar incelenen liberal otonomi kuramlarının temel taşı birey oluşturmaktadır. Kant, Raz ve Rawls haricinde diğer birçok liberal düşünür araç olarak ele aldıkları otonomi kavramını bireyle ilişkilendirmektedir. Tarihsel bir süreç içerisinde ve kimlik odağıyla birlikte otonomi kavramını ele alan Christman bu durumu şöyle izah etmektedir:

“[...]Açık bir şekilde ifade ettiğim gibi, bana göre, bahsi geçen otonomi kavramı ve desteklediği siyasi ilkeler, değerlerin ve ilkelerin izahlarının çelişkili ahlaki değerlere, felsefi veya dini dünya görüşüne veya iyi hayat ideallerine ve durumuna göre temellendirilmeyeceği şekilde ‘anti-mükemmeliyetçi’ olmalıdır. Bu nedenle, her ne kadar gelenekteki birçokları tarafından ‘otonomi bayrağı’ altında savunulmuş olsa da, otonomi tam olarak bağımsız ve şahıstan kaynaklanan(self-generated) bir hayat ideali anlamına gelmemektedir. Benim amaçlarıma göre, otonomi, modern çoğulcu yönetimlerde siyasal gücün adil tezahürlerinin meşruiyetini oluşturan

²¹³ Worku, age. (1997), sf. 136. ; Christman, age. (2009), ss. 231-232.

²¹⁴ Worku, age. (1999), ss. 132-133.

kolektif müzakerelere katılımda yurttaşlar için durum belirleyicidir. Belirttiğimiz gibi, otonomi yalnızca bireyler ile ilişkilidir fakat bu bireyler karmaşık bugünkü ve geçmişteki toplumsal etkileşimlerden meydana gelen bireylerdir.”²¹⁵

Otonomi kavramının birey ve bireysellik ile eşleştiren sayısız yaklaşımdan yalnızca bir tanesi olan Christman’ın yaklaşımı daha önce de belirtildiği gibi kavramı bir araç olarak ele almaktadır. Bu noktada Joseph Heath, liberal geleneğin otonomiye bireysellikle eşleştirmesine *tüketici tercihi* çerçevesinde özgün bir eleştiri getirmektedir.²¹⁶ Heath bu eleştiriye getirirken her iki kavramın hizmet ettiklerini öngördüğü durumları meşrulaştırılması sırasında kullanılan ve hitap edilen normatif durumlardan yola çıkmaktadır. Bu mantığa göre, otonomi tartışmalarında da tüketicinin iradesine yönelik tartışmalarda da genel çerçeve bu kavramlara devlet aygıtı tarafından saygı duyulması üzerinedir. Dışarıdan yapılacak müdahalelerin hem otonominin hem de tüketici egemenliğinin ihlali olduğuna yönelik görüşleri her iki kavram da paylaşmaktadır.²¹⁷ Hatta bahsi geçen kavramlar birbirleri ile o kadar yakın ilişki içindedirler ki; *“tüketici egemenliğini reddetmek liberal otonomiye reddetmektir.”* genellemesi dahi yapılabilmektedir.²¹⁸

Kavramsal çerçevede incelenen unsurlar, liberal otonomi anlayışı için genel çerçeve görevi gören, Zapatista Otonomi Hareketi’nin kendini karşısında tanımladığı gerçekliklerdir. Aynı zamanda birbirleri içerisinde tamamlayıcı ve karşılıklı tanımlayıcı olan bu kavramlar, temellerinde serbest piyasa doktrinini yani kapitalizmi barındırmaktadırlar. Aynı zamanda bir siyasal gerçeklik olan bu kavramlar, hedefinde bulunan toplumların yalnızca ekonomik değil aynı zamanda siyasi, kültürel hatta çoğu zaman bireysel ilişkilerini de düzenleme amacındadırlar. Bu amaç doğrultusunda her bir kavramın bizzat bireylerin hayatına doğrudan ya da dolaylı olarak müdahalelerini kısaca hatırlamak dahi yeterli olacaktır. Örneğin; hâlihazırda nüfuz etmediği sayılı coğrafya kalan neoliberalizm ilk günlerinden itibaren bireyler ve aile üzerinde tahakküm kurmaya

²¹⁵ Christman, age. (2009), sf. 208.

²¹⁶ Heath, Joseph. 2005. “Liberal Autonomy and Consumer Sovereignty.” *Autonomy and the Challenges to Liberalism* içinde, düzenleyen: John Christman ve Joel Anderson, 204-226. New York: Cambridge University Press. sf. 204.

²¹⁷ Age. ss.204-208.

²¹⁸ Age. sf.210.

başlamıştır ve bu tahakkümü sürekli politikalar ile devam ettirmiştir.²¹⁹ Bu konuda çok fazla detaya girmek bu çalışmanın kapsamı dışında kalacağından, neoliberalizm ile ismi fazlasıyla ilişkilendirilmiş Margaret Thatcher'ın “*Toplum diye bir şey yoktur. Bireysel erkekler, kadınlar ve onların aileleri vardır. Hiçbir iktidar onlara yardım etmek için bir şey yapamaz ve her birey kendi başının çaresine bakmalıdır.*” sözünü hatırlamak dahi neoliberal doktrinin aileye bakışının piyasa ekonomisi anlayışı çerçevesinde nasıl şekillendiğini göstermek açısından yeterli olacaktır. Aile gibi şahsi bir kurumun kurallarının dahi *toplum üzeri* bir gerçeklik tarafından belirlendiği bir durumda bireylerin otonomisinden ne kadar bahsedebiliriz?

Aynı şekilde bireyi müşteri, tüketici olarak tanımlayan küreselleşme süreci, açık bir şekilde Batı medeniyetini hedefindeki toplumlara model olarak sunan ve bunu ekonomik ve finansal birçok vasıta ile dayatan kalkınma projesini hatırlayacak olursak bizzat liberal otonomi anlayışının etrafında şekillendiği bireysel otonomi ne kadar gerçekleştirilebilir bir hedeftir? Bireylerin kendi yaşamları ile birlikte içerisinde bulundukları toplumun kurallarının dahi toplum üzeri bir gerçeklik olan kapitalizm tarafından belirlendiği bu durumda liberal otonomi anlayışı nerede durmaktadır? Kant, Raz ve Rawls gibi temel teşkil eden düşünürlerin otonomi kavramını ele alışlarında da eleştirildiği gibi otonomi kavramı liberal yaklaşım içerisinde bir araç görevi görmektedir. Otonomiyi, yalnızca ekonomik bir doktrinden uzak olan kapitalizme bireylerin entegre edilmesinin bir aracı olarak ele alan liberal yaklaşım, incelenen düşünürlerde de görüldüğü gibi ya ekonomik düzenden hiç bahsetmemekte ya da bu düzeni verilen olarak kabul eden bir tutum sergilemektedir. Liberal otonomi anlayışının en önemli isimlerinden olan Kant incelendiğinde bu tutum rahatlıkla görülebilir. Kant'a göre *daimi barışı* getirebilecek bir sistem olan kapitalizm – her ne kadar Kant direkt olarak bu kavramı kullanmasa da- için otonomi kavramı “insanoğlunun aydınlanmasına” giden yolda bir araç olarak hizmet etmektedir. Kant'ın tezine göre, bireylerin özgürlüğünü getirecek olan siyasal bir sistem bir gecede değil, uluslararası ekonomik, kültürel ve siyasi ilişkilerin bir sonucu olarak gelişecektir.

²¹⁹ Alstott, Anne. 2014. “Neoliberalism in U.S. Family Law: Negative Liberty and Laissez-Faire Markets in the Minimal State.” *Law and Contemporary Problems* (Yale Law School) 1-26.

Bu öngörüye göre, uluslararası ticaretin artmasının beraberinde getireceği rekabet yöneticileri kendi yurttaşlarının bireysel özgürlüklerini arttırmanın kazanımlarını görmeye itecektir. Öyle ki uluslararası ticarete rekabet edebilmek girişimcilik ve yaratıcılığı gerektireceğinden ve bunlar da yurttaşların özgür olmadıkları yönetimlerde gerçekleşmeyeceğinden kapitalizm “aydınlanmış toplumları”, aydınlanmış toplumlar da *daimi barışı* getirecektir.²²⁰ Fakat Kant bu noktada emperyalizmden, merkantilizmden, sömürüden ya da en iyi ihtimalle ülkeler arasındaki ticarete adaletsizlikten bahsetmemektedir. Raz da Kant gibi kapitalizmin varlığını “olması gereken” bir durum olarak görmekte ya da en iyi ihtimalle kapitalizm gibi kapsamlı bir gerçekliği göz ardı etmektedir. Otonom olmanın koşullarından sıklıkla bahseden ve bu koşullardan birisi ve en önemlilerinden olan “ahlaki olarak kabul edilebilir” seçeneklerin varlığı bağlamında verdiği bir örnekte bu tutumu açıkça görülmektedir. “Ahlaksız” ve çirkin seçeneklerden bu dünyanın tamamen temizlenemeyeceğini tartışan Raz, bu argümanını *kaset örneği* üzerinden somutlaştırmaya çabalamaktadır. Bu örnekte Raz, bir gün teknoloji bir müzik kasetini kopyalamaya imkân vermeyecek şekilde gelişse bile yine de bunun bir yolunu bulmaya çalışacak ve dürüst olmayan ticaret yapmanın yollarını arayacak ahlaksız bireylerin olduğunu ve olacağını tartışmaktadır. Bu örnekte Raz açık bir şekilde telif hakkını ihlal etmenin ahlaksız bir eylem olduğunu belirtmektedir ki Raz’a göre ahlaksız seçeneğin tercih edilmesi bireyi otonom kılmamakla birlikte, otonom olmanın erdemini taşımadığından bu eylemin sınırlanabileceği çıkarımı yapılabilir. Dolayısıyla, Raz’ın otonomi anlayışının kapitalizm çerçevesinde şekillendiği söylenebilir. Clinton tarafından NAFTA ve GATT görüşmelerinde taviz vermeden savunulan ve uluslararası antlaşmalarla güvence altına alınan telif hakları²²¹ gibi fazlasıyla spesifik bir kavrama saygı duyulması gerekliliği, Raz’ın bireylerinin otonom olması için belirleyici olduğuna dair yorumlamaya imkan verebilir.

Kant, Raz, Rawls ve liberal düşünürlerin büyük çoğunluğunda gözlemlenebilecek bu yaklaşım doğal olarak Zapatista Otonom Hareketi gibi ekonomik, siyasi ve kültürel boyutları olan taban hareketlerinin alternatif otonomi anlayışını

²²⁰ Beck, agm. (1999), ss. 236-237.

²²¹ Steger ve Roy, age. (2010), sf. 56.

kavrayabilmek konusunda içsel engellere sahiptirler. Bu içsel engeller liberal otonomi anlayışının bu noktaya kadar yapılan incelemesi ile birlikte ortaya çıkan genel noktaların ortaya çıkartılması ile birlikte daha net bir hal almaktadır. Öncelikle liberal otonomi anlayışı toplumsal yapılara hiçbir şekilde değinmeyecek şekilde fazlasıyla bireycidir. Bununla birlikte modernite kurumları ile fazlasıyla ilişki olduğundan liberal otonomi anlayışı öngörülerinin evrensel olduğunu varsaymaktadır. Böyle bir varsayım ise çeşitliliğe ya da bu çeşitliliklerin müzakere edilmesine dahi olanak vermeyecek şekilde dar kapsamlı bir çerçeve sunmaktadır. Rawls'ın kısmi olarak değinmesi dışında bu noktaya kadar incelenen liberal otonomi yaklaşımları ekonomik yapılara yer vermemektedir. Toplumların ve bireylerin ilişkileri üzerinde doğrudan etkisi olan bu yapılara dair herhangi bir yapısal analiz barındırmamaktadır. Yine modernite kurumları ile ilişkili şekilde liberal otonomi yaklaşımları toplumsal sorunları, farklılıkları ya da çıkar çatışmaları ihtimalini göz ardı eder şekilde idealist bir bakış açısıyla otonomi kavramını yorumlamaktadır.

Castoriadis'in *otonomi-heteronomi* ayrımında daha da netleşeceği gibi, kalkınma projesi, neoliberalizm ve küreselleşme gibi hayatın her alanını etkileyen ve bu etki üzerinde hedef toplumların hemen hemen hiç gücünün olmadığı bir gerçeklikte liberal anlayış otonomi kavramının kelime anlamına dahi bakıldığında anlaşılabilir hayati kriterini dahi sağlayamamaktadır. Bu noktaya kadar incelenen düşünürlerin teorilerinde de görülen bu eksikliğe düşmemek kaygısı Zapatista Otonomi Hareketi'ni incelerken çok boyutlu bir teorik yaklaşım gereğini doğurmaktadır. Bu gereklilik doğrultusunda üç farklı boyuta sahip -siyasal, ekonomik ve kültürel otonomi- olan Zapatista Otonomi Hareketi çok boyutlu bir teorik sentez ile incelenecektir.

2.2. Alternatif Otonomi Yaklaşımı

2.2.1. Castoriadis: Bir 'Tohum' ve 'Proje' Olarak Otonomi

Castoriadis'in otonomi kavramını ele alışı tek bir cümle içinde tanımlamak pek mümkün değildir. Kendi entelektüel kimliği ile benzer biçimde, Castoriadis otonomiye çok yönlü ele almaktadır. Dolayısıyla Castoriadis'in otonomi kavramına yaklaşımı üç yönden incelenecektir; *otonomi-heteronomi farkı, bir yaratı olarak otonomi ve bir proje olarak otonomi*.

Castoriadis'in otonomi çalışmalarına katkılarında belki de en önemlisi otonomi kavramının karşıtı olan heteronomi kavramıyla karşılaştırılması ve farklılıkların ortaya konmasıdır. Yunanca olan ve *auto* ve *nomos* kelimelerinin birleşiminden meydana gelen otonomi kavramı Türkçe'ye tercüme edildiğinde *öz kanunlar* anlamına gelmektedir.²²² Castoriadis de bu tanımdan yola çıkarak toplumların heteronom veya otonom olma durumlarını toplum içerisindeki ilişkileri düzenleyen kanun ve kuralların özgünlüklerine göre belirlemektedir. Heteronom bir toplumun karakteristiği nedir, heteronom bir toplum bu kadere mahkûm mudur? Castoriadis, tarih boyunca hemen her yerde ve hemen hemen her zaman toplumların *kurumsallaşmış heteronomi* içerisinde yaşadıklarını tartışmaktadır. Bu durum içerisindeki toplumların heteronom karakterlerini belirleyen en önemli özellik ise toplumu düzenleyen kuralların ve yasaların toplum üzeri bir kaynağa sahip olduğunun kurumsallaşmış tekrarı olmasıdır.²²³ Castoriadis'in *geleneksel toplumlar* olarak da tanımladığı bu toplumlarda, toplumun otonom olmasını sağlayan en önemli karakteristik olan *daimi sorgulama*

²²²Online Etymology Dictionary. Tarih yok. *Definition of the Word 'autonomous'*. Erişildi: Mayıs 14, 2015.

http://www.etymonline.com/index.php?allowed_in_frame=0&search=autonomous&searchmode=none.

²²³ Castoriadis, Cornelius. 1991. "Power, Politics, Autonomy." *Philosophy, Politics, Autonomy* içinde, düzenleyen: David Ames Curtis, 143-175. New York: Oxford University Press. sf. 150.

önünde birçok engel bulunmaktadır. Bireylerin hayatlarını *tekrara* mahkûm eden ve sorgulamayı engelleyen engellerin bulunması bu toplumlardaki heteronomiyi kurumsallaşmış hale getirmektedir.²²⁴ Bu engeller ise toplum üzeri kaynağa sahip olan kuralların *geleneksel* olması ve bu geleneklerin ise doğrudan meşruiyet ile ilişkili olması ile temellenmektedir: “*Bu durumda, bizzat ‘meşruiyet’ kavramının geleneksel toplumlara uygulanması anakronistik olmaktadır. Yani, gelenek demek geleneğin meşruiyeti sorgulanmayacak anlamına gelmektedir. Bu toplumlardaki bireyler ise böylesi bir sorgulama onlara zihnen ve fiziki olarak imkânsız gelecek şekilde şekillendirilmektedirler.*”²²⁵ Toplamların heteronom olmalarının kaynağı yalnızca din de değildir. Castoriadis’in *geleneksel toplumlardan* bahsederken tek tanrılı ya da arkaik toplumlardan bahsetmesinin sebebi bu toplamların değerlerinin tahakkümlerinin boyutuna vurgu yapmaktır. Ancak önceki bölümlerde liberal otonomi anlayışına yapılan eleştirilerden de hatırlanabileceği gibi, neoliberalizm, küreselleşme ve kalkınma projesi gibi kapitalizmin ürünleri olan gerçekliklerin tahakkümleri de son derece açıktır. Neoliberalizmin toplamlara empoze edilirken *alternatifi yok (TINA)* sloganı ile birlikte dayatıldığını hatırlamak dahi bahsi geçen gerçekliklerin toplamlar üzerindeki tahakkümlerini göstermek açısından yeterli olacaktır. Alternatifi olmayan kurallar çerçevesinde düzenlenen yani toplumun kurallarının toplum üzeri olduğu “modern toplamlar” da rahatlıkla heteronom olarak sınıflandırılabilir. Castoriadis’in geleneksel olarak tanımladığı toplamlarda olduğu gibi, kavramsal çerçevede tanımlanan gerçekliklerin tahakkümü altında olan toplamlarda da heteronom karakter ile uyum içinde olarak toplumu bu durumda tutabilmenin bir yolu olarak *kendinden gizleme* bulunmaktadır. Castoriadis’in bahsettiği bu kendinden gizleme eğilimi kuralların, normların sorgulanma ihtimalini bu kuralları *Tanrı’nın kelamı, doğanın kanunları, doğal ihtiyaçlar* veya *alternatifi olmayan gerçeklikler* olarak tanımlanması ile gerçekleştirilmektedir.²²⁶

²²⁴ Castoriadis, Cornelius. 1997. “Culture in a Democratic Society.” *The Castoriadis Reader* içinde, düzenleyen: David Ames Curtis, 338-349. Oxford: Blackwell Publishers. ss. 340-341.

²²⁵ Castoriadis, agm. (1991), sf. 151.

²²⁶ Klooger, Jeff. 2009. *Castoriadis: Psyche, Society, Autonomy*. Leiden: Brill. ss. 11-12.

Otonom toplumlar ise yukarıda bahsi geçen heteronom toplumlara tezat oluşturacak karakteristiklere sahip toplumlardır. Toplumlarda otonomi ise iki şekilde ortaya çıkmaktadır; *bir yaratı olarak otonomi* ve *bir proje olarak otonomi*. Toplumlarda otonominin bu iki mecra üzerinden gerçekleşmesini ise Castoriadis hayati olduğunu düşündüğü bir koşula bağlamaktadır: “*Otonomi yalnızca toplum kendisini kendi normlarının kaynağı olarak gördüğünde mümkündür. Dolayısıyla toplum şu öz-sorgulamadan kaçamaz: Neden bu norm değil de öteki?*”²²⁷

Radikal bir filozof olarak Castoriadis, hem Marx’ı hem de Kant’ı birçok nedenden dolayı eleştirmektedir. Özellikle sol literatüre *Socialisme ou Barbarie* dergisinin yaratıcılarından birisi olarak katkıları da düşünülürse Castoriadis’in Marx eleştirileri dikkat çekici bir hâl almaktadır. Ancak bu çalışmanın kapsamı dışına çıkacağından Castoriadis’in kapsamlı Marx – özellikle Ortodoks Marksizm-²²⁸ ve Kant eleştirisinin detaylarına girmek mümkün değildir ancak bu eleştirilerin *bir yaratı olarak otonomi* ile bağlantılı olarak determinizm kısmından bahsetmek gerekmektedir. Toplumun otonom olma karakterini ve bu karakterle uyum içinde olan bir siyasi yaşamın sürekli ve açık olarak sorgulama ile birlikte ucu açık bir süreç olduğunu öngören²²⁹ Castoriadis, Kant’ın otonomi anlayışını otonom olmayı sırf otonom olmak için ve otonom olmayı bir sonraki hedef için araç olarak kullanma bakımından eleştirmektedir. Kant’ın özgür topluma ulaşmak için ortaya attığı kuramları doğanın gereği, insanoğlunun ihtiyaçları gibi heteronom prensiplerle meşrulaştırmasını eleştiren²³⁰ Castoriadis, Marx’ı da aynı şekilde eleştirmektedir. Castoriadis’e göre, toplumların ulaşması gereken, hedeflenen, kuralları önceden belirlenmiş bir sistemde – veya alternatiflerinde- yaşamaları gerekmemektedir. Yaratabilme becerisini insan ile bir

²²⁷ Castoriadis, Cornelius. 1983. "The Greek Polis and the Creation of Democracy." In *The Castoriadis Reader*, düzenleyen David Ames Curtis, 267-290. Oxford: Blackwell Publishers.

²²⁸ Castoriadis, Cornelius. 1983. "The Greek Polis and the Creation of Democracy." *The Castoriadis Reader* içinde, düzenleyen: David Ames Curtis, 267-290. Oxford: Blackwell Publishers.

Castoriadis, Cornelius. 1949. "Presentation of Socialisme ou Barbarie. An Organ of Critique and Revolutionary Orientation." *The Castoriadis Reader* içinde, düzenleyen: David Ames Curtis, 35-40. Oxford: Blackwell Publishers.

²²⁹ Castoriadis, agm. (1974), sf. 30.

²³⁰ Castoriadis, Cornelius. 1980. "From Ecology to Autonomy." *The Castoriadis Reader* içinde, düzenleyen: David Ames Curtis, 239-253. Oxford: Blackwell Publishers. sf. 244.

tutan ve *tarihin bir yaratım* olduğunu öngören²³¹ Castoriadis için *tarihin sonu* yoktur. Dolayısıyla otonomi sürekli sorgulamanın getirdiği, sürekli bir *öz-yaratım* eylemidir.

Bir yaratı olarak otonomi, Castoriadis'in otonom toplumlar için koşul olarak öne sürdüğü durum ile uyum içinde olarak beraberinde sürekli olarak bireysel ve toplumsal seviyede sorgulamayı, *ontolojik bir açılımı* ve *otonomiye destekleyecek kurumların inşasını* getirmektedir. Otonomi ve *ontolojik açılım* ilişkisi ise toplumları ve bireyleri heteronom yapan karakteristik olan bilgisel, zihinsel ve kurumsal sınırların ötesine geçebilme ihtimali ile tanımlanabilir. Castoriadis bu ihtimali *ontolojik bir açılım* olarak tanımlamaktadır çünkü heteronominin doğasında olan değişime kapalı, hâlihazırda yerleşmiş olan bilgisel, zihinsel ve kurumsal sistemlerin tamamen değiştirilmesi dolayısıyla bireylerin ve toplumların kendi dünyalarını ve bu dünyalarda kendi bireyselliklerini yaratması anlamına gelmektedir. Bu yaratım ise toplum içinde bireylerin öncelikle kendi benliklerini sonrasında ise var olan yasa ve normları sorgulamaları ile birlikte meydana gelmektedir.²³² Castoriadis bu duruma *toplumun kendini kurması* adını vermektedir:

“[...]Bir demokraside egemen olan halktır; bir başka deyişle, kuralları ve kanunu yapar. Veya şöyle de söylenebilir: Toplum kendi kurumlarını yaratmakta ve kendini kurgulamaktadır; otonomdur; kendini kurgular (s'auto-institue). Fakat aslında her toplum kendini kurguladığından eklememiz gereken şey, en azından kısmen, bu kendini kurgulamanın bilinçli ve açık bir şekilde gerçekleşmesi gerekmektedir.”²³³

Bu noktada ilerleyen bölümlerde Zapatista Otonomi Hareketi'ni incelerken bağlantı kurabilmek açısından Castoriadis'in toplumun kendini kurgulamasından ne kastettiğini netleştirmek gerekmektedir. Toplumun kendini kurgulaması aslında *insan dünyasının yaradılışına* denk gelmektedir. Bu dünya içindeki *dil, normlar, değerler, yaşam biçimleri, ölüm, hangi objeler için yaşadığımız, hangi objeler için öleceğimiz ve en önemlisi de bireyin yaradılışı* toplumun kendini kurgulaması sırasında

²³¹ Castoriadis, agm. (1983), sf. 269.

²³² Castoriadis, Cornelius. 1983. “The Logic of Magmas and the Question of Autonomy.” *The Castoriadis Reader* içinde, düzenleyen: David Ames Curtis, 290-319. Oxford: Blackwell Publishers. ss. 310-311.

²³³ Castoriadis, agm. (1997), sf. 340.

gerçekleşmektedir.²³⁴ Bahsi geçen yaradılış ise Castoriadis'in toplumda otonominin gerçekleşmesinin en önemli koşulu olarak öne sürdüğü bireysel ve toplumsal seviyede gerçekleşen sürekli sorgulama ile olmaktadır. Bireyin kendi hayatıyla ilgili sorgulaması toplumsal seviyede “kanunlarımız adil mi?”, “değerlerimiz doğru mu?” gibi felsefi sorgulamalar ile gerçekleşmekte ve böylece toplum kendi yasalarının yapımında aktif rol oynamaktadır. Castoriadis bu durumu küreselleşme, kalkınma projesi ve daha birçok şekilde model olarak sunulan ve kurumsallaşmış heteronom toplumlar olarak da adlandırılabilir Batı toplumlarına getirdiği eleştiri ile somutlaştırmaktadır. Batılı ve modern devletlere ve modern hukukun Kafkaesk karakterine Castoriadis eleştiri getirmektedir: *“Birileri bazı toplumları, yurttaşlar değil avukatlar dahi yasaları bilmediği, bilemediği halde -her tür dava için o kategori üzerinde uzmanlaşmış bir avukat bulmalısınız- hiçbir utanç duymadan demokratik olarak sınıflandırmaktadırlar.”*²³⁵

Castoriadis'e göre otonomi aynı zamanda bir *projedir*. Otonominin bir proje olarak tanımlanması ile bir yaratı olarak tanımlanması birbiri ile ilişki içerisinde olan ve birbirlerini tamamlayan durumlardır. Uzun süren felsefi evrimine rağmen Castoriadis uzun zamandır siyaset, devrim ve otonomiye birbirlerini iç içe barındıran büyük bir proje olarak tanımlamaktadır. Henüz Marksizm'den kopmadığı zamanlarda dahi Castoriadis'in bu tanımlamasını görmek mümkündür. Castoriadis'e göre; *“Devrim halkın otonom kurumlarını kurduğu ilk anda başlamaktadır.”*²³⁶ Bu düşüncesi ile paralel olarak Castoriadis Sovyetleri hedefine aldığı günden itibaren Rus Devrimi'nin başarısızlığa mahkûm olduğunu sıklıkla dile getirmiştir.²³⁷ Castoriadis'in otonomiye bir proje olarak tanımlamasının başında gelen nedenlerinden birisi ise bu proje ile bireysel ve toplumsal otonomiye destekleyen ve devamlılığını sağlayacak olan kurumların da

²³⁴Castoriadis, agm. (1983), sf. 269. ; Castoriadis, agm. (1980), sf. 250.

²³⁵Castoriadis, Cornelius. 1989. “Done and To Be Done.” *The Castoriadis Reader* içinde, düzenleyen: David Ames Curtis, 361-418. Oxford: Blackwell Publishers. sf. 406.

²³⁶ Castoriadis, agm. (1983), ss. 312-313.

²³⁷ Castoriadis, agm. (1974), ss. 1-28.

yaratılmasının gerekliliği yönündeki öngörüsüdür.²³⁸ Bu sebepten ötürü Castoriadis, bir proje olarak otonomiye tanımlarken *tohum* benzetmesi yapmaktadır:

*“Tohum olarak otonomi, açık ve sınırsız sorgulama sahneye çıktığı zaman patlamaktadır. Bu bir yaradılış anıdır ki yeni bir tür toplumun, yeni bir tür bireyin ortaya çıkmasını beraberinde getirir. Kasten ‘tohum’ benzetmesini yapmaktayım çünkü otonomi hem birey hem de toplum için bir projedir. Sınırsız sorgulamanın ortaya çıkışı yeni sosyo- tarihsel ‘eidos’ yaratmaktadır: tam anlamıyla bir bilinçlilik veya öz- bilinçlilik ve bunları barındıran bireyler ve kurumların ortaya çıkartmaktadır.”*²³⁹

Bir proje olarak otonomi, heteronom bir düzen ile doğrudan ilişkilidir. Otonomi, hâlihazırda kabul edilen geleneklerin, normların, inançların ve düşünüş biçimlerinin olduğu ve bu kavramların toplum üzeri bir gerçeklik ile kaynaklandırıldığı toplumdaki heteronomiye karşı çıkış ile ortaya çıkmaktadır. Bu ise açık, bilinçli ve sınırsız sorgulama ile ortaya çıkan bir yaradılış ile birlikte otonomiye benimsemeyi bir proje haline getirmektedir.²⁴⁰ Otonomi kavramının fazla soyut tartışılması yanılışına düşmeden Castoriadis bir proje ve yaratı olarak otonom toplumun tarihte yalnızca iki kere de olsa gerçekleştiğini savunmaktadır. Antik Yunan’da ve Aydınlanma Dönemi’nde Batı Avrupa’da²⁴¹ Castoriadis’in heteronomi gerçekliğinde *kopma* olarak tanımladığı bu iki örnek en fazla eleştiri aldığı noktalardan birisidir.²⁴²

Genel olarak romantizm, Batı odaklı olmak, *ex nihilo* anlayışı gibi eleştirilerden bu çalışmayı ilgilendiren ise Castoriadis’in özellikle Antik Yunan üzerinden bir model öngördüğü ve bu modelin de fazlasıyla Batı odaklı olduğu kısmıdır. Castoriadis’in otonomi kavramını yorumlayışı üzerinden bu yöndeki eleştirilere verdiği cevap bu konuda fayda sağlamaktadır: *“Tekrarlamaktan vazgeçmeyeceğim; Atina demokrasisi bizim için yalnızca bir ‘tohumdur’, bir model kesinlikle olamaz. Bir insanın 30.000 yurttaşlık bir siyasi örgütü 35 veya 150 milyon yurttaşlık bir siyasi organizasyona*

²³⁸ Castoriadis, agm. (1989), sf. 405.

²³⁹ Castoriadis, agm. (1991), ss.150-151. ; Klooger, age. (2009), sf. 271.

²⁴⁰ Klooger, age. (2009), ss. 12-13.

²⁴¹ Castoriadis, agm. (1983), sf. 311.

²⁴² Adams, Suzi. 2005. "Interpreting Creation: Castoriadis and the Birth of Autonomy." *Thesis Eleven* 83: 25-41.

model olabileceğini iddia edebilmesi için ahmak olması gerekir."²⁴³ Castoriadis bu savunmasında da kastettiği gibi Antik Yunan demokrasi anlayışı mevcut toplumlara uygulanacak ve aynı sonuç alınabilecek bir kalıp değildir, olamaz.²⁴⁴ Bu savunmayı yaparken, Castoriadis aynı zamanda neden Antik Yunan demokrasi anlayışından bir *tohum* olarak bahsettiğini anlamaya yardımcı olacak şekilde modern ulus devletlere eleştiri getirmektedir. Castoriadis'in bu eleştirisi ise modern demokrasilerdeki *temsil*, *anayasacılık* ve *kuvvetler ayrılığı* kavramları üzerinden ilerlemektedir. Castoriadis modern demokrasilerin vazgeçilmezi sayılan hatta fetişize edildiğini söylediği bu kavramları ise yine bu noktaya kadar incelenen otonomi anlayışı çerçevesinde eleştirmektedir. Halkın iradesini temsil ettiği savunulan bu kavramların bireylerin, toplumların kendi kurallarını, yasalarını ve kurumlarını yaratabilme becerilerine tezat bir şekilde bireylerden ve toplumdan uzaklaşması eleştirilmektedir. İlerleyen bölümlerde Antik Yunan siyasi hayatının incelenmesi sırasında bu eleştiriye açıklar nitelikte Castoriadis Atina siyasi hayatını şu şekilde sınıflandırmaktadır: *halka karşı temsilciler, uzmanlara karşı halk, topluma karşı devlet*.²⁴⁵ Castoriadis'in bu sınıflandırması ucu açık bir süreç olarak adlandırdığı insanların siyasi ve toplumsal olarak evrim geçirdiği bir süreçte otonom olmak için toprağa atılmış bir *tohumdur* ve bireyin kendini ve içerisinde bulunduğu toplumu sorgulaması ile birlikte açacaktır.

Castoriadis'in bir tohum olarak tanımladığı otonom olma durumunun yani açık ve bilinçli sorgulamanın ve beraberinde gelen toplumun kendini kurgulamasının ilk olarak ortaya çıktığı yer Antik Yunan; hatta Atina demokrasisidir. Castoriadis'in toplumsal otonominin en önemli koşullarından birisi olarak gördüğü kurumların incelenmesinden önce Antik Yunan'daki siyasi hayatın karakterini kısaca incelemekte fayda vardır. Castoriadis, halkın mutlak egemen olduğu bu siyasi hayatı üç kelime ile tanımlamaktadır: *autonomos* (öz-yasayıcı), *autodikas* (öz-yargılayıcı), *autotelés* (öz-yönetici). Yani; halk kendi yasalarını sürekli gerçekleştiren bir öz yargılama ile kendisi yapmakta ve bu sayede ise kendini yönetmektedir. Halkın mutlaka egemen olduğu bu siyasi hayat ise düşünce ve ifade özgürlüğünün, *logos* yani norm olduğu bir kamusal

²⁴³ Castoriadis, agm. (1989), sf. 407.

²⁴⁴ Klooger, age. (2009), sf. 290.

²⁴⁵ Castoriadis, agm. (1983), ss. 276-281.

alan içerisinde şekillenmektedir. Bireysel ve kolektif otonominin bir gerçek olduğu²⁴⁶ böylesi bir siyasi hayatta bu gerçekliği destekleyen ve sürekli kılan kurumların inşası da gerçekleşmektedir.

Bireylerin ve bireylerin topluluk olarak birbirleri ile ilişkilerinin gerçekleştiği ve her biri siyasi olan²⁴⁷ bu kurumlardan ilki, *tamamen kamusal alan* yani *ekklesia*'dır. Egemen kurum olarak hareket eden *ekklesia*, halkın meclisi görevini de yapmaktadır. Bireylerin kamusal alana doğrudan katılımının gerçekleştiği *ekklesia*'da her bireyin *eşit konuşma hakkı (isegoria)*, *eşit oy gücü (isopsephia)* bulunmakta ve her bir katılımcı *görüşlerini bildirmek konusunda ahlaki bir yükümlülük (parrhesia)* altında olarak katılımında bulunmaktadırlar. Castoriadis'in *demokrasinin çekirdeği* olarak tanımladığı bu *tamamen kamusal alan* aynı zamanda yasaların yapıldığı ve kolektif olarak yönetimin yürütüldüğü bir kurum olan *boule* yani bir çeşit konseyi de bünyesinde barındırmaktadır.²⁴⁸ Bu alanda tartışılan ve düzenlenen kanunların gündelik hayatta bireylerin ve kolektif ilişkilerin düzenlenmesi görevini de bu konsey üstlenmektedir. Yurttaşların bürokratik ağlardan kurtulduğu ve hukukun bir uzmanlaşma gerektirmediği bu kamusal alanda aynı zamanda mahkemeler de bulunmaktadır. Modern demokrasilerde kamu davası olarak adlandırılan durumları ve ötesini kapsayan ve bir hâkimin olmadığı mahkemelerde yalnızca jüriler bulunmakta ve bu jüriler de kura ile belirlenmektedir.²⁴⁹ Castoriadis, aynı zamanda modern ulus devlet anlayışına da bir eleştiri olarak bu alanın üç hayati mecra üzerinden bireysel ve kolektif otonomiye destekleyici ve besleyen özelliği olduğunu tartışmaktadır. Bu özellikler aynı zamanda *doğrudan demokrasinin* hayata geçmesinin yolu olarak da hizmet etmektedirler.

Bu özelliklerden ilki ise; *halk temsilcilere karşı* özelliğidir. Castoriadis bu noktada tarih boyunca gerçek demokrasilerin kolektif bir şekilde uygulandığını tartışmaktadır: Amerikan Devrimi sırasındaki kent toplantıları, Paris Komünü, orijinal haliyle Sovyetler. Bu örnekler siyasi hayatın şekillenmesinden doğrudan etkilenen herkesin bir araya geldiği, eşit olduğu ve eşit oranda sürece katkı sağladığı oluşumlar

²⁴⁶ Castoriadis, agm. (1991), sf.152.

²⁴⁷ Castoriadis, agm. (1989), sf.405.

²⁴⁸ Castoriadis, agm. (1983), sf.276.

²⁴⁹ Agm. ss. 275-280.

olması açısından Castoriadis için gerçek demokrasinin örnekleridir. Bununla birlikte temsilcilerin seçilmesi gereken durumlarda ise en önemli belirleyici, bu temsilcilerin her an seçenler tarafından geri çağırılabilir olmasıdır. Bu şekilde temsilcilerin tek kaygısının kendini seçenleri temsil olması sağlanmaktadır. Castoriadis, *ekklesia* 'nın bu özelliklerinden bahsederken aslında hemen hemen tüm dünyada yaygın olan temsili demokrasi anlayışına da bir eleştiri getirmektedir ki seçilmiş diktatörlerin, *oryantal despotların* hepsinin ilk olarak temsilciler sıfatıyla ortaya çıktıkları düşünüldüğünde haklı bir eleştiri olmakla birlikte Antik Yunan'daki siyasi hayatın kolektif otonomi çerçevesinde şekillendiğinin önemli bir göstergesidir.²⁵⁰

Kalkınma projesi ile birlikte de tartışıldığı üzere modern toplumda hemen her konunun özellikle de siyasetin “uzmanları” bulunmaktadır. Bu uzmanlar toplumların medeniyete, zenginliğe hatta çoğu zaman özgürlüğe nasıl ulaşacaklarına dair planlar ve yol haritaları dahi çizmekte, insana dair olan açlık, sefalet dahi teknik bir konu olarak ele alınmaktadır. Bu bağlamda düşünüldüğünde *ekklesia* 'nın ikinci özelliği ilgi çekici hale gelmektedir: *uzmanlara karşı halk*. Castoriadis' in tartıştığı bu özellik teknik bilgi gereken konular olmadığının iddiası anlamına gelmemektedir. Bu noktada Castoriadis, siyasi meselelerin uzmanı olamayacağını tartışmaktadır. Kendi yasalarını yaparak kendini yöneten ve bunu bilinçli bir şekilde yapan bir toplumda, toplumdaki her bireyi ilgilendiren siyasi konularda uzmanlık iddia edilemez. Her bir yurttaşın eşit sese ve eşit katkı yapma gücüne sahip olduğu *ekklesia* dolayısıyla siyasi konularda uzmanlık iddia etme ihtimalini ortadan kaldırmaktadır. Castoriadis bu durumu ise “demokrasinin baş düşmanı” olarak tanımladığı Plato'nun sözleri ile özetlemektedir: “*Atinalılar duvarların inşasında veya gemi yapımında uzmanları dinlerken, siyasi konularda herkesi dinlemektedirler.*”²⁵¹

Son olarak ve belki de günümüz için fazlasıyla soyut kalan bir şekilde *ekklesia* 'nın üçüncü özelliği ise *topluma karşı devlet* özelliğidir. *Ekklesia* 'nın bu özelliğinde Castoriadis devlet aygıtının toplum içerisindeki rolünü tartışmaktadır. Bu özelliğe göre ise Antik Yunan'da kolektif otonomi önünde engel olacak şekilde ve

²⁵⁰ Agm. sf. 276.

²⁵¹ Agm. sf. 277.

bugünkü anlamıyla bir devlet aygıtı bulunmamaktadır. Yani, devlet aygıtının siyasi olarak bir görevi, etkisi ve sorumluluğu bulunmamaktadır. Castoriadis böylesi bir durumu anlatmak için Antik Yunanca’da bugünkü anlamına karşılık gelecek şekilde bir “devlet” kelimesinin olmadığını bunun yerine “salt kuvvet” anlamına gelen *kratos* kelimesinin kullanıldığını belirtmektedir. Yani, Antik Yunan’da devlet aygıtı yalnızca bürokratik görevleri -ki bürokrasinin yönetimi ise kölelere bırakılmıştır- yerine getirmekle yükümlüdür. Bu yükümlülük ise yine *ekklesia* tarafından seçilen, genelde kura ya da rotasyon ile görev değişikliğine tabi ve daima geri çağırılma ihtimali bulunan *sivil memurlar* tarafından denetlenmektedir.

Antik Yunan’da *ekklesia*’yı tamamlayıcı, bireysel ve kolektif otonomiye destekleyen ve besleyen iki farklı kurum daha bulunmaktadır: *kamu/özel alanı* kapsayan kurum ise *agora* ve *tamamen özel alanı* kapsayan *oikos*. Bu iki kurumun detaylı incelenmesi çalışmanın kapsamının dışında kaldığından *ekklesia* ile olan tamamlayıcı etkileriyle birlikte ortaya çıkan *kamusal alan* incelenmesi daha fazla önemlidir. Castoriadis bu çok yönlü kamusal alanın ortaya çıkmasını, kamusal alanın artık herhangi birinin veya bir kurumun -krallar, papazlar, bürokrasi, siyasetçiler ya da uzmanların- özel olarak ilgilendiği bir mesele olmaktan çıkması olarak yorumlamaktadır. Herkesi ilgilendiren kararların herkes tarafından alınması ile siyaset herkese ve aynı zamanda hiç kimseye ait olmamaktadır. Bireyleri ilgilendiren her yasanın kamusal alanda tartışılması gerekliliği Antik Yunan’daki siyasi hayatı belirleyen karakter olmuştur. Hatta bu siyasi gelenek görülecek yasaların mermere kazınması ve herkes tarafından görülebilmesi pratiğinin yaygınlaşması ile birlikte somutlaşmaktadır. Aslen pazar yeri anlamına gelen *agora*’da bu yasalar üzerine herkes kendi görüşünü belirtmekte, birbirleri ile özgür ve eşit bir şekilde fikir alışverişinde bulunmakta ve ancak daha sonra bu yasalar *ekklesia* önünde müzakere edilmektedir.²⁵² Bu kamusallık sebebiyle Castoriadis, Atina demokrasisini bireysel ve kolektif otonominin kurumlar ile birlikte desteklendiği ilk örnek olarak tanımlamaktadır. Bununla birlikte “modern” demokrasilere bu üç alan üzerinden eleştiri de getirmektedir. Castoriadis’e göre totaliteryanizm bu üç alanın tek bir alana indirgenmesiyle yani

²⁵² Agm. sf. 280.

kamusal alanın özel alana dönüştürülmesi ile karakterize olmaktadır. Devlet etkisinin azaltılacağı söylemi üzerinden ihraç edilen ancak pratikte -özellikle de ABD, İsviçre, İngiltere gibi modern demokrasilerde- devlet aygıtının kamusal alana sürekli müdahil olduğunu tartışan Castoriadis eleştirisini şu şekilde özetlemektedir:

*“Ama gerçeklik seviyesinde kamusal meseleler iktidarı paylaşan çeşitli grupların ve klanların özel meseleleri olarak kalmaya devam etmekte, kararlar kapalı kapılar arkasında alınmakta, kamu önüne çıkartılan çok az mesele de ya önceden belirlenmiş, ya maskelenmiş ya da önemini kaybedecek noktaya gelene kadar geç kalınmış bir şekilde kamu önüne çıkartılmaktadır.”*²⁵³

Aksine, otonom bir toplum bu üç alanın birbirinden bağımsızlığını garanti altına almalı, bu alanların birbirlerini tamamlayıcı şekilde etkileşim içerisinde olmasını ve hatta daha da spesifik olarak *ekklesia* tarafından temsil edilen *kamusal/kamusal alanın* kişilerin veya grupların kendi çıkarlarına göre şekillendirilmemesini garanti etmelidir.

Castoriadis’in bu noktaya kadar incelenen otonomi kavramını yorumlayışı, ulus devlete getirdiği eleştiri ve bu eleştiriye neoliberalizm çerçevesinden yeniden düzenlenmesi kavramsal çerçevede tanımlanan kavramların ve liberal otonomi teorisine getirilen eleştirileri bünyesinde toplaması bakımından önem taşımaktadır. Neoliberalizm, kalkınma projesi ve küreselleşme kavramlarının özellikle Üçüncü Dünya ülkelerine dayattıkları tek tip modelin bu toplumlardaki heteronomiyi beslediği Castoriadis’in *heteronomi-otonomi* ayrımıyla öne çıkmaktadır. Bununla birlikte kendisinin de Kant’ı sık sık eleştirmesinden görülebileceği gibi liberal literatürde ele alınan otonomi anlayışının serbest piyasa ekonomisini ve bu doktrinin beraberinde getirdiği doğal olduğu kabul edilen kuralların kabul edilmesini verilen olarak ele alması, Castoriadis’in çok boyutlu kolektif ve bireysel otonomi anlayışı ile bir tezat oluşturarak daha net hale gelmektedir. İkinci olarak, Castoriadis’in “*toplumun her yönünün otonomiye tabi olması gerekmektedir.*”²⁵⁴ anlayışı Zapatista Otonomi Hareketi gibi çok yönlü bireysel ve kolektif otonominin hayata geçirildiği bir taban hareketinin analiz edilmesine ve beraberinde alternatif bir otonomi anlayışı inşasına uygun düşmektedir. Son olarak ise, Castoriadis’in otonomiye yaklaşımı Zapatista Otonomi Hareketi’nin

²⁵³ Castoriadis, agm. (1989), sf. 407.

²⁵⁴ Castoriadis, agm. (1983), ss. 313-314.

incelendiği bölümlerde de görülebileceği gibi Zapatista otonom siyasi örgütlenmelerinin açıklanmasında uygunluk göstermektedir. Özellikle *otonomiyi destekleyen ve sürekli kılan kurumlar* sınıflandırmasında Castoriadis'in tanımladığı kurumlar Zapatista otonom toplulukları içerisindeki bireysel ve kolektif ilişkilerin idamesinde etkili olan kurumlarla benzerlik göstermektedir. Post- Kalkınma Teorisi ile izlenecek bu yol ile Zapatista topluluklarındaki otonom siyasi hayat, kültürel otonomi, otonom ekonomik örgütlenme gerçeklikleri daha iyi anlaşılabilir.

2.2.2. Post- Kalkınma Teorisi ve Otonomi

Post-Kalkınma Teorisi'nin literatüre girişi 1992 yılında Wolfgang Sachs'in editörlüğünde kuramın önde gelen isimleri tarafından yazılan makalelerin toplandığı *Kalkınma Sözlüğü: Bir Güç Olarak Bilgiye Kılavuz* kitabının önsözündeki şu sözlerle olmuştur: “Son kırk yılı ‘kalkınma çağı’ olarak adlandırabiliriz. Bu çağ artık sona ermek üzeredir. Artık [kalkınmanın] ölüm ilanını yazmak vakti gelmiştir.”²⁵⁵ Post-Kalkınma Teorisi, Modernizasyon Teorisi'ne tamamen zıt Bağımlılık Teorisi ile de radikal olarak ayrı bir kalkınma teorisi olarak ortaya çıkmıştır. Teorinin önde gelen isimlerinden Escobar bu karşıtlık ve farklılığı ise şöyle açıklamaktadır:

“Bu eğilimi temsil eden yazarlar kalkınmanın alternatifleri ile değil, kalkınmaya alternatifler ile ilgilenmektedir. Yani, bu paradigmayı tamamen reddetmektedirler. Önemli farklılıklara rağmen, bu grubun düşünürleri belirli ilgi ve öncelikleri paylaşmaktadırlar: Yerel kültür ve bilgiye olan ilgi, yerleşik bilimsel söylemlere karşı eleştirel bir yaklaşım ve yerelleşmiş, çoğulcu taban hareketlerinin savunması ve teşvik edilmesi.”²⁵⁶

Foucault'nun Post-Kalkınma Teorisi üzerindeki etkisi ile doğru orantılı olarak, yaklaşım kalkınmayı bir söylem olarak ele almaktadır. Yani, kalkınma kavramı tarihsel

²⁵⁵ Sachs, Wolfgang. 1992. *The Development Dictionary: A Guide to Knowledge as Power*. 2nd. London: Zed Books.

²⁵⁶ Escobar, Arturo. 1995. *Encountering Development: The Making and Unmaking of the Third World*. New Jersey: Princeton University Press. sf.215. ; Ziai, Aram. 2007. *Exploring Post-Development: Theory and Practice, Problems and Perspectives*. London: Routledge Press. sf. 4.

olarak konumlanmış, belirli çıkarların inşa edilmesini ve bu çıkarlar etrafından şekillenen güç ilişkisine hizmet eden zihinsel ve dilbilimsel bir gerçekliktir.²⁵⁷ Esteva ve Prakash'ın *dünya toplumsal deneyi* olarak tanımladıkları²⁵⁸ kalkınma kavramına kuramın getirdiği eleştirileri Escobar doğrudan Post-Yapısalcı Kuram ile bağdaştırarak dört başlıkta toplamaktadır. Bunlardan ilkinde kalkınma kavramının İkinci Dünya Savaşı sonrasında merkez ve çevre arasındaki asimetrik güç ilişkisini devam ettirebilmenin bir yolu olarak *icat edilmesidir*. İkinci olarak ise bu projenin uygulanması için uluslararası ekonomik sistem düzenlenmiştir. Dünya Bankası, IMF ve birçok resmi-sivil kalkınma ajansları ile birlikte bu proje Latin Amerika, Asya, Ortadoğu gibi çevre bölgelerde uygulamaya geçirilmiştir. Üçüncü eleştiri ise bu projenin *uzmanlaştırılmasına* yöneliktir. Kalkınma yalnızca bu işin uzmanlarının kavrayabileceği bir kavram olarak soyutlanmış ve bu projenin hedefi olan insanlardan uzaklaştırılmıştır. Son olarak ise bu proje ile gelen ve sistematik bir karakter alan *dışlanma* gerçeğine eleştiri getirilmektedir. Chiapas'taki yerli topluluklarının yalnızca aralarından biri olduğu bu sistematik dışlanma ile kalkınma projesi, *kurtarılabilen* ve *kurtarılamayan* kitleler yaratmıştır.²⁵⁹ Escobar'ın verilen bu eleştirileri aslında Post-Kalkınma Teorisi'nin özünü yakalamak konusunda yetersiz kalmaktadır. Hem Teori'nin daha iyi anlaşılabilmesi hem de devamında incelenecek olan Zapatista Otonomi Hareketi ile daha sağlıklı bir şekilde ilişkilendirilebilmesi için ilerleyen bölümlerde basit bir soruya cevap aranacaktır: neden Post- Kalkınma Teorisi?

Teori'nin yukarıda verilen tanımında bahsi geçen farklılıkların varlığını unutmadan belki de en önemli özelliğinin modernitenin reddi olduğu söylenebilir. Yani Post-Kalkınma Teorisi, modernitenin kurumlarından birisi olan kalkınma kavramını değil tümüyle moderniteyi reddetmekte ve eleştirmektedir. Bu noktada moderniteden kasıt nedir? Teori, modernite kastıyla neleri eleştirmekte ve reddetmektedir? Bunun için

²⁵⁷ Ziai, age. (2007), sf. 112. ;Kaller- Dietrich, Martina. 2007. "Comida': A Narrative Mirror for the Universal Concept of Nutrition." *Exploring Post-Development: Theory and Practices, Problems and Perspectives* içinde, düzenleyen: Aram Ziai, 181-195. New York: Routledge. sf.181; Escobar, Arturo. 2007. "Post- Development' as Concept and Social Practice." *Exploring Post- Development: Theory and Practice, Problems and Perspective* içinde, düzenleyen: Aram Ziai, 18-33. New York: Routledge. sf.19.

²⁵⁸ Esteva, Gustavo, and Madhu Suri Prakash. 1998. "Beyond Development, What?" *Development in Practice* 280-296. sf 282.

²⁵⁹ Escobar, agm. (2007), ss. 19-20.

modernitenin tanımlanması gerekmektedir: “*Modernite basitçe, yaklaşık on yedinci yüzyılda Avrupa’da ortaya çıkan ve az veya çok etkileri dünya çapına yayılmış toplumsal hayat biçimlerine ve organizasyonlarına karşılık gelmektedir.*”²⁶⁰

Aydınlanma süreci ile sık sık birlikte anılan ve bu tanımda da görüldüğü gibi Batı kaynak ve merkezli olan modernite günümüzde halen etkilerini sürdüren birçok somut mecra üzerinden karşımıza çıkmaktadır. Modernitenin çok farklı *kurumsal gerçekliklere*²⁶¹ karşılık geldiği gerçeğini göz önüne aldığımızda Post-Kalkınma Teorisi’nin karşı çıktığı kurumlardan bu çalışma ile alakalı olanlarını basitçe sıralamak gerekirse; *bürokrasi, rasyonalizasyon, metalaştırma, serbest piyasa ekonomisi, bireycilik, milliyetçilik, evrensellik, sanayi toplumu, temsili demokrasi* şeklinde ifade edilebilir. Post-Kalkınma Teorisi spesifik olarak modernitenin reddinden bahsederken bunları reddetmektedir ki moderniteye karşı bu reddinden dolayı Post-Kalkınma Teorisi düşünürleri sık sık romantik olmakla da eleştirilmektedirler.²⁶² Post-Kalkınma Teorisi’nin moderniteye ve onun *her şeyi buharlaştıran*²⁶³ kurumlarına getirdiği eleştirilerin kısa bir incelemesi, bu eleştirilerin romantizmden uzak, somut ve gerçek alternatiflerin yaratılmasına yönelik olduğunu ortaya çıkarmak açısından yeterli olacaktır.

Escobar, modernitenin modern sorunlar yarattığını ancak bu sorunlar için modern çözümler yaratmakta yetersiz kaldığını tartışmaktadır. Bu yetersizliğin temelinde ise yine modernitenin kurumlarından birisi olan rasyonalite ve evrensellik yatmaktadır. Yani, *rasyonalitenin aşırı teknik hale getirilmesi ve sosyal hayatın aşırı piyasalaştırılması* beraberinde çözümleri olmayan modern sorunları getirmektedir.²⁶⁴ Kalkınma kavramı özelinde Escobar moderniteye şu eleştiriye getirmektedir:

²⁶⁰Giddens, Anthony. 1990. *The Consequences of Modernity*. Oxford: Stanford University Press. sf. 1; Escobar, Arturo. 2008. *Territories of Difference*. Londra: Duke University Press. ss. 165- 166.

²⁶¹ Giddens, age. (1990), ss. 55-63.

²⁶² Ziai, age. (2007), sf. 6; Pieterse, Jan Nederveen. 2000. "After Post- Development." *Third World Quaterly* 21 (2): 175-191.

²⁶³ Berman, Marshall. 1999. *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*. Çeviren Ümit Altuğ ve Bülent Peker. İstanbul: İletişim Yayınları.

²⁶⁴ Escobar, Arturo. 2004. “Beyond the Third World: imperial globality, global coloniality and anti-globalisation social movements.” *Third World Quaterly* 25 (1): 207-230. sf. 209.

*“Modernite ve kalkınma, yeni bölgelerin sürekli fethini ve halkların ve onların ekolojik ve kültürel hayatlarının logosentrik düzen hatları doğrultusunda dönüştürülmesini gerektiren uzamsal-kültürel bir projedir.”*²⁶⁵ Escobar, bu eleştirisinde Castoriadis’in heteronomi olarak tanımladığı bir gerçekliğe işaret etmektedir. Kalkınma projeleri aracılığıyla halkların sosyal, siyasal ve ekonomik hayatları kaynağı dışarıda olan -Batı- kuralları ve normları- çerçevesinde dönüştürülmektedir. Yerel olan hiçbir şeyi dikkate almayan ve dolayısıyla yerel olanla çatışan, heteronomiyi kurumsallaştıran karaktere sahip kalkınma projesi dayatıldığı coğrafyalarda bu çalışmada siyasal şiddet olarak tanımlanan durumu da beraberinde getirmektedir. Bu siyasal şiddet ise Chiapas örneğinde de görülebileceği gibi beraberinde *yerinden etme* eğilimini de doğurmaktadır. Küreselleşme ve neoliberalizm ile birlikte daha da yoğunlaşan bu yerinden etme yalnızca fiziksel bir yerinden etme olarak düşünülmemelidir. Escobar, modernitenin yerinden etme eğiliminden bahsederken kalkınma projesinin hedefi olan toplumların geleneklerinin, farklı biliş ve varoluş biçimlerinin bir anda “geri kalmış”, “modernize olması gereken” olarak tanımlanmasını ve üzerinde bulundukları mekân ile topluluklar arasındaki *köklerin*²⁶⁶ ortadan kaldırılmasını kastetmektedir:

*“Sonuç ise, farklı şiddet biçimleri şeklinde ortaya çıkan, giderek insanları ve ekonomileri düzenleme işlevinin yerini alan baskıcı bir küreselliktir. Bu özellik Amerikan imparatorluğunun neoliberal yaklaşımında -özellikle de Mart 2003’te Amerika liderliğinde Irak’ın işgal edilmesinden sonra- merkezi bir konuma gelmiştir. Çağımızın krizlerinin sosyal, ekonomik ve ekolojik nedenlerini çözmek yerine semptomlarla mücadeleyi amaçlayan bu modernist çaba ise bölgelerin, halkların ve kaynakların kontrolünün öncelikli olduğu birçok ‘zalim küçük savaşları’ beraberinde getirmektedir.”*²⁶⁷

Bahsi geçen *zalim küçük savaşlar* ABD hegemonyasının İkinci Dünya Savaşı’ndan itibaren nispeten dolaylı olan yerinden etme eğiliminin yerini doğrudan yerinden etme eylemine bırakması anlamına gelmektedir. Dolaylı yoldan bu eğilim ise 1949 yılından itibaren ABD başkanı Truman’ın konuşması ile birlikte ABD’nin “kalkınmamış olanı kalkındırma” rolünü üstlenmesiyle birlikte başlamıştır. ABD’nin bu

²⁶⁵ Escobar, age. (2008), sf. 65.

²⁶⁶ Age. sf. 180, 191, 226, 234-235.

²⁶⁷ Escobar, agm. (2004), sf. 209.

yeni rolünün en azından söylemdeki en önemli önceliği ise “geleneksel toplumlara” insani yaşama layık bir hayatı sunmanın yolu olarak modernize edilmeleridir. Bu amacı *dünya üzerinde bir yağ sızıntısı gibi yayılan küresel bir mono kültür* olarak tanımlayan Sachs şu şekilde açıklamaktadır:

*“Aydınlanma perspektifinden ne sosyal köklerin ne de dini bağlılıkların bir önemi yoktu. Ütopik niyet, yalnızca mantığın sesini takip eden bireylerden oluşan bir dünya yaratmaktır. Bu bağlamda, insanoğlu ütopyası geçmiş hikâyelerinden arındırılmış, mekânlarının içeriğinden bağımsız, topluluklarının bağlarından koparılmış ve bunun yerine bilim, piyasa ve devlet aygıtının oluşturduğu düzen altında birleşmiş bireylerden oluşmaktaydı.”*²⁶⁸

Bu anlayış, Giddens’in da belirttiği gibi *içsel olarak küresel*²⁶⁹ olan modernite ile birlikte küreselleşmiştir. Neoliberal doktrin çerçevesinde yeniden şekillenen kalkınma ve küreselleşme süreçleri ile birlikte tüm dünyaya yayılan modernite anlayışı dolayısıyla farklı, yerel, öteki olana tahammülü olmayan bir süreç olarak işlemiş ve işlemektedir. Esteva ve Prakash’ın Aydınlanma değerlerinin evrenselliğine olan inancı *modern kibir* olarak tanımlaması da tam olarak bu yüzdendir.²⁷⁰ Tam olarak bu kibir dolayısıyla, Sauviat modernitenin kurumlarından birisi olan kalkınma projesinin heteronomiyi beraberinde getirdiğini ve otonom olmayı hedefleyen birey ve toplumların kalkınma projesini eleştirmesi ve reddetmesi gerektiği tartışmasını yapmaktadır.²⁷¹ Bu eleştiri ve ret beraberinde alternatiflerin inşa edilmesini de getirecektir: alternatif ekonomi, alternatif siyaset, alternatif kimlikler. Farklı bir dünyanın Post-Kalkınma Teorisi perspektifinden inşasına geçilmeden önce bu farklılığın kaynağı olan *yerel toplumları* ve bu inşanın temel araçlarından birisi olan *kolonyalite/ modernite* durumunu incelemek gerekmektedir.

²⁶⁸ Sachs, Wolfgang. 1992. “One World.” *The Development Dictionary: A Guide to Knowledge as Power* içinde, 111-127. Londra: Zed Books. sf. 113.

²⁶⁹ Giddens, age. (1990), sf. 63.

²⁷⁰ Esteva, Gustavo ve Madhu Suri Prakash. 1998. *Grassroots, Post-Modernism: Remaking the Soil of Cultures*. Londra: Zed Books. sf. 22.

²⁷¹ Sauviat, Luciole. 2007. “Post- Development and Further: Difference from 'inside' and autonomy.” *Exploring Post-Development: Theory and Practice, Problems and Perspective* içinde, düzenleyen: Aram Ziai, 99-111. New York: Routledge.

Post-Kalkınma Teorisi'nin en önemli karakteristiklerinden birisi *yerel toplumlara*, yerel varoluş, biliş ve yaşayış biçimlerine verdiği önemdir. Bu durum iki sebepten dolayı önem taşımaktadır. Öncelikle ilerleyen bölümlerde incelenecek olan ve Esteve-Prakash tarafından *daha fazla yerel olmasının imkânı olmayan*²⁷² bir hareket olarak tanımlanan Zapatista Otonomi Hareketi'nin karakteri ile yakından ilgili olmasıdır. Bununla birlikte yine Zapatista Otonomi Hareketi incelemesi somutlaştırılacak olan tüm alternatifler inşası yerel kaynaklıdır. Dolayısıyla Post-Kalkınma Teorisi'nin yerel toplumlara verdiği önemin incelenmesi çalışma açısından bir gereklilik arz etmektedir. Modernitenin tekelinde olan *bilgi yaratımının*²⁷³ çok merkezlendirilmesinin yolu olarak Escobar, yerel toplumların Post-Kalkınma Teorisi içerisindeki önemine sıklıkla *mekân* üzerinden değinmektedir. Yerele ve kökleri mekânda olan alternatif varoluş, yaşayış ve biliş biçimlerine verilen önem ile Post-Kalkınma Teorisi modernite ile birlikte nesne haline getirilen “geri kalmış toplumların” tekrar kendi hayatlarının öznesi olabilmesine imkân vermektedir. Aşağı olarak görülen toplumların yaratıcı kabiliyetlerine olan bu inanç üzerinden Post-Kalkınma Teorisi, kalkınma, küreselleşme, serbest piyasa ekonomisi gibi modernite kurumları karşısında somut alternatif inşalarında çerçeve olarak kullanılabilir. Escobar'ın *gerçekliğin yeniden tanımlanması* olarak tanımladığı bu durumla birlikte uzun süredir kalkınmanın ve modernitenin diğer kurumlarının hedefinde olan toplumların Batı şekli dışında tecrübe ve bilgilerin var olması ve yaşayabilmesi için *yer açtıklarını* tartışmaktadır.²⁷⁴

Yerel kültür ve kökler ile temellenmiş *alternatif dünyalar* inşası ise Escobar'ın *kolonyalite/modernite* olarak adlandırdığı durum aracılığıyla gerçekleşmektedir. Alternatif demokrasi, alternatif kimlikler, alternatif ekonomi ve alternatif bilginin inşasında kullanılan bu durum ile Escobar tam olarak ne kastetmektedir? Bu durum, modernite ve kolonyalite arasındaki simbiyotik ilişkiye karşılık gelmektedir. Yani; modernite olmadan kolonyalite var olamaz, aynı şekilde kolonyalite olmadan modernite var olamaz. Bu durumu daha da açıp, sadeleştirecek olursak; Giddens'in tanımında da

²⁷² Esteve ve Prakash, age. (1998), sf. 175.

²⁷³ Escobar, agm. (2007), sf. 21.

²⁷⁴ Escobar, age. (1995), sf. 216. ; Escobar, Arturo. 2001. "Culture Sits in Places: Reflections on Globalism and Subaltern Strategies of Localization." *Political Geography* 20: 139-174.

görüldüğü gibi modernite Avrupa kaynaklı sosyal yaşam biçim ve örgütlenmeleri anlamına gelmektedir. Bu biçim ve örgütlenme şekilleri, modernitenin içsel bir özelliği olarak yayılma ve küreselleşme ihtiyacı duymaktadır. Bu yayılma ve yerel sosyal biçim ve örgütlenme şekilleri ile etkileşime geçerek dönüşüme uğrama ise yeni coğrafyaların keşfi ve kontrolü ile sağlanmaktadır.²⁷⁵ Kolonyalite ve modernite arasındaki bu ilişkinin ortaya çıkartılması ve kabulü yerel kültür ve geleneklerde temellenen alternatiflerin varlığını ortaya çıkartmak ve bu alternatifler üzerinden farklı dünyalar inşa etmek için önemlidir. *Kolonyal farklılık* olarak adlandırılan bu durumun alternatif dünyaların inşasındaki yerini Escobar tartışmaktadır:

*“Aslında, kolonyal farklılık -bugün kendini Avrupa modernitenin sınırlarında toplumsal hareketlerle gösteren ve Avrupa merkeziliği tarafından uzun süredir bastırılan farklılıklar- ayrıcalıklı epistemolojik ve siyasi bir alandır. [...] Avrupalı teorisyenlerin büyük bir çoğunluğu bu kolonyal farklılığı ve beraberinde getirdiği hor görülmüş bilgi ve kültürü görmezden gelmektedirler. [...] Avro-Amerikalı teorisyenlerin tahayyül edemediği şey de tam olarak budur; moderniteye kolonyal farklılık ile yaklaşarak, modernitenin üstesinden gelebilme ihtimalinin bulunması.”*²⁷⁶

Bu ihtimalin varlığının ve Escobar’ın *sosyal faşizmi* beraberinde getirdiğini analiz ettiği modernitenin başarısızlıklarının²⁷⁷ farkında olarak Zapatista Otonomi Hareketi’nin arasında bulunduğu -hatta ilk örneği olduğu- yerel kültürde temellenen *otonom varoluş, yaşayış ve eylem*²⁷⁸ inşasının merkezinde olduğu taban hareketleri modernitenin dayatıldığı coğrafyalarda ortaya çıkmaktadır. Bu taban hareketlerinin inşa ettikleri farklı demokrasi, ekonomi, kısacası varoluş biçimlerini tek bir kalıp içerisinde anlatmanın imkânı olmasa da modernite ve kurumlarına karşı alternatif dünyaların inşasında spesifik kavramların tanımlanmasında genel bir resim çizme imkânını Post-Kalkınma Teorisi sağlamaktadır.

Bu imkân doğrultusunda ilk incelenecek alternatif ise alternatif demokrasi anlayışıdır. Modernitenin kurumlarından birisi olan ve yine modernitenin

²⁷⁵ Escobar, age. (2008), ss. 167-168.

²⁷⁶ Age. , ss. 168-169.

²⁷⁷ Escobar, agm. (2004), ss. 208-217.

²⁷⁸ Escobar, age. (2008), ss. 206-207.

kurumlarından birisi olan serbest piyasa ekonomisi ile uyum içinde olan temsili demokrasi anlayışı kalkınma ve küreselleşme ile birlikte İkinci Dünya Savaşı sonrası “özgür dünya” halklarına dayatılmaktadır. Modernitenin kurumları arasındaki tamamlayıcı ilişkiyi hatırlayacak olursak, kalkınma projesi gibi temsili demokrasi anlayışı da bir model üzerine dayanmaktadır. Modern demokrasi aslında yerel olanın ve halkların otonomisinin “ölümü” anlamına gelmektedir:

“Modernite onlara [geri-kalmışlara] demokrasi getirmekten çok, topluluklarının demokrasisine zarar verdi. Birey haklarının monarşi veya sömürgeci devlete karşı üstünlüğü iddiası, halkların en despotik modern öncesi rejimlerin yönetiminde dahi iktidarı kendi ellerinde tutmalarına imkân tanıyan yerel mekânları ve siyasi kurumları dahi sözde ‘özgürleştirdi’. Hatta bu ‘özgürleştirme’ yerel otonomiye merkeziyetçi modern demokratik devletin tahakkümüne sokacak şekilde, sömürgeci ve diğer baskıcı rejimlere karşı koymuş yerel siyasi kurumları dağıtmaya çabalamıştır. [...]Post-modern taban hareketleri moderniteyi demokrasinin filizlendirilmesi ile değil, öldürülmesiyle bir tutmaktadırlar.”²⁷⁹

Bununla birlikte kalkınma projesi gibi bir model olarak sunulan temsili demokrasi anlayışı merkeziyetçi ulus devlet kavramını da beraberinde getirmektedir. Bu noktaya kadar tanımlanan otonomi anlayışı ve yerellik ile karakterize olan alternatif demokrasi anlayışı ile zıt düşecek şekilde merkeziyetçi ve homojenleştirme odaklı ulus devlet anlayışına Post-Kalkınma Teorisi eleştiri getirmektedir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında sömürge olmanın bağlarından kurtulmaya çalışan ve gücü kendi geleneklerine uygun olarak yeniden aramalarının önü açılan halklar, kalkınma projesi ile birlikte “eski efendilerinin” siyasi örgütlenme biçimlerini taklit etmeye zorlandılar. Tıpkı kalkınmış olma hedefine yürüdükleri gibi eski sömürgeler aynı şekilde “modern” olmaya giden yolda meşruiyetin yeni kaynağı olarak görülen milliyetçilik ile desteklenmiş ulus devlet modelini tecrübe etmeye teşvik edildiler.²⁸⁰ Fakat ne var ki, Meksika gibi yüzyıllarca sömürge ve baskı yönetimine karşı direnebilmiş çok çeşitli yerel kültüre sahip ülkelerde ulus devlet modeli beraberinde bu azınlıkların dışlanmasını

²⁷⁹ Esteva ve Prakash, age. (1998), sf. 152.

²⁸⁰ Age, sf. 163.

getirmiştir.²⁸¹ Bir modernite kurumu olarak bilim ve sekülerizm aracılığıyla yerel kültürlerin önüne tek-tipleştirilme ya da dışlanma seçeneğini sunan modern devlet ve demokrasi anlayışının inşasını sürecini Nandy analiz etmektedir:

*“Bu süreçte, devlet aygıtı etrafında şekillendirilen siyaset anlayışı topluluklar arasındaki ilişkileri bozduğu gibi, ilerleme adına dünyanın çeşitli yerlerinde geleneksel olarak kültürel farklılığın esas olduğu yüzlerce farklı yaşam biçimini ve yaşam-destek formlarının yok edilmesini sağladı.”*²⁸²

Modern ulus devlet ve temsili demokrasi anlayışı ile kurumsallaştırılan heteronomiye karşı toplumların ve bireylerin otonomisini korumanın çerçevesini Post-Kalkınma Teorisi “radikal demokrasi” adı altında kavramsallaştırılan, yerelde temellenen, içsel olarak kültürel farklılıkları ve farklı yaşam formları ile arasında tamamlayıcı olan alternatif demokrasi anlayışı ile sağlamayı öngörmektedir. Esteva ve Prakash’ın *Leviathan’ı terbiye etmek*²⁸³ olarak isimlendirdiği bu süreç ile iktidar bizzat bireyler tarafından kullanılmakta ve kontrol edilmektedir. Bu eleştiriye göre, modern demokrasilerde -ABD’yi kıstas alacak olursak-²⁸⁴ sistem elit bir sınıfa hizmet etmektedir. Yani, iktidar bu elit sınıfın elinde kullanılmakta, sosyal, siyasal ve ekonomik düzen bu iktidar aracılığıyla ve bu sınıfın çıkarlarıyla uyumlu bir şekilde düzenlenmekte ve kontrol edilmektedir. Bu bağlamda, Post-Kalkınma Teorisi gücün mümkün olduğu kadar yerleştiği ve iktidarın halk yerine değil, halk tarafından kullanıldığı bir demokrasiyi öngörmektedir.²⁸⁵ Burada öngörülen radikal demokrasi anlayışı aslında Castoriadis incelemesi sırasında incelenen siyasi kurumlar ile uyumludur. Bir başka deyişle, burada bahsi geçen demokrasinin radikalliği aslında bireylerin ve toplumun otonomisini liberal yaklaşımların aksine herhangi bir önkoşul olmaksızın güçlendiren, destekleyen ve devamlılığını sağlayan karakterinden kaynaklanmaktadır. Çalışmada alternatif otonomi anlayışının kavramsallaştırılması için temel alınan Castoriadis’in *temsilcilere karşı halk* anlayışı ile uyum içinde olarak, Post-

²⁸¹ Nandy, Ashis. 1992. “State.” *The Development Dictionary: A Guide to Knowledge as Power* içinde, düzenleyen: Wolfgang Sachs, 295-308. New York: Zed Books. ss. 295-300.

²⁸² Agm. sf. 303.

²⁸³ Esteva ve Prakash, age. (1998), ss. 160-162.

²⁸⁴ Age. sf. 153.

²⁸⁵ Ziai, age. (2007), ss. 122-124.

Kalkınma Teorisi'nin öngördüğü alternatif demokrasi anlayışı doğrudan demokrasi anlayışıdır:

*“Halklar, gerçek anlamda kendi yaşamlarını kendileri yönetebilmek için gücü seçilen ya da dayatılan liderlerin değil, hem prensipte hem de pratikte kendi ellerinde tutabilecekleri siyasi organlar yaratmaktadırlar. Yeni topluluklarında paylaşılan bir idare aramaktadırlar ve ‘demokrasi’ sağduyudan başka bir şey değildir. [...]Topluluklarında ‘halk’ birbirine sorumluluk ve görevler ile bağlıdırlar, soyut ‘haklar’ anlayışı ile değil. Ortak bir ‘duygu’ ile birbirlerine bağlıdırlar: ait olma duygusu, ortak yaşam ve ölüm şekillerini paylaşmaya ve şekillendirmeye katılım duygusu ile.”*²⁸⁶

Böyle bir demokrasi anlayışı “sürekli yolda” olmayı teşvik eden modernitenin aksine *mekân* ile doğrudan bağlantılıdır. Ortak duygularla birbirine bağlı bireylerin ortak olarak paylaştıkları bir demokrasi anlayışının gelişebilmesi ve sürekli kendini yenileyebilmesinin en önemli koşullarından birisi bireylerin bu yönetim biçiminin olduğu *mekân* ile arasında sağlam *kökleri* olması gerekliliğini beraberinde getirmektedir.²⁸⁷ Escobar bu durumu Kolombiya üzerinden verdiği bir örnek ile tartışmaktadır.²⁸⁸ Bu örnekte *mekân* ve taban hareketlerinin yarattıkları alternatif *ortak yönetim* biçimleri arasındaki etkileşim görülmektedir. Bir *mekân* üzerinde yaşayan bireylerin ortak var oluş duygusu ile birlikte kendilerinden sonra gelecek nesiller için aynı *mekân*ın devamlılığını sağlama motivasyonları bulunmaktadır. Dolayısıyla birçok kez tabandaki bireyleri temsil etmeyen temsilcilerin, hiç gitmedikleri ve gitmeyecekleri yerlerin kaderini belirleyecek kararları merkezden almaları aksine o *mekânda* köklenmiş ortak yönetim biçimleri daha etkili olmaktadır.²⁸⁹ Bu noktada Post-Kalkınma Teorisi'nin öngördüğü radikal demokrasi anlayışının aslında Castoriadis ile kavramsallaştırılan *bir tohum olarak otonomi* anlayışının benzer olduğunu vurgulamakta fayda vardır.²⁹⁰ Radikal demokrasinin sonu olmayan tarihsel bir proje

²⁸⁶ Esteva ve Prakash, age. (1998), ss. 157-158.

²⁸⁷ Escobar, age. (2008), ss. 99-100.

²⁸⁸ Escobar, agm. (2001).

²⁸⁹ Escobar, age. (2008), ss. 96-97.

²⁹⁰ Esteva ve Prakash, age. (1998), sf. 158. ;Escobar, age. (2008), ss. 221-227.

olarak var olabilmesi ise Zapatista Otonomi Hareketi'nde *yürürken öğrenmek* olarak ortaya çıkan *günlük aktivitelere* bağlıdır.²⁹¹

Neoliberalizmin incelemesinde de görüldüğü gibi kapitalizm ekonomiyi siyasal ve toplumsal yaşamdan ayrı bir mecra olarak resmetmektedir. Ekonomi ya görünmez bir el olarak resmedilmekte ya da kendini düzenleyen bir mekanizma olarak anlatılmaktadır. Ancak neoliberal doktrin çerçevesinde ve küreselleşme süreci ile durumun böyle olmadığı defalarca görülmüştür. Dolayısıyla modernitenin belirli sınırlar ile toplumdan ve toplumun siyasi hayatından ayırdığı ekonomik anlayışın yeniden kavramsallaştırılması ve otonom bir ekonomi yaratma ihtiyacı doğmaktadır. Post-Kalkınma Teorisi bu çerçevede yerel, topluluğa ait ve ekolojik alternatif bir ekonomi inşasının genel çerçevesini sağlamaktadır. Bu çerçevenin incelenmesinden önce *ana akım ekonomik* anlayışın eleştirilerinin kısa bir incelenmesi yapılacaktır.

Ana akım ekonomik anlayış Üçüncü Dünya coğrafyası üzerinde Avro-Amerikan standartlara doğru dönüşüm için modernitenin bir başka önemli aracı olmuştur. Escobar'ın Kolombiya'nın Pasifik Bölgesi üzerine yaptığı analiz Latin Amerika başta olmak üzere diğer "gelişmemiş" coğrafyaların da genel bir resmini çizmektedir. Bu analizde Escobar, kalkınma ile birlikte sermayenin "gelişmemiş" coğrafyalarda modernitenin en önemli araçlarından birisi olduğunu ve bu araçlar sayesinde bölgede henüz tamamlanmamış ve arkasında birçok enkaz bırakan bir sosyo-kültürel dönüşüm olduğunu tartışmaktadır. Modernitenin diğer durumları ile birlikte toplumu ilgilendiren her türlü dönüşümün üzerlerinden gerçekleştiği bu araçları Escobar şu şekilde tarif etmektedir: "*Bunlar, yerel bölgelerin, ekonomilerin ve kültürlerin Avro-And modernite modelinde yeniden dönüştürülmesini sağlayan 'ele geçirme' araçlarıdır.*" Bu araçlar toplumların otonom varoluş, biliş ve yaşayış biçimlerine doğrudan bir tehdit olmakla birlikte kapitalizmin kendi varlığını *doğallaştırma* eğiliminden dolayı uzun süre yerel ve toplumsal alternatiflerin düşünülmesinin dahi önünde engel olmuşlardır.²⁹² Ana akım ekonomik anlayış ve beraberinde getirdiği yıkıma karşı Zapatista Otonomi Hareketi gibi

²⁹¹ Age. ss. 27-69. ; Esteva, Gustavo. 2010. "The Oaxaca Commune and Mexico's Coming Insurrection." *Antipode* 42 (4): 978-993.

²⁹² Escobar, age. (2008), ss.71, 73-74.

taban hareketleri alternatif bir ekonomi anlayışının inşasının otonom yaşama ve varoluş biçiminde önemli yeri olduğunun farkında olarak bu alternatifleri *tahayyül etmektedirler*.²⁹³ Bu alternatiflerin bulunabilmesinden önce bireylerin farklı bir olasılığı tahayyül etmesini dahi engelleyen sistemin tam olarak ne olduğunu açıkça ortaya koymak gerekmektedir. Escobar'ın *Batı Ekonomisi* olarak adlandırdığı ve yalnızca alış-veriş faaliyetlerinin yürütülmesinden öte bir sistemler bütünü olan bu gerçeklik çok boyutlu olmasıyla birlikte farklı kültürel pratikleri dönüştürmekte ve herhangi bir alternatifi ortaya çıkmasını tahayyül edilemez hale getirmektedir:

*"[...]Bir üretim sistemi -kabaca kapitalist dünya ekonomisi-, bir güç sistemi -düzenleyici ve normalleştirici mekanizmalar- ve bir anlam sistemi -ideoloji, bilim, temsiller, hatta liberalizm ve faydacılık gibi felsefi akımlar ve emek- üretim etrafında şekillenen kavramlar-. Ancak bu şekilde Batı Ekonomisinin doğasını ve dünyanın geri kalanına yayılmasının önemini kavrayabiliriz."*²⁹⁴

Böylesi çok boyutlu bir sistem olarak *Batı Ekonomisi* , “gelişmemiş” toplumların hayatlarının her boyutu üzerinde tahakküm kuracak bir gerçeklik olarak bu sistemin bir parçası olan ideoloji ve felsefi akımlarla toplumların ve bireylerin otonom olabilmeye imkânını ortadan kaldırmaktadır. Bu nedenle siyasal ve kültürel otonom varoluş ve yaşayış için otonom bir ekonomi anlayışı da inşa edilmelidir. Alternatif ekonominin inşası aynı zamanda *ekonomiyi tekrar kendi elimize almamızdır*.²⁹⁵ Bunu yapabilmenin ilk yolu ise modernite tarafından uzun yıllardır dayatılan bizlerin ekonomide edilgen olduğumuz görüşünü reddetmekten geçmektedir. *Batı Ekonomisi* normalleştirme ve meşrulaştırma araçları ile kendisini alternatifi olmayan, doğal ve sonsuz bir gerçeklik olarak sunmakla birlikte bireylerin müşteri, tüketici olduklarını, piyasanın kendini düzenlediğini anlatmaktadır.²⁹⁶ Bu sayede kapitalist ekonomik düzene alternatif olarak düşünülen herhangi bir ekonomik örgütlenme yalnızca bir “hayal ürünü” olarak

²⁹³ Age. ss.95-99.

²⁹⁴ Escobar, Arturo. 1988. “Power and Visibility: Development and the Invention and Management of the Third World.” *Cultural Anthropology* 428-443. ss. 437-438.

²⁹⁵ Gibson-Graham, J. K. Jenny Cameron ve Stephen Healy. 2013. *Take Back the Economy*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

²⁹⁶ Gibson-Graham, J. K. 2006. *A Postcapitalist Politics*. Minneapolis: University of Minnesota Press, sf. 83.

addedilmiştir. *Alternatifi yok (TINA)* sözünü de hatırlayacak olursak Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla birlikte bu söylem giderek güçlenmiştir:

*“Küreselleşme senaryosunda, özellikle 1989'dan bu yana güçlenen ve yerini sağlamlaştıran bir şekilde, yalnızca kapitalizm yayılma ve istila etme gücüne sahiptir. Kapitalizm, içsel olarak uzamsal ve kapitalist olmayan tüm ekonomi biçimlerinden (geleneksel ekonomiler, 'Üçüncü Dünya' ekonomileri, sosyalist ekonomiler, komünal tecrübeler) daha güçlü olarak sunulmaktadır. Çünkü [kapitalizmin] kapitalist ürünler için piyasayı evrenselleştirme becerisi olduğu varsayılmaktadır.”*²⁹⁷

Fazlasıyla uzun süredir egemen olan kapitalizmi normalleştirme söylemine karşı ekonomik çeşitliliğin inşa edilmesinin ilk yolu ise ekonomik çeşitliliği konuşmaktır. Gibson-Graham ancak bu şekilde *bilinen ve uygulanan haliyle ana akım ekonomi anlayışının istikrarsızlaştırılabileceğini ve 'öteki', hegemonya karşıtı ekonomilerin inşa edilebileceğini* tartışmaktadırlar.²⁹⁸ Gibson-Graham bu süreçte *ekonomiyi yeniden çerçevelemek* ismini vermektedirler. Bu süreç *tanıdık olanı farklı şekillerde görmek* ile başlamaktadır. Ekonomiyi yeniden *çerçevelemek* içinse modernitenin kapitalist ekonomi anlayışı üzerinden bize dayattığı ve ekonominin bizim dışımızda da işleyişini sürdüren bir makine olduğu düşüncesini reddetmek gerekmektedir. Bunun yerine ekonomiyi gündelik aktivitelerle bizlerin belirlediği ve varlık sebebinin bizler olduğu bir şekilde düşünmek gerekmektedir. Ancak bu şekilde bireylere, topluma ve çevreye karşı sorumlu, yıkıcı olmayan bir ekonomik alternatif olan *topluluk ekonomisi* inşa edilebilir.²⁹⁹ Zapatista Otonomi Hareketi'nin otonom ekonomik hayatının örneklerinden yalnızca bir tanesi olduğu *topluluk ekonomisi* nedir?

Topluluk ekonomisini kapitalist olmayan bir alternatif yapan özellik mevcut piyasa ile etkileşime geçmemesi ya da Marksist anlayışta olduğu gibi üretim araç ve süreçlerini radikal şekilde değiştirme hedefi değildir. Topluluk ekonomisini kapitalist ekonomik örgütlenmeden farklı kılan en önemli özellik *artı emek* ve bu değer dağıtımı

²⁹⁷ Graham, Julie ve Katherine Gibson. 1996. *The End of Capitalism (As We Knew It)*. Minneapolis: University of Minnesota Press. sf. 125.

²⁹⁸ Gibson-Graham, age. (2006), sf. 79. Escobar, age. (2008), ss. 73-75.

²⁹⁹ Gibson-Graham ve Healy, age. (2013), ss. 1-15.

ile ilgilidir.³⁰⁰ Gibson-Graham bu noktada Marx'ın *artı emek teorisine* atıf yapmaktadırlar. Toplumdaki her bireyin varlığının bir diğerinin emeğine bağlı olduğunun kabulü üzerine emeğin *özü olmayan ortaklığı* olduğunu tartışmaktadırlar. Dolayısıyla bu “ortaklık”, topluluk ekonomilerinin inşasında *kapitalist olmayanın* ortaya çıkmasında fayda sağlama ihtimaline sahiptir.³⁰¹ Kapitalist olmayan aktiviteleri içerisinde barındıran topluluk ekonomilerinde emeğin yerini kapitalist *sınıf süreci* üzerinden Gibson-Graham açıklamaktadır. Kapitalist ekonominin temelinde işçinin ücret karşılığında emek harcadığı yani emeği karşılığında belirli bir miktar para aldığı ve bunun ekonomi içerisinde adil bir değişim olduğu varsayımı bulunmaktadır. Fakat ne var ki işçi aslında ücretine karşılık gelenden daha fazla emek harcamaktadır ve bu *artı emek* kapitalist tarafından birikim, kâr ya da tekrar üretim için ele geçirilmektedir. Bu *artı emeği toplumsal emek* olarak adlandıran Gibson-Graham *artı emek* ve *topluluk ekonomileri* arasındaki bağı şöyle açıklamaktadır:

“Toplumsal aktif olmayan (üretmeyen), *artı değer tüketen kesimlerinin* -çocuklar, yaşlılar, engelliler, idareciler, sanatçılar, din adamları ve diğerleri- hayatta kalabilmeleri ve yaşamlarını devam ettirebilmelerine imkân sağlayan *artı değer üreten işçilerin (üretken) artı değer üretebilme becerileridir. Ancak kapitalist sınıf sürecinde toplumun tamamının inşası ve yaşamını devam ettirmesi için kullanılabilecek artı değer kapitalist tarafından kendine mal edilmekte ve direkt olarak kapitaliste gitmektedir.*”³⁰²

Dolayısıyla bir toplulukta *artı değer*in dağıtılması ya da kapitalistin elinde -ya da SSCB örneğinde olduğu gibi devlet aygıtı elinde- toplanması o ekonominin kapitalist olup olmadığını belirleyen en önemli karakteristiklerdendir. Hatta modernitenin küresel çapta yayılmasına ve yayıldığı yerlerdeki farklılıkları ortadan kaldırmaya çalışmasına rağmen kapitalist olmayan ekonomik örgütlenmeler varlıklarını sürdürebilmişlerdir. Chiapas'ta da olduğu gibi yerli topluluklar kapitalizme rağmen *topluluk ekonomisi* anlayışlarını kısmen de olsa sürdürebilmişlerdir. *Topluluk ekonomilerinin* en önemli karakteristiklerinden birisinin *kapitalist olmaması* olduğunun analizinden sonra diğer

³⁰⁰ Escobar, age. (2008), sf. 74.

³⁰¹ Gibson-Graham, age. (2006), sf. 88.

³⁰² Gibson-Graham, age. (2006), ss. 91-92.

özelliklerine geçilmelidir. Bu özellikler aynı zamanda topluluk ekonomisi anlayışının topluluktan topluluğa farklı olmasını da sağlamaktadır.

Bu özelliklerden ilki, topluluk ekonomilerinde *ekonominin yeniden sosyalleştirilmesi ve yeniden siyasallaştırılmasıdır*. Topluluk ekonomisinde ekonominin yenide “siyasallaştırılması” ise iki şekilde gerçekleşmektedir; ekonomiyi bir karar mecrasına çevirmek ve tüm ekonomik aktivitelerin içsel özelliği olan sosyalliği kabul etmek:

*“Ekonomiyi yeniden sosyalleştirme ve yeniden siyasallaştırma daima var olan sosyalliği bariz bir hale getirmeyi içermektedir; yani yansıma, müzakere, tartışma ve eylem için karşılıklı bağımlılığın çeşitli biçim ve pratiklerini oluşturmayı içermektedir.”*³⁰³

Bu şekilde ekonomi bireylerden bağımsız işleyen bir “makine” olmaktan ziyade bireylerin farkında olarak ve aktif katılımları ile oluşturdukları dolayısıyla *birlikte olmak* hissiyatını veren bir gerçeklik halini almaktadır. Bu hissiyat ile birlikte topluluk ekonomisi *bireysel ve toplumsal olarak nelere ihtiyaç duyulduğu, artı değer nasıl toplum içerisinde dağıtılacağı, bu artı değer nasıl üretileceği ve daha da önemlisi nasıl tüketileceği ve ortak varlıkların nasıl yaratılıp, idame ettirilebileceği konularında müzakere etmek* ihtimalini yaratmaktadır.³⁰⁴ Bu ihtimal aynı zamanda ekonomiyi şekillendiren ve özünde *etik endişeler* bulunan kararların alınabilmesi için *alan* da yaratmaktadır.³⁰⁵

Topluluk ekonomilerinin bir diğer önemli özelliği ise ekonomik hayatın etik kararlar ile şekillenmesidir. Topluluk ekonomilerinin temelinde yer alan etik endişeler aslında sermayenin çok uzun süredir unuttuğu bir kavram ile doğrudan alakalıdır; sorumluluk. Kalkınma projelerinin birçoğunda görüldüğü gibi sermaye çevreye ve aynı toprak üzerinde yaşayan canlılara karşı hiçbir sorumluluk duygusu taşımadan ve uzun vadede oluşabilecek olumsuz etkileri düşünmeden doğayı *kapitalize* etmektedir.³⁰⁶ Topluluk ekonomilerinin etik karakteri ise sermayenin sorumsuzluğunun tam tersine

³⁰³ Age. ss. 87-88.

³⁰⁴ Age. ss. 88-97.

³⁰⁵ Gibson-Graham ve Healy, age. (2013), ss. 1-17.

³⁰⁶ Escobar, age. (2008), ss.75-95.

karşılık gelmektedir: “İnsanlar diğer insanlarla ve çevrelerindeki dünya ile birlikte iyi şekilde yaşamak için etik kararları temel alan topluluk ekonomileri yaratmaktadırlar.”³⁰⁷ Topluluk ekonomilerinin etik karakteri aynı zamanda bir Post-Kalkınma pratiği olarak ekonominin yeniden sosyalleştirilmesi anlamına da gelen temel ve ortak kaygılar çerçevesinde şekillenmektedir. Bu temel ve ortak kaygılar aynı zamanda ana akım ekonomik anlayışa, küreselleşmeye, kalkınma projesine karşı da bir alternatif görevi görecektir şekilde topluluk ekonomilerini ortaya çıkartmaktadır. Topluluk ekonomilerinde etik kaygılarla alınan kararların başında yerel ihtiyaçları karşılamak gelmektedir.³⁰⁸ Kolektif olarak artan refah düzeyi doğrudan bireylere ve topluluğa aktarılmaktadır ki bu doğrudan *artı değer*in dağıtılması ve kullanılmasıyla ilgilidir. Topluluk ekonomilerinde kendine yeterliliği sağlayacak ve bireylerin hayat kalitesini arttıracak ekonomik pratiklerin çeşitliliği koruma altında iken bu durumdan fazla olarak sarf edilen *emek* yani *toplumsal artı emeğin* topluluğun ve ekonomisinin inşasını ve devamını sağlayabilecek şekilde nasıl kullanılabileceği daimi olarak müzakere edilmektedir. Yine bu bağlamda ve ana akım ekonomi anlayışına zıt bir şekilde *tüketim* bir amaç olarak değil araç olarak yapılmaktadır. Tüketim- yatırım kararları yine yerelde ve topluluk tarafından müzakere edilmekte ve alınmaktadır. Son olarak ve topluluk ekonomisinin etik karakterini şekillendiren en önemli özellik olarak ise *ortak varlıkların korunması ve devamının sağlanması* üzerine topluluk ekonomilerinin yaklaşımı gelmektedir. Bu yaklaşım *bireylerin, grupların, doğanın, varlıkların, geleneklerin ve bilgilerin birbirlerine bağlılık ve bağımlılıklarının kabulü* anlamına gelmektedir. Batı’nın yüzyıllarca sömürgelerinden onların *ortak mülkiyetlerini* çalarak geliştikleri ve birer model haline geldikleri unutulmamalıdır.³⁰⁹ Dolayısıyla topluluk ekonomileri bir topluluğa, şirkete, bireye ait olmayan doğal kaynakların sorumlu kullanımını, devamını sağlayacak şekilde kalkınmaya alternatif yolları aramakta ve takip etmektedirler.³¹⁰ İlerleyen bölümlerde görüleceği gibi Zapatista Otonomi Hareketi’nin otonom ekonomik politikaları da Post-Kalkınma Teorisi’nin tanımladığı *topluluk ekonomisi* anlayışının

³⁰⁷ Gibson-Graham ve Healy, age. (2013), sf. 8.

³⁰⁸ Gibson-Graham, age. (2006), ss. 169-178.

³⁰⁹ Galeano, age. (2014).

³¹⁰ Gibson-Graham, age. (2006), ss.178-193.

genel çerçevesine uymaktadır. Önce sömürge yönetimi daha sonrasında ise kalkınma projesi, küreselleşme, neoliberalizm gibi gerçekliklerle dayatılan ana akım ekonomik anlayışa karşı yirmi yılı aşkın süredir Chiapas'ta Maya yerlileri yukarıda genel hatları çizilen bir alternatif bir ekonomik yaşamı tahayyül ve tecrübe etmektedirler.

Son olarak Post-Kalkınma Teorisi kültürel otonomiye sağlayacak şekilde, moderniteye karşı alternatif bir kimlik inşasının da genel çerçevesini sağlamaktadır. Burada amaç modernitenin tuzağına düşerek tek tip kimlik tanımlaması yapmak değildir.³¹¹ Aksine amaç *yerelde* ve *mekân* ile temellenen, farklılıkları kabul eden, besleyen kısacası *bir dünya içerisinde birçok dünyayı barındırabilen* bir alternatif kimlik inşasına giden yolda genel resmin çizilmesidir. Modernitenin içsel olan *işgal etme* özelliğiyle uyum içinde olacak şekilde kalkınma projesi hedefine aldığı toplumlarda homojenleştirme sürecini başlatmaktadır. Bu süreç -en azında söylem olarak- “insanın hak ettiği şekilde yaşamalarını” sağlayabilmek için “gelişmemiş” toplumların geçmişin “yükünden” ve “çağdışı geleneklerinden” kurtarılması için işlemektedir. Hatta Escobar bu amaç doğrultusunda, modernitenin toplumlara daha iyi nüfuz edebilmesi için antropolojinin dahi araçsallaştırıldığını tartışmaktadır.³¹² Böylesine sistematik bir homojenleştirmeye karşı alternatif dünya inşasında Escobar *melez kültürlerin* varlığını tartışmaktadır. *Melez kültürler* moderniteye karşı varoluş mücadelesi veren “geleneksel kültürlerin” başvurduğu bir stratejidir. Kalkınma projesinin hedefi olan bu toplumlar, bu proje tarafından ortadan kaldırılmamak için modernite ile dönüştürücü bir şekilde ilişkiye girmektedirler. Bunun en güzel örneği ise ilerleyen bölümlerde detaylı şekilde incelenecek olan Zapatista Hareketi'nin iletişim araçlarını özellikle de interneti kullanmaktaki başarısı teşkil etmektedir.³¹³ Escobar, *melez kültürlerin* en önemli özelliklerinin *yeni bir dil inşa etmeleri* olduğunu tartışmaktadır. Bundan kasıt ise ihtimal dâhilindeki başka dünyaların inşasının *eski dil* ile açıklanamamasıdır. Dolayısıyla *modernitenin dili* ile tahayyül edilen yeninin

³¹¹ Escobar, age. (2008), ss. 204-215.

³¹² Escobar, Arturo. 1991. "Anthropology and the Development Encounter." *American Ethnologist* 18 (4): 658-682.

³¹³ Cleaver, Harry. 1998. "The Zapatistas and the Electronic Fabric of Struggle." *Zapatista! - Reinventing Revolution in Mexico* içinde, düzenleyen: John Holloway ve Eloina Pelaez, 81-104. Londra: Pluto Press.

anlatılmasına imkân yoktur. Kùltürlerin melezeleşmesi ile otonom olmaları arasında doğrudan bir bağ da bulunmaktadır. Modernite ile etkileşim sayesinde ekonomik ve siyasi hayatlarını alternatif şekilde inşa etmeleri sayesinde bu toplumlar kendi yaşayış, varoluş ve biliş biçimlerini daha rahat uygulamakta ve idame ettirebilmektedirler ki bu da alternatif kimliklerin ortaya çıkmasına imkân vermektedir. Çünkü burada bahsi geçen melezeleşme modernite karşısında bir boyun eğme değil tam tersine moderniteye rağmen var olabilme ve farklı kimlikleri toplumsal ve siyasi bir gerçek olarak inşa etmek anlamına gelmektedir.³¹⁴

Post- Kalkınma Teorisi perspektifinden bakıldığında alternatif kimliklerin inşası da *mekân* ile ilişkilidir. Alternatif siyaset ve alternatif ekonomik örgütlenmelerde de olduğu gibi alternatif kimlik inşasında da bireylerin ve toplumların o mekânla ve mekânın çevresi ile olan etkileşimlerine vurgu yapılmaktadır. Öncelikle liberal düşünce okulunun aksine birey, kimlik inşasında çevresindeki olaylar tarafından şekillenen bir nesne değil aksine bu olayları biçimlendirerek kimliğini inşa eden özne konumundadır. Dolayısıyla bireyin aktif olarak kimlik inşasında rol alıyor olması bireyin bulunduğu mekânı da bu inşa sürecine katmaktadır. Öz-yaratıcı olarak kabul edilen bireyin süzgecinden geçen tarihsel koşullar yerellekle doğrudan bağlantılıdır. Escobar'ın açıkladığı gibi; *bireyin yerel mücadelelere doğrudan katılımı* kimlik inşasının bir parçasıdır.³¹⁵ Burada bahsi geçen mücadeleler ise toplumsal, ekonomik, siyasi, kültürel ve doğal olaylara karşı olan mücadelelerdir.

Son olarak kimlik ve otonomi arasındaki doğrudan bağdan bahsetmek gerekmektedir. *Var olma/kimlik hakkı* olarak tanımlanan bu durum modernitenin heteronom kimlik anlayışına ters düşmektedir: “*Otonomiye baskın toplumla, diğer etnik gruplarla ve siyasi partilerle olan ilişkiye göre anlıyoruz. Yani, bizler siyasi mecrada içsel olarak otonomuz ki böylece toplumsal ve ekonomik otonomiye amaçlamaktayız.*”³¹⁶ Kimlik ve otonomi arasındaki bu ilişkide de görüldüğü gibi Post- Kalkınma Teorisi'nin çok boyutlu otonomi anlayışında kimliğin ve bu kavramın inşasında bireyin ve

³¹⁴ Escobar, age. (1995), ss. 219-220.

³¹⁵ Escobar, age. (2008), ss.218-219.

³¹⁶ Age. sf.223.

toplumların aktif olarak katılımı önemli yer tutmaktadır. Toplumsal, siyasal ve ekonomik olarak otonom olabilmek içsel olarak otonom olmayı yani otonom bir kimlik anlayışını beraberinde getirmektedir. Önceki bölümlerde liberal düşünce okulunun öngördüğü birey anlayışında bireyin piyasa ve doğal koşullar tarafından şekillendirildiği, Castoriadis'in tanımına göre heteronom bir anlayışa karşı, Post-Kalkınma Teorisi'nin aktif olarak kimlik inşası önermesi Zapatista Otonomi Hareketi gibi taban hareketlerinde şekillenen alternatif otonomi yaklaşımlarının özüne daha yakındır.

Alternatif otonomi inşası bağlamında buraya kadar tartışılanların pratikte uygulandığı -tabii ki hepsinin içsel farklılıklarının varlıkları ile- birçok taban hareketi bulunmaktadır. Dünya'nın farklı coğrafyalarında ve çoğunluklu olarak Üçüncü Dünya coğrafyalarında bulundukları yeri şekillendiren bu hareketler bu noktaya kadar tartışılan teori ve kavramların işaret ettiği çok basit bir amaç doğrultusunda hareket etmektedirler: *kendi dünyalarını yaratmak*. Zapatista Otonomi Hareketi ise bu taban hareketlerinden yalnızca birisidir. Ancak bir sonraki bölümde de görüleceği gibi Chiapas'ta ortaya çıkan bu hareket ardından sonra gelen birçok hareketi derinden etkilemiştir. Bu çalışmanın merkezinde olan otonomi kavramını dahi kökten değiştirecek kadar etkili bu hareket 1994'ten sonra *neoliberalizme karşı ve insanlık için* bütün hareketlerin öyle ya da böyle referans noktası olmuştur. Dolayısıyla Seattle'dan Gezi'ye hepimizi etkilemiş olan bu hareket bu çalışmada tartışılan alternatif otonomi anlayışının somutlaştırılması için örnek olarak seçilmiştir.

3. ZAPATİSTA OTONOMİ HAREKETİ

1994 yılında Meksika ve Dünya'nın geri kalanı ilk güne “*Ya Basta!*” ılığı ile uyandı. Meksika'nın gneydoğusunda, Guatemala sınırında bulunan Chiapas eyaletinde Maya yerlileri birçok belediye ve devlet binasını ele geçirmiş ve Meksika devletine karşı savaş ilan etmişlerdi. **(Harita 1)** İlk bakışta Latin Amerika'da gelenekselleşmiş bir gerilla hareketini andırsa da *ilk deklarasyon* ve sonrasında gelişen olaylar duyulan “*yetti artık!*” ılığının farklı şeyleri beraberinde getireceğini kanıtladı. Bu bölümde bu noktaya kadar eleştiri getirilen kavramlar ve otonomi kavramının modernist yorumlamalarının reddini ve eleştirisini barındıran ve Castoriadis ve Post-Kalkınma Teorisi ile inşası amaçlanan alternatif otonomi yaklaşımını gündelik pratiklerle hayata geçiren Zapatista Otonomi Hareketi incelenecektir.

Harita 1: Chiapas Eyaleti Coğrafi Konumu

Kaynak: <http://www.sipaz.org/en/chiapas/facts-about-chiapas/395-ubicacion.html>, Erişim Tarihi: 30.07.2015. Chiapas Eyaleti Coğrafi Konumu

3.1. Hareket'i Yaratmak: "500 Yıllık Mücadele"

1994 yılının ilk gününde Zapatista Otonomi Hareketi'nin kalbi olan Lacandon Ormanından Meksika devletine karşı ilan edilen savaşın metni beş yüz yıllık bir mücadeleyi anlatmakta ve *unutulmaya karşı* açılmış bu savaşın nedenlerini açıklamaktaydı:

"Bizler 500 yıllık bir mücadelenin ürünleriyiz: ilk olarak köleliğe karşı, daha sonra Bağımsızlık Savaşı'nda isyankârların önderliğinde İspanya'ya karşı, daha sonra Kuzey Amerika emperyalizmi tarafından yutulmaya karşı, daha sonra anayasamızı yürürlüğe koymak ve Fransız İmparatorluğunu topraklarımızdan atmanın mücadelesi ve daha sonra Porfirio Diaz diktatörlüğü Reform Yasalarının adil olarak uygulanmasını bizlerden esirgedi ve halk isyan etti, tıpkı bizler gibi yoksul olan Zapata ve Villa gibi liderler ortaya çıktı. Bizleri harcanabilir askerler olarak kullanabilsinler ve ülkemizin zenginliklerini talan edebilsinler diye en temel eğitim dahi bizlerden esirgendi. Bir şeye, tamamen hiçbir şeye, sahip olmayışımız umurlarında değildi; ne başımızın üzerinde bir dam, ne toprak, ne iş, ne sağlık, ne bakım, ne yiyecek, ne de eğitim. Ne özgürce ve demokratik bir şekilde siyasal temsilcilerimizi seçebildik, ne yabancılardan bağımsız olabildik ne de bizler ve çocuklarımız için huzur ve adalet bulabildik.

Ama bugün, 'YETTİ ARTIK!' diyoruz."³¹⁷

Meksika'nın güneyinden yükselen bu *çılgınlık*³¹⁸ da görüldüğü gibi bu savaş uzun zamandır Maya yerlilerinin maruz kaldığı sistematik talan, şiddet ve yoksulluğa karşı açılmış bir savaştır. Bu savaşı, Zapatista taleplerini ve bu talepler çerçevesinde şekillenen alternatif otonomi inşasını anlayabilmek açısından bahsi geçen yüzlerce yıllık bu mücadelenin incelenmesi gerekmektedir.

Bu mücadele, Hernan Cortes Veracruz kıyılarına çıktığından bu yana toprak ve var olabilmek mücadelesi olmuştur. Amerika'nın keşfi ile birlikte fatihler Yeni Dünya'ya akın etmişlerdir. Bunlardan birisi olan Hernan Cortes ise 1519 yılında Veracruz kıyılarına *"Tanrı'nın kelimini yaymak, Majestelerine hizmet etmek ve*

³¹⁷ Editorial Collective. 1994. *Zapatistas! Documents of the New Mexican Revolution*. New York: Autonomedia. sf. 35.

³¹⁸ Holloway, John. 2005. *Change the World Without Taking Power*. London: Pluto Press. , ss. 1-11.

zenginlikleri ülkesi İspanya'ya götürmek” için çıkararak Meksika'nın önemli bir bölümünün sömürgeleşmesinin ilk adımını atmıştır.³¹⁹ Galeano'nun “*kapitalist merkantilizm için yeni oyun alanı bulunması*” olarak tanımladığı bu süreçte Latin Amerika'nın diğer coğrafyalarında olduğu gibi Meksika'nın da zenginlikleri Eski Kıta'ya aktarılmıştır. Hatta bu zenginlik aktarımı öyle boyutlara varmıştır ki sömürgeleştirilenin ilk zamanlarına nispeten bu akışın azaldığı bir dönem olan 1760-1809 arasındaki dönemde Humboldt yalnızca Meksika madenlerinden aktarılan zenginliğin günümüz parasıyla beş milyar doların üzerinde olduğunu hesaplamıştır.³²⁰ “Fatihlerin” gelmesi Meksika'nın zenginliklerinin talan edilmesi ile birlikte başta Maya yerlileri olmak üzere birçok yerli için aynı zamanda ölüm ve esaret anlamına gelmiştir. “Vahşilere” Tanrı'nın kelamını yaymakla birlikte bu vahşiler bizzat Kilise tarafından uzun bir süre insan statüsünde de görülmemişlerdir. Kilise'ye göre putlara tapan bu vahşi yerli toplulukları gerekli akli yeteneklere sahip olmadıklarından rehber hatta bir efendiye ihtiyaç duymaktaydılar.³²¹ Meksika'nın yerlilerinin bu ikinci sınıf insan statüsünün tohumları o zamanlarda atılmış olsa da günümüze kadar devam etmiştir. İspanyolların sömürgesi haline gelen Meksika'nın yalnızca madenleri değil aynı zamanda toprakları da talan edilmiştir. Zapatista Otonomi Hareketi ile doğrudan ilgili olan ve Meksika'nın yerlileri için bir geçim kaynağı olmaktan çok daha fazlası anlamına gelen toprak, İspanyol sömürge imparatorluğu için önemli bir zenginlik kaynağı olmuştur. Birkaç yüzyıl sonra Latin Amerika'nın nispeten başarılı tek devriminin ana sebeplerinden birisi olacak *latifundia* kültürünün yerleşmesinin ilk tohumları İspanyol sömürgesi sırasında atılmıştır. Öncelik olarak İber Yarımadasının talebini karşılamak ve daha sonra da Avrupa pazarında satılmak üzere üretim yapmaları için sömürgeleştirilen yerlerde büyük ölçekte çiftlikler bu zamanda kurulmuştur. 1530'lu yıllarda kurulan Ciudad Real şehri etrafında kurulan ve hayvancılığın yoğun bir şekilde yapıldığı bu çiftliklerde ikinci derece insan statüsüne sahip yerliler çalıştırılmıştır.³²² Bu çiftliklerde aynı zamanda Chiapas yerlilerinin bugünkü geleneklerini şekillendiren ekonomik

³¹⁹ Galeano, age. (2014), sf. 13.

³²⁰ Age. sf. 36.

³²¹ Age. ss. 41-42; Collier, George A. ve Elizabeth Lowery- Quaratielle. 2005. *Basta! Land and the Zapatista Rebellion in Chiapas*. California: FoodFirst Books. sf. 21.

³²² Collier ve Lowery-Quaratielle, ss. 18-19.

uzmanlaşma da dayatılmıştır. Ciudad Real şehri çevresinde oluşturulan *ufak köyler (hamlet)* “efendilerine” çeşitli şekilde vergi ödemek ile yükümlendirilmişlerdir. Örneğin bir köy pamuk üretimine odaklanmış iken bir diğer köy ise bu pamuğun işlenmesi üzerine uzmanlaştırılmıştır. Bu şekilde İspanyollar Avrupa’da Floransa gibi tekstil konusunda rakipsiz olan devletler ile rekabet edebilme şansını yakalamıştır.

Meksika’nın ve Chiapas’ın talan edilmesi ve yerlilerin sömürülmesi İspanyol boyunduruğundan kurtulup bağımsızlığını kazanmasından sonra da devam etmiştir. İspanyol İmparatorluğu tarafından bırakılan boşluğu ise Kuzey Amerikalı ve Avrupalı tüccarlar doldurmuştur. 1824 yılında Guatemala’dan ayrılıp Meksika’ya katılan Chiapas’ta ise aynı tüccarlar kereste ve kahve üretimine yoğunlaşmışlardır. Chiapas özelinde böyle bir iş bölümü bugüne kadar gelen sosyo-ekonomik ayrılıkları da beraberinde getirmiştir. Bölgenin batısında kahve başta olmak üzere gelişmekte olan ticari ziraat beraberinde doğuya oranla daha fazla yatırım getirmiştir. Örneğin; Porfirio Diaz döneminde bölgenin zirai ürünlerinin limanlara ve merkeze taşınmasını kolaylaştırması amacıyla demiryolu hatları Chiapas’ın batısına kadar uzatılmıştır.³²³ Ancak aynı refah durumu ve yatırımlar Zapatista Otonomi Hareketi’nin kalbi olan Lacandon Yağmur Ormanlarını içerisinde bulunduran Chiapas’ın doğusu için geçerli olmamıştır. Bu durum Chiapas’ın yerlileri başta olmak üzere bölge nüfusunun birçoğunun hayatı üzerinde etkili olmuştur. Çünkü *yerliler göreceli olarak Chiapas’ın batı kıyısında kahve yetiştiren, doğusunda ise ormanlardan kereste çıkartan borç kölelerine dönüştürülmüşlerdir.*”³²⁴ Bu bölgede büyük çiftlik sahiplerinin ekonomik aktiviteleri dışında bu dönemdeki yegâne ekonomik aktivite ise kerestecilik olmuştur. Kahve tarımının aksine kerestecilik ne bölgeye ne de Meksika’ya bir şey katmıştır. Aksine yüzlerce yıllık maun ağaçları beraberinde biyolojik çeşitlilikle birlikte bölgeden koparılıp Avrupa’daki mobilya ve gemicilik endüstrisine hammadde olarak ihraç edilmiştir. Böylesi bir ekonomik aktivite, altyapı yatırımı yapılmasına gerek duyulmamasından dolayı arkasında hiçbir şey bırakmamıştır.

³²³ Age. ss. 20-27.

³²⁴ Age. sf. 24.

Meksika'nın ve Chiapas'ın Batı bölgesinin nispi büyümesinde ucuz işçi ordusu olarak kullanılan yerli halklar Meksika tarihinde dönüm noktası olarak kabul edilen ve Reform Savaşı olarak bilinen liberaller ve muhafazakârlar arasındaki çatışma sırasında ise bu mücadelenin piyon ve kurbanları olmuşlardır. Chiapas özelinde bu ayırım, kahve tarımı ile zenginleşenler ile İspanyol sömürge döneminde güçlenen *cacique*³²⁵ sınıfı arasında olmuştur. Liberal taraf olarak addedilen ve on dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru ticari kahve tarımından zenginleşen yeni sınıf Kilise'ye ait olan toprakların da tarıma açılmasını ve ordunun denetiminin ve gücünün azaltılmasını talep etmeye başladılar. Bunun aksine hâlihazırda bölgede güçlü olan yerel oligarşi ise muhafazakâr bir tutum sergileyerek kilise ve ordunun imtiyazlarının korunması gerektiğini savunan bir tutum aldılar. Ülke genelinde bir iç savaşa kadar giden bu durumu 1863 yılında Liberallerin galibiyeti takip etti ve "Reform yasaları" ile Kilise'nin elindeki topraklar ele geçirildi.³²⁶ Liberallerin bu galibiyeti yalnızca Meksika ile sınırlı kalmamıştır. Latin Amerika ülkelerinin bağımsızlıklarını kazanması ile birlikte eski sömürgelerin birçoğunda bu iki taraf arasında bir mücadele olmuş ve coğrafyada günümüze kadar gelen *latifundia* adı verilen ve çoğu zaman anayasal garantilerle kurulan tek bir kişi veya ailenin geniş toprakları elinde tutmasına yol açan kurumsallaşmayı beraberinde getirmiştir. Yerlilerin toprak talebiyle birlikte *zirai sorun* adını alacak bu durum başarılı, başarısız özünde toprak talebini barındıran birçok devrim denemesinin sebebi olmuştur.³²⁷

Liberallerin iktidarı sırasında yeni çıkartılan yasalarla yerlilerin hatta genel olarak köylülerin durumu daha kötü bir hal almıştır. İspanyol sömürge dönemi sırasında Yerli şeflerin bazılarına belirli bir haraç ödemeleri karşılığında kolektif olarak toprak sahibi olma hakkı verilmiştir. Özellikle Batı Chiapas'ta yaygın olan bu pratik ile sömürge yönetimi üretimi arttırmayı ve yerli halkın bağlılığını sağlamayı amaçlıyordu. Bu pratik yerlilerin bir kısmının kolektif kimliklerinin nispeten korunabilmesi açısından önemliydi. Ne var ki, Liberallerin iktidarı döneminde çıkartılan yasalar bu toprakların *yerli olmayanlar (ladinos)* tarafından satın alınmasının önünü açmıştır. Büyük toprak

³²⁵ Sömürge yönetimi tarafından tanınan ayrıcalıklar ile yerel siyasi ve ekonomik nüfuz sahibi kişiler.

³²⁶ Collier ve Lowery-Quaratielle, age. (2005), ss. 25-26. ; Galeano, age. (2014), ss. 41-42.

³²⁷ Age. ss.115-116.

sahiplerinin bu toprakları talanı ile birlikte uzun süredir *kendi kendilerini geçindirerek* yaşayan yerli toplulukları ise ya ucuz iş gücü olarak “yeni efendileri” için çalışmak ya da başka yerlere gitmek zorunda bırakılmıştır. Eski topraklarında kalıp çalışma yolunu tercih eden yerliler toprak sahipleri ve devlet tarafından zorunlu kılınan vergilerle sömürge döneminde en azından kendilerine uğramayan *borç köleleri* olma kaderiyle karşı karşıya kalmışlardır. Topraklarını terk etmeyi tercih edenler ise 1994 yılında Zapatista Ulusal Kurtuluş Ordusu’nun(EZLN) tabanını oluşturacak yerlilerin ilk temsilcileri olarak Lacandon Ormanı’nın yakınlarına toprak bulabilmek umuduyla göç etmişlerdir.³²⁸ Fakat toprak talanı daha sonra neoliberal doktrin ile tekrarlanacağı gibi bu noktada son bulmamıştır. 1876 yılında Amerikan sponsorluğunda iktidara gelen Porfirio Diaz döneminde Meksika’nın hızla liberalleştirilmesi ve dış ticarete açık hale getirilmesi yönünde katı bir program izlendi. Meksika genelinde kalkınma hedefi doğrultusunda planlanan projeler de Diaz diktatörlüğü döneminde hayata geçirildi. Daha önce bahsedilen demiryolları inşası gibi projeleri hammadde pazarlara ve kısıtlı üretim noktalarına taşınmasını kolaylaştıracak projeler izledi. Bunların dışında Diaz’ın en önemli faaliyeti anayasanın toprakla ilgili maddelerini değiştirmesi olmuştur. Bu değişikliklerle birlikte Diaz, yabancıların toprak altı ve üstü zenginliklere sahip olabilmesinin önünü açmıştır. Bu değişiklik aynı zamanda hâlihazırda var olan toprak sahiplerinin sayısının artmasına da sebep olmuştur. Yeni toprak sahiplerinin toprak talanını Diaz, yargı üzerindeki denetimi sayesinde yerli ve köylülerin hak arayışlarını engelleyerek kolaylaştırmıştır. Diaz’ın bu faaliyetleri *hacienda* pratiğinin devasa boyutlara ulaşmasını beraberinde getirmiştir.³²⁹

Diaz döneminde talan dışında devamlılığı sağlanan bir diğer durum ise yerlilerin gördüğü muamele olmuştur. Sömürge döneminden beri ikinci sınıf insan muamelesi gören yerlilere gösterilen bu muamele Diaz döneminde devletin “bilimsel yönetim” ilkelerine göre idare edilmesi ile devam etmiştir. Bu ilkeler yerlilerin rasyonel düşünme becerisinden yoksun, kılavuza ihtiyacı olan ve piyasa mekanizmalarını anlayamayacak durumda olduklarını öngörüyordu ki Diaz’ın çevresinde gittikçe zenginleşen toprak

³²⁸ Collier ve Lowery-Quaratielle, age. (2005), ss.21, 26-27.

³²⁹ Mabry, Donald J. 1994. "Porfirio Diaz." *Historic World Leaders* 212-216. ; Collier ve Lowery-Quaratielle, age. (2005), sf. 27.

sahipleri bu ilkeleri yerlilerin görece köleliğini meşrulaştırmakta kullanmışlardır. Meksika tarihinde gelmiş geçmiş en kötü liderlerden birisi olarak anılmasına, Meksika'nın hiçbir yerinde herhangi bir heykel veya anıtı bulunmamasına sebebiyet veren Diaz'ın bu eylemleri 1910 yılında ülkenin birçok yerinde ve hemen hemen eş zamanlı patlak veren eylemler ile Avrupa'ya kaçmasıyla son bulmuştur. İçerisinde milliyetçileri, muhafazakârları, işçileri barındıran geniş kapsamlı bu isyanların bu çalışma kapsamında incelenmesi mümkün olmadığından toprak ve yerli çerçevesi doğrultusunda 1994'ün ideolojik temelini de oluşturan ve bu isyanların tek başarılı örneği olan Emiliano Zapata ve Pancho Villa'nın popüler isyanını incelemekte fayda vardır.

Emiliano Zapata ve Pancho Villa ile özdeşleşen Meksika Devrimi 1910-1917 yılları arasında iç savaş olarak da adlandırılabilir bir sürecin sonunda gerçekleşmiştir. Meksika Devrimi'nin bu çalışmayı da ilgilendiren en önemli başarısı 1917 Anayasası'nın yapılması olmuştur. Bu anayasa yüzyıllardır süren toprak talanına en azından teorik olarak son vermesi bakımından önemlidir. Çünkü Collier'in de tartıştığı gibi *"1917 Anayasasında vaat edilenler ile hükümetler tarafından yasallaştırılan ve hayata geçirilenler farklı şeylerdir."*³³⁰ Zapatistaları en sonunda 1994 yılında *"yeter artık!"* diye haykırmaya iten sürecin son damlası ise Salinas de Gortari tarafından bu vaadin tamamen ortadan kaldırılması olacaktır. 1917 Anayasa'sı yerliler başta olmak üzere ülke nüfusunun büyük bir bölümünü oluşturan taşra nüfusu için yaşamını sürdürebilmeye imkân verecek kadar toprağa sahip olabilme hatta daha geniş topraklara kolektif olarak sahip olabilme ve işleme imkânını vaat ediyordu. Anayasa'nın 27. Maddesi doğrudan *latifundia* mülkiyetlerine karşı gelmekteydi. Bu maddeye göre Meksika toprakları millete aitti ve bu toprakların sadece bir sınıfın elinde istiflenmesi yasaklanmaktaydı. Bununla birlikte Zapata'nın görüşleri ile de uygun olacak şekilde geleneksel *ejidoların* varlığı teşvik edilmekteydi.³³¹ Kolektif olarak toprakların işlenmesini öngören *ejido* sisteminin teşvik edilmesinin başında geleneklere uygun

³³⁰ Age. sf. 28.

³³¹ *1917 Constitution of Mexico*. Erişildi: Haziran 19, 2015.<http://www.latinamericanstudies.org/mexico/1917-Constitution.htm>.

olması gelmekteydi.³³² Fakat ne var ki Meksika'nın birçok yerinde *latifundia* sahipleri yasaklanmasına rağmen ellerindeki güçlerinden hemen vazgeçmemiş -hatta birçok yerde köylülerin toprak işgallerine karşı çeteleri, paramiliter güçleri silahlandırmayı tercih ettiler- ve varlıklarını sürdürmeye devam etmişlerdir. 1930'lu yıllara kadar toprakların yeniden kamulaştırılması yerlilerin ve köylülerin inisiyatifleri ile yani toprakları işgal etmeleri ile gerçekleşmiştir. Devlet eliyle 1917 Anayasası'nın 27. maddesinin hayata geçirilmesi ise Lazaro Cardenas'ın başkanlığı döneminde gerçekleşmiştir. Bu dönemde *ejidolar* başta olmak üzere birçok yerli ve köylüye milyonlarca hektar toprak dağıtılmıştır. Bu toprak dağıtımı 1929 yılında Meksika siyasetine girmiş olan *Kurumsal Devrimci Parti (Partido Revolucionario Institucional= PRI)* için ise yerli ve köylülerin sadakatini kazanmak anlamına gelmiştir. Her ne kadar Cardenas döneminden sonra toprak dağıtımı yavaşlamış, büyük toprak sahiplerinin tahakkümü kırılamamış olsa da yerliler ve köylüler için bir gün kendi topraklarına sahip olabilecekleri vaadi uzun yıllar sürecek olan PRI iktidarını beraberinde getirmiştir.

Toprak reformu ve beraberinde gelen toprak dağıtımı dışında PRI özellikle yerlilerin bağlılığını kazanabilmek için popülist politikalar izlemiştir. Yerlilerin ve köylülerin siyasi olarak bağlılığını kazanmanın yanı sıra bu popülist politikaların izlenmesinin bir diğer sebebi ise İkinci Dünya Savaşı olmuştur. Cardenas döneminde 1940'lardan önce artan toprak dağıtımı savaş sebebiyle artan zirai ürünlere talep dolayısıyla yavaşlamış hatta merkeze uzak kesimlerde gerilemiştir. Galeano'nun *devrimin yozlaşması* olarak adlandırdığı bu durum³³³ *ejidoların* kolektif olarak kendine yeterlilik karakterinden dolayı artan talebi karşılayamamasından kaynaklanmıştır. Dolayısıyla yerel yönetimler artan talebi karşılayacak ve ticari tarımsal üretime geri dönüşü destekleyecek şekilde -ve ABD'den gelen kredilerle- altyapı inşasına öncelik vermişlerdir. Bu durumda artan yerli ve köylü hoşnutsuzluğu ise Yerli Koruma Departmanı gibi kurumların kurulması, kalkınma projelerinin yerel yönetimler aracılığıyla yerel nüfusun yaşadığı bölgelere -Chiapas özelinde ise Batı Chiapas'a- yönlendirilmesi gibi popülist politikalarla dengelenmeye çalışılmıştır. Bu popülist

³³² Galeano, age. (2014), ss. 120-124.

³³³ Age. sf. 125.

politikaların uygulanmasının tamamen yerel yönetimlere bırakılması ise 1994 yılında tamamen yerli bir hareket olan Zapatista Otonomi Hareketi'nin tüm yerli topluluklarında karşılık bulmamasının nedenlerinden birisi olmuştur. Toprak dağıtımında da görülen bu ayrıştırma yöntemi ise yerli toplulukları birbirlerinden çok popülist politikaların da dağıtım odağı olan yerel hükümetler -ki bu hükümetler üzerinde bölgenin toprak sahiplerinin büyük etkisi olduğu gerçeği yadsınamaz- ile iyi ilişkiler kurmaya yönlendirmiştir.³³⁴ Yerliler ve iktidar arasındaki ilişki PRI'nın uzun iktidar döneminde bu popülist politikalarla nispeten istikrarlı bir şekilde seyretmiştir. Bu ilişkilerde radikal bir değişime sebebiyet veren ve Zapatista Otonomi Hareketi'ni besleyen ve şu ana kadar incelenen tarihsel süreçte meydana gelen son kırılma noktası ise tüm dünyada olduğu gibi Meksika'da da etkin olmaya başlayan neoliberal doktrin olmuştur.

Neoliberalizmin Meksika'da kurumsallaşması 1982 yılındaki borç krizi sonrasında uygulanan *Yapısal Uyum Programları* ile birlikte olmuştur. 1970'lerdeki ekonomik gelişmeler Meksika'nın ithal ikameci ekonomi anlayışını terk etmesini ve borç krizini yaşamasına sebep olacak şekilde ihracat odaklı bir ekonomik anlayışı benimsemesini kapsamaktadır. Bu ekonomik dönüşüm yerliler ve köylülerin toprakla, devletle ve birbirleri ile olan ilişkilerini de beraberinde dönüştürmüş ve Zapatista isyanını getirmiştir. Bir doktrin olarak 1980'lerden itibaren tüm dünyada etkili olmaya başlamadan önce neoliberalizmin tohumları Meksika'da serbest ticaret bölgeleri ile daha da spesifik olmak gerekirse *maquiladoras* ile atılmıştır. Meksika için söylenen "*Ne yazık ki Tanrı'ya çok uzak, ABD'ye çok yakın*"³³⁵ sözünü doğrular nitelikte ortaya çıkan *maquiladoras*'lar Meksika-ABD sınırı paralelinde kurulan, yoğun ve ucuz iş gücüne dayanarak ihracat için üretim yapan fabrikalardır. *Maquiladoras*'lar ile birlikte kurulan ve 1960'lardan beri faaliyet gösteren serbest ticaret bölgeleri Meksika'da neoliberal doktrinin ilk uygulamaları olmuştur.³³⁶

³³⁴ Collier ve Lowery-Quaratielle, age. (2005), ss. 32, 34-36

³³⁵ Galeano, age. (2014), sf. 121.

³³⁶ Mexico Solidarity Network. Tarih yok. *Mexico- A Neoliberal Experiment*. Erişildi: Haziran 20, 2015. <http://mexicosolidarity.org/programs/alternativeeconomy/neoliberalism>.

Meksika’da ekonomik anlayışın değiştiği dönem ise önceleri yalnızca iç piyasaya yönelik yapılan petrol üretiminin OPEC krizi ile birlikte ihracat için yapılmaya başlandığı dönem olmuştur. 1972 yılında izlenmeye başlayan bu politika ile birlikte Meksika toplumunun büyük bölümünü oluşturan kırsal kesimin ve yerlilerin hayatı da değişmiştir. *Hollanda hastalığı* olarak adlandırılan durumla beraber gelen bu değişim, Meksika’da 1970’li yıllarda petrol üretiminin artması ile birlikte tarımsal üretimin düşmesine karşılık gelmektedir. Petrol üretimi başta olmak üzere enerji sektörü odaklı kalkınma projeleri bu dönemde birbirini izlediğinden yerli ve köylülerin büyük çoğunluğu artık gelir getirmeyen tarlalarını bırakıp inşaat projelerinde çalışmaya yönelmişlerdir. Krize kadar devam eden bu yönelim ise köylü ve yerli toplulukları içerisinde radikal değişimleri de beraberinde getirmiştir. Yüzyıllardır karşılıklı bağımlılık, dayanışma ve sorumluluk ile işleyen yerlilerin ekonomik ilişkileri, inşaat projelerinde çalışmaya başlayan genç erkeklerin bu dinamiklerin temelini zayıflatacak şekilde *para temelli alışveriş* anlayışını benimsemesiyle değişime uğramıştır. *Milpa*’larını terk eden genç erkekler bu dönemde inşaat projelerinde niteliksiz işçiler olarak çalışmaya başlayarak topluluklarına para ile birlikte hazır tüketimi ürünlerini de getirmişlerdir. Hazır tüketim ürünleri geleneksel zanaat ve giyimi tehdit etmekle birlikte topluluk içerisinde oluşmaya başlayan hiyerarşinin de temsilcisi olmuştur.³³⁷ Fakat bu değişim ve hiyerarşinin ortaya çıktığı en önemli mecra yine toprak ve toprak etrafında şekillenen ilişkiler olmuştur. 27. maddeye göre dağıtımı yapılan *ejidos* topraklarının dağıtım mekanizmasındaki içsel sorunlar 1960’lı yıllarda baş göstermiş olmasına rağmen³³⁸, 1970’lerde tarım ürünlerinin fiyatının yükselmesi ve maaşlı işlerde çalışma eğilimi bu durumu daha da kötüleştirmiştir. Hâlihazırda bir ailenin ihtiyacını zor karşılayabilecek *ejidos* toprakları genç erkeklerin gitmesi ile işlenemez hale gelmiş, bu da beraberinde *borç köleliğinin* bir çeşidini getirmiştir. İnşaat projelerinde çalışamayacak durumda olanlar, geride kalanlar kendi tarlaları dışında başkalarının tarlalarının ekiminde de ve genelde ürün karşılığında çalışmak zorunda kalmışlardır.

³³⁷ Collier ve Lowery-Quaratielle, age. (2005), ss. 91-101.

³³⁸ Khasnabish, Alex. 2010. *Zapatistalar: Yerelden Küresele Ulaşan İsyen*. Çeviren Nilgün Güngör. Ankara: ABİS Yayıncılık. ss. 59-60.

Bununla birlikte devlet tarafından dağıtılan topraklara sahip olan ancak maaşlı işlerde çalışmayı tercih eden yerli ve köylüler geride kalan topraklarını kiralama seçeneğini de tercih etmişlerdir. Genellikle büyük toprak sahipleri ya da nispeten zengin köylüler tarafından tercih edilen bu seçenek ise açıkça yasak olmasına karşın bir tür *latifundia* sistemini beraberinde getirmiştir. Geçmiş dönemlerdeki sistemin aksine bu durum köylerde kalan kadınların toplumdaki durumunu kötüleştirmiştir.³³⁹ Önceleri hanenin tüketimi için *ejido* veya *milpa*'larda üretimin birlikte yapılmasından dolayı nispeten hane içinde eşit bir sosyo-ekonomik durumda olan kadın artık üretim yapamadığından veya başkası adına ürün karşılığı üretim yaptığından ve eşinin maaşına bağımlı olduğundan bu eşit durumunu da kaybetmiştir. Son olarak toprak üzerinde topluluklarda hiyerarşinin ortaya çıkmasında kimyasal gübrelerin kullanılmaya başlanması rol oynamıştır. Bu durum Anderson-Clayton tekelinin pratiklerinin büyük toprak sahiplerine ve nispeten zenginleşmiş yerli ve köylülere sıçraması ile ortaya çıkmıştır:

*“Örneğin, Meksika’da hiçbir toprağa sahip olmamasına rağmen pamuk üretimini tamamen kontrol etmekte ve ürün yetiştiricisi olan 800.000 Meksikalı tamamen şirketin merhametindedir. Mükemmel durumdaki Meksika pamuğunu, üreticilere kredi sağlarken piyasa başlangıç fiyatından satma şartını önceden dayattığı için, fazlasıyla ucuza almaktadır. Buna ek olarak şirket, tohumları, böcek ilacını ve gübreyi de temin etmekte ve gübre uygulamasının yegâne gözetleyicisi olmayı önceden garanti altına almaktadır.”*³⁴⁰

Bu şirket politikası, inşaat işlerinde uzun süredir maaşlı çalışan ya da taşımacılık yapan ve kimyasal ilaç ve gübrelere gücü yetenler tarafından benimsenerek *minifundio* pratiğini ortaya çıkartmıştır. Kırsal alanda iş gücünün azalması ve toprağı kiralayanların buna rağmen yüksek verim almak istemesinden dolayı bu dönemde kimyasal ilaçların ve gübrenin kullanılması yaygınlaşmıştır. Gübre ve kimyasal ilaçlara erişim ise maddi güçle doğru orantılı olduğundan hâlihazırda toplum içerisinde yerleşen hiyerarşiyi beslemiş, bu maddelere gücü yeten yerli, köylü ya da toprak sahiplerinin toplum içerisindeki ötekileri göreceli borç kölesine çevirmesine katkıda bulunmuştur. Neoliberalizm ile birlikte daha da artacak şekilde bu durum topluluklar içerisindeki gelir

³³⁹ Collier ve Lowery-Quaratielle, age. (2005), ss. 110-116.

³⁴⁰ Galeano, age. (2014) , sf. 96.

dağılımındaki eşitsizliği arttırdığı gibi özellikle yerli toplumlarda görülen *topluluk ekonomisi* anlayışının da önemli ölçüde zayıflamasına sebep olmuştur.³⁴¹

1960 ve 1970 yıllarındaki yerli ve köylü nüfus içerisinde gelir eşitsizliğini arttıran, hane içerisinde kadının durumunu kötüleştiren, toprak-topluluk arasındaki yüzyıllardır süren ilişkiyi radikal biçimde değiştiren bu gelişmeler 1982 yılında neoliberalizmin Meksika’da kurumsallaşmasıyla birlikte daha kötü bir hal almıştır. Meksika’daki neoliberalizm deneyimi PRI için *iki ucu keskin bir kılıç olmuştur*.³⁴² Uzun yıllar süren iktidarını korporatist yönetim anlayışı ve popülist politikalara borçlu olan PRI, 1960’lı ve 1970’li yıllarda izlediği politikalarla iktidarının dayandığı bu iki ayağı önemli ölçüde zayıflatmıştır.³⁴³ Örneğin; uzun süre Ulusal Yerli Kurumu (INI), yerlilere özel krediler gibi popülist politikalarla ve bu politikalar sayesinde yerli ve köylü nüfusu toprağa bağlı tutarak sadakatlerini sağlayabilirken genç erkeklerin maaşlı işlerde çalışması bu durumu zayıflatmıştır. Haneye giren paranın tek kaynağı olan genç erkekler, daha önceleri köyün elitleri ve yaşlıları aracılığıyla PRI lehine kanalize edilen desteğe açıkça muhalefet edebilme ve PRI için önemli rakipler olan PRD (Partido de la Revolucion Democratica) ve PAN (Partido Accion Nacional) lehine destek verme imkânına sahip olmuşlardır.³⁴⁴ 1982 borç krizi ile birlikte neoliberal politikalar izlemeye başlayan Meksika’da PRI güç kaybederken, yukarıda verilen örnekler daha da çoğalmış ve yine toprak üzerinden şekillenen *çatlaklar*³⁴⁵ Zapatista Otonomi Hareketi’nin ortaya çıkışı sağlayacak koşulların beslenmesine yardımcı olmuştur.

Petrol ihracatının yükseldiği yıllarda yiyecek üretiminin düşmesinden dolayı ABD’den temel tüketim ürünlerinin ithalatının artması, baraj, yol gibi projelerin yapılabilmesi için alınan borçlar petrol fiyatlarındaki ani düşüş sonrası ödenemeyecek duruma geldi. 1970’lerde Meksika’nın dış borcu 2 milyar dolar iken 1980’lerin başlarında bu borç 100 milyar doları bulmuştu.³⁴⁶ Pratikte ABD kontrolünde olan IMF

³⁴¹ Collier ve Lowery-Quaratielle, age. (2005), ss. 102-107, 109-110.

³⁴² Age. , ss. 167-170.

³⁴³ Age. , ss. 125-147. ; Khasnabish, age. (2010), ss. 64-67.

³⁴⁴ Collier ve Lowery-Quaratielle, age. (2005), ss. 113-116.

³⁴⁵ Khasnabish, age. (2010), ss. 59-66.

³⁴⁶ Mexico Solidarity Network, agm.

ve Dünya Bankası gibi örgütler Meksika'nın karşı karşıya kaldığı bu korkunç durum karşısında küresel ekonominin iyiliği adına Meksika'nın yükümlülüklerini yerine getirememeye ihtimalini reddedip daha sonra birçok Latin Amerika ülkesi için standart hale gelecek olan ve IMF'nin *acı verici reformlar*³⁴⁷ olarak tanımladığı *Yapısal Uyum Programları* ile ekonomi –dolayısıyla tüm sosyal ilişkiler- neoliberal doktrin çerçevesinde yeniden yapılandırılmaya başlanmıştır. Bu yeniden yapılandırma çerçevesinde ise Meksika'da hâlihazırda yetersiz ve popülist politikaların aracı olan *sosyal güvenlik ağları* birer birer ortadan kaldırılmıştır. Doğal olarak bu durumdan en fazla etkilenen ise yerli ve köylüler olmuştur.³⁴⁸ Bu politikaların Chiapas için en acı örneği ise köylülere tarım için verilen sübvansiyonların kesilmesi ile birlikte kahve üreticileri için hayati öneme sahip INMECAFE (Instituto Mexicano del Cafe) kurumunun dağıtılması olmuştur. Çoğunluğunu yerlilerin oluşturduğu kahve yetiştiricilerine teknik destek ve daha da önemlisi fiyat garantisi sağlayan bu kurumun dağıtılması ile birlikte kahve üretiminin kaderi öncelikle büyük toprak sahiplerinin ve daha sonra da piyasanın merhametine bırakılmıştır.³⁴⁹ Dünya Bankası ve IMF'nin zorlamaları ile harcamaların kısılması PRI hükümetini verilecek desteklerin daha politik bir şekilde dağıtılmasına yöneltmiştir. Daha önceleri sadakat satın almak ve “devrimci” imajını sürdürmek için kullanılan bu araçlar doğrudan oy satın almaya yönelik bir hal almaya başlamıştır ki böyle bir durum özellikle Chiapas'ın doğusu gibi yoksul yerli ve köylülerin yaşam standartlarının iyice düşmesine sebep olmuştur. Carlos Salinas hükümetinin neoliberal yeniden yapılandırmanın olumsuz etkilerine karşı çözümü ise yoksulluk karşıtı olarak tanıtılan Dayanışma Programı (PRONASOL) olmuştur. Her ne kadar demokratikleşme ile paralel ilerleyeceği ve siyaset üstü bir şekilde yoksullukla mücadele edeceği ilan edilse de PRI'nın popülist anlayışının devamı olmaktan öteye gidememiştir. Yerli ve köylülere karşı paternalist bir tutum ile yürütülen, her türlü muhalefeti cezalandıran ve PRI destekçilerini ödüllendiren bir mekanizmaya dönüşen program, yerli ve köylü toplumu içerisindeki bölünmeleri de iyice arttırmıştır. Chiapas

³⁴⁷ International Monetary Fund, tarih yok. *Debt and Painful Reforms (1982-1989)*. Erişildi: Haziran 23, 2015. <https://www.imf.org/external/about/histdebt.htm>.

³⁴⁸ Khasnabish, age. (2010), sf. 64.

³⁴⁹ Collier ve Lowery-Quaratielle, age. (2005), ss. 140-142.

özelinde ise bu ayrım Batı Chiapas ve Doğu Chiapas doğrultusunda olmuş ve bu ayrım 1994 isyanında net bir şekilde ortaya çıkmıştır.³⁵⁰

Neoliberal yeniden düzenleme ve PRI politikaları ile artan hoşnutsuzluk 1985 yılında meydana gelen ve başkentin büyük bir kısmına zarar veren depremle birlikte somut bir hal almıştır:

“1985’te Mexico City şiddetli bir depremle yıkıldı; hükümet ve ordu afete acil müdahale ve yardım konusunda düpedüz başarısızlığa uğrayınca, sivil halk kararlı ve iyi koordine edilmiş bir kurtarma ve yeniden inşa hareketine girişti. Ekonomik krizin siyasal krizle ve sivil halka temel hizmetlerin ulaştırılamamasıyla birleşmesi, pek çok Meksikalının PRI’ın itaatleri karşılığında kendilerine ne verdiğini sorgulamasına yol açtı. [1988 seçimleri sonrası] PRI iktidarı yeniden ele geçirdi, fakat meşruiyeti artık tümünden tükenmişti.”³⁵¹

Böylesi bir durum giderek yoksullaşan ve marjinalleşen kesimlerde alternatif örgütlenmenin gerekliliği düşüncesini beraberinde getirirken iktidar ise bu duruma 1994 yılında “Yeter artık!” çılgılığını atmaya sebebiyet verecek şekilde daha fazla baskı ve şiddet ile karşılık vermiştir. Neoliberalizm ve siyasal şiddet arasındaki bağı doğrular şekilde, yeniden yapılandırmanın olduğu dönemde ABD ve Meksika arasındaki silah ticareti büyük oranda artış göstermiştir. Örneğin; Carlos Salinas de Gortari’nin şaibeli bir şekilde seçim kazandığı³⁵² 1988 yılından 1992 yılına kadar ABD’nin Meksika’ya silah ihracatı 214 milyon doların üzerine çıkmıştır.³⁵³ ABD tarafından sağlanan bu “lojistik destek” ise muhalefetin giderek örgütlü ve radikal bir karaktere büründüğü Oaxaca, Chiapas gibi eyaletlerde sürekli artan bir biçimde baskı ve şiddete dönüşmüştür.³⁵⁴ Chiapas özelinde ilan edilmemiş ve yıllarca süren bir olağanüstü hal ise 1988 seçimlerinden sonra eyalete atanan yeni vali José Patrocinio Gonzalez Garrido ile somut bir gerçeklik halini almıştır. Eyaletin yerlileri tarafından sık sık düzenlenen protesto gösterilerini ve yürüyüşleri hedef alacak şekilde, yeni valinin ilk hedefi eyaletin

³⁵⁰ Age, ss.140-146.

³⁵¹ Khasnabish, age. (2010), sf.64.

³⁵² Age, sf.65.

³⁵³ Lumsdaine, Peter. 1996. “Lightning at the End of the Tunnel: U.S. Military Involvement in Mexico's Quagmire Deepens.” *Flashpoint! Electronic Magazine*. Nisan. Erişildi: Haziran 23, 2015. <http://www.guidetoaction.org/magazine/april96/mexico.html>.

³⁵⁴ Khasnabish, age. (2010), ss. 66-70.

ceza kanununu değiştirerek her türlü muhalif siyasi faaliyeti, keyfi tutuklanma ve hapse atılmaların kaynağı haline getirmiştir. 1988’den sonra ise Chiapas hapishaneleri siyasi tutuklularla dolup taşmaya başlamıştır.³⁵⁵ Bununla birlikte Salinas Anayasa’nın 27. Maddesini değiştirmeden önce valinin yeni yasası özellikle Chiapas’ın doğusu gibi *ejido* dağıtımında sıkıntıların yaşandığı bölgelerde köylülerin toprağa sahip olmasının tek imkânı olan toprak işgallerini yasaklamıştır.³⁵⁶ Büyük toprak sahiplerinin pratiklerini ve PRI ile olan ilişkileri ile beraber düşünöldüğünde 1970’ler ile birlikte toprak ile aralarındaki ilişkisi bozulan yerli ve köylülerin 1917 Devrimi ile tutundukları umudun ellerinden alınmasının ilk adımı olduğu düşünölebilir.

Neoliberal yeniden yapılandırma çerçevesinde yerli ve köylüleri doğrudan etkileyen ve sonlarının ilanı olan iki gelişme Zapatista Otonomi Hareketi’nin ortaya çıkışı ile doğrudan etkilidir: 1992 yılında Salinas de Gortari tarafından Anayasa’nın 27. maddesinin değiştirilmesi ve Meksika’nın ABD ve Kanada ile birlikte serbest ticaret alanı oluşturmasını öngören NAFTA’nın 1994’te yürürlüğe girmesi. Yüzyıllardır devam eden mücadelenin son kulvarındaki bu iki gelişmenin kavramsal çerçevede detaylı şekilde incelenen neoliberal doktrin çerçevesinde incelenmesi Zapatista Otonomi Hareketi’nin “neye karşı” otonomi talep ettiğini ve neden bir *onur devrimi* olarak anıldığını anlayabilmek açısından önem taşımaktadır.

Tabandan gelen bir devrim sonucu yapılan Meksika Anayasası’nın 27. maddesi köylüler ve yerliler için neden bu kadar önemlidir? 1992 yılında Salinas de Gortari’nin bu maddeyi reform etmesinin etkileri nedir? Emiliano Zapata ile özdeşleşen Meksika Devrimi ruhunu yine Emiliano Zapata’nın devrimci kişiliğinin temelinde olan *toprağın herkese ait olduğu ve herkesi doyurabileceğı* düşüncesine borçludur. Daha önce de belirtildiğı gibi Anayasa’nın 27. maddesi yüzyıllarca sömürge yönetimine karşı mücadele etmiş, ardından talan ve diktatörlük ile marjinalleştirilmiş yerli ve köylüler için pratikteki tüm eksikliklerine rağmen onları mevcut sistem içerisinde tutmaya yarayan en önemli bağ olmuştur.³⁵⁷ “Birinci Dünyanın” parçası olmak amacıyla

³⁵⁵ Editorial Collective, age. (1994), ss. 20-35

³⁵⁶ Collier ve Lowery-Quaratielle, age. (2005), ss. 127-128.

³⁵⁷ Age. ss. 87-88.

neoliberal dönüşümü bir kurtuluş olarak gören Salinas, 1992 yılında 27. maddeyi değiştirerek birçok köylünün ve yerlinin bir gün kendi topraklarına sahip olabilme ve işleyebilme umudunu elinden almakla birlikte PRI iktidarının en büyük tarihsel dayanağını yani *kurumsallaşmış devrimi* de ortadan kaldırmıştır. Bunun ortadan kalkması aynı zamanda PRI iktidarına itaatkâr bir şekilde bağlı olan köylü ve yerlilerin büyük bölümünün *iktidarı oluşturan faktörlerden* biri olarak ortadan kaldırmak anlamına gelmekteydi ki bu da uzun süredir taşrada hüküm süren huzur ve barışın iktidar aleyhine bozulmasını beraberinde getirmiştir.³⁵⁸ Bu sembolik anlamın yanında 27. maddenin değiştirilmesi 1970’lerde kimyasal ilaçlar ve gübre ile tanışan köylüler ve yerliler için aynı zamanda bu maddelere erişimdeki eşitsizliğin büyük oranda artması anlamına da gelmiştir. 1970’li yıllarda izlenen politikalar ile birlikte tarımda kimyasal maddelerin kullanılmaya başlanması ve bunun hem rekabet hem de toprak kalitesi açısından geri dönüşü olmayan bir süreç olmasından dolayı köylüler ve yerliler arasındaki eşitsizlik daha da artmıştır. Bu düzenlemeden önce kimyasal maddelere gücü yetmeyen köylüler ve yerliler *ejido* dağıtımıyla orantılı olarak hasat zamanı ödeyebilme imkânı ile krediye erişebilirken, neoliberal düzenleme sonrası krediye erişim PRONASOL aracılığıyla daha az miktarda, daha adil olmayan şartlarda ve önceki bölümlerde de tartışıldığı gibi siyasi itaat karşılığında verilen bir “ödül” haline gelmiştir.³⁵⁹ Siyasi olarak maliyetli olduğu ortada olan bu değişim, Zapatistalar tarafından *satılmış uzmanlar*³⁶⁰ olarak itham edilen PRI iktidarı tarafından neden yapılmıştır? NAFTA görüşmeleri sırasında ABD’nin Meksika Anayasası’nda değişiklik yapılması yönündeki katı ısrarları ve etkisi dışında³⁶¹ Salinas hükümeti bu değişim ile tarım sektörünün liberalleşeceğini ve kar oranlarının artacağını öngörmekteydiler. Bu düşünceye göre, “üretken olmayan” köylü tarımı modernize edilmeli ve bu modernizasyonun başında ise daha fazla toprağın üretken olmayan köylü tarımının eline geçmesinin önüne geçilebilmesiydi. Dolayısıyla 27. maddede yapılan değişikliklerle

³⁵⁸ Age. sf. 36.

³⁵⁹ Age. sf. 118.

³⁶⁰ Age. sf. 83.

³⁶¹ Mexico Solidarity Network, agm. ; Flores, Imer. 2012. "Reconstituting Constitutions—Institutions and Culture: The Mexican Constitution and NAFTA: Human Rights vis-à-vis Commerce." *Georgetown Law Faculty Publications and Other Works* 693-718.

birlikte toprak işgalleri yasadışı ilan edilirken aynı zamanda hâlihazırda 1970'lerden beri uygulanan *ejido*'ların kiralanabilmesinin önü açılmıştır. Bu aynı zamanda devrim ile birlikte açık olarak düşman görülen *latifundia* ve *minifundio* pratiklerinin de yasallaştırılması anlamına gelmiştir.³⁶² Bu durum ise neoliberalizmin Meksika'ya özgü bir diğer *sosyal güvenlik ağını* ortadan kaldırması anlamına gelmekteydi.³⁶³ Aynı zamanda *toprak altı zenginlikleri* talana açık hale getiren 27. maddenin değiştirilmesinin sonuçları NAFTA ile birlikte daha da ağırlaşmıştır. Toprak dağıtımının durması, *latifundia* pratiğinin yaygınlaşması -kısmen yasallaşması- ve krediye erişimin siyasal bağıllık ile yakından alakalı olması ile zor durumda olan yerli ve köylü, bu antlaşma ile birlikte ABD'den gelen ucuz tahıl ile daha da kötü bir duruma mahkûm edilmiştir.

Yaygın olarak bilinenin aksine EZLN isyanının başlangıç tarihi olarak NAFTA'nın yürürlüğe girdiği tarihe bir önem atfederek isyanı başlatmamıştır. 1 Ocak 1994 tarihi Zapatista toplulukları içerisinde yürütülen müzakerelerin sonuçları, lojistik öncelikler ve hasat zamanı dikkate alınarak tercih edilmiştir.³⁶⁴ Fakat bu durum, neoliberalizm ve küreselleşme karşıtı bir hareket olarak Zapatista Otonomi Hareketi'nin NAFTA'nın yürürlüğe girmesinin köylü ve yerli nüfusu üzerindeki etkisini görmezden geldiği anlamına gelmemektedir. Çünkü NAFTA yüzyıllardır şiddetin, yoksulluğun, ötekileştirmenin, hastalığın ve unutulmuşluğun kurbanları olan Meksika'nın köylü ve yerlilerinin maruz kaldıkları bu durumun son aşaması olmuştur.³⁶⁵ Neoliberal doktrinin küreselleşmesinin bir uzantısı olan NAFTA Meksika yerlileri, köylüleri ve Chiapas için beraberinde ne getirmektedir?

1970'lere kadar gıda malzemelerinin ücretlerini düşük tutup, böylece maaşları da asgari seviyede tutarak ithal ikameci bir politika ile sanayileşmeyi hedefleyen Meksika'da bu politikaların 1970'lerde gelen petrol ihracatına yönelimle değiştiği önceki bölümlerde incelenmiştir. Bu politikalar ise beraberinde Meksika'da çok uzun süredir devam eden *gıda egemenliği* olarak adlandırılan ve köylüler tarafından yapılan zirai üretimi destekleyen sistemin işleyişinin bozulmasını getirmiştir. Daha sonraki

³⁶² Collier ve Lowery-Quaratielle, age. (2005), ss. 79-80, 87-88, 96.

³⁶³ Age. sf. 124.

³⁶⁴ Editorial Collective, age. (1994) , ss. 135-138; Collier ve Lowery-Quaratielle, age. (2005), ss.88-89.

³⁶⁵ Editorial Collective, age. (1994), sf. 89.

yıllarda takip edilen neoliberal yeniden yapılandırma ile köylü üretimine verilen desteklerin birer birer ortadan kaldırılması ve 1970’lerden bu yana artan kimyasal ürünlere bağımlılık var olan durumun daha da kötüleşmesine sebep olmuştur. Bu süreçte NAFTA ise toprağa bağlı yaşayan ve Meksika nüfusunun büyük bir kısmını oluşturan kesimin karşılaştığı zorlukları aşılması imkânsız hale getiren ek engelleri beraberinde getirmiştir. ABD, Kanada ve Meksika hükümetleri arasında yapılan serbest ticaret antlaşmaları kademeli olarak da olsa ülkeler arasındaki koruyucu ticaret engellerini kaldırmayı öngörmektedir. Bu durum ise hâlihazırda *sosyal güvenlik ağlarından* mahrum bırakılmış Meksika üreticileri için ek bir dezavantaj anlamına gelmektedir.³⁶⁶ ABD-Kanada-Meksika üçlüsüne yüzeysel bir bakışta dahi serbest ticaretin herkes için yararlı olduğuna dair söyleme rağmen böylesi bir liberalleşme ile hangi ülkenin sanayi ve diğer üretim süreçlerinin daha fazla savunmasız kalacağını görebilmek açısından yeterlidir. Örneğin; NAFTA’nın yürürlüğe girdiği andan itibaren zaten işlemeyen bir “Dayanışma Programı” tarafından desteklenmeyen tahıl üretimi için Meksika hükümeti tarafından koyulan tüm koruyucu tedbirler kaldırılmış -üstelik antlaşmanın 15 yıllık bir süreç öngörmesine rağmen 3 yıl gibi kısa bir sürede ve radikal bir şekilde-³⁶⁷ ve Meksika’nın bağımsızlığından bu yana korumaya çalıştığı *gıda egemenliği* tamamen ortadan kalkmıştır.³⁶⁸

Meksika’nın böylesi bir serbest ticaret alanına girmesi Zapatistaların itham ettikleri üzere “*yoksula değil, yalnızca burjuvaya kazanç sağlamaktadır.*”³⁶⁹ Üretken olmadığı düşünülen köylü tarımını yalnızca 27. maddeyi değiştirerek modernize edebileceğini öngören Salinas yönetimi akabinde gelen NAFTA için hayati bir gereklilik olan bu modernizasyon içinse herhangi bir altyapısal destek sağlamamıştır. Böyle bir desteğin eksikliğine rağmen, mısır üreticilerinin devlet tarafından sübvansile edilen ABD’li mısır üreticileri ile rekabet edebileceği ve bu rekabetin beraberinde modernizasyonu dolayısıyla da rekabet edebilme gücünü getireceği öngörülmüştür.³⁷⁰

³⁶⁶ Collier ve Lowery-Quaratielle, ss. 188-189.

³⁶⁷ Public Citizen. Tarih yok. *NAFTA Truth and Consequences: Corn*. Erişildi: Haziran 25, 2015. http://www.citizen.org/trade/article_redirect.cfm?ID=11330.

³⁶⁸ Collier ve Lowery-Quaratielle, age. (2005), ss. 151-152.

³⁶⁹ Editorial Collective, age. (1994), sf. 89.

³⁷⁰ Collier ve Lowery-Quaratielle, age. (2005), sf. 155. ; Public Citizen, agm.

Bu öngörülerini, NAFTA'nın savunucularının argümanlarını ve NAFTA'nın beraberinde getirdiklerini bu çalışmada incelemenin imkânı olmadığından NAFTA'nın mısır üretimi üzerindeki etkisini incelemek yeterli olacaktır. Meksika toplumunun sömürge tarihi dışında olumlu olarak en önemli birleştirici unsuru olan mısır³⁷¹ ve mısır üreticileri belki de NAFTA ile en çok etkilenenler olmuştur. Dolayısıyla NAFTA'nın mısır üretimi üzerindeki etkisi hem neoliberal küreselleşmenin toplumun tüm kesimleri üzerindeki etkisini göstermek hem de Zapatista Otonomi Hareketi'nin kültürel ve ekonomik otonomi inşasını anlayabilmek açısından önem taşımaktadır. NAFTA'nın Meksika üzerindeki etkilerini görmezden gelerek, “*katılan herkese yarar sağlayan bir oluşum*” olduğunu savunanların³⁷² mısır özelinde sıklıkla başvurdukları söylemin temelini beyaz ve sarı mısır arasındaki fark oluşturmaktadır. Bu söyleme göre Meksika'nın mısır ithalatının artması iddia edilenin aksine Meksikalı mısır üreticilerini saf dışı bırakmamaktadır. Çünkü ABD'den ithal edilen mısırlar Meksikalı üreticilerin iç tüketim için ürettikleri beyaz mısır değil, sarı mısırdır.³⁷³ Bu farkın önemi ise Meksika'da geleneksel olarak sıklıkla tüketilen *tortilla* yapımında beyaz mısırın kullanılmasıdır.³⁷⁴ Yani, insan tüketimi için olan beyaz mısır ABD'den ithal edilmemekte, dolayısıyla bu ürünü yetiştiren Meksikalı üreticiler de bir zarar görmemektedir. Ancak gerçek böyle değildir. NAFTA'nın yürürlüğe girmesinden tam olarak sekiz sene sonra ABD'den mısır ihracatı ikiye katlanarak altı milyon tonu bulmuşken bunun yüzde yirmisini ise beyaz mısır oluşturmuştur. Sübvansiyon edilen Amerikan mısırı karşısında rekabet gücü düşen Meksikalı üreticiye ise aynı dönemde düşen pay NAFTA öncesine göre yüzde yetmiş oranında azalma göstermiştir. Mısır üreticilerinin karşı karşıya olduğu bu korkunç durum aynı zamanda kültürel değeri olan mısır üzerinden *Amerikanlaştırma*, *homojenleştirme* süreçlerini de beraberinde getirmiştir. Yüzyıllardır beyaz mısır ile yapılan *tortilla*, Amerikan mısırının Meksika iç piyasasını istila etmesiyle birlikte ucuzluğundan dolayı yükselen oranda toplumun

³⁷¹ Kaller-Dietrich, agm. (2007).

³⁷² Neuman, Johanna. 2008. “Bush Strongly Defends NAFTA.” *Los Angeles Times*, 22 Nisan. Erişildi: Haziran 15, 2015. <http://www.latinamericanstudies.org/mexico/nafta-bush.htm>.

³⁷³ Public Citizen, agm. .

³⁷⁴ Donley, Arvin. 2014. *Structural Changes in Mexican Corn Market*. 1 Ocak. Erişildi: Haziran 25, 2015. http://www.citizen.org/trade/article_redirect.cfm?ID=11330.

kültürel olarak otonom olabilmesinin önüne engeller çıkartırken, sağlıklı olmadığı yönünde de ciddi şüphe ve tartışmaları beraberinde getirmektedir.³⁷⁵ Böylesi bir duruma karşılık ise Meksika topraklarının en eski sahiplerinin isyanı olan Zapatista Otonomi Hareketi ekolojik tarım anlayışı ile ve her şeye rağmen başarılı bir şekilde karşı koymaktadır.³⁷⁶

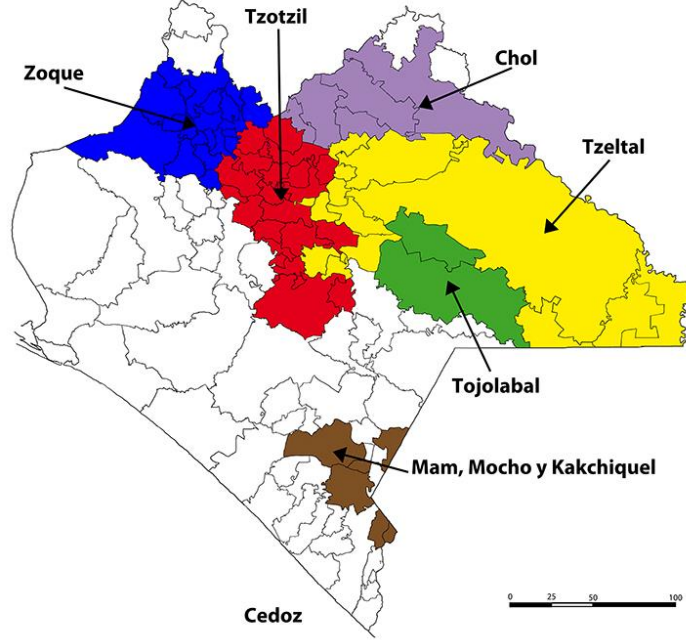
Zapatista Hareketi'nin otonomi kavramına yaklaşımı ve beraberinde otonom örgütlenmeye gitmesini incelemeyen önce bu noktaya kadar tartışılan sürecin Chiapas'ı hangi durumda bıraktığına bakmak gerekmektedir. Bu gereklilik ise iki nedenden kaynaklanmaktadır. İlk olarak, verilecek istatistikler ile Zapatista Hareketi'nin otonom olarak siyasi, ekonomik ve kültürel örgütlenmeye gitmelerinin nedenleri daha iyi anlaşılacaktır. Bununla birlikte, Zapatista Hareketi'nin otonom örgütlenmelerinin maruz kaldıkları şiddet ve ambargoya rağmen kat ettikleri yol ve neden “iyi bir örnek” olduklarını ortaya çıkartılacaktır. Bu amaç doğrultusunda kullanılacak istatistikler Zapatista Hareketi'nin otonom örgütlenme alanları ile doğru orantılı olarak sağlık, eğitim, beslenme, toprak ve barınma gibi temel talepler üzerine odaklanmaktadır. Aynı zamanda imkân dâhilindeki en güncel istatistiklere ulaşabilmek için 1995 yılında oluşturulan ve Chiapas'taki siyasal şiddetin mümkün olduğu kadar kontrol edilebilmesini amaçlayan SIPAZ (the International Service for Peace) koalisyonunun verilerinden yararlanılmıştır. En son 2010 yılında yapılan sayıma göre Chiapas'ın nüfusu 2007 yılında 3.920.892 kişiden 4.796.580 kişiye olacak şekilde hızlı bir artış göstermiştir. Chiapas nüfusunun yarısından fazlasını ise 22 yaşından küçük bireyler oluşturmaktadır. Bununla birlikte Chiapas, Meksika'nın etnik olarak en zengin eyaletlerinden birisidir. Nüfusun %95'ini *Tsotsiz*, *Tseltal*, *Ch'ol*, *Zoque* ve *Tojolabal* yerlileri oluşturmaktadır.³⁷⁷ **(Harita 2)**

³⁷⁵ La Cronica. 2002. “Entry of Contaminated Corn Denounced in Chihuahua.” *La Cronica*, 8 Ağustos. Erişildi: Temmuz 21, 2015. http://www.citizenarchive.org/print_article.cfm?ID=11331.

³⁷⁶ Collier ve Lowery-Quaratielle, age. (2005), sf. 197.

³⁷⁷ SIPAZ. 2012. *Indigenous Peoples in Chiapas*. 27 Mart. Erişildi: Temmuz 20, 2015. <http://www.sipaz.org/en/chiapas/facts-about-chiapas/398-pueblos-indigenas.html>.

Harita 2: Chiapas Eyaletinde Yerli Nüfusunun Yoğunluklu Olduğu Bölgeler

Kaynak: <http://www.cedoz.org/site/content.php?cat=20>, Erişim Tarihi: 30.07.2015. Chiapas özelinde farklı yerli topluluklarının bölgesel yoğunlaşmaları.

Bununla birlikte Chiapas her açıdan fazlasıyla zengin bir eyalettir. Eyalet, Meksika'nın petrol üretiminin %21'ini, elektrik üretiminin %55'ini ve doğalgaz üretiminin ise %47'sini tek başına karşılamaktadır.³⁷⁸ Böylesi bir zenginliğe rağmen, Chiapas yoksulluk ve sefaletin Meksika genelinde en ciddi şekilde görüldüğü eyalettir. Chiapas'ta en önemli sorunlar sosyal eşitsizlikler, barınma sorunu, eğitim ve sağlık hizmetlerinin yetersizliğidir. Bu sorunların varlığı Zapatista Hareketi'nin *13 Talebini* ve dolayısıyla örgütlenmesini de derinden etkilemiştir. Chiapas halkının yalnızca %16'sı düzenli bir gelire sahiptir. Geri kalan kısım ise yukarıda bahsedildiği gibi *borç kölesi* olarak yaşamaktadırlar. Buna rağmen Chiapas halkının %45,78'i ekonomik olarak aktif -ana akım ekonomik anlayışa göre- olmakla birlikte Meksika genelindeki aylık asgari

³⁷⁸ Cuevas, J. H. 2007. *Health and Autonomy: the Case of Chiapas*. Ottawa: Health Systems Knowledge Network, 1-14. sf. 2.

gelirin yarısından daha azı ile geçinmektedirler.³⁷⁹ Barınma imkânlarının yetersizliği ve var olan barınma imkânlarının ise kalitesizliği Chiapas'ta önemli bir başka sorunu teşkil etmektedir. Chiapas'taki evlerin %26,5'inin temiz suya erişimi bulunmamaktadır. Meksika elektriğinin yarısından fazlasını üretmesine rağmen Chiapas evlerinin %14,1'inde elektrik bulunmamaktadır. Ayrıca eyaletteki sağlık sorunlarını besler şekilde evlerin %16,6'sının tesisat sistemi yoktur ki bu durum hijyen yetersizliğini beraberinde getirmektedir.³⁸⁰ Chiapas genelinde böylesine ciddi bir barınma sorununun bulunması PRI'nın popülist politikaları ile doğru orantılı olarak sürekli inşaat malzemelerinin oy karşılığında dağıtılmasına rağmen olduğu düşünülürse daha önemli hale gelmektedir.

Zapatista topluluklarının otonom örgütlenmelerinde fazlasıyla önem verdikleri ve 1994'ten bu yana önemli gelişmeler kat ettikleri mecralardan birisi de eğitimidir. Eğitim, Chiapas genelinde sağlık ile birlikte en önemli ve uzun süredir çözümsüz bırakılan sorunların başında gelmektedir. Chiapas'ta 15 yaşın üstündeki bireylerin %16,5'i hiç eğitim almamış bireylerdir. Eğitim alan 15 yaş üstü bireylerin ise %37.13'lük kısmı ilköğretimden ileri seviyede eğitim almamıştır. Ayrıca 5-14 yaş arasındaki çocukların %10,6'lık kısmı ise okula gitmemektedir. Eğitim imkânlarının kısıtlı ve kalitesiz olmasından kaynaklanan bu durum ise Chiapas'taki okur-yazarlık oranının fazlasıyla düşük olmasına sebep olmuştur. %17.8'lik oran ile Chiapas Meksika'da okur-yazar olmayan nüfusun en fazla olduğu eyaletlerdendir. Bu oranın %39,2'sini ise yerli nüfus oluşturmaktadır.³⁸¹ Chiapas'ın içinde bulunduğu bu durum Zapatista Hareketi'nin otonom örgütlenmesinde otonom eğitimin önemli bir yer tutmasının en önemli nedenlerindendir. Son olarak Chiapas'taki sorunlardan en önemlisi ve Zapatista Hareketi'nin önemli gelişmeler kat ettiği mecra, sağlıktır. Sağlık

³⁷⁹SIPAZ. 2012a. *Social Inequalities in Chiapas*. 27 Mart. Erişildi: Temmuz 20, 2015. <http://www.sipaz.org/en/chiapas/facts-about-chiapas/399-desigualdades-sociales-ds.html>.

;SIPAZ. 2012b. *Income Inequalities in Chiapas*. 27 Mart. Erişildi: Temmuz 20, 2015. <http://www.sipaz.org/en/chiapas/facts-about-chiapas/400-ds-1-ingresos.html>.

³⁸⁰SIPAZ. 2012c. *Housing Inequalities in Chiapas*. 27 Mart. Erişildi: Temmuz 20, 2015. <http://www.sipaz.org/en/chiapas/facts-about-chiapas/401-ds-2-derecho-a-una-vivienda-digna.html>.

³⁸¹SIPAZ. 2012d. *Education in Chiapas*. 27 Mart. Erişildi: Temmuz 20, 2015. <http://www.sipaz.org/en/chiapas/facts-about-chiapas/402-ds-3-educacion.html>.

alanında Chiapas'taki en önemli iki sorun çocuk ölümleri ve beslenme yetersizliğidir. Çocuk ölümlerinde Meksika genelinde en yüksek oranlar Chiapas'tadır. Meksika geneline oranla Chiapas'ta yılda 12.000 daha fazla çocuk ölümü ile karşılaşmaktadır.³⁸² Bu durum istatistiklere ise şu şekilde yansımaktadır; Meksika genelinde her bin doğum için çocuk ölümleri oranı %13,7 iken bu oran Chiapas'ta %18,8'dir.³⁸³

Zapatista Hareketi'nin otonom örgütlenmelerinin bu tablo üzerinde ne gibi bir etkisi olmuştur? Zapatista Hareketi'nin böyle olumsuz bir tablo karşısında ve yalnızca *Dayanışma Ağı* ile birlikte başardıkları fazlasıyla önem taşımaktadır. Güncel kaynak ve dil engeli nedeniyle Zapatista Hareketi'nin olumlu etkisi detaylı olarak incelenemeyecek olsa da sağlık ve eğitim alanlarındaki gelişmelere değinilebilir. Zapatista Hareketi'nin taleplerinden birisi olan barınma hakkı ile ilgili Chiapas genelindeki sorunların önemli bir bölümü Zapatista toplulukları içerisinde çözülmektedir. Zapatistalar iktidar tarafından oy karşılığı dağıtılan inşaat malzemelerini satın alabilecek maddi güce ulaşarak daha kaliteli barınma imkânını yakalarken aynı zamanda sağlık sorunları ile doğrudan bağlantılı tesisat sorununa da çözümler getirmektedirler. Zapatista kontrolünde olan bölgelerdeki evlerin %74'ü artık bir tesisat sistemine sahipken, bu oran Zapatista olmayanların yaşadığı bölgelerde yalnızca %54'tür.³⁸⁴ Bunun dışında Zapatista Hareketi'nin en fazla gelişme kat ettiği alan sağlık alanıdır. 2007 yılı itibariyle Zapatista otonom bölgelerinde toplam 200 toplum sağlık merkezi ve 25 bölgesel klinik bulunmaktadır ki bu sağlık merkezleri ve klinikler on yıldan fazla süredir hem Zapatistalara hem de Zapatista olmayanlara hizmet vermektedir.³⁸⁵ Otonom siyasi ve ekonomik örgütlenme ile iç içe olarak Zapatista otonom sağlık örgütlenmeleri çocuk ölümleri ve yetersiz beslenme gibi önemli kronik sorunlarla mücadelede de başarılı olmaktadır. Çocuk ölümlerinin tarihsel olarak en

³⁸² Hansen, Devon, and Laura Ryan. n.d. "Teaching Women in the Zapatista Movement: Gender, Health and Resistance." *World History Connected*. Accessed Temmuz 15, 2015. <http://worldhistoryconnected.press.illinois.edu/4.3/hansen.html>.

³⁸³ SIPAZ. 2012e. *Health in Chiapas*. 27 Mart. Erişildi: Temmuz 20, 2015. <http://www.sipaz.org/en/chiapas/facts-about-chiapas/403-ds-4-salud.html>.

³⁸⁴ Arsenault, Chris. 2011. *Zapatistas: The War With No Breath?* 1 Ocak. Erişildi: Temmuz 14, 2015. <http://www.aljazeera.com/indepth/features/2011/01/20111183946608868.html>.

³⁸⁵ Cuevas, agm. (2007), ss.10-11. ; Arsenault, agm.

yüksek olduğu Selva Bölgesinde yedi yıl içerisinde doğum sırasında gerçekleşen ölümler tamamen ortadan kaldırılmıştır.³⁸⁶ Zapatista coğrafyası genelinde ise 2006 yılında her bin doğumda 82 olan doğum sırasındaki ölümler, 2009 yılında 71'e düşürülebilmiştir. Anne ve çocuk ölümleri ile mücadeledeki bu başarının yanı sıra Zapatista otonom sağlık örgütlenmesi yetersiz beslenme ve beraberinde getirdikleri ile mücadele konusunda da oldukça olumlu sonuçlar elde etmektedirler. Zapatista coğrafyası genelinde ileri derecede yetersiz beslenme oranı 2006 yılında %7,6 oranındayken bu oran 2010 yılında %5,4 oranına düşürülebilmiştir. Aynı şekilde orta derecede yetersiz beslenme oranı 2006 yılında %22,9 iken 2010 yılında bu oran %20,2'ye düşürülebilmiştir.³⁸⁷ Bu başarı aynı zamanda, Zapatista toplulukların sürekli şiddete maruz kalmalarına rağmen otonom ekonomik örgütlenmelerinin de bir sonucudur.

Zapatistaların uzun bir tarihsel süreç sonunda böylesine kökleşmiş sorunlarla başa çıkabilmelerinin ve halen birçok toplumsal hareket için ilham kaynağı olabilmelerinin nedeni ise bu çalışmada bir alternatif olarak kuramlaştırılan otonomi anlayışları ve bu anlayış doğrultusunda otonomiye kurumsallaştırmalarıdır.

3.2. Zapatista Hareketi'ni Anlamak

1 Ocak 1994'te Meksika'nın en fakir ve en "unutulmuş" eyaletinde yüzü maskeli binlerce yerli yedi kenti ele geçirdi. Kimisinin elinde tahtadan silahlar olan bu "savaşçılar" ele geçirdikleri belediyelerin balkonlarından Meksika hükümetine ve neoliberalizme karşı savaş ilan ettiklerini bildiren *Lacandon Ormanından Birinci Deklarasyonu* okudular. Bu savaş deklarasyonu ile neden bu eylemi yaptıklarını, düşmanlarının kim olduğunu ve bu eylemin neden meşru olduğunu öncelikle Meksika halklarına daha sonra ise dünya halklarına açıklıyorlardı. Kendilerini *Zapatista Ulusal Kurtuluş Ordusu (EZLN)* olarak adlandıran bu savaşçılar beş yüz yıl boyunca

³⁸⁶ Cuevas, agm. (2007), sf.11.

³⁸⁷ SIPAZ, agm. (2012e); Hansen ve Ryan, agm.

kendilerinden alınan her şeyi tek tek talep etmekteydiler: “İş, toprak, barınma, ekmek, sağlık, eğitim, demokrasi, özgürlük, barış, bağımsızlık ve adalet.”³⁸⁸ İlk şaşkınlığı atlatan Meksika federal ordusu ve polis güçleri EZLN ile 12 gün sürecek bir çatışmaya girdi. EZLN, Latin Amerika’da artık geleneksel hale gelmiş gerilla hareketlerinden farklı olduğunun işaretini ilk olarak bu çatışmalar sırasında sivil kayıplar olmamasına yönelik gösterdiği olağanüstü çaba ile verdi. Ordunun giderek sertleşen karşılıkları ve daha sonra bugüne kadar devam edecek düşük yoğunluklu savaşın ilk pratikleri olan bölgenin askerileştirilmesi beraberinde birçok Zapatista tabanından yerlinin ve nispeten az sayıda devlet askerinin ölümünü getirdi. 12 günlük çatışma ise ilerleyen zamanda Zapatista Hareketi’ni farklılaştıracak, meşrulaştıracak ve dünya çapında destek görmesini sağlamasına hizmet edecek olan sivil toplumun çabaları ile birlikte son buldu.³⁸⁹ Sivil toplumun müdahil olması ile başlayan bu süreçle Zapatistalar savaş deklarasyonundan bu yana radikal biçimde değişiklik göstermişlerdir. Mexico City’ye yürüyerek geçici bir hükümet kurulmasını sağlayacak silahlı bir mücadeleden topluluklar içinde yapılan müzakereler sonrasında bu güne kadar hiçbir silahlı eylemi olmayan bir karaktere bürünmeleri Zapatista Hareketi’nin ilk *post-modern gerillalar* oldukları tartışmalarına yol açmıştır:

“Medyatik Subcomandante Marcos tarafından temsil edilen, demokrasi, adalet, insaniyet gibi kavramları vurgulayan, hükümet ve ‘sivil toplum’ ile diyaloga açık bir politikaya karşılık gelen söylemlerindeki belirginlik değişiklik, Zapatistaları Meksika toplumunun büyük bir bölümünün nazarında ‘profesyonel savaşçılardan’ ‘toplumsal isyankârlara’ getirdi. Ve hareketin anti-

³⁸⁸ Editorial Collective, age. (1994), ss. 35-40; Harvey, Neil. 2005. *Inclusion Through Autonomy: Zapatistas and Dissent*. NACLA Report on the Americas. ; Cunnighame, Patrick ve Carolina Ballesteros Corona. 1998. “A Rainbow at Midnight: Zapatistas and Autonomy.” *Capital & Class* 22 (3): 12-22. ss. 17-18.

³⁸⁹ Khasnabish, age. (2010), ss. 13-20. ; Mentinis, Mihalıs. 2006. *Zapatistas: The Chiapas Revolt and What It Means for Radical Politics*. London: Pluto Press. ss. 1-10. ; Esteva, Gustavo. 2005. “Celebration Zapatismo.” *Humboldt Journal of Social Relations* 29: 127-167. ss. 129-132. ; Pérez, Carlos, and Gustavo Esteva. 2001. “The Meaning and Scope of the Struggle for Autonomy.” *Latin American Perspectives* 28 (2): 120-148. , ss. 123-125; Dinerstein, Ana C. 2013. “The speed of the Snail: The Zapatistas' Autonomy de facto and the Mexican state.” *Bath Papers in International Development and Well-Being* 1-14. ss. 2-3; Nash, June. 2001. *Mayan Visions: The Quest for Autonomy in an Age of Globalization*. New York: Routledge. ss. 122-134.

hiyerarşik yapısı, kolektif karar alma süreci, anti-militarist siyasi gündemi uzmanları ilk 'post-modern gerilla' tartışmalarına yöneltti.”³⁹⁰

Meksika toplumunun genelinde Zapatistalar için böyle bir kanaat varken sivil toplum örgütlerinin ve Kilise'nin -Chiapas eyaletinde etkili olan Kurtuluş Teolojisi Kilisesi- çabaları ile hükümet ve Zapatistalar arasında bir diyalog süreci başlamıştır. İlk diyalog süreci için Zapatista toplulukları içerisindeki müzakereler sonrası ekonomik, toplumsal ve siyasal taleplerden oluşan dört maddelik bir *barış konuşması çerçevesi* teklif edildi. *San Cristobal Görüşmeleri* olarak anılan bu görüşmelere sivil toplumun, yerlilerin ve uluslararası basının katılımı yoğun oldu. Zapatista toplulukları tarafından temsil etmekle görevlendirilmiş ve EZLN yönetim kadrosundan *comandante*'ler görüşmelere neden silahlı bir eyleme karar verdiklerini anlatarak başladılar. Bu hem iktidarın Zapatistaları marjinalleştirme çabalarına karşı bir cevap hem de Zapatistaların Meksika toplumunda ve dünya kamuoyunda desteğin ve sempatinin artması açısından önemli bir açıklama olmuştur. Bu açıklamada *comandante*'ler taleplerine siyasi çözümler aradıklarını ve ateşkes konusunda sivil topluma verdikleri söze bağlı olduklarını yinelemişlerdir.³⁹¹ Her ne kadar bu görüşmeler hükümet ve Zapatistalar arasında bir çözüme ulaşılabileceği beklentisini yaratsa da PRI içerisindeki gelişmeler ve iktidar tarafından Lacandon Ormanları'nın giderek askerileştirilmesi bu görüşmelerin devamında bir çözüm olabileceği umutlarını tüketmiştir.

Böyle bir ortamda Zapatistaların birçok akademisyen tarafından *yeni enternasyonalizm* için başlangıç noktası³⁹² kabul edilmelerine sebebiyet veren uluslararası *karşılaşmaların* ilki olacak *Milli Demokratik Kongre (Conveccion Nacional Democratica)* çağrısı ile ulusal ve uluslararası birçok sivil toplum örgütünü temsilen kişilerin katıldığı bir toplantı organize edilmiştir. *Aguascalientes* olarak anılan ve 1914 yılında Emiliano Zapata ve diğer devrimcilerin devrimin yol haritasını çizdikleri toplantıya atıf yapılan bu toplantıda Zapatistalar yerli hakları, demokratikleşme ve

³⁹⁰ Mentinis, age. (2006), ss. 9-10.

³⁹¹ Age. sf. 12. ; Nash, age. (2001), ss. 134-138.

³⁹² N. Harvey, agm. (2005); Mentinis, age. (2006), ss.116-151. ; Editorial Collective, age. (1994), ss. 5-25. ; Cleaver, agm. (1998); Khasnabish, age. (2010), ss. 182-220. ; Seoane, José. 2004. "Rebellion, Dignity, Autonomy and Democracy: Shared Voices from the South." *Antipode* 382-391. sf. 384.

barışçıl çözüm üzerinde sivil toplumu temsilen gelenlerin tartışmalarını *dinledi*. Zapatistaların diyalog çabalarına rağmen artan gerilim iktidarın provokasyonları ile daha kötü bir hal alırken Zapatistalar 19 Ekim’de 38 belediye 1.111 otonom topluluğu kapsayan otonom yönetimler kurduklarını³⁹³ ilan ettiler. Bu durumun Zapatistaların sürekli evrimleşen bir hareket olduğunu göstermesi bakımından ayrıca önemi bulunmaktadır. İlk olarak ortaya çıktıklarında otonom yönetimlerin tanınmasını iktidardan talep ederken, *Lacandon Ormanından Üçüncü Deklarasyon*³⁹⁴ ile silahlı mücadele söyleminden tamamen vazgeçen Zapatista Hareketi aynı zamanda otonomiye talep edilen değil, uygulanan bir gerçeklik olarak görmeye başlamıştır. EZLN sözcülerinden birinin yaptığı açıklama ise bu durumu en iyi şekilde açıklamaktadır: “Biz ilerlemeye devam ediyoruz. Eğer hükümet bize otonomiye sağlamıyorsa biz de yolumuza devam edip otonom olmayı pratikte uygulayacağız.”³⁹⁵ Tüm bu gelişmelere, sivil toplumun ve EZLN’nin diyalog çabalarına rağmen 9 Şubat 1995’te Meksika Federal Ordusu ilan edilen ateşkesi bozarak Lacandon Ormanı’nı işgal etmeye ve EZLN yönetim kadrosunu -Subcomandante Marcos başta olmak üzere- ele geçirme operasyonuna başladı. Uluslararası sermayeyi memnun etmek gayesiyle başlayan bu operasyonda³⁹⁶ Subcomandante Marcos’un kimliğinin açıklanmasına yönelik çabaların iktidarın Zapatista Hareketi’ni ve taleplerini kavrayamadığını göstermesi açısından büyük önem taşımaktadır. EZLN kadrosunun bulunmasını da kapsayan bu askeri operasyon *Aguascalientes*’in yıkılması ve bölgenin asker tarafından istila edilmesiyle birlikte sayısı kesin olmayan ölümleri ve birçok yerlinin köylerini, evlerini terk etmesiyle bu operasyon başkentte ve dünyanın diğer şehirlerinde yüzbinlerce kişinin protestoları sonucu ancak son bulmuştur.³⁹⁷

³⁹³ Mentinis, age. (2006), ss. 13-15.

³⁹⁴ EZLN. 1994. “The Third Declaration of the Lacandona Jungle.” 31 Aralık.

³⁹⁵ Bingemer, Josefine. 2011. “Can the Zapatist Movement in Chiapas/Mexico be Considered a Post Development Movement?” *Global Politics*. 8 7. Erişildi: Aralık 31, 2014. <http://www.globalpolitics.cz/clanky/can-the-zapatist-movement-in-chiapasmexico-be-considered-a-post-development-movement>.

³⁹⁶ Marcos, Subcomandante. 2007. *Durito’yla Söyleşiler: Neoliberalizm ve Zapatistaların Öyküleri*. Çeviren Şule Erdal. İstanbul: Otonom Yayıncılık. ss. 25-26.

³⁹⁷ Mentinis, age. (2006), ss. 15-17.

1995 yılı boyunca Zapatista hareketi izole olmaktan kaçınmak, askeri provokasyonlara sebebiyet vermemek ve Meksika genelinde bir alternatif yaratabilmek amacıyla sivil toplum ile etkileşimlerine devam etmiştir. *Consulta* olarak adlandırılan ve yerli hakları, demokratikleşme ve barış temelinde Zapatista topluluklarından binlerce kişi Meksika köy ve şehirlerini gezdiler. Sivil toplumun ve Zapatista tabanının çabaları sayesinde 1995 yılının sonuna doğru yapılan görüşmelerde uzlaşılan konular Zapatista toplulukları ve *consulta* sonuçları ile bağlantılı olarak 1996 yılında *San Andres Mutabakatı*'nın Zapatistalar ve hükümet tarafından kabul edilmesi ile sonlandı. Ancak bu “başarı” ilerleyen zamanda hükümetin kanıtlayacağı gibi yalnızca bir gösteri olarak kalmıştır. Zapatistalar bu anlaşmaların “*bir sonraki hükümet tarafından hileler ile ihlal edileceğini*” öngörüyorken, Zedillo hükümeti de bu anlaşmaların “*Meksika'nın demokratik yüzünü göstereceğini ve Meksika'nın hâlâ yatırım yapılabilir ülke olduğunu göstereceğini*” umut etmiştir.³⁹⁸ Taraflardan en azından birisinin öngörüsü doğru çıkmış ve 1997 yılına kadar hâlihazırda Mutabakat doğrultusunda somut bir adım atmamış hükümetin partisine mensup kişiler (priistas) tarafından 22 Aralık 1997 yılında *Acteal Katliamı* gerçekleştirilmiştir. Düşük yoğunluklu savaş üç yıldır devam ederken bu katliam iktidar ve büyük toprak sahipleri tarafından desteklenen paramiliter aktivitelerin en kanlısı olarak tarihe geçmiştir. Zedillo hükümeti ile Zapatistalar arasındaki bütün diyalogların durduğunun EZLN tarafından ilan edilmesine sebep olan bu katliamı 1998 yılı boyunca artan militarizasyon ve yüzlerce ölü, on binlerce evsiz bırakan para-militer aktiviteler takip etmiştir.³⁹⁹ 2000 yılına kadar devam eden bu düşük yoğunluklu savaş ve Zapatista topluluklarının mahkûm edildikleri kaderin değişeceğine dair ilk umut “*Chiapas sorununu 15 dakika içinde çözebileceğini*”⁴⁰⁰ iddia eden PAN adayı Vicente Fox'un seçilerek Latin Amerika'nın en uzun iktidarı olan PRI iktidarına son veren seçimlerle birlikte belirmiştir. Subcomandante Marcos'un Fox'a yazdığı mektupta “*Meksika için yeni bir şafak imkânı*” olarak tanımladığı bu umut yeşeremeden kısa sürede kaybolmuştur. Subcomandante Marcos'un Zapatistalar adına kaleme aldığı bu mektupta Fox'u uyardığı gibi neoliberal anlayış Fox yönetiminde de devam etmiştir.

³⁹⁸ Khasnabish, age. (2010), ss.153-154. Mentinis, age. (2006), ss.18-20.

³⁹⁹ Age. ss.20-25.

⁴⁰⁰ Age. sf.25.

Eski bir Coca-Cola yöneticisi olan Fox'un Chiapas sorununa yaklaşımı Zapatistaların 1994 yılında ortaya çıkmasının nedenlerinden birisi olan tepeden modernizasyon, kalkınma ve neoliberal projeler çerçevesinde şekillenmiştir.

Neoliberal doktrin içerisinde temsili demokrasi, ulus-devlet ve piyasa odaklı siyaset ile Zapatistalar ve Meksika hükümeti arasındaki ilişki bir kısır döngü içerisinde. Zapatistaların birçok kez belirttiği gibi mevcut siyaset düzeni kendi içsel engellerinden dolayı bu dünyayı değiştiremeyecektir. Bu bilincin farkında olarak Zapatista Hareketi 2004 yılında Meksika hükümetinin temsil ettiği fakat neoliberal küreselleşme ile tüm dünya halklarının gerçekliği olan *kötü yönetime* karşı *İyi Yönetim Konseylerini (Juntas de Buen Gobierno)* kurduklarını ilan etmişlerdir. Bu *konseyler* aracılığı ile Zapatista topluluklarından gündelik bir deneyim olan otonomi, Castoriadis'in kolektif otonomi için vazgeçilmez bir koşul olarak öne sürdüğü *otonominin kurumsallaşması* işlevini yerine getirmektedirler.⁴⁰¹ Zapatista Hareketi'nin otonomi anlayışının kurumsallaşmasına ve bunun üzerinden otonom siyaset, ekonomi ve kültür inşasının incelenmesine geçmeden önce cevaplanması gereken bir soru vardır: Zapatistalar için otonomi ne anlama gelmektedir?

Zapatistalar için otonominin ne anlama geldiğini incelemeyen önce bahsedilmesi gereken önemli bir nokta Zapatistaların modernitenin aksine evrensel bir otonomi tanımlayabileceğini reddetmeleridir. Zapatistalar Meksika ya da dünya genelinde değil, kendi toplulukları içerisinde dahi otonom olmanın farklı yollarla inşa edilebileceğini dolayısıyla *evrensel bir reçete ya da kılavuz sunmadıklarını* San Andres görüşmeleri başta olmak üzere birçok kez belirtmişlerdir: "*Mücadeleleri aracılığıyla [Zapatistalar] bütün grupların ve toplulukların kendi toplumsal önerilerini tartışabilecekleri ve kendi otonomi anlayışlarını inşa edebilecekleri siyasal alanlar yaratmaktadırlar. [San Andres görüşmeleri sırasında] 'Önerilerimizi sizlere sunduk' dediler ve tekrarladılar; 'ancak bunları kimseye dayatmak arzusu taşımıyoruz.'*"⁴⁰² Dolayısıyla burada Zapatista otonomi anlayışı incelenirken amaçlanan bir model, reçete ya da ideal sunmak değil aksine çok farklı topluluklardan oluşan Zapatista Otonomi Hareketi içerisindeki

⁴⁰¹ Khasnabish, age. (2010), ss. 171-174. ; Mentinis, age. (2006), ss. 64-90.

⁴⁰² Perez ve Esteve, agm. (2001), sf. 129. ; Seoane, agm. (2004), ss. 382-383.

otonomi anlayışlarının farklılığını ortaya çıkartmaktır. Bu farklılıklar ise önceki bölümlerde tartışılan kuramsal çerçeveler içerisinde kendilerine yer bulmakta ve her toplumun kendi otonom yaşayışını ortaya koymasında fayda sağlayabilecek olan Zapatista otonomi anlayışının kavranabilmesinde yardımcı olmayı amaçlamaktadır.

Zapatista otonomi anlayışının temelinde modernist otonomi anlayışına getirilen eleştiri bulunmaktadır. Zapatistalara göre bu anlayış otonom olmayı hedefleyen toplulukları ulus-devlet kısılcısından kurtaramamakta aksine ulus-devlet ile paralel bir şekilde “dördüncü seviye” -federal, eyalet ve belediye seviyelerine ek olarak- yönetim biçimi oluşturmak gayesindedir. Dolayısıyla burada amaçlanan otonomi anlayışı *kısıtlı* ve otonom olabilmekten ziyade *siyasi olarak merkezileşmeden uzaklaşmaya* yöneliktir.⁴⁰³ Zapatistaların otonomi anlayışı ise bu eleştiri ile doğru orantılı olarak yasal bir statüden de öte “fetih” öncesi dönemde *yaşayış biçimi*⁴⁰⁴, sömürgeleştirme ile başlayan beş yüz yıllık süreçte ise *hayatta kalma biçimi*⁴⁰⁵ olmuştur. Böyle bir anlayış ile doğru orantılı olarak ve uzun süre kurumsallaşmadığını da düşünürsek Zapatistaların otonomi anlayışının *gündelik faaliyetlerden* oluştuğu söylenebilir. Castoriadis’in de öngördüğü gibi *radikal sorgulama* ve *tekrardan kaçma* ile yakından ilişkili olan bu gündelik aktiviteler Zapatista topluluklarındaki otonomi inşasına katkıda bulunmaktadır. Dolayısıyla kurallar ile sınırları çizilen bir otonomi anlayışı yerine Zapatistalar otonomiye *de facto* olarak *alışkanlık ve adetlere dayalı* bir şekilde uygulamaktadırlar.⁴⁰⁶

Bu durumu örnekle açmak ve Castoriadis’in *heteronomi-otonomi ayrımı* ile daha net bir şekilde ortaya koymak gerekirse; kadınların toplumdaki yerleri ve geleneklerin sorgulanması örneği verilebilir. Ekonomik politikalar ile birlikte yerli topluluklarında kadının toplum içerisinde kaybettiği statüye karşı bir meydan okumayı getiren ve heteronom geleneklerin reddini ve değiştirilmesi talep eden bu süreç ile

⁴⁰³ Perez ve Esteva, agm. (2001), sf. 128. ;Esteva, Gustavo. 2009. "Another Perspective, Another Democracy." *Socialism and Democracy* 23 (3): 45-60. ; Nash, June. 1997. "The Fiesta of the Word: The Zapatista Uprising and Radical Democracy in Mexico." *American Anthropologist* 99(2): 261-274. sf. 268.

⁴⁰⁴ Agm. sf. 262.

⁴⁰⁵ Chatterton, Paul. 2010. "Autonomy: The Struggle for Survival, Self-Management and the Common." *Antipode* 42 (4): 897-908.

⁴⁰⁶ Dinerstein, agm. (2013), sf. 6. ; Seoane, agm. (2004), sf. 390.

Zapatista topluluklarında kadınlar Castoriadis'in deyimiyle *nomos* yapımında aktif olarak rol almaktadırlar. EZLN yönetim kadrolarında ve otonom yapılarda eşit olarak temsil edilen kadınların bu mücadelesi ise Zapatista otonomi anlayışı ile evde, köyde ve diğer mecralarda gerçekleştirdikleri gündelik pratikler ile şekillenmektedir.⁴⁰⁷ Dolayısıyla Zapatista topluluklarında gündelik pratikler üzerinden şekillenen otonominin *de facto* bir durum olduğu söylenebilir.⁴⁰⁸ Zapatista topluluklarındaki otonomi anlayışının özetini ise Chiapas'a komşu eyalet ve *ortak dayanışmada yoldaş* olan⁴⁰⁹ Oaxaca eyaletinde uzun süredir hayata geçirilen otonomi anlayışını anlatan bir Yaqui lideri yapmaktadır: "*Otonomi istenecek bir şey ya da birilerinin bize vereceği bir şey değildir. Öz-savunma becerisine de sahip olduğumuz, kendi biçimimiz ile yönetip, kendi biçimimizle adaleti uyguladığımız bir bölgeye sahibiz.*"⁴¹⁰

Son olarak Zapatistalar için otonomi yalnızca otonomi anlamına değil, daha fazlası anlamına gelmektedir. Subcomandante Marcos'un ya da diğer *comandante*'lerin demeç ve yazılarından da görülebilecek bu durumda Zapatistalar için otonomi aynı zamanda *özgürlük, itibar, radikal demokrasi* ve *yeni ufukların inşası* anlamına gelmektedir. Zapatistalar için *özgürlük* olarak otonomi aynı zamanda *radikal demokrasi* ile de yakından bağlantılıdır. Zapatistaların 13 talebi içerisinde de bulunan bu iki kavram aynı zamanda Zapatistaların iktidar ile görüşmelere devam etmenin asgari şartları olarak koyduğu ve karşılanmasını talep ettiği üç talebin ikisini oluşturmaktadır. Otonomi kavramı çerçevesinde *özgürlük* ve *demokrasi* ilişkisini doğrudan katılım üzerinden kurgulanmaktadır. Demokrasiden kasıt toplumun tüm aşamalarında kolektif ve kapsayıcı karar alma ve fikir birliğini sağlama mekanizmaları ile şekillenen yerel meclislere doğrudan katılımdır. Bu şekilde Zapatistalar *oy vermek* üzerinde şekillenen temsili demokrasi anlayışı yerine *bulunmayı* öncelik haline getiren ve sürekliliğe sahip bir demokrasiden bahsetmektedirler⁴¹¹ ki bu da önceki bölümlerde Castoriadis

⁴⁰⁷ Speed, Shannon, vd, 2006. *Dissident Women Gender and Cultural Politics in Chiapas*. Texas: University of Texas Press.

⁴⁰⁸ Dinerstein, agm. (2013).

⁴⁰⁹ Marcos, Subcomandante. 2006. *Zapatistas Call for Solidarity With the People of Oaxaca*. Aralık. Erişildi: Haziran 27, 2015. <http://democracysquare.org/action/zapatistas-call-solidarity-people-oaxaca>.

⁴¹⁰ Perez ve Esteve, agm. (2001), sf. 130.

⁴¹¹ Esteve, agm. (2005), ss. 143-151.

incelenirken değinilen toplumu düzenleyen ve yöneten kural ve normların bilinçli ve doğrudan katılım ile inşa edilmesi anlamına gelen otonomiye beraberinde getirmektedir. Böyle bir demokrasi anlayışı aynı zamanda *özgürlüğe* ulaşmayı da beraberinde getirecektir. Çünkü Zapatistalar için *özgürlük* otonomi ve kendi kaderini tayin etmek anlamına gelmektedir. Yerel seviye başta olmak üzere her seviyede doğrudan katılımın esas olduğu demokrasi anlayışı ile birlikte bireyler ve toplumlar kendi kaderlerini tayin edecek şekilde kendilerini yönetmekte ve bu yönetimin kurallarını belirlemekte ve bu şekilde heteronomiden uzaklaşarak otonom olmaktadır. Böylesi bir *özgürlük-demokrasi* ilişkisinde bireyler ve toplumlar önceki dönemlerde merkezi otorite tarafından -ulus-devlet, merkezi sömürge yönetimi, kral- neoliberalizm ile birlikte ise küresel sermaye tarafından tayin edilen kaderlerini kendileri yazmakta ve yönetmektedirler.⁴¹²

Liberal ve Marksist -Ortodoks Marksizm- otonomi anlayışı aksine tek bir tanım, reçete ya da rehber üzerinden otonomiye tanımlamayan Zapatista Hareketi, bu farklı tanımlar çerçevesinde kendi topluluklarında yirmi yılı aşkın süredir kendi hayatlarını şekillendirmekte ve “*yeni ufuklar inşa etmektedirler.*”⁴¹³ Bu bölümde ise önceki bölümlerde eleştirilen liberal otonomi anlayışını reddederek ve akabinde tartışılan alternatif otonomi teorileri ile – Castoriadis ve Post-Kalkınma Teorisi kuramları- uyum içerisinde kendi otonom yaşam biçimlerinin kurumsallaşması incelenecektir. Bu inceleme ise siyasal, ekonomik ve kültürel olarak otonomi kurumlarının inşasını ve bu kurumların işleyişini kapsayacaktır.

3.3. Zapatista Otonomi Hareketi ve Siyaset

Zapatista Hareketi’nin siyasal otonomiye kurumsallaştırmasını incelemekten önce “modern” toplumlarda siyasi hayatı şekillendiren -birçok örnekte tekeline alan- iki

⁴¹² Cunninghame ve Corona, agm. (1998), ss. 17-19.

⁴¹³ Seoane, agm. (2004), ss. 384-389.

modernite kurumunun incelenmesi siyasal otonominin kurumsallaştırılmasını anlayabilmek açısından faydalı olacaktır.

Zapatista Hareketi'nin 1994'ten bu yana birçok kavrama yaklaşımı değişmiştir. Ancak bu değişimden nispeten en az şekilde etkilenen kavramlardan birisi ulus-devlet kavramıdır. 1994 yılında Lacandon Ormanlarından yayınlanan *İlk Deklarasyon*, Zapatistaların bu tutumunu gösterir niteliktedir. Zapatistalar ilan ettikleri savaşı Meksika hükümetine karşı yani uzun süredir iktidarda olan PRI iktidarına karşı ilan etmektedir; Meksika ulus-devletine karşı değil.⁴¹⁴ Zapatista Hareketi ve ulus-devlet arasındaki bu ilişki fazlasıyla eleştirilmiştir. Ancak bu eleştirilere geçmeden önce Zapatistaların yaklaşımlarını incelemek gerekmektedir.

Öncelikle Zapatistaların 1994 yılındaki savaş ilanında neden devlet aygıtını değil de hükümeti hedef aldığını anlamak gerekmektedir. Esteva bu durumu Zapatista Hareketi'nin karakteri ile açıklamaktadır. Esteva, Zapatista Hareketi'nin *milliyetçi*, *'otonomist'* ve *ayrılıkçı* bir hareket olmadığını savunmaktadır. Bu durum Zapatistaların incelenecek olan otonomi anlayışı ile doğrudan alakalıdır. Bu anlayışa göre, Zapatistalar mevcut özerklik hareketlerinin aksine *belirli bir azınlık için özerk bir yönetim şeklini* merkezi iktidardan talep etmemektedirler. “[Zapatistalar]modern ulus-devlette halkları *'azınlıklar'* olarak sınıflandırarak homojenleştirmeye tabi tutan, yerel varoluşları ve kültürleri sınıflandıran -aynı zamanda ayrımcılığı saklayan ve bireycilik güçlendiren-modern eğilime aktif bir şekilde karşı gelmektedirler.”⁴¹⁵ Zapatistaların “modern ulus-devlete” bu tavrı ile birlikte alışlagelmiş özerklik hareketleri aksine devlet aygıtı ile işbirliği içinde olmaması bu otonomi anlayışından kaynaklanmaktadır. Ancak bu durum, Zapatistaların ulus-devlet kavramını tamamen reddettikleri anlamına da gelmemektedir. Zapatistaların karşı oldukları ve Meksika hükümeti olarak tanımladıkları şey aslında Porfirio Diaz ile birlikte başlayan ve *ABD Modeli ulus-devlet* olarak tanımlanan devlet aygıtıdır. Bağımsızlıktan sonra ulus inşası sürecine giren Meksika'nın elitleri kendilerine model olarak en yakında olan ABD modelini görmüşlerdir. ABD'nin doğrudan müdahalesi ile şekillenen bu seçim ise ABD aksine

⁴¹⁴ Editorial Collective, age. (1994), ss. 35-50

⁴¹⁵ Esteva, agm. (2005), sf. 130. ; Mentinis, age. (2006), sf. 133.

bünyesinde birden fazla etnik unsuru bulunduran Meksika'da halen devam etmekte olan asimilasyon politikaların takip edilmesini getirmiştir. Ülkenin modernizasyonu önünde engel olarak görülen yerli nüfusun asimile edilmesini ve yapay olan bir kimliğin yaratılmasını rolünü ise *ABD'nin mutlu cumhuriyetleri* örnek alınarak yaratılan devlet aygıtı üstlenmiştir.⁴¹⁶ Zapatistaların karşı oldukları ulus-devlet ise asimilasyon aracı olan devlet aygıtıdır.⁴¹⁷ Zapatistalar bu ulus-devlet anlayışına karşı Meksika genelinde farklı dünyaları inşa etmenin bir yolu olarak gördükleri farklı bir yaklaşımı savunmaktadırlar.

Zapatista siyasal otonomi örgütlenmesinde de görüleceği gibi Zapatista Hareketi savaş ilan ettiği "kötü yönetime" karşı *iyi yönetim* örgütlenmesine gitmiştir. Bu, hem Zapatistaların kendi coğrafyalarında örgütlenmelerinin bir yolu iken hem de Meksika çapında öngördükleri *milli proje*⁴¹⁸ için de genel çerçeve amacına hizmet etmektedir. Zapatistaların reformizm ile eleştirilmelerine⁴¹⁹ sebebiyet veren *kötü yönetim* ve *iyi yönetim* ayrımı yaparak asıl devlet aygıtını eleştirmemeleri ve reddetmeleri Zapatistaların otonomi anlayışını ve bununla uyum içinde siyasi olarak örgütlenmelerini yansıtan karakteristikleri paylaşmaktadır. Bahsi geçen *milli proje* çerçevesinde Zapatistalar Meksika genelinde, Meksika'nın çok farklı halkları olduğunun farkında olan ve hatta bunun üzerine kurumsallaşan *zenginleştirilmiş* ve *dengelenmiş* bir devlet aygıtı önermektedirler. Zapatista Hareketi'nin bu önerisi ise devlet aygıtını kapitalizmin aygıtı olmaktan çıkartarak gerçek anlamda halklara hizmet edecek bir aygıtı dönüştürme düşüncesini barındırmaktadır. Zapatista topluluklarında uygulanan direkt demokrasi anlayışı ile *zenginleştirilen* ve *dengelenen* siyasi hayat, ülke genelinde herkesi kapsayacak şekilde önerilmektedir. Bu öneriyle birlikte *dünyayı iktidarı ele almadan değiştirmek*⁴²⁰ adına Zapatistalar önerdikleri ya da gerçekte olan devlet aygıtından bağımsız olarak otonom siyasal örgütlenmelerini bahsi geçen otonomi anlayışı çerçevesinde hayata geçirmektedirler.

⁴¹⁶ Perez ve Esteve, agm. (2001), ss. 120-124.

⁴¹⁷ Nash, agm. (1997), sf. 261.

⁴¹⁸ Mentinis, age. (2006), ss. 40-41.

⁴¹⁹ Age. ss. 117-123, 132-136.

⁴²⁰ Holloway, age. (2005).

Zapatista Hareketi'nin dünya kamuoyunda bu kadar destek almasının en önemli sebeplerinden birisi *dünyayı değiştirmek değil, yeni bir dünya yaratmak* arzusudur. Zapatistalar bu *yeni dünyayı* nasıl tanımlamaktadırlar? Zapatista Hareketi'nin neoliberalizm, küreselleşme ve kalkınma projelerini reddettikleri önceki bölümlerde detaylı olarak incelenmiş ve açıklanmıştır. Zapatistaların reddettiği bu kavramların ortak bir noktası bulunmaktadır: tek- tipleştirme. Latin Amerika'nın en çeşitli etnik farklılığa sahip ülkelerinden olan Meksika'da bu çeşitlilik moderniteye geçişte engel olarak görülmüştür. Ulus inşası süreci sırasında bu engeli aşabilmek için merkezi iktidarlar “marjinal kültürleri” asimilasyon hatta imha etme yoluna başvurmuşlardır.

Bağımsızlıktan bu yana asimilasyon politikalarının temelini dünyanın birçok yerinde de olduğu gibi “milliyetçilik” oluşturmuştur. Zapatistaların modernist milliyetçilik yorumlamasına karşı muhalif görüşü uzun bir süre içinde evrim geçirmiştir. 1974 yılında *Kurtuluş Teolojisi Kilisesi*'nin inisiyatifi ile düzenlenen ilk Ulusal Yerli Kongresi yerlilerin muhalefetine dönüm noktası olmuştur. Bu platform, yerlilerin uzun süredir tecrübe ettikleri ortak sorunlarını ve mücadelelerini birbirleri ile paylaşımlarına imkân vermekle birlikte daha sonra EZLN'nin çekirdeğini oluşturacak şekilde bir yerli bilinci oluşmasına katkı sağlamıştır.⁴²¹ Zapatistaların Meksika özelinde öngördükleri “yeni dünya” görüşünün ilk tohumları da burada atılmıştır. Zapatistaların öngördükleri yeni dünya, *içerisinde birden fazla dünya için yer olan bir dünyadır*.⁴²² Çünkü Zapatistaların istedikleri ve inşa ettikleri dünyada “*her ten rengine, her dile ve her yola yer vardır. İyi bir dünyanın birden fazla biçimi, birden fazla yolu vardır ve hepsinde de ortak olarak saygı ve itibar bulunmaktadır.*”⁴²³ Zapatista Hareketi'nin yaratmak istediği bu dünya dolayısıyla modernist milliyetçilik tanımlamasını reddetmektedir.⁴²⁴ Zapatistalar milliyetçiliğin böyle bir tanımını reddederken kavrama farklı bir yaklaşım getirmektedirler. Bu, hem Zapatistaların Meksika genelinde marjinalleştirilmesinin önüne geçme stratejisi iken hem de Meksika genelinde yaratılması amaçlanan ve 1994 yılından bu yana Zapatistaların maruz bırakıldıkları şiddeti nispeten de olsa kontrol

⁴²¹ Nash, age. (2001), sf. 95.

⁴²² Seoane, agm. (2004), sf. 384.

⁴²³ Nash, agm. (1997), sf. 269.

⁴²⁴ Perez ve Esteva, agm. (2001), ss. 120-123. ; Nash, agm. (1997), sf. 261.

altında tutan ülke çapında bir dayanışma ağı yaratma çabasının da genel çerçevesini oluşturmuştur.⁴²⁵ Zapatistalar neden herhangi bir şekilde de olsa “milliyetçilik” kavramını savunmaktadır? Savundukları bu milliyetçilik kavramı modernist milliyetçilik yorumlamasından hangi noktalarda farklıdır? Zapatistalar için milliyetçilik kendilerinden uzaklaştırılan ve onları unutan *patria* yani *anavatan* ile yeniden bir araya gelmektir. Zapatistaların ulus-devlet kavramına yaklaşımlarında da tartışıldığı gibi ulus inşası süreci yerliler gibi marjinal kabul edilen toplulukları modernizasyon önünde bir engel olarak görmüş ve yeni milli kimlik inşasında asimilasyon politikaları izlenmesinin aygıtı olmuştur. Bu politikalar ise Meksika’nın büyük çoğunluğunu oluşturan yerlileri *patria*’dan uzaklaştırmış ve benliklerini kaybettirmiştir. Dolayısıyla Zapatistaların milliyetçilik anlayışı -devlet aygıtı yaklaşımları ile birlikte- *patria*’yı kendi halkları ile barıştırmaktır.⁴²⁶ Meksika’nın tamamı ile böyle bir milliyetçilik çerçevesinde buluşmayı tahayyül eden Zapatista Hareketi, *patria* anlayışını bir ideal olarak bırakmamıştır. Yeni dünyaları, *patria*’yı yeniden yaratmak için Zapatista Hareketi kendi coğrafyalarında siyasi, ekonomik ve kültürel otonom örgütlenmeye gitmişlerdir.

Zapatista Hareketi’ni oluşturan topluluklar için otonominin *de facto* bir durum olduğundan daha önce de bahsedilmişti. Sömürge öncesi dönemde Amerika kıtasının büyük bölümünde yaşamlarını sürdüren yerli toplulukları bu şekilde yaşamakta iken bu durum sömürge ve sonrası dönemde *hayatta kalabilme stratejisi* olarak sürdürülmeye devam edilmiştir. Bu duruma ek olarak Zapatistaların siyasal otonomi anlayışlarını şekillendiren bir diğer gerçeklik ise geleneksel Sol’un ve ana akım siyasetin siyasal jargonundan ayrılımları ile başlamıştır. Bu durumu özetleyen en iyi örnek ise EZLN’nin çekirdeğini oluşturan ve Chiapas’ta bir proleter devrim gerçekleştirmek amacıyla şehirden Lacandon Ormanları’na gelen devrimciler ile yerli topluluklarının buluşmasıdır. Higgins’in *EZLN’nin yerlileşmesi*⁴²⁷ olarak adlandırdığı bu süreç, Zapatista Otonomi Hareketi’nin bugün dünya tarihinde en önemli toplumsal alternatiflerden bir tanesi olmasının en büyük nedenlerinden birisi olarak görülebilir. Bu

⁴²⁵ Mentinis, age. (2006), ss. 126-127.

⁴²⁶ Age. , ss. 124-126.

⁴²⁷ Higgins, Nicholas P. 2004. *Understanding the Chiapas Rebellion: Modernist Visions and the Invisible Indian*. Austin: University of Texas Press. ss. 153-172.

süreç Zapatista siyasal otonomisi için neden önemlidir? Bu süreç, Zapatista topluluklarında otonom siyasal kurumların inşa edilmesi sırasında yerli toplulukları arasındaki birçok farklılığa rağmen önemli bazı kavramların Zapatista coğrafyası genelinde kurumsallaşmasını sağlayacak ilk adımdır. Bu kavramlar ise; *yürürken öğrenmek, itaat ederek yönetmek, en yavaş yürüyenin hızında yürümek* ve *temsil et, yerine geçme*.

Zapatista siyasetini şekillendiren bu kavramlara geçmeden önce *EZLN'nin yerlileşmesi* sürecinden kısaca bahsetmek gerekmektedir. Bu süreç, 17 Kasım 1983'te aralarında Subcomandante Marcos'un da bulunduğu altı devrimcinin Marksist öğretisi ile doktrine olmuş bir şekilde Chiapas yerlilerini eğitmek, örgütlemek ve onlara *öncülük* yapmak için Lacandon Ormanları'na gelmesi ile başlamıştır. Kısa sürede devrimciler en büyük sorunun aradaki dil engeli olduğunu kavramışlardır. Fakat sorun yerli dillerini bilmemeleri değil, bu dillerin farklı yaşamışlıklardan gelmesinden kaynaklanmaktadır. İspanyolca konuşan devrimci altı *mestizo* bu dilin yapısını anlamakta zorlanmışlardır ki bu yalnızca bir tercüme sorunundan kaynaklanmamaktadır. Devrimcilerin karşılaştıkları toplulukların dillerinde *pasiflik* bulunmamaktadır ki bu *öncülük* anlayışı ile eğitilmiş devrimcilerin yerli toplulukları eğiterek takip etmeyi öğrenmelerini zorlaştıracak bir durum teşkil etmiştir. Mentinis bu durumu daha anlaşılır kılan bir örnek sunmaktadır. Örneğin İspanyolca, İngilizce gibi Latin kökenli dillerde “*Anlattım.*” sözcüğü yalnızca öznenin etken, dinleyenin ise edilgen olduğu bir durumu özetlemektedir. Ancak devrimcilerin karşılaştıkları yerli dillerinde bu durum söz konusu değildir: “*Anlattım.*” yerine “*Ben söyledim, sen duydun.*” sözcüğü kullanılmaktadır. Dolayısıyla her iki tarafın da katılımı olan ve her iki tarafın da etken olduğu bir durum ortaya çıkmaktadır.⁴²⁸ Böyle bir gerçeklik içinde Lacandon Ormanları'na gelen devrimciler, Marcos başta olmak üzere yerlilerin hikâyeleri, efsaneleri ve mitleri ile birlikte

⁴²⁸ Mentinis, age. (2006), ss. 155-162.

*eğitilirken*⁴²⁹ bu süreç sonunda geleneksel Sol'un *devlet aygıtını ele geçirmek, öncü parti anlayışı* ve diğer *siyasi dogmalarından* arındırılmıştır.⁴³⁰

Bu süreç sonunda Zapatistaların kendi bölgelerini yönetirken kurumsallaştıracakları ve genel kabul haline gelen bazı kavramlar ortaya çıkmıştır. Bu kavramları incelemeye başlamadan önce bu kavramların sömürge öncesi dönemde dahi yerlilerin kendi siyasal gerçekliklerinin bir parçası olduğunu ve Zapatista Hareketi ile birlikte ortaya çıkmadığını belirtmek gerekmektedir. Zapatista Otonomi Hareketi ve bu kavramlar arasındaki ilişki bu kavramların toplulukların yönetilmesi, adaletin uygulanması ve ekonomik olarak örgütlenme ile birlikte kurumsallaştırılmasıdır. *Yürürken öğrenmek* Zapatista Hareketi ile doğrudan ilişkili en önemli kavramlardan irisidir. Bu kavram Castoriadis'in üzerinde sık sık durduğu *yoktan yaratmak (ex nihilio)* kavramı ile doğrudan alakalı ve heteronomi ile otonomi arasındaki ayrımı belirleyen bir kavramdır.⁴³¹ Subcomandante Marcos'un yerli kültürünün Zapatista Otonomi Hareketi'ni nasıl beslediğini anlatan hikâyeleri topladığı *Koca Antonio'dan Öyküler*'de Koca Antonio da bu durumu doğrudan *Tanrıların önceyi ve sonrayı yaratması* ile anlatmaktadır.⁴³² Dolayısıyla Zapatista otonomi anlayışı sürekli evrim içerisinde olan, sürekli yaratılan yani sürekli *yürünmekte olan bir yoldur*. Bu anlayış, Zapatistaların *de facto* otonomi gerçekliği ile uyum içerisinde olan *otonom belediyelerden, İyi Yönetim Konseyleri*'ne geçişi ile birlikte düşünüldüğünde anlam kazanmaktadır. Zapatistalar yürürken kimseyi arkada bırakmamak gayesini de taşımaktadırlar. Neoliberal politikalarla sürekli kaybedenlerin oluşturduğu bir hareket olarak, kapitalizmin sosyal Darwinist meşrulaştırmasının aksine kaybedenler yaratmamak adına *en yavaş yürüyenin hızında yürümektedirler*. Zapatistaların bu anlayışı siyasal olarak örgütlenmelerinde büyük öneme sahiptir. *Devrimci öncüler* anlayışını reddeden Zapatistalar, *herhangi bir vaat edilen toprağa varabilmek acelesi* ile hareket etmek yerine bu yolu tercih etmişlerdir:

⁴²⁹ Marcos, age. (2001).

⁴³⁰ Seoane, agm. (2004), sf. 386. ;Dinerstein, agm. (2013), ss. 2-3. ;Harvey, agm. (2005), ss. 13-15. ; Cunningham ve Corono, agm. (1998), ss. 15-18. ;Esteva, agm. (2005), ss. 130-135. ;Chatterton, agm. (2010), ss. 898, 901-904. ;Esteva, agm. (2009), ss. 46-53.

⁴³¹ Adams, age. (2005).

⁴³² Marcos, age. (2001), ss. 96-101.

*“Bunun yerine Zapatistalar fikir birliğine ulaşmaya ve en yavaş yürüyenin hızında yürümeye odaklanmışlardır. Önemli hiçbir siyasal karar küçük bir grup lider tarafından alınmamaktadır. Sonuç olarak, karar alma süreci yavaş ve karmaşıktır. Bu süreç, tartışma ve fikir belirtmenin iç içe geçtiği biçimlerin gerekliliğini beraberinde getirmektedir. Bu süreci, daima kazananlar ve kaybedenler, azınlıklar ve çoğunluklar yaratan oy verme yöntemi ile hızlandırmamaktadırlar. Dolayısıyla, fikir birliği yolunun yürünmesi kaçınılmaz olarak yavaş olmaktadır.”*⁴³³

Bu anlayış Zapatistaların *üç aşamalı yönetim* dedikleri ve en tabandan başlayan örgütlenmeleri ile kurumsallaşmıştır. Bu anlayış ile Zapatista siyasal anlayışı *iktidarı ele geçirmek* hedefinde olan geleneksel Sol siyasi anlayıştan otonom olmakla birlikte gündelik pratiklerle zenginleştirilen, daha demokratik ve yatay siyasi örgütlenmeyi beraberinde getirmiştir.⁴³⁴ Bu siyasi örgütlenme sonucunda oluşturulan kurumlarda hizmet etmeleri için seçilen kişilerin sınırlarının belirlenmesi açısından iki kavram önem kazanmaktadır: *İtaat ederek yönetmek* ve *temsil edip, yerine geçmemek*. Zapatistaların otonomi anlayışını radikal demokrasi üzerinden kurgulayarak radikalleştiren ve alternatif bir anlayış haline getiren en önemli karakteristikler bu kavramlarla ilişkilidir. Zapatista Hareketi her ne kadar geleneklerle yakından ilişkili olsa da toplulukların kendilerini bu şekilde yönetmeleri gelenek kavramının ötesine geçilebildiği ve geleneklerin dahi *yaratım sürecine* tabi olduğu anlamına gelmektedir:

*“[...] ‘Eğer yöneten doğru ise itaat eder ve itaat eden de doğru erkek ve kadınların arzusu aracılığıyla yönetir.’ sözü ya da Zapatistaların sık sık ‘itaat ederek yönetmek’ olarak tanımladıkları durum da tam olarak radikal söylem ile hayat bulan otonomi projesi ve insanların eşit varlıklar olduğunu öngören yerel pratik ve dillerin ortak ürünü olarak ortaya çıkmaktadır.”*⁴³⁵

Bu anlayış, topluluklarından hizmet etmeleri için seçilen ve *üç seviyeli yönetim* yapısının en üstü düzeyine karşılık gelen *İyi Yönetim Konseylerinde* yer alacak kişilerin uyması gereken bir anlayıştır. Zapatistaların yönetim birimlerine *Caracoles* adını vermelerinin sebeplerinden birisi de bu anlayıştır. Türkçe karşılığı *salyangoz* olan

⁴³³ Esteve, agm. (2005), sf. 139.

⁴³⁴ Seoane, agm. (2004), ss. 386-387.

⁴³⁵ Mentinis, age. (2006), sf. 159.

Caracoles, itaat ederek yönetme anlayışının işleyişini anlatır nitelikte olan bir kurumdur:

*“’İtaat ederek yönetme’ prensibinin uygulanması sürekli ileri ve geri şeklinde müzakere sürecini gerektirmektedir. Salyangoz ve salyangozun spiral kabuğu da tam olarak bunu temsil etmektedir. Zapatistaların devrimi de kapitalizmin vahşi yabancılaştırma, sanayiciliğin [bireyleri, toplumları] tasnif etme hatalarından uzağa, eski yöntemler ve küçük şeylere doğru dışa dönerken, yeni düşünce ve yeni kelimelere doğru içeri dönmektedir. Her ikisi de kendi spirallerinde her iki yöne doğru hareket etmektedir.”*⁴³⁶

Son olarak bütün bu kavramlarla uyumlu olarak Zapatistalar siyasal örgütlenmelerine otonom bir karakter veren son kavram *temsil etmek, yerine geçmemektir*. Bu noktada Zapatistaların temsiliyet anlayışı ile modern demokrasilerdeki temsiliyet anlayışın farklı olduklarını belirtmek gerekmektedir ki gerek Subcomandante Marcos’un yazılarında olsun gerekse Zapatistaların bildirilerinde olsun temsili demokrasi sık sık eleştirilen bir kavramdır.⁴³⁷ Bu eleştiriler genel olarak modern demokrasilerin toplumların iradesini değil, sürekli kendini üreten küçük bir sınıfın çıkarlarını temsil ettiği eleştirisini yapmaktadır. Toplum iradesini temsil edeceği iddiasında bulunanların küçük bir zümre tarafından belirlendiği ve sınırları belli bir sistem içerisinde iktidarın el değiştirdiği eleştirisini getirmektedirler ki Meksika’daki PRI iktidarının önceki bölümlerde incelenen doğası düşünüldüğünde haklı bir eleştiri olmaktadır. Bu eleştiri ile doğru orantılı olarak Zapatista demokrasi anlayışına göre iktidar *yukarıda* değil insanlar neredeyse orada yani *aşağıdadır*. Dolayısıyla halk tarafından kendilerini *temsil etmesi* ve daha da önemlisi *hizmet etmesi* için kişiler sürekli geri çağırılmaya tabii tutulmalıdırlar. Dört ya da beş yıllığına *halkın yerini almak* yerine, sürekli geri çağırılabilirlerinin bilincinde olarak *temsil etmelidirler*.⁴³⁸

2003 yılında *İyi Yönetim Konseyleri (JBG)* kurulduğu ilan edilmeden önce de Zapatistalar düşük yoğunluklu savaşa rağmen *belediye seviyesinde* de olsa otonom şekilde yönetim uygulamışlardır.⁴³⁹ 1995 yılının sonlarına doğru sivil toplum tarafından

⁴³⁶ Dinerstein, agm. (2013), sf. 5.

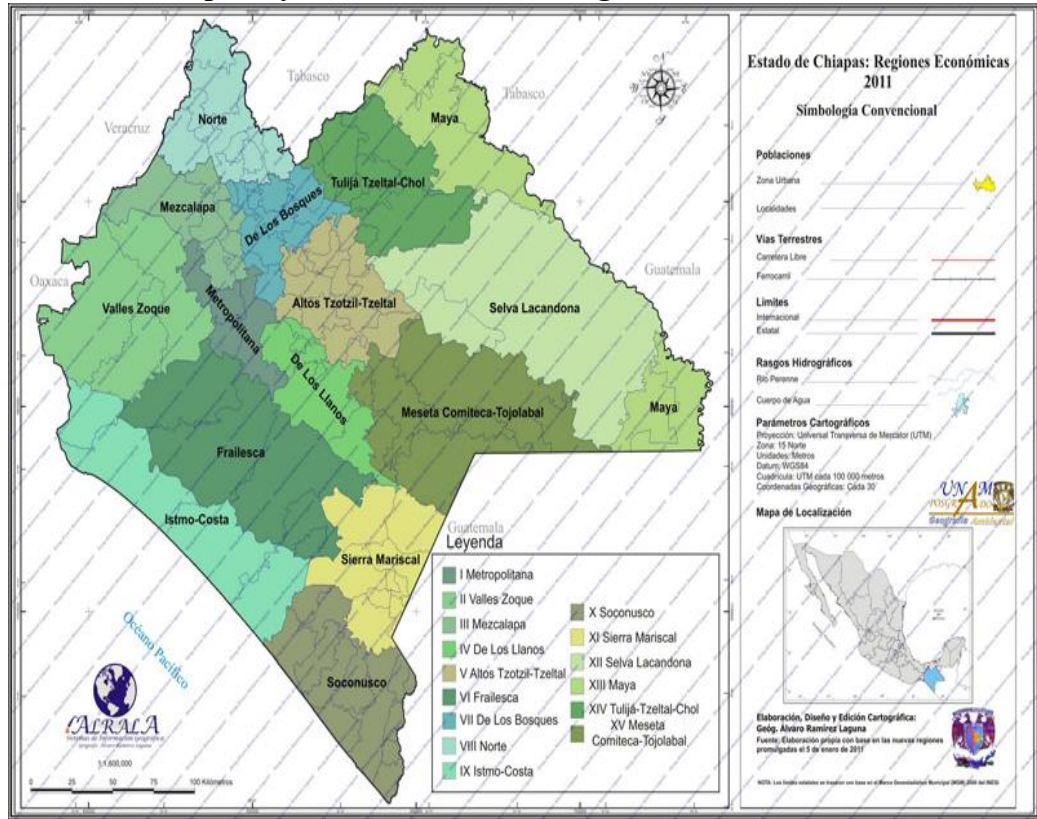
⁴³⁷ Marcos, age. (2007), ss. 127-135.

⁴³⁸ Esteva, agm. (2005), ss. 144-151. ; Seoane, agm. (2004), ss. 389-391.

⁴³⁹ Perez ve Esteva, agm. (2001), ss. 133-134.

barışçıl ve siyasi bir yol izlemeye sevk edilen Zapatista toplulukları San Cristobal Görüşmeleri ve Acteal Katliamı sonrasında iktidarın en temel talepleri dahi karşılamaya yanaşmadığını görmeleri ile birlikte belediye seviyesinde otonom yapılar kurmaya başladılar. Bu örgütlenme hâlihazırda eyalet içerisinde yapılmış olan belediye örgütlenmesi sınırları içerisinde oluşturulan *otonom belediyeleri* kapsamaktadır. (Harita 3)

Harita 3: Chiapas Eyaleti ve Ekonomik Bölgeler

Kaynak: <http://www.sipaz.org/en/chiapas/facts-about-chiapas/396-regiones-y-municipios.html>,

Erişim Tarihi: 30.07.2015. Chiapas Eyaleti Ekonomik Bölgeler İdari Sınırları

Bu *otonom belediyeler* Zapatistaların otonom siyaset yolundaki ilk adımları olmuştur. Bölgedeki artan askerin varlığı ile birlikte ilan edilmemiş bir ambargoya mahkûm edilen Zapatista toplulukları bu gerçekliğe rağmen direnebilmek ve direnebilmek için üretebilmek ve sivil toplum ile olan ilişkilerini sağlıklı ve açık bir

kanala yönlendirebilmek amacıyla otonom belediyeleri organize etmişlerdir.⁴⁴⁰ Latin Amerika'nın en uzun iktidarda kalan siyasal partinin iktidarına son vererek iktidara gelen Fox, Zapatistaların temel taleplerini oluşturan *siyasi tutsakların serbest bırakılması, Chiapas'ta yedi tane askeri üssün boşaltılması ve San Andres Mutabakatı'nın uygulanması* taleplerin bir kısmını doğrudan bir kısmını ise üstü kapalı olarak reddetmiştir. Bu talepleri karşılamak yerine ise PRI iktidarının uzun süredir yaptığı gibi popülist politika ve planlar -Plan Puebla Panama gibi- takip etmeyi tercih etmiştir. Zapatistaların 1995 yılında oluşturulan otonom belediyelerden daha karmaşık bir düzen olan *Caracoles* düzenine geçmesinin en büyük nedenlerinden birisi de bu içi boş politikalar. Bu durumun Zapatistalar siyasal otonomi kurumsallaşmasına en önemli etki eden örneği 2001 yılında yapılan anayasa reformu olmuştur. San Andres Mutabakatının şartlarından birisi olan yerlilerin otonom yönetimlerinin tanınmasını gerçekleştirme vaadiyle yapılan anayasa reformu kalkınma projeleri ile uyumlu olacak şekilde yapılmıştır:

“Kısacası yasa, Dünya Bankası Kalkınma Programı'nda olduğu gibi özelleştirme, yetkilendirme ve tabandan katılımı teşvik eden bir çeşit yerel demokrasiyi öngörmekteydi. Hükümetlerin merkezi olmayan yönetim biçimlerinde, 'yerel otonomi', 'hükümetlerin kaynakları yerel seviyeye aktardığı, vatandaşların ise taleplerini yukarı doğru kanalize ettiği kurumsal bir mekanizma' olmaktadır.”⁴⁴¹

Böyle bir otonomi tanımlaması Zapatistaların mücadelesini verdikleri ve gündelik pratikler ile *de facto* şekilde uyguladıkları otonomi anlayışı ile tamamen ters düşmektedir. Fox hükümetinin böyle bir otonomi tanımlamasının arkasından ise Dinerstein'in yorumladığı gibi iki yıl sonra Zapatistaların açık bir şekilde reddedeceği şekilde *Plan Puebla Panama* kalkınma projesi gelmiştir. Bu gelişmeler üzerine Zapatistalar *Caracoles* ve *İyi Yönetim Konseylerini* kapsayan daha kapsamlı siyasal otonomi kurumsallaşmasına gitmişlerdir. **(Harita 4)**

⁴⁴⁰ Dinerstein, agm. (2013), ss.3-4. ;Esteva, agm. (2005), ss.131-133. ;EZLN. 2014a. *Autonomous Government I*. Çeviren Henry Goles. La Realidad: Creative Commons Attribution. ss.6-8.

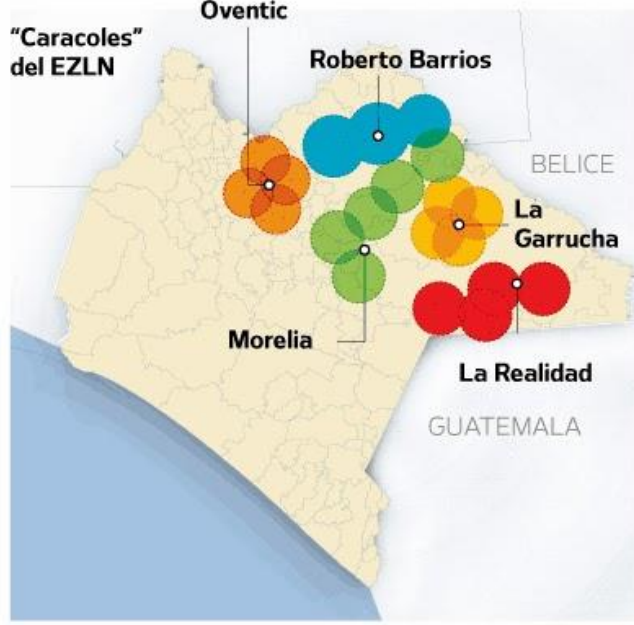
⁴⁴¹ Dinerstein, agm. (2013), sf.4.

Harita 4: Zapatista Caracoles Dağılımları

AUTOGOBIERNO ZAPATISTA

El territorio zapatista está dividido en cinco regiones, y cada una tiene un centro de gobierno autónomo denominado "Caracol". Los caracoles son las sedes de las Juntas de Buen Gobierno (JBG), conformadas por un grupo de zapatistas

Fuente: EZLN y CIEPAC

Kaynak: <https://zapateando.files.wordpress.com/2014/01/9b833-mapaez.jpg>, Erişim Tarihi: 30.07.2015. Zapatista Caracoles örgütlenmeleri ve kontrol ettikleri bölgeler.

1994 yılında ilan edilen 38 otonom belediye aslında Zapatistaların *otonom hükümet* olarak adlandırdıkları bu kurumsallaşmanın çekirdeğini oluşturmaktadır. Hâlihazırda işleyen bir *otonom yönetim* varken Zapatistalar bu sistemi geliştirme ve *konseyler* ve *Caracoles*'leri bölgelerinde kurmak gereği duymuştur? Castoriadis'in otonomiye bir *tohum* olarak tanımladığını unutmadan Zapatistalar, bu gelişimi artan ihtiyaçlara ve iktidar ve iktidar tahakkümündeki diğer güçlerden gelen baskıya dayandırmaktadır. Bununla birlikte bu gelişimin en önemli sebeplerinden birisi Subcomandante Marcos'un *kendini lağvetmek için kurulmuş bir ordu* olarak tanımladığı EZLN ve yönetim kadrosunun Zapatista toplulukları üzerindeki etkisini ortadan kaldırmak amacıdır:

"Bu görevleri [adli ve sivil meseleleri] askeri ve siyasi liderler üstlerine aldı ve bir süre böyle devam etti. Fakat bu meselelerin onların görevi olmadığını anladılar, dolayısıyla bizler de Zapatista kentlerinde yerel otoriteler, temsilciler ve vekiller organize etmeye başladık. Bundan

sonra yerel otoriteler adli meseleleri devralmaya ve sağlık, eğitim gibi sivil gerekliliklere çözüm bulmaya başladılar.”⁴⁴²

Hükümet tarafından açıklanan “reform” ile hayal kırıklığına uğrayan, sürekli baskı ve şiddete maruz kalan ve sürekli sivilleşme çabasında olan Zapatista toplulukları *Zapatista İsyankâr Otonom İlçeleri (Municipalidades Autonomas Rebeldes Zapatistas, MAREZ)* olarak adlandırılan, Chiapas eyaletinin yüzde kırkına, 300-400 nüfuslu 1.100 topluluğa tekabül eden ve Zapatista Hareketi’ni destekleyen topluluklardan oluşan bölgede her biri bir *İyi Yönetim Konseyi* tarafından idare edilen *beş tane Caracoles(Salyangozlar)* adı verilen otonom kurumları 2003 yılının Ağustos ayında kurduklarını ilan etmişlerdir.⁴⁴³

Aynı zamanda *kültürel bir alan* da olan *Caracoles*’ler içerisinde Zapatistaların *üç aşamalı yönetim* dedikleri üç aşamalı karar alma mekanizmasını içinde barındırmaktadır: *yerel seviye, belediye seviyesi* ve son olarak *İyi Yönetim Konseyleri*. Bu aşamalı yönetim şekli tüm *Caracoles*’ler için ortak olan noktalardan birisidir. Tabandan yukarı doğru olan bu yönetim biçiminde ilk aşama yerel aşamadır. Bu aşamada Zapatista Hareketi içerisindeki her bir topluluk kendi *temsilcilerini* ve *otonom vekillerini* seçmektedirler. Bu aşamadaki tüm makamlar gönüllülük esasına göre belirlenmektedir. Bu aşamada seçilen temsilci ve vekiller toplulukları doğrudan temsil ettikleri için toplulukların doğrudan yetkilileri olarak hizmet etmektedirler. İkinci yönetim seviyesi ise belediye seviyesidir. Bunlar toplulukların oluşturduğu belediyeleri gözetlemekte ve kontrol etmek ile görevlendirilmiş otonom yetkililerdir. Bu aşamada her bir topluluğun yetkilisi ve vekili üç gün kadar sürebilen meclislerde toplanarak topluluk projelerinin uygulanması ve tasarlanması üzerine fikir birliğine ulaşmak için müzakere etmektedirler. Son, üçüncü yönetim seviyesi ise *İyi Yönetim Konseyleri*’dir. Toplulukların oluşturduğu belediyelerin bir araya gelmesi ile oluşan konseylerin çalışanları belirli bir süre -genelde üç yıl- için daimi olarak seçilmektedirler.⁴⁴⁴ Konseylerde görev yapacak delegeler ise *otonom konseyler* olarak adlandırılan belediye

⁴⁴² EZLN, age. (2014a), sf. 6. ; Dinerstein, agm. (2013), sf. 5. ; Esteva, agm. (2005), sf. 133.

⁴⁴³ Dinersteing, agm. (2013), sf. 4. ; EZLN, age. (2014a), sf. 8.

⁴⁴⁴ Age. sf. 26. ; Dinerstein, agm. (2013), sf. 5.

seviyesine seçilmiş vekiller arasından gelen gelmektedirler. Tabanın yönetimin en üst kademesine etkisini arttıracak şekilde her bir *otonom konsey* adına bir veya iki delege *İyi Yönetim Konseylerinde* hizmet etmektedir. Zapatistaların önceki bölümlerde yer verilen temsili demokrasi eleştirisi ile düşünüldüğünde bu noktada “vekillerin”, “temsilcilerin” olması ve bu kişilerin “seçilmesi” birbirine zıt bir görüntü çizmektedir. Ancak Zapatistaların eleştirdiği temsili demokrasi ile otonomi kurumları arasındaki temsiliyet arasında radikal farklılıklar bulunmaktadır. Her şeyden önce Zapatista topluluklarında siyaset üzerinde *uzmanlaşma imkânı olan bir meslek dalı* olarak görülmemektedir. Zapatista topluluklarında herhangi bir aşamada hizmet etmesi için *seçilmiş* ya da *gönüllü olmuş* kişilere maaş verilmemektedir. Castoriadis’in *uzmanlara karşı halk* anlayışını somutlaştırır şekilde Zapatistalar siyaseti karşılığı olan ve sağlanan hizmetin satın alınabileceği bir eylem olarak görmemektedirler.⁴⁴⁵

İçi boşaltılmış bir söylem olmaktan öte, *gerçek otoritenin tabanda yani halkta*⁴⁴⁶ olduğu gerçeğini unutmadan JBG’lerin temel varoluş sebebi ve bunun üzerinden şekillenen görev alanlarını incelemek gerekmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi *sivil toplumla* hatta gerekirse hükümet kurumları ile iletişime geçebilmenin bir yolu olarak organize edilen JBG’ler aynı zamanda *otonom konseyler* yani belediyelerin arasındaki koordinasyonu sağlamak ve daha da önemlisi adaleti uygulamakla yükümlüdürler.⁴⁴⁷ Dinerstein, JBG’lerin işleyişini *Caracoles Oventic* örneği üzerinden açıklamaktadır:

“Oventic Salyangozunun JBG’sinin aylık ve ‘ad hoc’ toplantılar gerçekleştiren yirmi üç üyesi bulunmaktadır. JBG içerisinde herhangi bir güçler ayrılığı yoktur ve temsilciler hem teknokrasinin oluşmasını hem de bürokratikleşmeyi engelleyebilmek ve yatay demokrasi tatbik edebilmek için belirli bir süre boyunca hizmet etmektedirler. Günlük işlerin yürütülmesi ve ortak kimliğin korunabilmesi JBG içerisindeki Meclis ile sağlanmaktadır. Bunun dışında JBG yalnızca belirli bir yol önerisi sunmakta ve bu da topluluklar içerisinde müzakere edilmektedir.”⁴⁴⁸

JBG’lerin yukarıda bahsedilen yol önerisi sunmaları ise denetimi ile görevli oldukları iş alanları üzerindedir. Bu iş alanları ise; eğitim, ticaret, sağlık, iletişim, adalet,

⁴⁴⁵ EZLN, age. (2014a), ss. 14, 21, 78.

⁴⁴⁶ Age. sf. 26.

⁴⁴⁷ Esteva, agm. (2005), sf. 133.

⁴⁴⁸ Dinerstein, agm. (2013), sf. 5.

tarım, ulaşım, projeler, *BANAPAZ (Otonom Zapatista Bankası)*, *BANAMAZ (Otonom Zapatista Kadınlar Bankası)* ve idare. İş alanlarının böylesi dağılımı her ne kadar ulus-devlet içerisinde merkezi hükümetin görevlerine benzese de *JBG*'ler bu iş alanlarında yalnızca inisiyatif alınmasında ve koordinasyonunda görev almaktadır:

*“Birçok örnekte olduğu gibi inisiyatifler JBG içerisinde alınmaktadır yani bir başka deyişle farklı iş alanlarında neye ihtiyaç olduğu gözlenmektedir. Eğer ki bir anlaşma yapılması gerekiyorsa, kolektif ya da bölgesel olarak yapılması gereken bir iş varsa veya belediye seviyesinde kolektif bir iş yolunda gitmiyorsa bir koordinasyon gerekmektedir. Bu durumda yapılan ise normalde üç ayda bir yapılan meclislerin toplanmasıdır. Bu meclislerde belediye temsilcileri, iş alanlarından yoldaşlar ve diğer yetkililer bir araya gelmekte ve işlerin nasıl daha iyi işleyebileceğini analiz etmekte, planlamakta ve müzakere etmektedirler.”*⁴⁴⁹

Bunun dışında *JBG*'ler istisnai durumların görüşülmesi için meclislerin toplanmasından da sorumludurlar. Meclislerin toplanma amacı ise merkezi bir hükümet olması durumunda olanın aksine *JBG*'lerin *kolektif yönetmek* mantığı ile çalışmasındandır. Her ne kadar iş alanlarının koordinasyonu konusunda *JBG* içerisinde bir sınıflandırma olsa da buradaki temsilciler karşı karşıya kalınan bir sorunun çözümünde bir bütün olarak hareket etmektedirler. Bu şekilde alınacak kararlar hem tabana kanalize edilmekte hem de kolektif olarak sorumluluk alınmaktadır.

Zapatista siyasal otonomi inşasını önemli bir alternatif yapan bir diğer karakteristik ise otonom kurumların Zapatista coğrafyasında *adli yetkiyi* ellerinde bulundurmaları ve uygulamalarıdır. Bu durum Zapatistaların otonomi anlayışı ile doğrudan bağlantılıdır. Gündelik pratikler ve radikal demokrasinin içselleştirilmesi ile şekillenen Zapatista otonomi anlayışında Esteva'nın da belirttiği gibi *adli prosedürler* ve *siyasi güç* aynı anda uygulanabilmekte, bu da *halkın iradesinin bir anlamı* olduğuna karşılık gelmektedir.⁴⁵⁰ Zapatista coğrafyasında adli prosedürler *otonom yönetim* tarafından uygulanmaktadır:

“Konseyler [JBG], her birinin yetki alanı dâhilinde olan belediyeler ve toplulukların içerisindeki ve aralarındaki çatışma ve zor durumlara müdahil olacaktır. Eğer birisi belediyesinde ya da

⁴⁴⁹ Age. sf. 15.

⁴⁵⁰ Esteva, agm. (2009), sf. 52.

topluluğunda adil olmayan bir şey yapıldığını veya 'itaat ederek yönetmek' prensibine ve topluluk iradesine aykırı şekilde işlerin olmaması gerektiği gibi yürütüldüğünü düşünüyorsa bu yeni kurumdan [JBG] yardım isteyebilecektir."⁴⁵¹

Zapatista otonomi anlayışının adaletin topluluklar içerisinde uygulanmasını kapsayacak şekilde evriminde adaletin sömürge döneminden beri yerlileri sindirmenin bir aracı olarak kullanılmasıdır.⁴⁵² Toprak taleplerinde, zorla köylerinden, evlerinden edilmelerinde ve sayısız birçok örnekte adaletin aleyhlerine çalışan, alınıp satılan bir gerçeklik olduğunu kavrayan Zapatista toplulukları dolayısıyla siyasal otonomi örgütlenmelerinde adli prosedürleri de doğrudan topluluklara vermiştir.⁴⁵³ Böylece Zapatista topluluklarında adalet bir zümre ya da kişinin elinde olmaktan çok topluluğa aittir. Yani Zapatista topluluklarında adalet *gerçeğe, güvene ve taahhütte dayanmakta ve söylenen her neyse aynı şekilde yapılmaktadır.*⁴⁵⁴ Zapatista topluluklarında adalet anlayışı nasıldır? Adli prosedürleri uygulamakla yükümlü olan *otonom yönetim* nasıl bir ceza sistemi uygulamaktadır? Zapatista adalet anlayışı gelenekler ile şekillenmektedir. Dolayısıyla Zapatista topluluklarında adi suçlar dışında *cezalandırma* yoktur. Modern "adalet" anlayışındaki cezalandırmak aksine Zapatistalar adaleti bir eğitim aracı olarak kullanılmaktadır. Bu durumu örneklemek gerekirse; Guatemala sınırına yakın belediyelerden birinde insan kaçakçılığı ile mücadele sırasında yakalanan bir kaçakçıya altı ay boyunca köprü yapımında çalışma cezası verilmiştir. Altı ay boyunca köprü yapımında çalışmak ile cezalandırılan *pollero*⁴⁵⁵ altı ay sonunda inşaat ustası olarak çıkmış ve kaçakçılığı bırakmıştır.⁴⁵⁶ Zapatista topluluklarında adalet gelenek ve adetler ile şekillenen adalet anlayışı adi suçlar dışında JBG tarafından organize edilen meclisler aracılığıyla uygulanmakta ve topluluktan topluluğa farklılık göstermektedir. Adi suçlarla mücadele konusunda genel olarak sivil toplumdan insan hakları örgütleriyle işbirliği yapan JBG istisnai cezalar da vermektedir. Bu cezalardan en büyüğü ise adi suçu işleyen kişinin Zapatista coğrafyasından sürgün edilmesi ve bir daha kabul

⁴⁵¹ Esteva, agm. (2005), sf. 133. ; Dinerstein, agm. (2013), ss. 5-6.

⁴⁵² Esteva, agm. (2005), sf. 141.

⁴⁵³ EZLN, age. (2014a), sf. 7.

⁴⁵⁴ Esteva, agm. (2005), ss. 150-151.

⁴⁵⁵ Genellikle Meksika'dan ABD'ye kaçak olarak işçi kaçıran kişilere verilen ad.

⁴⁵⁶ EZLN. 2014b. *Autonomous Government II*. Çeviren Henry Goles. La Realidad: Creative Commons Attribution. ss. 6-7.

edilmemesidir. Örneğin; Caracol La Garrucha’da hayvan çalmakla suçlanan bir kişi öncelikle hayvanı iade etmekte ve daha sonra ise hayvan sahibinin affını kazanmak zorundadır. Bu hırsızlığın tekrarlanması durumunda ise aynı kişi Zapatista topluluklarında sürgün edilmektedir.⁴⁵⁷

Bu noktaya kadar incelendiği gibi Zapatista topluluklarının siyasal otonomisi sürekli gelişen, *de facto* olarak uygulanan ve bürokratikleşmeden kaçarak kurumsallaşan bir gerçekliktir. Yerli geleneklerinden fazlasıyla beslenen, liberal ve geleneksel Sol otonomi anlayışının aksine siyasal otonominin aynı zamanda adaleti de kapsadığı bir gerçeklik olan bu durum, gündelik ve radikal demokratik pratikler ile şekillenmekte ve varlığını sürdürmektedir.

3.4. Zapatista Otonomi Hareketi ve Ekonomi

Bu bölümde *etik endişeleri* barındıran ve genel geçer olduğu kabul edilen piyasa ekonomisine alternatif yaratan Zapatista Otonom ekonomi anlayışı incelenecektir. Zapatistaların bu konuda bir alternatif arayışı içinde oldukları fazlasıyla aşîkârdır:

*“Zapatistalar hükümetten hiçbir yardım ya da hizmet almadan, otonom bir şekilde yaşayarak kendi yaşam koşullarını daha iyi hale getirebilmektedirler. Aslında onlar, sermayenin, devletin ve piyasanın mantığının ötesinde yaşamaktadırlar.”*⁴⁵⁸

Zapatista Hareketi *piyasa, sermaye ve ulus devletin mantığının ötesinde* alternatif inşasını neoliberalizm, küreselleşme ve kalkınma projelerinin doğrudan reddi üzerine temellendirmektedir.⁴⁵⁹ Zapatista Hareketi’nin sözcüsü olması için yetkilendirilen Subcomandante Marcos’un yazılarının birçoğunda, EZLN tarafından yayınlanan bildirilerde ve diğer *comandante* ve *subcomandante*’lerin beyanatlarında neoliberal düzenin reddi aksi bir yorumlamaya yer bırakmayacak şekilde

⁴⁵⁷ Age. sf. 36.

⁴⁵⁸ Esteva, agm. (2005), sf. 155. ; Seoane, agm. (2004), sf. 389. ; Chatterton, agm. (2010), sf. 898.

⁴⁵⁹ Nash, age. (2001), ss.1-31.

doğrudandır.⁴⁶⁰ 1982 krizi sonrası gelen neoliberal yeniden yapılandırmanın Chiapas üzerinde doğrudan etkileri Zapatistaların neoliberalizmi reddetmesinin en önemli sebeplerinden birisidir. Anayasa'nın 27. maddesinin değiştirilmesi ile başlayan bu süreç ile birlikte Chiapas çokuluslu şirketlerin istilasına açık hale getirilmiştir. Özellikle son yıllarda keşfedilen *toprak altı zenginlikleri*⁴⁶¹ dolayısıyla bölge ABD merkezli şirketler için çekici hale gelmiştir. Daha önce ulusal petrol şirketi olan PEMEX'in tekelinde olan petrol çıkartma yetkisinin neoliberal yeniden yapılandırma ile yabancılara açılmasından sonra BP ve Shell başta olmak üzere bölgeye çokuluslu enerji şirketleri akın etmiştir. Bölge nüfusunu, bölgenin ekolojik dengesini ve bölge halklarının otonomisini yok sayan ve fazlasıyla zarara uğratan bu durum Zapatistaların “yeter artık!” çılgınlığını atmasındaki en önemli sebeplerdendir. Çünkü *Chiapas'ın zenginlikleri Chiapas'ın insanlarından çalınırken*⁴⁶² bölgenin insanları acımasız bir sefaletle mahkûm edilmişlerdir. Örneğin; “*Chiapas ülkenin elektrik ihtiyacının %55'ini karşılarken Chiapas'ın %30'unda, yerli hanelerin ise %90'ında elektrik bulunmamaktadır. Bununla birlikte su kaynaklarının %30'una sahip olan Chiapas bölgesinde hanelerin temiz suya ulaşım oranı yalnızca %10'dur.*”⁴⁶³ Bununla birlikte Zapatistalar neoliberalizmi kuramsal olarak da reddetmektedir. Zapatistalara göre neoliberalizm *toplumsal bir krizdir*. Toplumsal kriz biçimi olarak ortaya çıkan ve *doğaçlamaya* dayanan neoliberalizm dolayısıyla *kuramsal bir saçmalıktır*.⁴⁶⁴ Dolayısıyla *kuramsal bir saçmalık* olarak neoliberalizm herhangi bir tutarlılıktan yoksundur. Subcomandante Marcos, bu tutarsızlığı ise Zapatistalar ve hükümet arasındaki diyalog süreci üzerinden örneklendirmektedir. Neoliberalizm kuramsal olarak bir bütünlüğe sahip olmadığından doğaçlamaya ihtiyaç duymaktadır. Dolayısıyla hükümet *bir gün barış istiyorken, bir başka gün savaş istemektedir*. Bir başka örnekte ise Meksika'da neoliberal yeniden yapılandırma sırasında bu yapılandırmaya tamamen ters düşen *Dayanışma Programı* eleştirilmektedir.

⁴⁶⁰ EZLN. 2005. “Sixth Declaration of the Selva Lacandona.” *Enlace Zapatista*. Haziran. Erişildi: Haziran 30, 2015. <http://enlacezapatista.ezln.org.mx/sdsl-en/>.

; Harvey, agm. (2005), ss. 13-14. ;

⁴⁶¹ Nash, age. (2001), sf. 197.

⁴⁶² Age. ss.123, 148, 197.

⁴⁶³ Cunningham ve Corono, agm. (1998), ss. 18-19. ;Nash, agm. (1997), sf. 268.

⁴⁶⁴ Marcos, age. (2007), ss. 69-89.

Bununla birlikte, bu çalışma ve Zapatista Hareketi'nin alternatif ekonomik örgütlenmesini çerçevesini oluşturan Post-Kalkınma Teorisi ile doğrudan ilişkili olarak, Zapatistalar kalkınma projelerini doğrudan reddetmektedirler. Post-Kalkınma Teorisi ile paralel olarak Zapatistalar kalkınma projelerini *tek-tipleştirme* ve *Dünya'nın geri kalanını Batılaştırmak* olarak görmektedirler.⁴⁶⁵ Bununla birlikte Chiapas özelinde kalkınma projeleri bağılılık satın almak ve *muhalif sesleri ehlileştirmek* amacıyla kullanılmaktadır.⁴⁶⁶ Bu sebeplerden dolayı Zapatistalar tepeden yönetilen, *bilgi hiyerarşisi yaratan*⁴⁶⁷ ve neoliberal doktrin çerçevesinde şekillenen tüm kalkınma projelerini reddetmektedirler. Subcomandante Marcos'un Vicente Fox'a yazdığı mektupta açık olarak reddettiği Plan Puebla Panama ise Zapatistaların 1996 yılında organize ettiği *Birinci Kıtalararası Neoliberalizm Karşıtı ve İnsanlık için Toplantı*⁴⁶⁸ bildirgelerinden bu yana en açık şekilde Zapatistaların neoliberalizm, kalkınma ve modernizasyona karşı duruşlarını göstermesi bakımından önemlidir:

*"[...]Bizler, kısa vadeli yönetici mantığıyla hareket ederek, yerlileri küçük 'iş insanlarına' veya bu hükümetin 'iş insanlarının' işçilerine dönüştürmeyi hedefleyen bir hükümet programı olan birisine güvenmek konusunda pek de hevesli değiliz. Gün sonunda, bu program Meksika'da neoliberalizmin farklı yollarla yapmaya devam ettiği etnik-kırımdan hiçbir farkı olmayan bir programdır. Bu yüzden bilmenizde fayda var ki bu programların hiçbirisi Zapatista topraklarında uzun ömürlü olmayacaktır. 'Yerliyi ortadan kaldırmak ve iş insanları yaratmak' programınıza Zapatista topraklarında yer yoktur. [...]Her ne kadar sizin iktidara gelişinizde radikal bir farklılık olsa da, siyasi, toplumsal ve ekonomik programınız bizlerin daha önceki yönetimler altında ıstırabını çektiğimiz programlar ile aynıdır. Millet olarak Meksika'nın yok olması ve ülkenin devasa bir 'dükkân' gibi dünya piyasasının fiyatlarını belirlediği insanlar ve doğal kaynaklar satan bir mağazaya dönüştürülmesi anlamına gelen bir program."*⁴⁶⁹

⁴⁶⁵ Dinerstein, agm. (2013), sf. 11-12.

⁴⁶⁶ Agm. sf. 9.

⁴⁶⁷ Seoane, agm. (2004), sf. 388.

⁴⁶⁸ Nadir.Org. 1996. *Archives of Global Protests*. 27 Temmuz. Erişildi: Haziran 26, 2015. <http://www.nadir.org/nadir/initiativ/agp/chiapas1996/en/encounter1dx.html>.

⁴⁶⁹ Marcos, Subcomandante. 2000. *Hope for a New Dawn in Chiapas*. 2 Aralık. Erişildi: Haziran 26, 2015. http://www.thirdworldtraveler.com/Mexico/Marcos_NewDawnChiapas.html.

Plan Puebla Panama örneğinde de görüldüğü gibi Zapatista otonomi anlayışına ve *içinde birçok dünyayı barındıran bir Dünya inşasına* ters⁴⁷⁰ modernist kalkınma projelerine Zapatista toplulukları kendi proje ve planları alternatifler yaratmaktadırlar. Zapatistaların önerdikleri bu alternatif ise *La Plan Realidad- Tijuana* şemsiyesi altında toplanan, *Meksika'yı tabandan yeniden inşa etmek için ülkedeki tüm direnişlerin birbirine destek sağlamasını kolaylaştıracak bir ağ kurulmasını* öngören plan olmuştur.⁴⁷¹ Zapatistaların önerdiği *La Plan Realidad-Tijuana* tam olarak Escobar'ın *kalkınmaya alternatifleri aramak* üzerine bahsettiği noktayı öngörmektedir:

*“‘Kalkınmaya alternatifleri’ düşünebilmek beraberinde kalkınma, modernite ve ekonominin dönüşümünü getirecek kuramsal-pratiği gerektirmektedir. Bu dönüşüm ise en iyi, İkinci Dünya Savaşı sonrası başat toplumsal düzenlere tepki olarak ortaya çıkan Üçüncü Dünya'daki toplumsal hareketlerin pratikleri üzerinden inşa edilerek gerçekleştirilebilir. Bu hareketler alternatif demokrasi, ekonomi ve toplum yaratabilme vizyonları açısından önem taşımaktadırlar.”*⁴⁷²

Zapatistaların otonom ekonomik örgütlenmeye gitmelerini bu anlayış ve bu gerçeklikler şekillendirmiştir. Neoliberal yeniden yapılandırma, dayatılan kalkınma projeleri ve düşük yoğunluklu savaş Zapatistaların alternatif ekonomik örgütlenmeleri inşa etmeleri sırasında öncelikleri belirleyen faktörler olmuşlardır. Zapatista topluluklarında otonom olarak örgütlenen ekonomik hayat Post-Kalkınma Teorisi çerçevesinde Gibson-Graham tarafından *topluluk ekonomisi* olarak tanımlanan ekonomik örgütlenmenin genel çerçevesine uymaktadır. Dolayısıyla Zapatista Otonomi Hareketi'nin alternatif ekonomik pratikleri Gibson-Graham tarafından tartışılan ve *topluluk ekonomisinin etrafında şekillendiği koordinatlar* olan şu prensipler çerçevesinde incelenmelidir:

⁴⁷⁰ Dinerstein, agm. (2013), ss. 8-9. ; N. Harvey, agm. (2005), sf. 15.

⁴⁷¹ Esteva, agm. (2005), sf. 134.

⁴⁷² Escobar, Arturo. 1992. "Imagining a post- development era? Critical thought, development and social movements." *Social Text* 20-56. sf. 22. ;Dinerstein, agm. (2013), sf. 11.

“Toplumsal ve bireysel olarak hayatta kalmak için gerekli olan nedir, toplumsal artı değer nasıl tahsis edilip, dağıtılabilir, toplumsal artı değer nasıl üretilmeli ve nasıl tüketilmeli, ortak varlıklar nasıl üretilmeli ve devamlılığı sağlanmalı.”⁴⁷³

Alternatif ekonomi pratiklerinin Zapatista toplulukları ve otonomi mücadeleleri için hayati önemi bulunmaktadır. Bu hayati önemi Zapatista toplulukları şu şekilde açıklamaktadır:

“Neden bütün bu çabayı sarf ediyoruz? Çünkü şeytani hükümetin bölgemiz için olan ekonomik planını ve bu çabaların gerekli olduğunu görüyoruz. Bu yüzden aynı zamanda mücadele için çalışmak, daha fazla direnebilmek için hazırlıklı olalım diye bütün bunları yapıyoruz. Yapılan bütün işlerin bir amacı var.”⁴⁷⁴

Yani Zapatistaların piyasa ve sermaye mantığının ötesinde alternatif ekonomik örgütlenmeye gitmelerinin arkasında yatan motivasyon *yerel ihtiyaçları karşılamak* ve bu sayede *hayatta kalarak daha fazla direnebilmektir*. Düşük yoğunluklu savaş ve sürekli şiddet gerçeği altında Zapatistalar *hem yerel ihtiyaçları karşılayabilmek ve hem de Zapatista topluluklarının katılımıyla yaşam standartlarını yükseltebilmek için sağlık, eğitim ve demokrasi yapıları* kurmuşlardır.⁴⁷⁵ Otonom ekonomik örgütlenme ise bu yapılardan birisidir. Zapatista topluluklarında ekonomi nasıl örgütlenmekte ve üretim nasıl yapılmaktadır?

Bir topluluk ekonomisi olarak Zapatista topluluklarında üretim örgütlenmesi de otonom ve demokratik bir şekilde yapılmaktadır. Siyasi örgütlenme ile paralel olarak Zapatista ekonomik örgütlenmesi de üç aşamada gerçekleşmektedir. İlk aşama aileler seviyesidir. Bu aşama ailelerin kendilerine yeterli olabilmesi için gerekli olan üretimi yaptıkları aşamaya karşılık gelmektedir. Her ne kadar bölgeler arasında farklılıklar gösterse de Zapatista topluluklarında her ailenin kendi tüketimini karşılayabilecek kadar üretim yaptığı *milpa*’ları, küçükbaş hayvan yetiştiriciliği yaptıkları alanları bulunmaktadır. Aileler kendilerine ait *milpa*’larda fasulye, kahve, şeker kamışı, mısır gibi tüketim ihtiyaçlarını yetiştirmektedirler. İkinci aşamada ise toplulukların

⁴⁷³ Gibson-Graham, age. (2006), sf. 88.

⁴⁷⁴ EZLN. 2014c. *Autonomous Resistance*. Çeviren Henry Goles. La Realidad: Creative Commons Attribution. ss. 5-6.

⁴⁷⁵ Chatterton, agm. (2010), sf. 898.

örgütlediği kolektifler bulunmaktadır. Kent ve belediyeler seviyesinde örgütlenen bu kolektifler toplumsal artı değerin yaratıldığı ilk aşamaları oluşturmaları bakımından önemlidir. Bu aşamada bahsi geçen kolektifler doğrudan zirai üretim ya da hayvancılık olabilirken aynı zamanda kolektif olarak işletilen dükkânlar ya da hizmetler de olabilmektedir. Toplumsal artı değerin yaratıldığı kolektif iş alanlarının teşvik edilmesi, devamlılığının sağlanması ve artı değerin toplanması o seviyedeki otonom yetkililerin sorumluluğu dâhilindedir. Örneğin Caracoles La Realidad bölgesinde belediye seviyesinde kolektif hayvancılık yapılmaktadır. Bu kolektif hayvancılık faaliyeti ise *otonom konsey* yani belediye tarafından tabandan yetkilendirilen kişiler tarafından yürütülmektedir. Yani hayvanların bakımı, otlakların korunması ve bakımı ve aşılama gibi sorumluluklar belediye seviyesinde seçilmiş vekil ve temsilcilerin sorumluluğundadır. Bu şekilde bütün eksikliklere rağmen belediye seviyesinde toplumsal artı değer yani fon yaratılmakta ve bu artı değerin nasıl değerlendirileceğine, tahsis edileceğine ve dağıtılacağına yine taban karar vermektedir. Üçüncü aşama olan bölgesel aşama ise aynı şekilde yapılan üretim ya da işletmelerin bölgesel çapta olanlarıdır.⁴⁷⁶ Bu seviyede gerçekleşen örgütlenmelerden en önemlisi Zapatista *Otonom Kahve Kolektifleri* olarak bilinen ve Zapatistaların dayanışma ağları aracılığıyla ihraç ettikleri kahve kolektifidir. JBG’lerin kurulmasından önce “uzmanlar” tarafından organize edilen ve uzmanlar tarafından idare edilen ilk kahve kooperatifi San Juan de la Libertad belediyesinde 2000 yılında hayata geçirilmiştir. Zapatista topluluklarının farklı bölgelerinde ve farklı seviyelerde hayata geçirilen kahve kolektifleri bir *topluluk ekonomisi* olarak Zapatista otonom ekonomik örgütlenmelerinin gelişimini ve hikâyesini en iyi anlatan örneklerdendir. 2002 yılında uzmanların elinden alınan kolektifin yönetimi taban tarafından seçilen bir vekile devredilmiştir. Bu devirden sonra ise farklı ülkelere ihraç edilen kahveden elde edilen artı değer bir fonda toplanmaya başlanmıştır. Bu fonun oluşmasında “uzmanlara” verilen maaşın ve “uzmanlar” tarafından uygun görülen harcamaların denklem dışı bırakılmasının büyük payı vardır.

⁴⁷⁶ EZLN, age. (2014c), ss. 5-6. , 28-32, 54-56, 76-79; EZLN, age. (2014b), ss. 21-22, 34-36,

Yaratılan bu fon önce kolektifin geliştirilmesi ardından da toplumsal artı değerin dağıtılması amacıyla kullanılmıştır.⁴⁷⁷

İkinci ve üçüncü aşamalardaki örgütlenmelerle yani kolektif ve kooperatif üretim ile elde edilen toplumsal artı değerin dağıtılması Zapatista ekonomi anlayışını bir topluluk ekonomisi yapan en önemli özelliklerden birisidir. Zapatista topluluklarında toplumsal artı değerin paylaşılması ise iki şekilde olmaktadır: otonom yönetim kurumlarından çalışanlara verilen doğrudan destek ve yerel finansal kurumlar aracılığıyla ihtiyacı olanlara verilen destek. Zapatista toplulukları daha önce de belirtildiği gibi siyaseti bir meslek olarak görmemekte ve bu konuda uzmanlaşmaya karşı çıkmaktadırlar. Bu durumu pekiştirmek, yozlaşmayı engellemek ve radikal demokrasi projesini işler tutabilmek için Zapatista topluluklarının otonom yönetim kurumlarında hizmet etmesi için gönüllü olan ya da seçilen temsilci ve vekillere ücret ödenmemektedir.⁴⁷⁸ Yükümlü oldukları görevleri yerine getirmek için zamanlarını ayıran bu kişiler bunun karşılığında kolektif ve komünal işlerden muaf tutulmaktadırlar.⁴⁷⁹ Kendilerine ait *milpa*’ları işleyip işlememek tamamen kendi tercihlerine ait bu temsilci ve vekiller aynı zamanda topluluklar tarafından doğrudan desteklenmektedirler. Bu destek ise belediye ve bölgesel aşamalarda kolektif olarak yapılan işler ile elde edilen toplumsal artı değer sayesinde sağlanmaktadır. Bu destek Zapatista otonomi inşasının sağlık, eğitim ve idare gibi alanlarda devamlılığının sağlanması ve güçlenmesi için hayati önem taşımaktadır. Örneğin; bu artı değer sayesinde Zapatistaların otonom sağlık politikalarının bir ürünü olan *otonom kliniklerde* görev yapan sağlıkçılar, otonom eğitim kurumlarında görev yapan *eğitim destekleyicileri* işlerini yapmaya devam etmekte ve topluluklara hizmet verebilmektedirler.⁴⁸⁰

Zapatista topluluklarının *hayatta kalmak için çalışmak* anlayışı da otonomi mücadelesinin tüm yönleri gibi Maya kültüründen beslenmektedir. Maya yerlilerinin inanışına göre Tanrılar insanları ilk yarattıklarında onlara her şeyi görebilme gücünü

⁴⁷⁷ Age. ss. 22-25.

⁴⁷⁸ EZLN, age. (2014a), sf. 78.

⁴⁷⁹ Age. sf. 21.

⁴⁸⁰ Age. ss. 9, 13, 37. ; EZLN, age. (2014c), ss. 7, 9, 42.

bahşetmişlerdi. Ancak kısa sürede bunun hata olduğunu çünkü bulunduğu yerden her şeyi görebilen insanların *yürüme* ihtiyacı duymadığını gören Tanrılar insanlara bahsettikleri bu yetiyi onlardan almış ve yalnızca yakını ve en fazla yarını görebilecekleri şekilde gözlerini bağlamışlardır. Bu inanış sömürge dönemi öncesinden bugüne kadar yerli topluluklarının üretim faaliyetlerini de şekillendirmiştir:

“Yalnızca yakında olan şeyler görülebilir ve pratik aktiviteler de yalnızca hayatta kalabilmek için yeterli olanı üretmek için çalışmak ile sınırlandırılmalıdır. Burada bir Tzeltal Yerlisinin ruhlarla ilgili söylediği şeyi hatırlayalım: ‘Çok fazla düşünmek yaygın bir şey değildir. Bir kişi iş üzerine yalnızca yarın tohumu nasıl ekeceğini ve ondan sonraki günü düşünebilir.’”⁴⁸¹

Zapatista topluluklarını oluşturan Maya topluluklarında bu anlayışla paralel olarak kâr, istiflemek veya yatırım gibi aktiviteler pek yaygın değildir. Ancak Zapatistaların otonomi anlayışında da belirtildiği gibi Maya gelenekleri de dâhil tüm gelenekler sürekli bir şekilde yaratıma ve sorgulanmaya tabi tutulmaktadır. Bu sorgulama ve yaratım süreci ise Gibson-Graham’ın *ekonomiyi geri almak* olarak tanımladıkları aktivitede önemli bir yeri olan *yerel finansal kurumlar kurulması*⁴⁸² durumunun Zapatista topluluklarında da ortaya çıkmasına yol açmıştır. Toplulukların ihtiyaçlarını karşılamak, ekonomik faaliyetleri çeşitlendirmek ve kadınların ekonomik olarak bağımsız olabilmelerini sağlamak amacıyla Zapatista topluluklarında *BANPAZ* ve *BANAMAZ* adı verilen yerel finansal kurumlar bulunmaktadır. *Zapatista Otonom Halk Bankası* anlamına gelen *BANPAZ* topluluk içinde ihtiyacı olanlara borç vermek üzere kurulması kararlaştırılan bir bankadır. *BANPAZ* sağlık ihtiyaçları başta olmak üzere o bölgede kolektif olarak işletilen *milpa* veya kahve kolektiflerinden ya da kolektif taşımacılıktan elde edilen artı değerın tekrar toplum adına kullanılmasını kurumsallaştıran bir bankadır. Kurulma süreci her bölgede değişen ve adım adım meclislerde tartışılan bu banka Zapatista otonom sağlık kurumlarında tedavi edilemeyen hastalıkların devlet hastanelerinde tedavi edilmesine imkân verebilmek için ihtiyacı olan *yoldaşlara* borç vermektedir. Borç alan ve bankayı temsilen *JBG* arasında borcun yüzde iki faizle ve altı ay içinde geri ödeneceği anlaşması yapılmaktadır. Hastalık durumuna

⁴⁸¹ Mentinis, age. (2006), ss. 162-163.

⁴⁸² Gibson-Graham ve Healy, age. (2013), ss. 183-185.

göre geri ödeme ve faizler tekrar müzakere edilebilmektedir.⁴⁸³ Bu şekilde bir başka oluşum ise Zapatista topluluklarında kadınların ekonomik ve sosyal durumlarını güçlendirmek için kurulan *Zapatista Kadınları Otonom Bankası'dır (BANAMAZ)*. BANPAZ'ın çalışma prensipleri ile aynı şekilde çalışan ve idare edilen BANAMAZ'ın farklı olduğu nokta ise verdiği borçları yalnızca kadınların oluşturduğu kooperatifleri desteklemek ve geliştirmek amacıyla veriyor olmasıdır.⁴⁸⁴ BANPAZ ve BANAMAZ örnekleri *topluluk ekonomisinin genel karakteristiklerinden* birisi olan *toplumsal artı değer*in nasıl dağıtılacağı durumu ile yakından ilişkilidir.⁴⁸⁵

Zapatista otonom ekonomik örgütlenmesini bir topluluk ekonomisi olarak şekillendiren son *koordinasyon* ise *ortak varlıkların korunması ve devamlılığının* sağlanmasının başında geldiği *etik çekince ve kararlar* ile şekillenmesidir. Önceki bölümlerde incelenen Chiapas, özellikle de Chiapas'ın yeraltı ve yer üstü zenginliklerinin neoliberal yeniden yapılandırma ile birlikte talana açık hale getirilmesi Zapatista Hareketi'nin otonom ekonomik örgütlenmesinde “ortak varlıklara” verilen önemin artmasına sebep olmuştur. Harvey'nin de tartıştığı gibi Zapatista Otonomi Hareketi neoliberal düzene karşı *ortak varlıkların savunmasını* öngören bir hareket olarak da alternatif sağlamaktadır.⁴⁸⁶ Bu noktada Gibson-Graham'ın da “*alternatif bir ekonomik örgütlenmenin ortak varlıkları merkezine alması gerektiği*”⁴⁸⁷ tartışmasıyla önemini ortaya koyduğu *ortak varlıklardan* kastın tam olarak ne olduğunu açıklamak gerekmektedir. Ortak varlıklar toplumların ve bireylerin sosyal ve fiziksel refahlarına doğrudan etkisi olan ve kamusal olarak paylaşılan varlıkların tümünü kapsamaktadır. Bu ortak varlıklar; tarım alanları, bir gen havuzu, atmosfer, vahşi hayat, bir bilgi tabanı, İnternet, temiz hava, içme suyu, ormanlar, deniz yaşamı gibi birçok kamusal olarak paylaşılan şeyleri kapsayan varlıklardır. Neoliberal düzen karşıtı bir hareket olan Zapatista Otonomi Hareketi'nin otonom ekonomik örgütlenme anlayışında ortak varlıkların korunması ve devamlılığının sağlanması hedefi bulunmasının sebebi,

⁴⁸³ EZLN, age. (2014b), ss. 10-12. ; EZLN, age. (2014c), sf. 8.

⁴⁸⁴ EZLN, age. (2014b), sf. 12.

⁴⁸⁵ Gibson-Graham, age. (2006), sf. 88.

⁴⁸⁶ N. Harvey, agm. (2005), sf. 16.

⁴⁸⁷ Gibson-Graham, age. (2006), ss. 95-96.

neoliberalizm bu ortak varlıkları özelleştirme yolu ile gerçek ya da tüzel kişiliklere vermesinden kaynaklanmaktadır. Bu ortak varlıkların korunabilmesi ve devamlılığının sağlanabilmesi ise alternatif ekonomik pratiklerin *etik kararlar ve çekinceler* etrafında şekillenebilmesine bağlıdır. Ekonomik pratikler ve etik arasındaki bu ilişki aynı zamanda topluluk ekonomilerinin ayırt edici özelliklerindendir. Zapatista otonom ekonomik örgütlenmelerinde bu etik karakter Maya kültüründen beslenmektedir. Daha önce de bahsedilen yerli- toprak ilişkisi bu etik karakterin temelini oluşturmaktadır:

*“Kendi yerli tohumlarımızın korunmasına ve geliştirilmesine dikkat ve devam ediyoruz. Böylece hem organik hem sağlıklı olan kendi ürettiğimiz ürünleri tüketiyoruz. Toprak anayı korumaya ve beslemeye hala devam ediyoruz, toprak ve doğadaki her varlığa saygı duymaya devam ediyoruz.”*⁴⁸⁸

Zapatistaların ekonomik politikalarının etik karakterinin en önemli örneği tarımda kimyasal gübre kullanmama konusunda vardıkları fikir birliğidir. Hükümetin kalkınma projeleri kapsamında fazlasıyla dağıttığı kimyasal gübre ve ilaçlara karşılık⁴⁸⁹, Zapatistalar hem sağlığı etkilediği hem de toprağı kirlettiği için topluluklarında kimyasal maddeler kullanmamaktadırlar.⁴⁹⁰ Zapatistaların hükümetin kalkınma projelerini reddetmesinin önemli sebeplerinden birisi de bu projelerin toprağı zarar veren pratikleri barındırıyor olmasıdır. Hükümetin kalkınma projesi çerçevesinde Chiapas’ta hayata geçirmeye çalıştığı “Afrika Palmiyesi Dikimi Projesi” Zapatista topluluklarının güçlü muhalefeti ile karşılaşmıştır. Bu muhalefetin sebebini ise Zapatistalar şöyle açıklamaktadırlar : *“Afrika palmiyesi toprak için kurtulması imkânsız kanser gibidir. Her ne kadar palmiyeler kesilip, devrilebilse de yine de orada kalmaktadır.”*⁴⁹¹

Zapatista Otonomi Hareketi’ni besleyen, önemli bir alternatif haline getiren en önemli yönlerinden birisi olan otonom ekonomik örgütlenme aynı zamanda Post-Kalkınma Teorisi çerçevesinde tanımlanan *topluluk ekonomisi* pratiğidir. Topluluk ekonomilerini ayıran en önemli özellikler olan toplumsal artı değerin dağıtılması, ortak

⁴⁸⁸ EZLN, age. (2014c), sf. 79.

⁴⁸⁹ Age. sf. 75.

⁴⁹⁰ EZLN, age. (2014b), ss. 44-45. ; EZLN, age. (2014a), sf. 19.

⁴⁹¹ EZLN, age. (2014c), sf. 43.

varlıklara sahip çıkılması ve otonom ekonomik örgütlenmelerin etik kararlar ile şekillenmesi Zapatista otonom ekonomik pratiklerinde açık bir şekilde görülmektedir.

3.5. Zapatista Otonomi Hareketi ve Kültür

Zapatistaların kültürel otonomiye inşaları siyasi ve ekonomik mecralarda olduğu gibi bu mecrada da gündelik pratikler ile şekillenmekte olup, Maya geleneklerinden beslenmektedir. Zapatistaların otonom kültürel pratiği iki farklı örgütlenme üzerinden incelenecektir: otonom sağlık ve otonom eğitim.

Bölgeler arasında farklılık gösteriyor olsa da Zapatista topluluklarında en erken başlayan otonomi pratiklerinin başında otonom eğitim gelmektedir. Genel olarak 1996-1997 yıllarında Zapatista coğrafyasının büyük bir bölümünde başlayan otonom eğitim, Zapatista topluluklarının kültürel olarak otonom olabilmelerinin yanı sıra iktidar tarafından yürütülen psikolojik ve ideolojik savaşa⁴⁹² karşı önemli bir silah olmuştur. Zapatistaların eğitimi otonom hale getirmelerinin ilk ve en önemli adımı merkezden belirlenen ve uzun süredir asimilasyon aracı olan müfredatı değiştirmek olmuştur. Matematik ve fen bilimleri gibi evrensel konularda değişikliğe gidilmeyen müfredatta taban müzakereleri sonucunda değişmesi konusunda fikir birliğine varılan konu ise tarih olmuştur. Bu fikir birliği ile birlikte Zapatista otonom okullarında “devrimler tarihi”, “EZLN Tarihi” ve “sömürgecilik” tarihi gibi alternatif tarih anlayışı öğretilmeye başlanmıştır. Bunlara ek olarak müfredatta bulunan İspanyolca dersi ikinci dil olarak okutulmaya başlanmış ve Zapatista otonom eğitiminin radikal karakteristiğine uygun olarak dersler okulun olduğu bölgede konuşulan yerli dillerine göre verilmeye başlanmıştır. Bunun dışında müfredatta daha önce var olmayan iki konuda eklenmiştir. Bu konulardan birisi çocukların gündelik hayatta işine yarayacak, toprak ve doğayla ilişkilerini geliştirecek olan “Hayat ve Çevre” dersi ile Zapatistaların *13 Talebini* içeren

⁴⁹²Age. ss. 11-17, 32-62.

“Entegrasyon” konuları eklenmiştir.⁴⁹³ Zapatistaların *Maya İtibar Okulları* olarak adlandırdıkları okullarda öğretmenler *eğitim destekleyicileri* olarak anılmaktadırlar. Eğitimin evrenselliğinin farkında olan Zapatistalar, bizzat çağrısını yaptıkları mücadelelerin dayanışma ağı aracılığıyla bu alanda uluslararası yardımlara sıklıkla başvurumaktadırlar. Zapatista topluluklarında “öğretmenlik” anlayışı olmadığından, belirli eğitim safhalarından geçen herkesin “eğitim destekleyicisi” olma imkânı olduğundan ve otonom kurumların diğerlerinde de olduğu gibi eğitim destekleyicileri herhangi bir maaş almadıklarından Zapatistalar uluslararası dayanışma ağlarından yararlanmaktadırlar. Örneğin; ABD merkezli *Schools for Chiapas* isimli sivil toplum örgütü Zapatistaların otonom eğitim politikalarını aktif olarak destek sağlamaktadır. 2000’li yılların başında okul inşaatlarına destek ile başlayan bu proje artık daha sofistike bir hal almış ve Zapatista topluluklarındaki eğitim destekleyicilerinin hizmet edebilme kalitelerini arttırmak üzere talep ettikleri eğitim atölyelerine destek sağlar hale gelmiştir:

*“Maya toplulukları içerisinde ve tarafından seçilen bu kendini adanmış eğitimciler, Maya otonom okul sistemi tarafından düzenlenen atölye ve eğitimlere katılarak eğitim seviyelerini sürekli yükseltmektedirler. Bu eğitimlerin ve atölyelerin büyük çoğunluğu Zapatistalar tarafından organize ediliyor olsa da belirli alanlardaki uzmanlar kendi bilgi ve tecrübelerini eğitimcilerle paylaşmak üzere davet edilmektedirler.”*⁴⁹⁴

Schools for Chiapas örgütü ise düzenlenen bu eğitim ve atölyelere davet edilen uzmanların masraflarını karşılamak üzere çeşitli organizasyonlar düzenlemektedir. Zapatista Hareketi’nin moderniteye doğrudan meydan okumasıyla uyumlu olarak *Maya İtibar Okulları* da kapitalizmin üzerinden meşrulaştırıldığı bireycilik anlayışının aksini gençlere öğretmektedir. Zapatistaların *companionismo* olarak tanımladığı ortak yaşamayı, farklılıkları takdir etmeyi ve farklılıklara saygı duymayı, dayanışmayı ve topluluğa ait olma hissinin gençlerle erkenden paylaşılması sürekli tehdit altında olan

⁴⁹³ EZLN, age. (2014b), ss. 5-6, 16-20, 29-30, 38-40.

⁴⁹⁴ Schools for Chiapas. 2014. *Workshops for Education Promoters*. Erişildi: Haziran 30, 2015. <http://www.schoolsforchiapas.org/advances/schools/workshops-education-promoters/>.

Zapatista topluluklarının var olmayı sürdürebilmesi açısından da büyük önem taşımaktadır.⁴⁹⁵

Zapatistaların kültürel otonomi politikalarında bir diğer önemli kurum ise otonom sağlık sistemidir. Otonom sağlık sistemi Zapatista coğrafyasında tarihi en eskiye giden otonom örgütlenmelerdendir. 1994 yılından önce daha çok geleneksel yöntemlerle de olsa yerli toplulukları kendi sağlık sistemlerini kurma çabası içinde olmuşlardır. Bu durum Chiapas bölgesindeki -özellikle Doğu Chiapas- sağlık hizmetlerinin korkunç bir şekilde yetersiz olmasından kaynaklanmaktadır. Subcomandante Marcos'un 1992 yılında yazdığı ve isyan sonrasına kadar yayınlanmayan bir makalesinde bu yetersizliğin korkunçluğu ortaya çıkmaktadır:

*“Chiapas halklarının sağlık durumu kapitalist etkinin en gözle görülebilir örneğidir: Bir buçuk milyon kişinin hiçbir şekilde sağlık hizmetine erişimi bulunmamaktadır. Her 1.000 Chiapaslı için milli ortalamanın beşte birine denk gelecek şekilde 0,2 klinik düşmektedir. Meksika'nın geri kalanından üçte bir daha kötü bir şekilde her 1000 Chiapaslı için 0,3 hastane yatağı bulunmaktadır. Her 100.000 Chiapaslıya yalnızca bir ameliyathane düşmektedir. Her 1.000 kişiye 0,5 doktor, 0,4 oranında hemşire düşmektedir.”*⁴⁹⁶

Zapatista coğrafyasının sağlık hizmetlerinden bu kadar mahrum bırakılması 1990'lı yıllarda Chiapas yerlilerinin belediyeler seviyesinde küçük klinikler inşa etmesine sebep olmuştur. 1994 yılından sonra *otonom belediyelerin* ilan edilmesi ile birlikte Zapatistaların otonom sağlık politikaları kısmen de olsa ivme kazanmış olsa da 2003 yılında JBG'lerin kurulması ve Zapatistaların Meksika'daki bazı üniversiteler başta olmak üzere sivil toplum örgütlerinden destek almaya başlamasıyla birlikte bugünkü haline gelmiştir. Zapatista otonom sağlık sistemi Escobar'ın *melez kültürler*⁴⁹⁷ tanımlamasına uyacak şekilde şekillenmiştir. Zapatistalar kendi geleneksel tedavi yöntemlerini modern tıp yöntemleri ile *dönüştürücü biçimde birleştirerek* ortaya otonom sağlık sistemlerini çıkartmışlardır. Modern tıp yöntemleri ile kurulan ve günümüz itibarıyla hemen hemen belediyeler seviyesinde tüm bölgelerde bulunan klinikler hastalık önleme odaklı çalışmaktadırlar. İçerisinde Meksika'dan birçok

⁴⁹⁵ EZLN, age. (2014c), sf. 79.

⁴⁹⁶ Editorial Collective, age. (1994), sf. 23.

⁴⁹⁷ Escobar, age. (1995), sf. 219.

üniversitenin, uluslararası sağlık örgütlerinin ve gönüllü tıp çalışanlarının bulunduğu *Dayanışma Ağı* aracılığı ile temel eğitimleri alan yerli sağlık çalışanları kadınların toplumdaki durumunu da güçlendirecek biçimde cinsel yolla bulaşan hastalıklar, doğum kontrol yöntemleri ve hijyen eğitimleri üzerine hizmet vermektedirler. Bununla birlikte koordinasyonu *JBG* tarafından yapılan aşılama da yine bu klinikler aracılığıyla yapılmaktadır.⁴⁹⁸

Modern kliniklerin yanında Zapatista topluluklarında kaybolmaya yüz tutmuş olan *şifacılık* canlandırılmaya çalışılmaktadır. Biyolojik çeşitlilik açısından fazlasıyla zengin olan Lacandon Ormanlarında uzun süre yaşamış, bitkiler ile hastalıkların tedavisini ve doğal yollarla doğum ve ortopedik tedavileri kapsayan bu gelenek Maya yerli topluluklarının büyük çoğunluğunun paylaştığı bir gelenektir. Otonom sağlık sisteminin bu aşamasında *bitkileri çalışanlar* ve *ebeler* bulunmaktadır. *JBG* tarafından organize edilen ve daha çok yaşlı yerli kadınlar tarafından eğitilen bu sağlıkçılar Zapatista toplumlarında modern tıpla uğraşan doktorlar kadar önemli ve saygıdeğer kabul edilmektedirler.⁴⁹⁹

Otonom sağlık ve eğitim örgütlenmeleri dışında Zapatista toplulukları kültürel otonomilerini güçlendirmek amacıyla asimilasyon politikaları ve yıpratıcı ekonomik politikalarla kaybolan ya da kaybolmaya yüz tutmuş gelenek ve zanaatlar için de mücadele etmektedirler. Örneğin; önceki bölümlerde tartışılan ve 1970’li yıllarda genç erkeklerin inşaat projelerinde çalışmaya gitmeleri ve tüketim ürünlerine yönelmeleri ile birlikte özellikle erkeklerin geleneksel kıyafetleri kaybolmaya yüz tutmuştur. Bunun farkında olan Zapatista kadınları kültürel otonomi mücadelesinin bir parçası olarak geleneksel biçimde ürettikleri geleneksel kıyafetlerini kullanmaktadırlar. Sömürge döneminde toplulukların hangi alanda uzmanlaşma sevk edildiği ile birlikte başlayan bu gelenek kısa süre sonra Chiapas’taki farklı etnik toplulukların kimliklerine nüfuz etmiştir.⁵⁰⁰

⁴⁹⁸ EZLN, age. (2014a), ss. 6,26. ; EZLN, age. (2014b)ss. 14, 20, 38. ; EZLN, age. (2014c), ss. 17, 47.

⁴⁹⁹ EZLN, age. (2014a), ss. 19, 39. ; EZLN, age. (2014b), sf. 24. ; EZLN, age. (2014c), ss. 17, 47, 53.

⁵⁰⁰ Age. ss. 14-16, 34, 60.

Zapatista Otonomi Hareketi'nin önemli bir ayağı olan kültürel otonom örgütlenme, hareketin siyasal ve ekonomik çerçevesini temin etmesi bakımından önemlidir. Bunun farkında olan Zapatista toplulukları uzun zamandır iktidar tarafından asimilasyon ve imha aracı olan kurumları kendi gelenek ve yaşayış tarzlarına göre yine otonom ekonomik ve siyasal örgütlenmelerde olduğu gibi tabandan yukarı doğru bir şekilde aktif katılımı kurumsallaştırmaktadırlar. Bu sayede genel olarak otonomi mücadelesini destekleyen kültürel otonom pratikler aynı zamanda Maya yerlilerinin kimliklerini neoliberalizm, küreselleşme ve kalkınma projeleri gibi tek-tipleştirme mekanizmalarına karşı korumaktadır.

SONUÇ

Otonom olmanın aksine edilgen bir durumu temsil eden heteronomi, Castoriadis'in tartışmasına göre dünya tarihi boyunca birçok toplumun kaderi olmuştur. Uzun bir süredir heteronominin kurumsallaşmasını yani "normalleşmesini" din sağlarken Aydınlanma ile birlikte bu görevi "serbest piyasa doktrini" almıştır. Kapitalizmin alternatifi olmayan, insan doğasına en uygun ve tarihin sonu olarak kendini normalleştirilmesi ile birlikte bireyler ve dahası toplumlar kurumsallaşmış bir heteronomi içerisinde yaşamışlardır ve yaşamaya devam etmektedirler. Castoriadis, bu durumdan "kopmanın" tarih boyunca yalnızca iki kere olduğunu savunmaktadır ve bu örneklerden Atina demokrasisi örneği üzerinden otonomi anlayışını kurgulamaktadır. Castoriadis, otonomi anlayışını iki şekilde tanımlamaktadır: "tohum olarak otonomi" ve "yaratım olarak otonomi". Bu iki tanımlamanın ortak noktası ise toplumların edilgen olmak yerine etken olmalarını savunmasıdır. Castoriadis bu tanımla herhangi bir otonomi anlayışını idealize etmekten kaçınır. Castoriadis için otonomi, otonom olma eylemini bizzat gerçekleştirecek olan toplumların tanımlayacağı, şekillendireceği ve geliştireceği bir tohumdur. Bu tohumu yeşertmek ve tohumdan ne alınacağına karar vermek ise o toplumun inisiyatifindedir. Bir diğer önemli nokta ise Castoriadis'in otonomi anlayışının tabandan, doğrudan katılımı öngören demokrasi üzerinden işliyor olmasıdır. Castoriadis bu durumu aynı zamanda otonomi için vazgeçilmez olan kurumsallaşma ile de ilişkilendirmektedir. Castoriadis'in otonomi anlayışı hem bu çalışmadaki alternatif otonomi inşasının çekirdeğini oluşturması bakımından hem de bu çok boyutlu alternatif otonomi inşasının siyasi boyutunun genel çerçevesini sağlaması bakımından önemlidir.

Kavramsal çerçevede incelenen neoliberalizm, küreselleşme ve kalkınma projelerini doğrudan reddeden bir düşünce okulu olması bakımından ayrıca önem taşıyan Post-Kalkınma Teorisi, bu insanın kültürel ve ekonomik boyutlarını oluşturmaktadır. Modernite ve kurumlarının Kuzey-Güney arasındaki sömürge düzenini oluşturmak ve devam ettirmek amacına hizmet ettiğini tartışan Post-Kalkınma Teorisi, yerel/geleneksel varoluş, biliş ve yaşayış biçimlerine

odaklanmaktadır. Bireylerin ve toplumların yaşamlarını evrensel olduğu iddia edilen ve belirli bir coğrafyaya ait olan değerler ile şekillendirilemeyeceğini ve bu toplumların bir gecede geri kalmış ve modern olmayan olarak nitelendirilemeyeceğini tartışan Post-Kalkınma Teorisi, kalkınmaya ve hatta kapitalist ekonomik anlayışa alternatifleri kuramlaştırmaktadır. Kapitalizmin alternatifi olmayan bir kader olarak dayatılmasını reddeden Post-Kalkınma Teorisi, bizzat toplumlar tarafından şekillendirilen, mekân ile yakından ilişkili ve kapitalist olmayan otonom ekonomik örgütlenmeleri kuramlaştırmaktadır. Bu kuramlara göre alternatif otonom ekonomik örgütlenmelerin kapitalist olmamasının önemli iki karakteristiği bulunmaktadır: Artı-değerin kolektif olarak değerlendirilmesi ve ekonomik kararların temelinde etik çekincelerin yer alması. Post-Kalkınma Teorisi, toplumsal artı-değerin toplulukların varlıklarını devam ettirebilmeleri, gelişebilmeleri ve daha da önemlisi kolektif olarak refah içinde yaşayabilmeleri için kolektif müzakere süreçleri sonunda ortak kararlarla kullanılabileceğini öngörmektedir. Bununla birlikte kapitalist ekonomik anlayışın birikimi sonucunda doğal yıkım ile karşı karşıya olduğumuz bir zamanda Post-Kalkınma Teorisi, alternatif otonom ekonominin en önemli karakteristiklerinden birisinin etik çekinceler olduğunu savunmaktadır. Bir bireye, topluluğa ya da tüzel kişiliğe ait olmayan hava, toprak, su ve benzeri ortak varlıkların korunması, devamlılığının sağlanması ve toplulukların üzerinde yaşadıkları toprak ve etraflarındaki her şeye saygı duymalarını öngören bu etik çekinceler otonom ekonomik örgütlenmenin önemli bir karakteristiğini oluşturmaktadır. Post-Kalkınma Teorisi aynı zamanda alternatif otonomi inşasının kültürel boyutunu da oluşturmaktadır. Liberal otonomi yaklaşımlarının meşrulaştırdığı asimile etme eğilimine karşı Post-Kalkınma Teorisi farklılıkları, başka dünyaları savunmaktadır. Otonom ekonomik örgütlenmelerde de olduğu gibi mekân üzerinden şekillenen bu anlayış toplumların kendilerine ait varoluş, yaşayış ve biliş biçimlerini şekillendirmeleri öngörülmektedir. Castoriadis'in otonomi anlayışı ile yakından alakalı olan ve radikal olarak değişime tabi tutulan bu kimlik yaratımı ve geliştirilmesi süreci liberal yaklaşımların aksine daha geniş bir kapsama sahiptir. Liberal yaklaşımların kültür-otonomi ilişkisini vurgulayan ana dilde eğitim, yerel zanaatların desteklenmesi ve benzeri dar

kapsamlı yaklaşımlarının aksine Post-Kalkınma Teorisi kolektif olarak her alanı kapsayan radikal bir kimlik inşasını ve bu kimliğin korunmasını öngörmektedir. Castoriadis ve Post-Kalkınma Teorisi'nin bir arada çalışılmasının iki amacı bulunmaktadır. Castoriadis'in otonomiye "otonomi-heteronomi" ayrımı üzerinden net bir şekilde açıklanması, aynı zamanda otonomiye bir "tohum" ve bir "proje" olarak tanımlanmasıyla birlikte Zapatista Hareketi'nin otonomi anlayışı arasında direkt bağlantı kurulmuştur. İkinci olarak, Post-Kalkınma Teorisi'nin otonomi yaklaşımında nispeten zayıf olan siyasal otonomi anlayışının yine bu kuramla modernizasyonun reddi açısından uyum içerisinde olan Castoriadis'in teorileri ile desteklenmesidir.

İlk üç bölümde böylesi farklı literatürlerin kullanılması ve birçok noktada sentezlenmesi birbirlerine tezat olan kavram, süreç ve teorilerden alternatif bir otonomi inşasına yöneliktir. Farklı literatürlere başvurulması ise beraberinde iki önemli sonucu getirmiştir. İlk olarak çalışmanın odak noktası olan otonomi kavramına yaklaşımlar konusunda birbirine zıt iki teorik yaklaşım kullanılabilmektedir. Bu tezatlık liberal otonomi yaklaşımı ile alternatif otonomi anlayışı arasındadır. Liberal otonomi yaklaşımının temel nitelikte düşünürler üzerinden incelenmesi ile kısıtlı karakteri açığa çıkartılmış, böylece çok boyutlu bir alternatif otonomi inşasının zemini hazırlanmıştır. İkinci olarak, liberal otonomi yaklaşımlarının aksine alternatif otonomi olarak tartışılan otonomi anlayışı belirli bir ideali savunmamakta, belirli bir program veya plan sunmamaktadır. Bu sonuç ise bu çalışmadaki alternatif otonomi yaklaşımının taban hareketleri başta olmak üzere mekândan şekillendirilen diğer toplumsal hareketlerin çekirdeğini oluşturabilecek olması açısından önemlidir.

Çalışmada tartışılan alternatif otonomi anlayışı ise 1994 yılında Meksika'nın güneydoğusunda bulunan Chiapas eyaletinde ortaya çıkan Zapatista Hareketi ile örneklendirilmiştir. Çalışmanın araştırma sorusunda da vurgulandığı gibi Zapatista Hareketi ile çalışmada kuramlaştırılan alternatif otonomi yaklaşımı arasında doğrudan ilişki bulunmaktadır. Zapatista topluluklarında 1994 yılından çok daha önce de Castoriadis ile tanımlanan otonomi anlayışının *de facto* olarak uygulanması ve 1994 sonrasında da bu otonomi uygulamalarının çok boyutlu bir

kurumsallaşmaya gitmesi bu hareketin çalışmanın örneği olarak seçilmesine neden olmuştur. Küreselleşme, neoliberalizm ve kalkınma projeleri tarafından şekillendirilen, mağdur edilen ve bizzat bu süreçlere karşı tavır alan topluluklardan oluşan Zapatista Hareketi, neoliberalizm, küreselleşme ve kalkınma başta olmak üzere modernite kurumlarını ve modernist özgürlük, adalet, otonomi ve demokrasi yorumlamalarını reddetmektedir. Bu ret ile birlikte, Zapatista topluluklarında görülen otonomi anlayışı ve otonomi örgütlenmesi alternatif otonomi kuramlaştırması için seçilen literatürle de uyum göstermektedir. Bir mücadele biçimi olarak görülen otonomi politikalarının liberal yaklaşımın önerdiğinin aksine siyasal, ekonomik ve kültürel olacak şekilde çok boyutlu olması bu örneğin Castoriadis ve Post-Kalkınma Teorisi ile birlikte incelenbilmesi imkânını sağlamaktadır. Zapatista Hareketi'nin otonom siyasal örgütlenmesinde Castoriadis'in tartıştığı otonomi anlayışı ve otonominin kurumsallaştırılması net bir şekilde görülmektedir. Bununla birlikte otonomi ve radikal demokrasi arasındaki ilişki Castoriadis'in Atina demokrasisi örneğinde tasvir ettiği şekilde Maya kültüründe de bulunmakta ve bu da Zapatista Hareketi'nin siyasal otonom karakterini belirlemektedir. Zapatista Hareketi'nin otonom ekonomik örgütlenmeleri ise Post-Kalkınma Teorisi ile incelenmiştir. Küreselleşmenin, kalkınma projelerinin ve neoliberal politikaların uzun yıllardır yıkıcı etkisini tecrübe eden Zapatista toplulukları aynı zamanda merkezi iktidar tarafından uygulanan şiddet ve ambargoya karşı bir direniş olarak otonom ekonomik örgütlenmeye gitmişlerdir. Post-Kalkınma Teorisi'nin artı-değer ve otonom ekonomi ilişkisini doğrular nitelikte otonom ekonomik örgütlenmeye giden Zapatista toplulukları bu şekilde aynı zamanda siyasal şiddete karşı da direniş göstermektedirler. Zapatista Hareketi'nin kültürel otonomi örgütlenmeleri de Post-Kalkınma Teorisi çerçevesinde incelenmiştir. Doğrudan moderniteyi ve modernitenin bilgi yaratımını tekeline alma eğilimini reddeden Post-Kalkınma Teorisi ile uyumlu olarak, Zapatista Hareketi kimlik endişesini merkeze koyarak kültürel otonomi politikaları izlemektedir. Geçmişî romantize etmeden takip edilen bu politikalar küreselleşme, kalkınma ve neoliberalizmin asimile etme eğilimlerine karşı var olabilmenin önemli bir aracı olarak da amaca hizmet etmektedirler.

Üç bölüm üzerinden yapılan bu çalışma liberal otonomi yaklaşımlarının heteronom karakterini ortaya çıkartmıştır. Küreselleşme sürecinde birçok özerklik hareketinin teorik temelini oluşturan liberal otonomi yaklaşımı aslında bu hareketleri heteronom bir sonuca mahkûm etmektedir. Liberal otonomi yaklaşımı neoliberalizm, küreselleşme ve kalkınma projeleri gibi birçok modernite kurumunun teorik temelini oluşturmakla birlikte özgürlük, adalet ve demokrasi gibi kavramların evrensel olduğu varsayılan ve aslında çalışma boyunca da tartışıldığı gibi Batı odaklı yorumlamalarını kapsamaktadır. Dolayısıyla liberal otonomi yaklaşımı otonom olmayı hedefleyen toplumlara toplum üstünde tanımlanmış kurum ve yorumlamaların dayatılmasını meşrulaştırarak heteronomiyi bu toplumlarda kurumsallaştırmaktadır. Liberal otonomi yaklaşımlarının heteronomi ile ilişkisinin ortaya çıkartılması, otonom olabilme ve otonom yaşayabilme arzusunda olan birey ve toplumlar için alternatif bir otonomi anlayışının gerekliliğini beraberinde getirmektedir. Böylesi alternatif bir otonomi anlayışı ise reddedilen otonomi yaklaşımlarının aksine tek boyutlu değil geniş kapsamlı ve çok boyutlu olmalıdır. Bu gereklilik doğrultusunda ise alternatif otonomi anlayışının siyasi, ekonomik ve kültürel boyutu vardır. Bu anlayışı ise özellikle liberal otonomi yaklaşımlarından farklılaştıran en önemli boyut ekonomik olarak otonom olma amacıdır. Liberal otonomi yaklaşımlarını olduğu kadar Marksist otonomi yaklaşımlarını da hedefine alan bu anlayış yalnızca kapitalizmin reddiyle şekillenmemektedir. Bizzat otonomi kelimesinin karakteri ile uyum içerisinde olarak bu durum artı-değer kavramı çevresinde şekillenmektedir. Yani, otonom olan topluluklar artı değer nasıl üretilceği, nasıl kullanılacağı, nasıl dağıtılacağı ve nasıl yenileneceğini kolektif olarak müzakere etmekte ve kolektif olarak kararını vermektedirler. Alternatif otonomi anlayışının bu boyutu Zapatista Hareketi'nin somutlaştırdığı ve imkân dâhilinde olduğunu kanıtladığı en önemli özelliktir. Düşük yoğunluklu savaş altında yaşamak zorunda bırakılmalarına rağmen böylesi bir otonomi anlayışı ile birlikte Zapatista Topluluklarında -hiçbir şekilde merkezi iktidarın, uluslararası ekonomi kurumlarının yardım ve desteğini almadığı da düşünülürse- artı değer üzerine kolektif müzakereler gerçekleşmekte ve kolektif olarak refah artışı sağlanmaktadır.

Bununla birlikte alternatif otonomi anlayışının kültürel otonomiye farklı yorumlama getirmesi de mevcut literatür ve özerklik hareketleri için alternatif sağlamaktadır. Her ne kadar bu çalışmada incelenen düşünürleri takip eden Kymlicka ve Christman gibi liberal düşünürler tarafından otonomi ve kültür ilişkisi irdelenmiş olsa da bu kuramlaştırma sınırlı kalmaktadır. Post-Kalkınma Teorisi, liberal otonomi yaklaşımının evrensel olduğu varsayılan, Batı medeniyetinin ürünü olduğu aşikâr olan ideal ve modellerin takip edilmesi ve/veya merkezi iktidar tarafından verilen imtiyazlar olarak yorumlandığı kısıtlı kültürel otonomi anlayışının aksine mekân ile şekillenen otonom kültürel pratikleri tartışmaktadır. Post-Kalkınma Teorisi, kültürel olarak otonom olmayı siyasi ve ekonomik boyutlarda da olduğu gibi doğrudan katılım ile mekân ile ilişkili olarak bir yaratım süreci olarak görmektedir. Evrenselliği değil yerelliği, edilgenliği değil etkin olmayı ön plana alarak Castoriadis ile tanımlanan otonomi anlayışı ile de uyum içerisindedir. Kültür ve otonomi arasındaki ilişkinin radikal sorgulama aracılığı ile bir yaratım olarak tanımlanması, Post-Kalkınma Teorisi ve Zapatista Hareketi'nin en çok eleştirildiği noktalardan olan “romantizm” eleştirisini de boşa çıkartmaktadır. Zapatista topluluklarındaki gelenekler ve kadınların toplumsal konumu tartışmasında da görüldüğü gibi böyle bir otonomi anlayışı ile şekillenen kültürel yaşam durağan değil aksine sürekli evrim içerisinde olan bir karaktere sahiptir. Dolayısıyla Zapatista pratikleri ve Post-Kalkınma Teorisi'nin kültürel otonomi kuramları toplumlar içerisindeki paternalizmi, hiyerarşiyi, cinsiyetçiliği ve benzeri durumları meşrulaştırmanın aksine her bir bireyin kolektif olarak gelenekleri ve inançları dahi belirleyip, tartışabilecekleri bir kamusal alanın yaratılabilmesinin imkân dâhilinde olduğunu göstermiştir.

Alternatif otonomi anlayışı, liberal ve Marksist yaklaşımlar başta olmak üzere modernist yaklaşımların en önemli genel eğiliminden kaçınmaktadır: Evrensellik ve her yer, durum ve zamana uygulanabilirlik iddiası. Alternatif otonomi anlayışı bir model iddiasında değildir ve genel geçer reçeteler sunmamaktadır. Bununla birlikte, mümkün olduğu kadar asgari de olsa diğer taban hareketleri ve topluluklar için genel bir çerçeve sunmaktadır. Bu çalışmada incelenen otonomi yaklaşımının böyle bir fırsatı yakalayabilmesi ise neoliberalizm, küreselleşme ve kalkınma projelerinin

yıkıcı sonuçlarının her geçen gün geniş coğrafyalarda daha fazla muhalif yaratmasıyla mümkün olmaktadır. Otonomi bir yaşayış biçimidir ve otonom olmanın anlamı dahi otonom olarak belirlenmektedir.

Alternatif otonomi yaklaşımı tüm taban hareketlerine uygulanabilecek bir otonomi anlayışına sahiptir. Bu çalışmadaki otonomi yaklaşımının siyasi, kültürel ve ekonomik boyutları olduğunu hatırlayarak, geçmişte gerçekleşen ve/veya günümüzde olan taban hareketleri ile birlikte düşünmek bu genel kapsamlı anlayışı özetleyecektir. Brezilya’da başlayan ve Latin Amerika’nın birçok ülkesinde benzerleri görülen “Topraksızlar Hareketi’nin” otonom üretim süreçlerine sahip olmaları, Gezi’de kurulan komünler ve sembolik çaptaki bostanların yönetiminin otonom meclisler tarafından kolektif olarak yönetilmesi gibi çok farklı motivasyonları ve hatta ideolojik oryantasyonları olan hareketlerin bir direniş biçimi olarak kurguladıkları ve hayata geçirdikleri otonom pratikler, bu çalışmadaki alternatif otonomi anlayışı ile uyum içinde olarak kuramlaştırılıp, inceleme ihtimalini barındırmaktadır. Bununla birlikte bu çalışma Post-Kalkınma Literatürü’nün odağında olan Latin Amerika dışındaki herhangi bir “Üçüncü Dünya” ülkesinde bahsi geçen süreçlerin incelenmesi ile birlikte literatüre katkı sağlanabilir. Ancak böyle bir amaç, bu çalışmada olduğundan daha geniş bir literatür incelemesi yapılması ihtiyacını doğurmaktadır. Liberal literatürün temel nitelikteki düşünürleri yanı sıra daha güncel otonomi teorilerinin incelenmesi ve bu inceleme ile görülebilecek eksikliklere karşı Latin Amerika dışında daha farklı dinamiklere sahip coğrafyalar için alternatif yaratma imkânı getirebilecek ihtimali bulunmaktadır. Geniş liberal literatür incelemesi yanı sıra alternatif otonomi yaklaşımının temelinin sağlamlaştırılması, varsa bağlantılarının belirlenmesi ve yine eksikler üzerinden alternatif yaratılabilmesi için Marksist literatürdeki otonomi yaklaşımları incelenmelidir. Böyle detaylı bir inceleme hem Latin Amerika özelinde bu çalışmada kuramlaştırılan alternatif otonomi yaklaşımına hem de başka coğrafyalarda aranacak alternatif otonomi yaklaşımlarına büyük oranda katkı sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

1917. *1917 Constitution of Mexico*. 31 Ocak. Erişildi: Haziran 19, 2015.
<http://www.latinamericanstudies.org/mexico/1917-Constitution.htm>.
- Adams, Suzi. 2012. "Castoriadis at the Limits of Autonomy? Ecological worldhood and the hermeneutic of modernity." *European Journal of Social Theory* 15: 313-329.
- Adams, Suzi. 2005. "Interpreting Creation: Castoriadis and the Birth of Autonomy." *Thesis Eleven* 83: 25-41.
- Al-Rodhan, Nayef R.F., ve Gérard Stoudmann. 2006. *Definitions of Globalization: A Comprehensive Overview and a Proposed Definition*. Geneva: GSCP.
- Alstott, Anne. 2014. "Neoliberalism in U.S. Family Law: Negative Liberty and Laissez-Faire Markets in the Minimal State." *Law and Contemporary Problems* (Yale Law School) 1-26.
- Amin, Samir. 2011. *Global History: A View From the South*. Oxford: Pambazuka Press.
- . 1976. *Unequal Development*. Çeviren Brian Pearce. Sussex: The Harvester Press.
- Armer, Michael J., ve John Katsillis. 2001. "Modernization Theory." *Encyclopedia of Sociology* 3.
- Arsenault, Chris. 2011. *Zapatistas: The War With No Breath?* 1 Ocak. Erişildi: Temmuz 14, 2015.
<http://www.aljazeera.com/indepth/features/2011/01/20111183946608868.html>.
- Ashford, Nigel. 2011. "Özgürlük." *3H Hareketi*. Erişildi: Mart 30, 2015.
http://www.3hhareketi.org/imag/1423676510_Nigel_Ashford_Ozgurluk.pdf.
2015. *Autonomy in Moral and Political Philosophy*. 9 Ocak. Erişildi: Mart 17, 2015.
<http://plato.stanford.edu/entries/autonomy-moral/>.
- Bauman, Zygmunt. 2003. *Akışkan Aşk: İnsan İlişkilerinin Kırılganlığına Dair*. Çeviren Işık Ergüden. İstanbul: Versus Kitap.
- Baynes, Kenneth. 2007. "Freedom as Autonomy." *The Oxford Handbook of Continental Philosophy* 551-587.
- Beck, Gunnar. 1999. "Autonomy, History and Political Freedom in Kant's Political Philosophy." *History of European Ideas* (25): 217-241.
- Beerens, Eric. 2006. *Globalisation: Definitions and Perspectives*. Erişildi: Ocak 20, 2015. <http://www.beerens.info/files/globalisation.pdf>.

- Berman, Marshall. 1999. *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*. Çeviren Ümit Altuğ ve Bülent Peker. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bernstein, Henry. 1971. "Modernization Theory and the Sociological Study of Development." *Journal of Development Studies* 7 (2): 141-160.
- Bingemer, Josefine. 2011. "Can the Zapatist Movement in Chiapas/Mexico be Considered a Post Development Movement?" *Global Politics*. 8 7. Erişildi: Aralık 31, 2014. <http://www.globalpolitics.cz/clanky/can-the-zapatist-movement-in-chiapas-mexico-be-considered-a-post-development-movement>.
- Blinder, Alan S. 2011. *Keynesian Economics*. Erişildi: Ocak 14, 2015. http://www.econlib.org/library/Enc/KeynesianEconomics.html#c_lfHendersonCEE2-101_footnote_nt298.
- Böhm, Steffen, Ana C. Dinerstein, and André Spicer. 2010. "(Im)possibilities of Autonomy: Social Movements in and beyond Capital, the State and the Development." *Social Movement Studies* 9: 17-32.
- Bugnolo, Alexis. 2010. *The Rationale for the Translation of Peculiar Latin Terms*. Erişildi: Mart 21, 2015. <https://franciscan-archive.org/bonaventura/cp-rationale.html>.
- Castells, Manuel. 2010. *The Rise of the Network Society*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Castoriadis, Cornelius. 1997. "Culture in a Democratic Society." *The Castoriadis Reader* içinde, düzenleyen: David Ames Curtis, 338-349. Oxford: Blackwell Publishers.
- Castoriadis, Cornelius. 1989. "Done and To Be Done." *The Castoriadis Reader* içinde, düzenleyen: David Ames Curtis, 361-418. Oxford: Blackwell Publishers.
- Castoriadis, Cornelius. 1980. "From Ecology to Autonomy." *The Castoriadis Reader* içinde, düzenleyen: David Ames Curtis, 239-253. Oxford: Blackwell Publishers.
- Castoriadis, Cornelius. 1991. "Power, Politics, Autonomy." *Philosophy, Politics, Autonomy* içinde, düzenleyen: David Ames Curtis, 143-175. New York: Oxford University Press.
- Castoriadis, Cornelius. 1949. "Presentation of Socialisme ou Barbarie. An Organ of Critique and Revolutionary Orientation." *The Castoriadis Reader* içinde, düzenleyen: David Ames Curtis, 35-40. Oxford: Blackwell Publishers.
- Castoriadis, Cornelius. 1983. "The Greek Polis and the Creation of Democracy." *The Castoriadis Reader* içinde, düzenleyen: David Ames Curtis, 267-290. Oxford: Blackwell Publishers.

- Castoriadis, Cornelius. 1983. "The Logic of Magmas and the Question of Autonomy." *The Castoriadis Reader* içinde, düzenleyen: David Ames Curtis, 290-319. Oxford: Blackwell Publishers.
- Castoriadis, Cornelius, röportaj yapan: David Ames Curtis. 1974. *'The Only Way to Find Out If You Can Swim Is to Get into Water' : An Introductory Interview* Blackwell Publishers. 1-35.
- Chatterton, Paul. 2010. "Autonomy: The Struggle for Survival, Self-Management and the Common." *Antipode* 42 (4): 897-908.
- Chernow, Ron. 2004. *Alexander Hamilton*. New York: Penguin Books.
- Chomsky, Noam. 2010. *Sömürgecilikten Küreselleşmeye*. Çeviren M. Erden Sakınç. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Christman, John. 2005. "Autonomy, Self Knowledge and Liberal Legitimacy" *Autonomy and Challenges to Liberalism* içinde, düzenleyen: John Christman ve Joel Anderson, 330-359. New York: Cambridge University Press.
- . 2009. *The Politics of Persons*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cleaver, Harry. 1998. "The Zapatistas and the Electronic Fabric of Struggle." *Zapatista! - Reinventing Revolution in Mexico* içinde, düzenleyen: John Holloway ve Eloina Pelaez, 81-104. Londra: Pluto Press.
- Collier, George A., ve Elizabeth Lowery- Quaratielle. 2005. *Basta! Land and the Zapatista Rebellion in Chiapas*. California: FoodFirst Books.
- Cooper, Frederick, ve Randall Packard. 2005. "The History and Politics of Development Knowledge." *The Anthropology of Development and Globalization* içinde, düzenleyen: Marc Edelman ve Angelique Haugerud, 126-140. Oxford: Blackwell Publishing.
- Cowie, Jefferson. 2012. *How Ronald Reagan Broke the Air Traffic Controllers Union-- And Why That Fight Still Matters*. 25 Mart. Erişildi: Ocak 15, 2015.
http://www.alternet.org/story/154595/how_roald_reagan_broke_the_air_traffic_controllers_union--and_why_that_fight_still_matters.
- Cuevas, J. H. 2007. *Health and Autonomy: the Case of Chiapas*. Ottawa: Health Systems Knowledge Network, 1-14.
- Cunninghame, Patrick, ve Carolina Ballesteros Corona. 1998. "A Rainbow at Midnight: Zapatistas and Autonomy." *Capital & Class* 22 (3): 12-22.
- de Sousa Santos, Boaventura. 2006. *Another Production is Possible: Beyond the Capitalist Canon*. Verso. Erişildi: Aralık 31, 2014.
<http://www.boaventuradesousasantos.pt/pages/pt/livros/another-production-is-possible-beyond-the-capitalist-canon.php>.

- Devetak, Richard. 2008. "Globalization's Shadow: An Introduction to the Globalization of Political Violence." *The Globalization of Political Violence* içinde, düzenleyen: Richard Devetak ve Christopher W. Hughes, 1-27. New York: Routledge.
- Dinerstein, Ana C. 2013. "The speed of the Snail: The Zapatistas' Autonomy de facto and the Mexican state." *Bath Papers in International Development and Well-Being* 1-14.
- Donley, Arvin. 2014. *Structural Changes in Mexican Corn Market*. 1 Ocak. Erişildi: Haziran 25, 2015. http://www.citizen.org/trade/article_redirect.cfm?ID=11330.
- Dworkin, Ronald. 2000. *Sovereign Virtue*. Londra: Harvard University Press.
- Editorial Collective. 1994. *Zapatistas! Documents of the New Mexican Revolution*. New York: Autonomedia.
1999. *Zapatista*. Yöneten: Benjamin Eichert, Rick Rowley ve Staale Sandberg.
- el-Ojeili, Chamsy, and Patrick Hayden. 2006. *Critical Theories of Globalization*. Londra: Palgrave Macmillan.
- Escobar, Arturo, röportaj yapan: Transition Culture. 2012. *Alternatives to Development* (28 Ekim). Erişildi: Aralık 31, 2014. <http://transitionculture.org/2012/09/28/alternatives-to-development-an-interview-with-arturo-escobar/>.
- Escobar, Arturo. 1991. "Anthropology and the Development Encounter." *American Ethnologist* 18 (4): 658-682.
- Escobar, Arturo. 2004. "Beyond the Third World: imperial globality, global coloniality and anti-globalisation social movements." *Third World Quarterly* 25 (1): 207-230.
- Escobar, Arturo. 2001. "Culture Sits in Places: Reflections on Globalism and Subaltern Strategies of Localization." *Political Geography* 20: 139-174.
- . 1995. *Encountering Development: The Making and Unmaking of the Third World*. New Jersey: Princeton University Press.
- Escobar, Arturo. 1992. "Imagining a post- development era?Critical thought, development and social movements." *Social Text* 20-56.
- Escobar, Arturo. 2007. "'Post- Development' as Concept and Social Practice." *Exploring Post- Development: Theory and Practice, Problems and Perspective* içinde, düzenleyen: Aram Ziai, 18-33. New York: Routledge.
- Escobar, Arturo. 1988. "Power and Visibility: Development and the Invention and Management of the Third World." *Cultural Anthropology* 428-443.

- . 2008. *Territories of Difference*. Londra: Duke University Press.
- Esteva, Gustavo. 2009. "Another Perspective, Another Democracy." *Socialism and Democracy* 23 (3): 45-60.
- Esteva, Gustavo. 2005. "Celebration Zapatismo." *Humboldt Journal of Social Relations* 29: 127-167.
- Esteva, Gustavo. 2010. "The Oaxaca Commune and Mexico's Coming Insurrection." *Antipode* 42 (4): 978-993.
- Esteva, Gustavo, and Madhu Suri Prakash. 1998. "Beyond Development, What?" *Development in Practice* 280-296.
- Esteva, Gustavo, ve Madhu Suri Prakash. 1998. *Grassroots, Post-Modernism: Remaking the Soil of Cultures*. Londra: Zed Books.
- EZLN. 2014a. *Autonomous Government I*. Çeviren Henry Goles. La Realidad: Creative Commons Attribution.
- . 2014b. *Autonomous Government II*. Çeviren Henry Goles. La Realidad: Creative Commons Attribution.
- . 2014c. *Autonomous Resistance*. Çeviren Henry Goles. La Realidad: Creative Commons Attribution.
- . 2005. "Sixth Declaration of the Selva Lacandona." *Enlace Zapatista*. Haziran. Erişildi: Haziran 30, 2015. <http://enlacezapatista.ezln.org.mx/sdsl-en/>.
- . 1994. "The Third Declaration of the Lacandona Jungle." 31 Aralık.
- Farrell, Martin D. 1991. "Autonomy and Paternalism: The Political Philosophy of Joseph Raz." *Ratio Juris* 4: 52-60.
- Fitzmaurice, Deborah. 1993. "Autonomy as a Good: Liberalism, Autonomy and Toleration." *The Journal of Political Philosophy* 1: 1-16.
- Flores, Imer. 2012. "Reconstituting Constitutions—Institutions and Culture: The Mexican Constitution and NAFTA: Human Rights vis-à-vis Commerce." *Georgetown Law Faculty Publications and Other Works* 693-718.
- Formosa, Paul. 2013. "Kant's Conception of Personal Autonomy." *Journal of Social Philosophy* 44: 1-27.
- Frank, Andre Gunder. 1995. *Lümpen Burjuvazi Lümpen Gelişim*. Çeviren Abdullah Yılmaz. İstanbul: Gökkuşuğu.
2000. *This is What Democracy Looks Like*. Yöneten: Jill Friedberg ve Rick Rowley.

- Friedman, Milton, röportaj yapan: Richard W. Fisher. 2005. *Milton Friedman Interview: A Productive Global Economy* Dallas Fed, (19 Ekim). Erişildi: Ocak 20, 2015. <http://www.youtube.com/watch?v=ImjOwmEMgfQ>.
- Galeano, Eduardo. 2014. *Latin Amerika'nın Kesik Damarları*. Çeviren Roza Hakmen ve Attila Tokatlı. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Gaus, Gerald F. 2005. "The Place of Autonomy Within Liberalism." In *Autonomy and the Challenges to Liberalism*, içinde, düzenleyen John Christman and Joel Anderson, 272-307. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gibson-Graham, J. K. 2006. *A Postcapitalist Politics*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Gibson-Graham, J. K., Jenny Cameron, ve Stephen Healy. 2013. *Take Back the Economy*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Giddens, Anthony. 1990. *The Consequences of Modernity*. Oxford: Stanford University Press.
- Gilpin, Robert. 2001. *Global Political Economy*. New Jersey: Princeton University Press.
- . 2000. *The Challenge of Global Capitalism*. New Jersey: Princeton University Press.
- Graham, Julie, ve Katherine Gibson. 1996. *The End of Capitalism (As We Knew It)*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Güven, Halil M. 2006. "Globalization and the Clash of Civilizations." *Globalization and the Third World: A Study of Negative Consequences* içinde, düzenleyen: Halil M. Güven ve B. N. Ghosh, 53-68. New York: Palgrave Macmillan.
- Hamilton, Alexander. 1791. "Report on Manufactures." *Constitution Society*. Erişildi: Mart 4, 2015. http://www.constitution.org/ah/rpt_manufactures.pdf.
- Hansen, Devon, and Laura Ryan. n.d. "Teaching Women in the Zapatista Movement: Gender, Health and Resistance." *World History Connected*. Accessed Temmuz 15, 2015. <http://worldhistoryconnected.press.illinois.edu/4.3/hansen.html>.
- Harvey, David. 2005. *A Brief History of Neoliberalism*. New York: Oxford University Press.
- Harvey, Neil. 2005. *Inclusion Through Autonomy: Zapatistas and Dissent*. NACLA Report on the Americas.
- Heath, Joseph. 2005. "Liberal Autonomy and Consumer Sovereignty." *Autonomy and the Challenges to Liberalism* içinde, düzenleyen: John Christman ve Joel Anderson, 204-226. New York: Cambridge University Press.

- Held, David. 1995. *Democracy and the Global Order*. Stanford: Stanford University Press.
- Higgins, Nicholas P. 2004. *Understanding the Chiapas Rebellion: Modernist Visions and the Invisible Indian*. Austin: University of Texas Press.
- Hobsbawm, Eric. 1999. *The Age of Empire 1875-1914*. New York: Vintage Books.
- Holloway, John. 2005. *Change the World Without Taking Power*. London: Pluto Press.
- Holloway, John. 2002. "Zapatismo and Social Sciences." *Capital&Class* 26: 153-160.
- Hornborg, Alf. 1998. "Towards an ecological theory of unequal exchange: articulating world system theory and ecological economics." *Ecological Economics* 25: 127-136.
- Hornborg, Alf. 2009. "Zero-Sum World." *International Journal of Comparative Sociology* 50: 237-262.
- IBRD. 2015. *IBRD Statement of Loans*. 17 Ocak. Erişildi: Ocak 27, 2015. <https://finances.worldbank.org/Loan-and-Credit-Administration/IBRD-Statement-of-Loans-By-Country/akb9-rbcs>.
- IFAD. 2014. "Investing in Rural People in Mexico." *IFAD Projects*. Temmuz. Erişildi: Nisan 25, 2015. http://www.ifad.org/operations/projects/regions/pl/factsheet/mexico_e.pdf.
- IMF. 2015. *IMF Lending at a Glance*. 7 Ocak. Erişildi: Ocak 27, 2015. <http://www.imf.org/external/np/exr/map/lending/>.
- International Monetary Fund. tarih yok. *Debt and Painful Reforms (1982-1989)*. Erişildi: Haziran 23, 2015. <https://www.imf.org/external/about/histdebt.htm>.
- Johnson, Oliver A. 1977. "Heteronomy and Autonomy- Rawls and Kant." *Midwest Studies in Philosophy* 277-280.
- Joshi, Sharmila. 2005. "Modernization Theory vs. Dependency Theory." *InfoChange*. Ocak. Erişildi: Ocak 26, 2015. <http://infochangeindia.org/defining-development/theories-of-development-modernisation-vs-dependency.html> .
- Kaller- Dietrich, Martina. 2007. "'Comida': A Narrative Mirror for the Universal Concept of Nutrition." *Exploring Post-Development: Theory and Practices, Problems and Perspectives* içinde, düzenleyen: Aram Ziai, 181-195. New York: Routledge.
- Kant, Immanuel. 2002. *Groundwork for the Metaphysics of Morals*. Çeviren Allen W. Wood. Londra: Yale University Press.

- . 1784. "Idea for a Universal History from a Cosmopolitan Point of View." *Marxists Internet Archive*. Erişildi: Mart 23, 2015.
<https://www.marxists.org/reference/subject/ethics/kant/universal-history.htm>.
- . 1991. *Kant: Political Writings*. Düzenleyen: Raymond Geuss. Cambridge: Cambridge Texts in the History of Political Thought.
- Kar, Dev, ve Joseph Spanjers. 2014. *Illicit Financial Flows from Developing Countries:2003-2012*. Global Financial Integrity.
- Keleş, Ruşen, ve Artun Unsal. 1982. *Kent ve Siyasal Şiddet*. Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Yayınları.
- Khasnabish, Alex. 2010. *Zapatistalar: Yerelden Küresele Ulaşan İsyan*. Çeviren Nilgün Güngör. Ankara: ABİS Yayıncılık.
- Klein, Naomi. 2007. *The Shock Doctrine: Rise of Disaster Capitalism*. New York: Metropolitan Books.
- Klooger, Jeff. 2009. *Castoriadis: Psyche, Society, Autonomy*. Leiden: Brill.
- La Cronica. 2002. "Entry of Contaminated Corn Denounced in Chihuahua." *La Cronica*, 8 Ağustos. Erişildi: Temmuz 21, 2015.
http://www.citizenarchive.org/print_article.cfm?ID=11331.
- Larmore, Charles. 2011. "Kant and the Meanings of Autonomy." *International Yearbook of German Idealism* 9: 3-20.
- Larmore, Charles. 2011. "Kant and the Meanings of Autonomy." *International Yearbook of German Idealism* 3-22.
- . 1996. *The Morals of Modernity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lenin, Vladimir İ. 2009. *Emperyalizm- Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*. Çeviren Ferit Budak Aydar. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Leys, Colin. 2005. "The Rise and Fall of Development Theory." *The Anthropology of Development and Globalization* içinde, düzenleyen: Marc Edelman ve Angélique Haugerud, 109-126. Oxford: Blackwell Publishing.
- Lumsdaine, Peter. 1996. "Lightning at the End of the Tunnel: U.S. Military Involvement in Mexico's Quagmire Deepens." *Flashpoint! Electronic Magazine*. Nisan. Erişildi: Haziran 23, 2015.
<http://www.guidetoaction.org/magazine/april96/mexico.html>.
- Mabry, Donald J. 1994. "Porfirio Diaz." *Historic World Leaders* 212-216.
- Mandel, Ernest. 1976. *Late Capitalism*. Çeviren Joris De Bres. Londra: NLB.

- Marcos, Subcomandante. 2007. *Durito'yla Söyleşiler: Neoliberalizm ve Zapatistaların Öyküleri*. Çeviren Şule Erdal. İstanbul: Otonom Yayıncılık.
- . 2000. *Hope for a New Dawn in Chiapas*. 2 Aralık. Erişildi: Haziran 26, 2015. http://www.thirdworldtraveler.com/Mexico/Marcos_NewDawnChiapas.html.
- . 2001. *Koca Antonio'dan Öyküler*. Çeviren İlker Özünlü. İstanbul: Anahtar Kitaplar.
- . 2006. *Zapatistas Call for Solidarity With the People of Oaxaca*. Aralık. Erişildi: Haziran 27, 2015. <http://democracysquare.org/action/zapatistas-call-solidarity-people-oaxaca>.
- Marx, Karl, ve Friedrich Engels. 1848. *Komünist Parti Manifestosu*. Erişildi: Ocak 22, 2015. <https://www.marxists.org/turkce/m-e/1848/manifest/kpm.htm>.
- McCraw, Thomas K. 2007. *Prophet of Innovation*. Londra: Harvard University Press.
- Meister, Dick. 2011. *Labor's Unhappy Anniversary*. Erişildi: Mart 3, 2015. <http://www.dickmeister.com/id381.html>.
- . tarih yok. *Ronald Reagan's War on Labor*. Erişildi: Mart 1, 2015. <http://www.dickmeister.com/id89.html>.
- Mentinis, Mihalıs. 2006. *Zapatistas: The Chiapas Revolt and What It Means for Radical Politics*. London: Pluto Press.
- Mexico Solidarity Network. tarih yok. *Mexico- A Neoliberal Experiment*. Erişildi: Haziran 20, 2015. <http://mexicosolidarity.org/programs/alternativeeconomy/neoliberalism>.
- Meyers, Diana T. 2005. "Decentralizing Autonomy: Five Faces of Selfhood." *Autonomy and The Challenges to Liberalism* içinde, düzenleyen: John Christman ve Joel Anderson, 27-56. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mill, John Stuart. 1991. *On Liberty and Other Essays*. Düzenleyen: John Gray. New York: Oxford University Press.
- Modelski, George. 2003. "Globalization." *The Global Transformations Reader: An Introduction to the Globalization Debate* içinde, düzenleyen: David Held ve Anthony McGrew, 51-60. Cambridge: Polity Press.
- Moody, Kim. 1987. "Reagan, the Business Agenda and the Collapse of Labour." *Socialist Register* 23: 153-177.
- Moore, Anne Elizabeth. 2012. "Milton Friedman's Pencil." *The New Inquiry*. 17 Aralık. Erişildi: Ocak 1, 2015. <http://thenewinquiry.com/essays/milton-friedmans-pencil/>.

- Munck, Ronaldo. 2005. "Neoliberalism and Politics and the Politics of Neoliberalism." *Neoliberalism: A Critical Reader* içinde, yazar Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston, 60-70. Londra: Pluto Press.
- Nadir.Org. 1996. *Archives of Global Protests*. 27 Temmuz. Erişildi: Haziran 26, 2015. <http://www.nadir.org/nadir/initiativ/agp/chiapas1996/en/encounter1dx.html>.
- Nail, Thomas. 2013. "Zapatismo and the Global Origins of Occupy." *Journal for Cultural and Religious Theory* 12(3): 20-38.
- Nandy, Ashis. 1992. "State." *The Development Dictionary: A Guide to Knowledge as Power* içinde, düzenleyen: Wolfgang Sachs, 295-308. New York: Zed Books.
- Nash, June. 2001. *Mayan Visions: The Quest for Autonomy in an Age of Globalization*. New York: Routledge.
- Nash, June. 1997. "The Fiesta of the Word: The Zapatista Uprising and Radical Democracy in Mexico." *American Anthropologist* 99(2): 261-274.
- Neuman, Johanna. 2008. "Bush Strongly Defends NAFTA." *Los Angeles Times*, 22 Nisan. Erişildi: Haziran 15, 2015. <http://www.latinamericanstudies.org/mexico/nafta-bush.htm>.
- Northrup, David. tarih yok. "Globalization in Historical Perspective." *Encyclopedia of Life Support Systems* 1-6.
- O'Hara, Phillip Anthony. 2006. "The Contradictory Dynamics of Globalization." *Globalization and the Third World- A Study of Negative Consequences* içinde, düzenleyen: B. N. Ghosh ve Halil M. Guven, 17-36. New York: Palgrave Macmillan.
- Online Etymology Dictionary. tarih yok. *Definition of the Word 'autonomous'*. Erişildi: Mayıs 14, 2015. http://www.etymonline.com/index.php?allowed_in_frame=0&search=autonomous&searchmode=none.
- Patrick, Cunninghame, and Carolina Ballesteros Corono. 1998. "A Rainbow at Midnight: Zapatistas and Autonomy." *Capital&Class* 22: 12-22.
- Pérez, Carlos, and Gustavo Esteva. 2001. "The Meaning and Scope of the Struggle for Autonomy." *Latin American Perspectives* 28 (2): 120-148.
2012. *Perfectionism in Moral and Political Philosophy*. 10 Ekim. Erişildi: Mart 18, 2015. <http://plato.stanford.edu/entries/perfectionism-moral/>.
2008. *Philosophy of John Rawls*. 25 Mart. Erişildi: Nisan 10, 2015. <http://plato.stanford.edu/entries/rawls>.

2008. *Philosophy of John Rawls*. 25 Mart. Erişildi: Nisan 14, 2015.
<http://plato.stanford.edu/entries/rawls/#TwoPriJusFai>.
- Pickerill, Jenny, and Paul Chatterton. 2006. "Notes Towards Autonomous Geographies: Creation, Resistance and Self-Management as Survival Tactics." *Progress in Human Geography* 30: 1-17.
- Pieterse, Jan Nederveen. 2000. "After Post- Development." *Third World Quarterly* 21 (2): 175-191.
- Public Citizen. tarih yok. *NAFTA Truth and Consequences: Corn*. Erişildi: Haziran 25, 2015. http://www.citizen.org/trade/article_redirect.cfm?ID=11330.
- Rahnema, Majid, and Victoria Bawtree. 1997. *The Post-Development Reader*. Zed Books.
- Rawls, John. 1971. *A Theory of Justice*. New York: Harvard University Press.
- Raz, Joseph. 1982. "Liberalism, Autonomy and the Politics of Neutral Concern." *Midwest Studies in Philosophy* 7: 89-120.
- . 1986. *The Morality of Freedom*. New York: Oxford University Press.
- Rimmer, Matthew. 2013. "The High Court of Australia and Plain Packaging of Tobacco Products." *World Intellectual Property*. Şubat. Erişildi: Haziran 4, 2015.
http://www.wipo.int/wipo_magazine/en/2013/01/article_0005.html.
- Rist, Gilbert. 2008. *The History of Development: From Western Origins to Global Faith*. 3rd. Çeviren Patrick Camiller. New York: Zed Books.
- Ritzer, George. 2009. *Globalization: A Basic Text*. Londra: Wiley-Blackwell.
- Roberts, Russell D. 2008. *Tercih: Bir Serbest Ticaret ve Korumacılık Öyküsü*. Çeviren Mustafa Acar. Ankara: Liman Kitapları.
- Rostow, W.W. 1971. *Politics and the Stages of Growth*. Texas: Cambridge University Press.
- Saad-Filho, Alfredo. 2005. "From Washington to Post-Washington Consensus: Neoliberal Agendas for Economic Development." Böl. 12, *Neoliberalism: A Critical Reader*, düzenleyen: Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston, 113-120. Londra: Pluto Press.
- Sachs, Wolfgang. 1992. "One World." *The Development Dictionary: A Guide to Knowledge as Power* içinde, 111-127. Londra: Zed Books.
- . 1992. *The Development Dictionary: A Guide to Knowledge as Power*. 2nd. London: Zed Books.

- Sauviat, Luciole. 2007. "Post- Development and Further: Difference from 'inside' and autonomy." *Exploring Post-Development: Theory and Practice, Problems and Perspective* içinde, düzenleyen: Aram Ziai, 99-111. New York: Routledge.
- Schneewind, Jerome B. 1998. *The Invention of Autonomy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schools for Chiapas. 2014. *Workshops for Education Promoters*. Erişildi: Haziran 30, 2015. <http://www.schoolsforchiapas.org/advances/schools/workshops-education-promoters/>.
- Schumpeter, Joseph A. 1943. *Capitalism, Socialism and Democracy*. ABD: Routledge.
- Seoane, José. 2004. "Rebellion, Dignity, Autonomy and Democracy: Shared Voices from the South." *Antipode* 382-391.
- Shaikh, Anwar. 2005. "The Economic Mythology of Neoliberalism." Böl. 4, *Neoliberalism- A Critical Reader*, düzenleyen: Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston, 41-50. Londra: Pluto Press.
- Shenker, Sarah Dee. 2011. "Towards a World in which Many Worlds Fit? Zapatista Autonomous Education as an Alternative Means of Development." *International Journal of Educational Development* 432-443.
- SIPAZ. 2012d. *Education in Chiapas*. 27 Mart. Erişildi: Temmuz 20, 2015. <http://www.sipaz.org/en/chiapas/facts-about-chiapas/402-ds-3-educacion.html>.
- . 2012e. *Health in Chiapas*. 27 Mart. Erişildi: Temmuz 20, 2015. <http://www.sipaz.org/en/chiapas/facts-about-chiapas/403-ds-4-salud.html>.
- . 2012c. *Housing Inequalities in Chiapas*. 27 Mart. Erişildi: Temmuz 20, 2015. <http://www.sipaz.org/en/chiapas/facts-about-chiapas/401-ds-2-derecho-a-una-vivienda-digna.html>.
- . 2012b. *Income Inequalities in Chiapas*. 27 Mart. Erişildi: Temmuz 20, 2015. <http://www.sipaz.org/en/chiapas/facts-about-chiapas/400-ds-1-ingresos.html>.
- . 2012. *Indigenous Peoples in Chiapas*. 27 Mart. Erişildi: Temmuz 20, 2015. <http://www.sipaz.org/en/chiapas/facts-about-chiapas/398-pueblos-indigenas.html>.
- . 2012a. *Social Inequalities in Chiapas*. 27 Mart. Erişildi: Temmuz 20, 2015. <http://www.sipaz.org/en/chiapas/facts-about-chiapas/399-desigualdades-sociales-ds.html>.
- Smith, Adam. 1998. *An Inquiry Into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. Londra: The Electric Book Company.

- Smith, William D. 2004. "The Topology of Autonomy: Markets, States, Soil and Self-Determination in Totonacapan." *Critique of Anthropology* 24(4): 403-429.
- Speed, Shannon, R. Aida Hernandez Castillo, ve Lynn M. Stephen, . 2006. *Dissident Women Gender and Cultural Politics in Chiapas*. Texas: University of Texas Press.
- Starr, Amory. 2005. *Global Revolt- A Guide to the Movements Against Globalization*. Londra: Zed Books.
- Starr, Amory, and Jason Adams. 2003. "Anti-Globalization: The Global Fight for Local Autonomy." *New Political Science* 25(1): 19-42.
- Steger, Manfred B., and Ravi K. Roy. 2010. *Neoliberalism: A Very Short Introduction*. New York: Oxford University Press.
- Stephey, Lynn. 1997. "The Zapatista Opening: The Movement for Indigenous Autonomy and State Discourses on Indigenous Rights in Mexico, 1970-1996." *Journal of Latin American Anthropology* 2(2): 2-41.
- Stern, David S. 1991. "Autonomy and Political Obligation in Kant." *The Southern Journal of Philosophy* XXIX: 127-147.
- Stewart, Frances, ve Albert Berry. 1999. "Globalization, Liberalization and Inequality: Expectations and Experience." Böl. 6, *Inequality, Globalization and World Politics*, düzenleyen: Andrew Hurrell ve Ngaire Woods, 150-187. Oxford: Oxford University Press.
2007. *Battle in Seattle*. Yöneten: Stuart Townsend.
- Truman, Harry S. 1949. "Inaugural Speech." *Bartleby.com*. 20 Ocak. Erişildi: Aralık 31, 2014. <http://www.bartleby.com/124/pres53.html>.
- U.S. Department of the State. tarih yok. "The Truman Doctrine,1947." *Office of the Historian*. Erişildi: Ocak 27, 2015. <https://history.state.gov/milestones/1945-1952/truman-doctrine>.
- van den Brink, Bert. 2005. "Liberalism Without Agreement." *Autonomy and the Challenges to Liberalism* içinde, düzenleyen: John Christman ve Joel Anderson, 245-272. Cambridge: Cambridge University Press.
- Veltmeyer, Henry, ve James Petras. 2005. "Foreign Aid, Neoliberalism and US Imperialism." Böl. 13, *Neoliberalism- A Critical Reader*, düzenleyen: Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston, 120-127. Londra: Pluto Press.
- Verhaeghe, Paul. 2015. *Has Neoliberalism Turned Us All Into Psychopaths?* Ocak 14. <http://www.alternet.org/economy/has-neoliberalism-turned-us-all-psychopaths>.

- Waldron, Jeremy. 2005. "Moral Autonomy and Personal Autonomy." *Autonomy and the Challenges to Liberalism* içinde, düzenleyen: John Christman ve Joel Anderson, 307-330. Cambridge: Cambridge University Press.
- Walker, Carl. 2008. *Depression and Globalization: The Politics of Mental Health in 21st Century*. Londra: Springer.
2003. *Washington Consensus*. Nisan. Erişildi: Ocak 20, 2015.
<http://www.cid.harvard.edu/cidtrade/issues/washington.html>.
- Watkins, Eric. 2004. "Autonomy and Idealism in and after Kant." *Philosophy and Phenomenological Research* LXIX (3): 728-741.
- Williamson, John. 2004. "A Short History of Washington Consensus." Erişildi: Ocak 21, 2015. <http://www.iie.com/publications/papers/williamson0904-2.pdf>.
- Willson, Brian S. 1998. "U.S. Military Moves into Mexico." *Earth Island Journal*. Erişildi: Mart 4, 2015.
http://www.thirdworldtraveler.com/New_World_Order/USmilitary_Chiapas.html.
- Woo, Wing Thye. 2004. "Serious Inadequacies of Washington Consensus: Misunderstanding the Poor by the Brightest." *Diversity in Development* 9-43.
- Woods, Ngaire. 1999. "Order, Globalization and Inequality in World Politics." *Inequality, Globalization and World Politics* içinde, düzenleyen: Andrew Hurrell ve Ngaire Woods, 8-36. New York: Oxford University Press.
- Worku, Alemayehu Biru. 1997. *Individual versus Communal Autonomy*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- World Trade Organization. 2014. "WTO International Trade Statistics." *World Trade Organization Statistics*. Erişildi: Mart 4, 2015.
https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/its2014_e/its14_highlights1_e.pdf.
- Ziai, Aram. 2007. *Exploring Post-Development: Theory and Practice, Problems and Perspectives*. London: Routledge Press.

ÖZGEÇMİŞ

6 Mayıs 1989'da Ankara'da doğdum. 2007 yılında Özel Trabzon Ata Anadolu Lisesi'nden mezun oldum. 2008 yılında İzmir Ekonomi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler ve Avrupa Birliği Bölümü'nü 2012 yılında tamamladım. 2012 yılının Eylül ayında da Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı'nda yüksek lisans eğitimime başladım.

ÖZET

Kalkınma projeleri ile birlikte neoliberal küreselleşme, dünyayı Batı ideallerine göre yıllardır şekillendiren modernite kurumlarındandır. Özellikle “Üçüncü Dünya’da” bu şekillendirmenin yapılması birçok topluma yoksulluk, sefalet ve şiddet getirmiştir. Bu şiddet ve yoksulluğun mağdurları olan ve kapitalizmin kaderleri olmadığı farkında olan taban hareketleri alternatifler yaratabilmenin çabası içindedirler. Otonomi ise bu çabanın gerçekleştirilebilmesinin yoludur. Fakat ne var ki otonomi kavramı birçok özerklik hareketine de temel olacak şekilde uzun süredir liberal düşünce okulunun tahakkümü altındadır. Otonomi kavramına farazi durumlar üzerinden daha büyük bir amaca ulaşmanın aracı olarak yaklaşan liberal otonomi yaklaşımı neoliberal küreselleşme sürecinde sığ kalmaktadır. Çalışmada incelenen Zapatista Hareketi örneğinde de görüldüğü gibi, tabandan gelen toplumsal hareketlerin otonom olmayı arzuladıkları modernite kurumlarını liberal otonomi yaklaşımları doğal ve alternatif olmayarak gerçeklikler olarak üstü açık ya da kapalı kabul etmektedirler. Böyle bir yaklaşım ise Castoriadis’in heteronomi olarak adlandırdığı otonomiye zıt bir durumu ortaya çıkartmaktadır. Liberal otonomi yaklaşımlarının bizzat toplumların otonom olmayı arzuladıkları gerçeklikleri alternatifsiz kabul etmesi yeni bir otonomi yaklaşımının inşasını gerekli ve mümkün kılmaktadır.

Neoliberal küreselleşme ve kalkınma projesi gibi toplulukların otonom olabilmelerini engelleyen modernite kurumlarını tamamen reddeden Post-Kalkınma Teorisi ise çok boyutlu otonominin inşası için kuramsal bir çerçeve sunmaktadır. Liberal otonomi yaklaşımları aksine Post-Kalkınma Teorisi, Zapatista Hareketi’nde de görüldüğü gibi siyasi, ekonomik ve kültürel mecralarda çok boyutlu bir otonomi yaklaşımına sahiptir. Otonomi kavramını, ulus devletin merkezi tarafından tanınan siyasi ve kültürel ayrıcalıklar olarak kabul etmek yerine, bu çalışma sömürgecilikten kalkınma projelerine modernite kurumlarının hepsinin mağduru olan toplulukların oluşturduğu Zapatista Hareketi’nde de görüldüğü gibi çok boyutlu bir otonomi yaklaşımının kuramlaştırılmasını hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Otonomi, Özerklik, Liberalizm, Küreselleşme, Neoliberalizm, Kalkınma, Post-Kalkınma Teorisi, Castoriadis, Zapatista Hareketi.

ABSTRACT

Along with development projects, neoliberal globalization has been one of the modernity institutions which transforms rest of the World in line with Western ideals. Such transformation has brought poverty, misery and violence to communities and especially to those in the so-called “Third World”. Those communities have come to realize that the system that bears such misery and violence is not their fate and is not without an alternative and the ways of creating such alternatives are emanating from the grassroots. The concept of autonomy is the path to such attempts of creating alternatives. However, autonomy has long been studied in and associated with liberal school of thought. But, the liberal approaches to autonomy which tend to see autonomy as a tool for achieving a greater goal and conceptualizes it through vague and abstract situations, are nothing but shallow in these times of neoliberal globalization. Because, as it can be observed in the case of Zapatista Movement, the grassroots initiatives aim to be autonomous from the institutions of modernity and the liberal approaches view these institutions like free-market economy or nation-state as natural realities and without their alternatives. Such an approach is not only compatible with the very notion of autonomy but is what Castoriadis called heteronomy; the opposite of autonomy.

In this light, the Post-Development Theory provides theoretical framework for an alternative and multi-layered conceptualization of autonomy. As it can be seen in the case of Zapatista Movement, the project of autonomy can be realized through political, cultural and economic levels. It is the aim of this study to theorize such an alternative and multi-layered approach to autonomy.

Key Words: Autonomy, Liberalism, Globalization, Neoliberalism, Development, Post-Development Theory, Castoriadis, Zapatista Movement

